

*Erni Krusten*

# NOORTE SÜDAMED

*Erni Krusten*  
NOORTE  
SÜDAMED

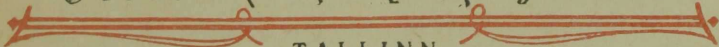
*Erni Krusten*



# NOORTE SÜDAMED

*Romaan*

*Eesti Riiklik Kirjastus*



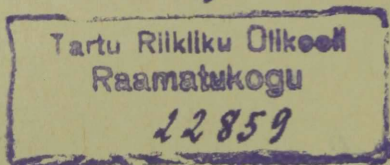
TALLINN

1 9 5 4

Kaane joonismotiiv ja päisliistud  
*E. Okas.*

Kaane- ja tiitlikirjade kujundus  
*P. Reeveer.*

2





## *Esimene jagu*

1

Nüüd astub ta juba üle Piira silla...

On talvine tõusueelne hommik, sinaka valgusega lumel, mis kord-korralt ikka rohkem sätendama lööb. Mees vaatab suure huviga tuttavaid paiku kahel pool teed. Teest paremat kätt on heinamaa, kus kasvab salguti noori pihlakaid. Nende pihlakate taga ongi augud, kust pottsepp-meister Tulbi, kelle tehas asub kohe Kondivalu hakul, oma telliste, ahjupottide, purkide ja kauside jaoks savi veab. Sealpool silda üsna kraavi pervel on vanu üksikuid toomejässe. Need on praegu lumest ja härmatisest valged, meenutades niisugustena natuke isegi kevadist õitseaga. Nüüd on käes see oodatud päev, mil ta läheb mööda Venevere maanteed kodu poole. Veel versta kaheksateistkümmend ja ollaksegi Võhunõmmel. Juba vallamaja ees hakkavad paistma mõisa lubjaahjud ja sealt ei ole Aadumäele enam palju maad. Aadumägi! Kõik muu Võhunõmmest huvitab vähe või ei huvita praegu sugugi teekäijat, kes nüüdsama üle Piira silla astus. See on sihvakas noormees, seljas Siberi kütipolgu must munder ja peas kõrge, pika vil-laga papaaha.

Kõik tuleb omal ajal. Jõuavad kätte ka ihaldatud silmapilgud, kuigi pikal teekonnal mõndagi kujuneb teistsuguseks, kui on mõeldud. Läksid mööda need neli päeva Sretenskis, selles kauges Mandžuuria piiri ääres asuvas linnakeses, kus ta oma ärasõitu ootas. Asi tema sõidupaberitega venis kahtlaselt ja lahenes sellega, et ta oma kogenenumate roodukaaslaste nõuandel kirjutajale hõberubla pihku pistis. Raha — see on keel, millest kõik aru saavad. Muidu kuluta pealegi roodukantselei uksti ja murra kas või hambad kirjutajaga oma viletsat vene keelt purssides. Möödusid ka need kümme päeva, mis kulusid sõiduks Sretenskist Juhan Heina sihtjaama — Rakverre. Kuid nagu praegugi, ei tulnud Juhanile ka sel pikal raudteesõidul meelde kõledust, mis piiras Aadumäeks nimetatavat kruusaküngast ja oli otsekui selle vaese elu kajastuseks, mida elati Võhunõmme moonakatemaja seinte vahel. Ei olnud seal Baikali taga muud tahtmist ega mõtet, kui et aga saaks kroonust tulema. Kasarmus ja polgu laagriplatsidel oli mõnigi elunähtus ümber hinnatud ja samades paikades, paelameeste ja veltveeblite kantseldada olles, oli muutunud armsaks ka Aadumägi, koht, mida varem külaneidude ees oli tulnud häbenedagi.

Siberi 16. kütipolk, asukohaga Sretenskis, kus Juhan Hein oma aega teenis, oli laagris viibinud Tšitaa ümbruskonna männimetsades. Koju sõites oli Juhan neid polgu mullusuviseid laagripaiku läbi vaguniakna vaadanud. Ja ei tundnud mehe süda sealjuures sugugi rõõmu, sest tal polnud taskus valget passi, kuigi ta oli kohe pärast mõnekuist kasarmuelu arstidega väga jonnakat vägikaikavedu alustanud.

Mida kõik ära ei tehtud selleks, et vabaneda vihatud kroonuteenistusest. Mehepoegadel, kes ei tahtnud kroonuleiba seedida, oli teada terve hulk mitmesuguseid kunste, kuidas haigusi tekitada. Kui need kunstid kõik üles kirjutada ja kokku koguda, saaks paksu raamatu. Nende hulgas oli päris arukaltki läbimõeldud ebahaigusi, milledega arste ninapidi veeti. Aga oli ka päris tooreid ja otse halastamatuid võtteid, et aga laatsaretti ja sealt hiljem koju saada. Ning mindigi koju mitmesuguste vigastustega: pimedatena, kurtidena, südamehaigetena ja

isegi jalututena, kargud kaenla all, nagu Juhani roodu-kaaslane Nurk. See mees, veidi pungsilmaline, tugevate lõualuudega ja laiade hammastega, ei hakanud mängima magamatusega või selliste tema arvates rohkem saksikute kunstidega, nagu musta kohvi joomine, tee suitsetamine või silmade võidmine aknahigiga, mis pidi pimedaks tegema. Ega see temalegi teadmata ei olnud, et nõnda tekitatud pimedust võis hiljem ravida rõõsa piima joomisega. Kuid kõik need enam-vähem aegaviitvad vigurid olid arvatavasti võõrad tema iseloomule, mistõttu ta toimiski hoopis lihtsamalt: mässis jala paksult riiete sisse ja laskis seda sõbral puuhaluga taguda, nõnda et see pärast paistesse läks ja hiljem välja nägi nagu rattarumm. Jalg võeti mehel põlvest saadik maha ja kasarmuelu vaenlane, kes oli talitanud nii otsustav-külmalt, pääses koju — sandipassiga.

Valge pass oleks Juhanilegi ära kulunud, aga tema polnud nõus maksuma selle eest nii kallist hinda. Võimalik ometi, et ka tema mõnda neist kergematest kunstidest oleks tarvitanud, kui ta poleks lootnud oma veale. Aastat paar enne kroonuteenistust läks ta oravajahile püssiga, mille sai metsavahilt, kelle juures ta poisikesena karja oli hoidnud. Ning siis, sel pühapäeval oravajahil, oli juhtunudki raske, tollal kogu perekonda vapustav õnnetus. Üks padrunitest ei läinud laskmisel lahti, aga kui ta seda hiljem naelaga hakkas sorkima, siis see plahvatas, rebides otsast vasema käe keskmise sõrme. Isa kukkus kohe poisikese lollust siunama, kartes, et Juhan selle käega enam tööd ei saa teha. Mis on vaesel inimesel kallimat kui see, et kõik ta luud-liikmed terved oleksid; kui sa enam tööd ei saa teha, siis sa oled sant. Aga ema nuttis nii, nagu võib nutta ainult ema: kui oleks tükike ta enda küljest ära rebitud, poleks tal olnud nii kahju nagu nüüd. Ja selle sõrme ta mattis maha samasuguse pühalikkusega, millega lapsed — Juhani noorem vend Jüri, sellal neljateistaastane poisike, ja kuue-aastane õde Miina — olid matnud pääsukese, kes end vastu traate surnuks oli lennanud.

Juhan ise oli kogu seda õnnetust teistest kergemini võtnud. Mis see mehele teeb — see üks sõrm ees või taga. Ja ega teinudki. Kui käsi paranes, ei andnud sõrme

puudumine end ühegi töö juures tunda. Ainult püssi-  
hoidmisega oli teistsugune lugu; kui ta puudevast sõr-  
mest hoolimata paika pandi ja Baikali taha saadeti,  
hakkas ta käsi seal varsti paistetama, kartis külma ja  
muutus siniseks. Arstid uurisid ta häda umbusklikult,  
andsid talle vabu päevi, saatsid haiglasse ja ähvardasid  
sunnitööga. Kaks korda saadeti ta Irkutskisse sõjaväe-  
komisjoni, ja teisel korral määras komisjon ta  
koju kolmekuisele haigusparandusele. See oligi tal nüüd  
jalge all, ent oma salajasi kättepritsimisi tehes, isegi  
sõjaväehaiglas, kus see polnud sugugi lihtne, oli ta alati  
lootnud valget passi. Jah, see oleks olnud hoopis teine  
asi, siis alles oleks võinud olla õnnelik ema ees, keda ta  
kohe oli hakanud lohutama sellega, et see käsi päästab  
ta ükskord veel kroonuleivast. Seni olid need lootused  
teda petnud, ja praegu, mil ta oma kodutee hakul emale  
mõttes, oli tal sellest kõige rohkem kahju.

Juhaniga samal ajal jõudis Piira künkale maa poolt  
tulles ka hobusemees, kes nähtavasti alles künka all oli  
reelt maha astunud ja maaskäimisest veel sooja ei  
olnud saanud. Pikad ohjad üle ree visatud, keksis ta ise  
selle järel lühikesi samme võttes ja suurtes labakutes  
käsi vastamisi pekstes. Ta kandis jalas pastlaid ja peas  
halli läkiläkit, mille lakad olid alla lastud ning pael-  
tega lõua alt kinni seotud. Kuna mehel oli külm,  
hobune aga iga hetk lakkas sörkimast, milleks teda ikka  
ja jälle sunniti, pidi noormees peaaegu vahetpidamata  
nõotama, hobusega rääkima või siis midagi muud vir-  
gutavat tegema, nagu kätega vehkima ja lumetükkidega  
pilduma. See kõik andis sooja, kuid ühtlasi näis ka  
eemale peletavat pikal teekonnal tekkinud igavust ja  
tüdimust, millega teekäija oma nooruse tõttu nähtavasti  
veel ei olnud harjunud.

Päike valmistus tõusma. Taevas lõi aina punasemaks  
ning selle puna ots ulatus piki kitsaid pilvetriipe suvi-  
sesse lõunasse, peaaegu Vinni tammiku taha. Ja nüüd,  
selles punakas koiduvalguses oli juba näha, kuidas iga  
pujukavars ja lumest väljaulatuv rohukõrreke sel hom-  
mikul kandis sätendavat härmarüüd. Ilm oli kõlisevalt  
külm. Ree taga keksiva ning hobust sundiva noormehe  
hää l kostis Piira künkalt kaugele alla. Ja vaevalt oleks

Juhan seda poolteise aastaga pikaks sirgunud poissi ära tundnud, kui ta vaikselt reel istudes oleks mööda sõitnud. Selleks poleks jätkunud ei poisi teravast ninaotsast ega silmadest, mis härmatisega palistatud läkiläkist nagu karusloomal ainsatena välja paistsid. Aga nüüd oli Juhanile hääle järgi juba eemalt selge, et vastutulev hobusemees pole keegi muu kui Silva Johannes, samasugune Aadumäe poiss nagu temagi, ainult aastatelt noorem, Jüri-ealine.

«Juss!»

Nii hobune kui mees hakkasid künkalt just alla sõrkima, kui Juhan niimoodi hüüdis. Johannes haaras nüüd reelt kiiresti ohjad ja sai pärast pikka ptruutamist hobuse kinni peetud. Ja alles pärast seda pöördus ta Juhani poole, kes oli hakanud samuti künkast alla tulema.

«No tere, tere, Juhan! Ja mina vaatasin, et kes see kassakas sealt tuleb. Kas kohe Siberist? Ja mis sa hing siis veel imestad, et ilm täna öösel külmaks läks!»

«Arvad, et pakane siis minu kannul käib?» küsis Juhan, vaadates Johannest, kes aastat poolteist tagasi oli olnud alles üsna häbelik nooruk, nüüd aga teda nii jutukana vastu võttis.

«Eks ikka sinu kannul,» jätkas Johannes endiselt. «Kuhu see pakanegi siis jääb, kui niisugune karvamüts ees läheb.» Ning ta torkas Juhanile oma labakindaga sõbralikult rindu ja puhkes naerma, kuid ei tea kas rõõmust oma nalja üle, mida ta õnnestunuks pidas, või kartusest, et Juhan võtab kätte ja äkki pahandab. Aga Juhan ei pahandanud, ega olnud näha ka seda, et see nali teda just eriti oleks vaimustanud.

«Mõni külm ka,» ütles ta iseteadvalt naeratades. «See siin on pakase kõrval alles poisike. Noh, ja kuhu sa siis lähed?»

Selgus, et Johannes Silva sõitis linna selleks, et Rakverest Võhunõmmele pilpalõikajat viia. Johannes ütles, et teed ei saa kiita, ja et isegi niisugusel suurel mehel nagu Juhan, kulub sompida kolm-neli tundi, enne kui ta siit vastutuult minnes Võhunõmmele jõuab.

Juhan kahtles.

«Ei tea, ma parem panen ehk kohe ajama,» arvas ta, meenutades oma kojuigatsust, mida ta oli tundnud päe-

vil enne Sretenskist väljasõitu ja hiljem Taga-Baikali raudteel, kus pooled reisijaist vaguneis olid pilusilmalised. Aga Johannes käis peale ja maarus niikaua, kuni ta viimaks jalgsiminekust loobus, oma soldatikasti reele viskas ja Johannesega koos hakkas tuldud teed tagasi minema.

«Eks pajata siis, mis uudiseid Aadumäel ka on?» küsis ta kohe, Johannesele rääkimiseks mahti andmata. «Kuidas härjatallis elatakse? Mis Jüri teeb?»

«Mina ei käi ju härjatallis,» ütles Johannes.

«Seda ma tean, et sina ei käi. Aga eks isa ikka, ja meie omad ka?»

«Noh, nemad küll,» vastas Johannes, kehitas õlgu ja jätkas: «Mis sa härjatallimehi räägid! Mis neil viga. Talvel pole tarvis külma käes käia.»

«Ega rohkem kui praaga- ja põhuvedu sunnib,» ütles Juhan omalt poolt.

«Noh see,» möönis Johannes oma labakuis käsi teineteise vastu pekstes. «Ja õhtul piirituseveo ajal pistetakse ka ninad korraks välja.»

«Ah siis härjatallimehed veavad ikka õhtuti piiritust?» küsis Juhan imestunult, kuna talle tundus ka nüüd, et ta on Võhunõmmelt rohkem kui pool eluaega ära olnud.

«Jah ikka,» vastas Johannes. «Meie vanamees tuleb õhtuti tihtipeale koju, silmad krillis. Ja ega see teie Martki pühitse. Nad on seal kõik...»

«Ega Jüri ei joo?» küsis Juhan äkki murelikuks muutudes, katkestades oma küsimusega noorukit, kes rääkis kõike seda ühesugusel rõõmsal, kõlaval ja kõrgel häälel, mis segunes lume karjumisega reejalaste all.

«Ei ole kuulda olnud,» vastas ta praegugi samuti. «Või kes teda teab; kui paljudest meie Jüriga teineteist siis näeme. Tema sõidab meestega mööda laatasid... mullu sügisel oli... kui mõisale nuumikuid osteti. Ja oota, las tuleb kevad — siis on Jüril jälle piits peos, ajab härgi linna poole või raudteejaamadesse... Mis sa jah neid härjatallimehi räägid. Ainult Koeravere naise õnne pole neil veel olnud. Meie taat ikka loodab... Noh, oleks ikka tükk taevast maa peal, kui keegi tuleks vastu, ostaks kümme-viisteist härga ära, maksaks raha kätte, pärast seda aga võtaks piitsa, ajaks elajad metsa

ja naeraks ise nõnda, et vats vabiseb, — mine püüa oma härjad kinni, kui tahad.»

«Ei mina sellest aru saa,» ütles Juhan. «Mispärast sa niisugust udujuttu Koeravere naise õnneks nimetad?»

«Ah sa siis ei teagi?» küsis Johannes imestunult. Ning ta hääled muutus nüüd veelgi kõrgemaks ja kõlavamaks naerust, mille saatel ta jätkas: «See oli olnud mullu kevadel. Koeravere naine tulnud linna, mullikas vankri vahel ja süda muret täis, sest rent on Taubele maksmata. Räägitakse, et just siinsamas Piira sillal sõitnud naisele vastu Kulina härra Babin. Pidanud naise kinni, ostnud mullika ära ja päästnud teisel pärast seda oma käega jalad lahti, lasknud naisel ta sinna heinamaale ajada, näe, kus need saue-augud on ja pihlakad kasvavad. Sa kurat, ise naerab — mine võta nüüd oma vasikas kinni ja sõida edasi. Küll naisel olnud tegemist, enne kui mullika kätte saanud. Ei tea, kas teeme ka sõitu, kassakas?»

Hetk hiljem istusid mõlemad mehed teineteise kõrval heinakotil ja sõitsid linna poole.

«See on sul mõni uus hobune või?» küsis Juhan.

«Küllap oled sellega sinagi Vöhunõmme maad kündnud,» vastas Johannes, vihistas laias kaares piitsa läbi õhu ja hõikas valjusti ning pikalt, mis pidi olema ühtlasi vastuseks Juhani küsimusele: «Jut-taa-aa!» Juta! Kas see oli tõesti Juta? Juhani oli veidi piinlik, et ta hobust ära ei tundnud.

«Loom on härmas,» pomises ta endamisi ning vaatas kõrvalt Johannesele, kes oma venitatud hõikeid kordas, nõnda et kogu Piira kuusik kajas. Ja korraga näis talle, et nooruk nende hõigetega Babinit järele aimab. Või kas polnud selleski, kuidas ta oma piitsa läbi õhu vihistas, midagi niisugust, mis oli juba varemalt tuttav ja meenutas samuti Kulina härrat.

## 2

Kaks inimest, üks köögis ja teine pealt lahtise vaheseinaga eraldatud elutoas, polnud hulgal ajal teineteisega sõnakestki vahetanud.

Umbes neljakümne-aastane keskmist kasvu mees oli tõmmanud põlved kurgu alla ja põiminud käed ümber jalasäärte. Nõnda istus ta elutoas halli vaibaga kaetud voodil ja vaatas maad ligi asetsevat akent, mille nelja jäätanud ruudukese taga helkis praegu talvine madal päike. Päike oli alles tõusnud ja valgus, milles vehkle-sid varjud, oli nagu kauge lõke, mis küll valgustab, aga ei soojenda.

Mees oli juba kaua aega istunud täiesti liikumatult. Ta kargas jalule alles siis, kui kuulis värava taga peatuvat rege. Kuuldes õues esmalt pikka ptruutamist ja siis seda, kuidas lumi järsku lakkas rudisemast, läks ta otsmise akna juurde, mis ei olnud jääs, ja vaatas välja.

Oskar Müür peatus Rakveres oma aastate eest leses-tunud õe juures, kellel Viru ja Vee tänava nurgal oli väike majaübrig. Selle majaübriku otsaaknast välja vaadates nägigi ta nüüd rege, hobust ja selle kõrval kahte meest, kelledest üks võis olla noor teomees, teine aga kandis soldatimundrit.

«Kas tulid?» küsis köögis pliidi lähedal istuv naine. Tal oli lambanahast kasukas üle õlgade ja käte vahel kudumistöö, mida ta hoidis näo kõrgusel.

«Paistab sedamoodi küll olevat,» vastas vend, pöördus aknast ära, tuli kööki ja lisas mõnevõrra pilkavalt õlgu kehitades: «Ainult soldat on küüdimehega kaasas — ei saa arugi, missugusest väeosast.»

Õde oli vennast märgatavalt vanem. Kuuldes teda soldatist kõnelevat tõstis ta vennale kiire pilgu ja ohkas, nagu oleks see ohe ta rinnas juba varem pesitsenud. Oskar oli ta katuse all elanud juba nädalat paar. Ta oli ehitustöeline ja talvel sagedasti ilma tööta. Teistele ehitas, aga endal ei olnud õiget peavarju ega kindlat tööd. Jalgealune alati kiikuv. Niisugust elu oli ta elanud juba kakskümmend aastat, väljasaadetuna Narvast pärast suurt streiki Kreenholmis 1882. aastal. Mõni päev tagasi oli tal õnne — sai kätte tööotsa, kauples end pilpalõikajaks linnast mitte kaugel asuvasse Võhu-nõmme mõisa. Sealt siis nüüd tuldigi talle järele.

Heitnud vennale põgusa pilgu, ei lausunud õde midagi, pani hetke pärast kudumistöö käest ära ja läks välja.

Oskar naaldus vastu vaheseina ja vaatas talle mõtlikult järele. Õde oli hea, näis tema pärast väga muretsevat, ülearugi. Ja nõnda see oli olnud juba sealtepeale, kui nad orbudena jäid maailma kahekesi, ilma isata ja emata, kelledest viimane suri koolerasse. Nüüd oli kuulda, kuidas ta õues meestega rääkima hakkas, oma häält nagu pakane karedaks tehes. Kuid natukese aja pärast tупpa tagasi tulles ütles ta kergendustundega:

«Mõisast jah! Ja see soldat — mine tea, kuidas tema kaasa juhtus, võib-olla on nad koguni vennad.»

«Mine sa teiste asju tea,» vastas Oskar, lõi hooletult käega ja kummardus oma juba eelmisel päeval valmis pandud kompsude kohale. Jah, oli aeg, mil ta poisikesena Kreenholmis sandarmilt ja soldatit ei saanud eraldada näljast, ihunuhtlusest, kartserist ja ränkadest õnnetustest, mis juhtusid töö juures, nõudes mitmeid kümneid, vahel isegi sadu ohvreid korraga. Vabriku politsei ja sõjavägi olid talle siis niisama hirmsad kui surm ja koolera. Nüüd teadis ta juba ammugi, et nende julmuse ja vägivalda kogunimetus on tsaarivalitsus. Sõjavägi pole ju midagi muud kui osa rahvast, kes vägivalla all ägab.

«Soldat on samasugune inimene nagu kõik teisedki,» ütles ta end oma kompsude kohal jälle sirgu ajades.

«Lähed jälle mõisa!» muretses õde talle lähemale astudes. «Vaata ette; vali oma sõpru ja ära usalda siis igäuhte.»

«Hoiatad mind! — ega ma enam poisike ei ole. Näe, pea hakkab nagu sinulgi juba halliks minema.»

«Mis ta sul enam hakkab, ongi juba hall,» arvas õde, «aga ega hoiatus sellegipärast sulle ülearune ei ole. Ei ole, sest ma ju tean, et sina oma ässitamist ei jäta, enne kui oled kindlusesse saadetud või sinul ka Preismani ja Gerassimovi päevad käes on.»

«Ei jäta, selles on sul täitsa õigus,» vastas Oskar. «Meie vanade streigijuhtide tööd tuleb jätkata. Ja kuidas ma saangi jätta, kui mul kõik nii selgesti meeles on. On tarvis hakata ainult mõtlema. Ennist istusin siin... Kas sa, õeke, ei mäleta, kuidas pärast streiki sõjavägi...»

«Kuss!» ütles õde, kuuldes, kuidas mehed, kes seni olid õues hobuse ja ree ümber askeldanud, nüüd kotta astusid. Nad trampisid seal natuke aega lumiseid jalgu ja vajusid siis koos aurupilvega tупpa.

«Noh, linnamees,» lausus Johannes Oskarile kätt sirutades, «pane aga siis niimester kohe kotti ja muudkui padavai parun Taubele pilpaid lõikama.»

«Linnamehel on niimester juba eilset lugu kotis,» vastas Oskar. «Miks sust eile tulijat ei saanud, nagu oli lubatud?»

Noor teomees hakkas suure häälega naerma, vaatas kordamööda kõikidele otsa ja lausus siis rõõmsalt:

«Või see Nurm siis alati sinna teeb, kuhu kükitab. Eile oli su tubagi alles kütmata ja külm, täna pidi siis tuli ahju tehtama.»

«Ei tea, kuhu võõras pannakse?» oli Juhan huvitatud.

«Puutöötuppa,» vastas Johannes.

«Sina, soldat, oled siis ka Võhunõmme mehi?» küsis Oskar, nähes Juhanit pead raputamas.

«Jah ikka,» ütles Juhan.

«On siis vist urgas küll?» küsis nüüd Oskar Juhanile otsa vaadates. «Paneb isegi kroonumehe pead vangu-tama.»

«Saad seal elada nagu koer laastuhunnikus,» arvas Juhan ja võttis alles nüüd karvamütsi peast, ulatades Oskarile oma suure käe nagu labida.

Õde vaatas Oskarile otsa ning ta head hallid ja pisut väsinud silmad olid täis muret.

«Või siis selles midagi uudist on,» ütles Oskar rahulikult. «Selleks me ju olemegi töölisel, et elada nagu koerad.»

Meenutades Võhunõmme puutöötuba, kadus Juhanil senine tunne, et ta Võhunõmmelt on juba pool eluaega ära olnud. Ühes puutöötoa laastuhunnikutega ja ühekordsete akendega, mis talviti olid seestpoolt kaetud sõrmepaksuse härmatisekorruga, meenus talle Võhunõmmelt nüüd muidki ebameeldivaid üksikasju, mis tekitasid tas senisele vastupidise mulje. Nüüd nägi ta Aadumäge sootuks teistsuguses valguses. Seal seisis nüüd armetu puulobudik pika rāpase koridoriga, väikeste

akendega, millede ruutude asemel võis näha siin-seal ikka kas papitükke või riideräbalaid lipendamas. Ei, poolest eluajast ei saanud juttugi olla, ennemini oli see küll alles eile õhtul või täna hommikul, kui ta sealt lahkus. Ning sellist meeleolulist murrangut üle elades vastaski ta Oskarile:

«Jah, eks see on õige jutt küll, tööline ei ole parem kui koer, aga see päris loom on ikka soldat. Mis ma olin Vöhunõmmel enne kroonusse minekut? Moonakas, keda igamees ka inimeseks ei pidanud, aga ega ma siis ise ennast selleks kõige halvemaks veel ei arvanud. Eks ole, Juss?»

«Muidugi,» nõustus too oma rõõmsas laadis meeleldi.

«Aga kui oled kroonuleivas, on lugu teisem,» jätkas Juhan. «Seal sa ei ole enam Juhan ega Juss, seal sa ei tea isegi, mis sa oled, — seal sa ei ole kohe mitte kui midagi. Kui sa veel keelt ka ei oska nagu mina, kui esialgu läksin. Kaua see tagasisõit siis kestis, kõigest kümme päeva, aga minnes oli sõjaväerong ja see kuram venis rohkem kui kuu aega, enne kui Sretenskisse jõudis. Või kuhu ta varem pidi jõudma, kui igal õhtul rong kinni peeti, oli see siis lage maa või mets. Ja mehed jälle muudkui vagunitest välja, raudtee äärde ritta, et paelameestel oleks neid kergem üle lugeda ja et ülemus võiks näha, kas keegi meestest ei naera, kui papp, see va mustakuuemees, meeste ees kord selga, kord kõhtu pöörab ja oma palvet pomiseb. Vaata, Juss, sinul on need päevad alles ees ja sina ei tea, aga kui ka sind ükskord teised niimoodi hakkavad üle lugema, siis ei ole sa enam midagi muud kui ümmargune null. Aga karjuma sa pead — laula nõnda, et taiga kajab ja metsloomad peavad aru, kuhu põgeneda.»

«Mis asja te seal siis karjusite?» küsis Johannes.

«Noh, eks ikka seda va «Boose sarja raniid,» vastas Juhan. «Sa ei tea, mis see tähendab, aga laulma pead. Mina seisin ikka ühe Nurga-nimelise eesti poisiga kõrvuti. See oli täiskeret mees ja laskis aga ka nagu tõrrepõhjast: «Poisid sõid rähna ää, silmad ja kõrvad jäid järele.»»

«Sa suur sulii!» naeris Johannes. Naeris Oskari õdegi, kellel pliidi all juba rõõmus tuli vurises. Ja päris tõsine polnud ka Oskar, kui ta ütles:

«Jah, kuus-seitse aastat on lauldud seda sellelegi tsaarile.»

«Ega midagi, aastad muudkui lähevad,» arvas Juhan. «Ma olin juba suur poisipõnglane, kui mõisa pargitagusel heinamaal uue keisri kroonimise puhul suurt pidu peeti. Postid olid üles seatud ja postide otsas kingitud.»

«Et roni, rahvas!»

Seda ütles Oskar.

«Eks ronitudki, ja roniti isegi palju,» jätkas Juhan. «Määrisin minagi suuremate poiste eeskujul oma püksid kuusetõrvaga kokku, et posti otsast mõnd taskunuga või suupilli alla tuua.»

Jutt oleks veel ehk kauagi kestnud, kui Johannes poleks hakanud teeleminekuga kiirustama.

«Sa ei anna mahti meestel suud tühjaks rääkida ega Jutal kõhtu täis süüa,» ütles talle Juhan pahaselt. «Mine tea kui hästi teise hammas enam lõikabki.»

Kuid see ei olnud küüdimehe mure. Ta oli juba ukse juures, kui ütles:

«Peab see tal siis alati harjani täis olema. Mis nüüd vajaka jääb,» lisas ta naerma puhkedes, «seda on tal aega «Palermo» ees täita. Ja samasugune lugu on ka teie jutuga.»

«Tohoh!» imestas Juhan, ent Johannes väljus nüüd väga kiiresti, ning seda just perenaise sõnade peale, kes lubas kohe kuuma tee lauale panna. Ja mis jäi enam teistelgi üle muud, kui sooja pliidi äärest üles tõusta ja pakase kätte minna.

Kui pilpalõikaja kimpsud juba reel olid, ütles Juhan kogu oma raskusega ja just nagu vihaseltki nooruki kõrvale istudes:

«Vaata, et kere ja kondi poolest meest juba ikka on, aga meel ja mõtted on alles kerged. Oled mul ikka üks va peber.»

Aga Oskar ei arvanud Johannest tema kojuruttamise pärast mitte pebreks, vaid väga ustavaks ja ausaks mõisasulaseks.

Kahelt poolt kaskedega palistatud Tartu tänava lõpus, üsna viimasena linnamajade reas asus kõrts, mida nimeitati «Palermoks». Kui Johannes naerma puhkedes ütles, et Jutal on aega end «Palermo» ees harjani täis süüa, siis ei pidanud kumbki meestest seda juttu tõeks, vaid niisama poisikese kelkimiseks. Võis arvata ka, et ta oma ülemeelikuses vanemaid mehi osatab, sellega nende kulul nagu nalja tehes ja nende viinanälga välja naerdes. Kuid selgus siiski, et Johannes Silval polnud kojujõudmisega ei suurt kiiret ega lusti. Ta oli kaks kuud mõisa metsavedudes käinud ja tahtis nüüd natuke linnas aega viita, inimeste keskel viibida ja elu näha. Ja kus sa Rakveresse sõites seda elu nii hästi ikka näed kui «Palermos». Kõrtsis sünnib meeste kuulsus ja kasvab kangus. «Keda tunneb kõrts, seda tunneb kogu maailm!» oli ühel õhtul ütelnud ka tema isa, vana Silva Pärt, kes muidu on ikka vaikne mees. Aga sel õhtul härjatallist tulles olid ta silmad jälle krillis ja keelepaelad lahti. Siunavad küll aktsiisihärrat, kes olevat sel aastal Võhunõmme viinavabriku torud «kinni keeranud», aga ometi näikse seda puskarit seal vähehaaval tilkuvat. Tilgub muidugi, aga sellest ei taheta rääkida, piri-setakse niisama. Hakka Jüriagi rääkima, ütle talle, et tal härjatallis on hea olla, vaata siis, missuguse näo ta omale ette teeb, kuidas ta sulle otsa vaatab nagu kantslist alla. Mis sa ilmaasjata vigurdad, seda teab ju igaüks, et teil seal härjatallis ainult praagaga tegemist pole. Ega Pärti praak purju ei pane, kui ta õhtul suurelisena koju tuleb. Ehk olgu see ka Ronk Madis, või su omagi isa. Ole ikka mees ja räägi vahel midagi ka karumatustest. Kas pole see lausa pidu, mida te igal õhtul pühitsete, kui lähete seal kõik karjas viinavabrikusse voorlaagrit tühjendama. Hakkad talle seda aga rääkima, siis ta väänutab nagu, nagu ei tahaks sellest kuuldagi. Salgab, justkui kardaks teisi kadedaks teha. Olgugi et Jüri ise ei joo, aga ta ei pea ju midagi ka sellest, et saab sügiseti mööda laatasid sõita.

Teadagi, et ka mööda laatasid sõita oleks parem, kui raha on laialt käes ja sa oled suur härra nagu Kulina

Babin, või siis vähemalt Rikas Aabramgi. Jah, vaat see on mees, kes just kõrtsis on kuulsaks saanud ja kelle kohta käivad ka isa sõnad. Muidugi ei olnud Rikas Aabram kuulus kogu maailmas, aga kolmes kõrtsis ja kolmes vallas oli ta seda kindlasti...

Nõnda mõtles noormees kõrtsist, inimestest ja kuulsusest ning nõotas ja vihistas vahete-vahel piitsa läbi õhu, et Jutat, kes pakase tõttu juba niigi erk oli, veelgi kiiremale traavile ergutada. Juba paistis eemalt noor kuusik ja selle ääres Kondivalu kohta kaunis suur ja nägus puumaja, kus «Palermo» asus.

«Tee aga nüüd särü, muidu viimaks jääbki kõrtsi ette seisma,» ütles Juhan, nähes rahuldustundega Johannest piitsa keerutamas. Nooruk ei vastanud midagi, aga keertanud veel korda paar piitsa, tõmbas ta järsult paremast ohjavarust ja ajas hobuse lasipuu juurde «Palermo» ees.

«Soo, siin sa võid siis edasi krõmpsutada, niikaua kui mehed külmarohtu võtavad ja juttu ajavad,» lausus ta samal ajal hobusele.

«Mina ei tule,» ütles Oskar palitukraed üles tõstes ja kahetsedes, et kõrtsiesine oli jäänud kuusiku varju. Ei ole talvine päike südapäevalgi kellegi soojendaja, aga sa ei saa salata, et ilma selleta või pärast selle loojumist on veelgi külmem. Päikesetera on üleval veel tundi paar, kõige rohkem kolm. Selle ajaga jõuaks kui mitte Võhunõmmele, siis vähemalt suure osa teest ära käia. Kui ta aga nüüd mõisameestega koos kõrtsi läheb, ei saa siit minema enne, kui taevalagi on täis tähti, sest naljalt see, kes on astunud üle kõrtsiläve, saab sealt jälle nii pea tulema.

«No on sul aru peas või ei ole?» hüüdis Juhan, kui küüdimees oli hobuse kõrtsi ette ajanud.

Johannes kargas naerdes reelt maha ja ruttas hobust lasipuu külge siduma.

«Ära pahanda kedagi,» vastas ta Juhanile hobuse suu juurest. «Lähme soojendame natuke ja sõidame varsti jälle edasi!»

«Päästa hobune lahti!» käskis Juhan.

«Mitu paela sa kroonus peale said?» küsis Johannes ülemeelikult.

Nüüd tõusis Juhan reel püsti, hüppas siis maha ja oli paari pika sammuga Johannese juures.

«Poisinolk!» ütles ta kurjakuulutava ilmega. «Päästa hobune kohe lahti!»

«Mõisas räägitakse ikka, et Juhan on see vaikne vend, kuid sa oled ju niisama tormakas kui Jüri.»

Seda öeldes vaatas Johannes Juhanile naerdes näkku. Poisi naerus oli rohkem pilget kui sõnades. Juhan ei vastanud midagi, kuid astus sammu võrra talle veelgi lähemale.

«Ega kodu jänes ei ole,» jäi Johannes nüüdki veel oma endise tooni juurde. Aga kui Juhan seepeale sõnalausumata oma käe ohjade poole sirutas, muutis poiss nii ilmet kui tooni.

«Mis ma sulle olen teinud?» küsis ta. «Sa ehk kardad, et ma jään «Palermosse» kogu õhtuks jorutama. Oh ei, Juhan, ära sa seda kardada; mul pole aegagi siia kauaks jääda — külas on täna talgud, tahan lapule minna.»

«Valetad,» ütles Juhan. «Kui tahad lapule minna, mis sa siis veel «Palermosse» kipud?»

«Mis ma kipun!» osatas poiss. «Siin pannakse kortel ehk ka kaks hinge alla, tehakse meel rõõmsaks, võetakse pudelike kaasa ja minnakse siis.»

«Mis sa narriga teed!» vaatas Juhan linnamehe poole. «Kas astume siis korraks ka sisse?»

«Minge aga, minge,» kordas Oskar. «Pea te selle külmarohu seal alla viskate.»

«Külmarohi!» hõikas Johannes. «Küllap see kulub sullegi ära. Tule! Noh tule!»

«Mis asja mina sinna oma neljateistkümne vaskkopikaga tulen,» vastas Oskar juba ägedaks muutudes.

Nüüd hakkas Juhan naerma.

«Neljateistkümme vaskkopikat — terve kortel viina,» hüüdis ta. «Mis asja pean tegema siis mina, vaene hing, kelle viimane hõberubla ei tahtnud Sretenskist minuga kaasa sõita, vaid arvas paremaks roodukirjutaja taskusse veereda.»

«Aga minul on taskus kaks keisripead, kaks hõbedast tõllaratast!» pigemini hõikas kui ütles Johannes, kes

nüüd oli Juta juba lasipuu külge sidunud. «Veeregu siin täna minu tõllarattad, veeregu mööda «Palermo» kõrtsiletti ja sealt minupärast kas või põrgusse. Ja põrgusse teid ka oma jutuga — tulge, mehed, lähme sisse, mina maksan.»

Johannes, pea kuklas ja väga kergejalgne oma pasteldes, laskis kohe pärast selle kõne lõpetamist oma pilgul kiiresti ringi käia, soovides kogu südamest, mis oli täis nooruslikku kergemeelsust ning kuulsusejanu, et neid uhkeid sõnu oleks kuulnud veel keegi peale ta enese ja ta kahe teekaaslase. Aga vaene poiss ei teadnud, et ta soov oli täide läinud juba enne selle tekkimist, sest kui ta pilk kõrtsi akendelt oli rännanud uksele, nägi ta seal noormeest, kes arvatavasti oli kuulnud pealt mõndagi, mis siin õuel räägiti. See noormees oli Ridakülast mõisa rendikoha pidaja Juljus Kulesaare poeg Villem. Kuigi me nimetame teda noormeheks, oli ta siiski Johannesest tublisti vanem. Ta võis olla Juhani-ealine, kuid tal polnud Juhani pikkust. Aga ta seisis seal laiaõlalisenä, rahulik ja iseteadev nagu peremees. Ta vaade, kulmude alt veidi luurav, oli ühtlasi ka heatahtlikult üleolev ja muhelev. Mustade juuste, kulmude ja vurrude järgi oleks teda vabalt võidud mustlaseks pidada, ainult ta näonahk, mis oli klaar ja punetav, ei lubanud seda.

«Seesama kaks ja pool meest, aga kära ei tea kui palju,» ütles ta niipea, kui Johannes teda oli silmanud. «Ütle, Silva-poiss, kuhu sa selle karvase mütsiga soldati viid?»

«Vii kuhugi,» vastas Johannes. «Näe kutsun teist kõrtsi, kuid ei taha tulla.»

Juhan märkas Villemit alles siis, kui see rääkima hakkas.

«Noo! Vaata!» imestas ta lihtsameelselt. «See on ju Ridaküla poiss. Tule, Villem, hakkame parem koju sõitma. Mis sa tühja siin kõrtsis jorutad?»

«Oled sa ikka Juhan või ei ole?» tuli Kulesaar nüüd kõrtsi trepist alla, aetas käed sõbra õlgadele ja rõhus neile kogu jõust, nagu tahaks ta teist maa sisse vaju-tada. «Tuled või ei tule?»

Juhan seisis ta ees liikumatult nagu post.

«Ma juba rääkisin, miks ma tulla ei saa,» vastas ta naerdes.

«Ei tule? Tõesti — kas sa tõesti ei tule, kui ka mina sind kutsun?» küsis Villem oma käsi veelgi raskemini teise õlgadele vajutades.

Nõnda kohtusid vanad sõbrad, kelledest üks oli juba natuke purjus, «Palermo» kõrtsi ees ja seega samas kohas, kus nad poolteist aastat tagasi oma lahkumist olid pühitsenud. Seda lihtsat, kuid omamoodi südamlikku kohtumist nähes loobus Oskar oma esialgsest kavatsusest välja jääda. Ei, nüüd see enam nii kiiresti ei lähe. Kaks keisripead ütleb küüdimees endal olevat, mine tea kui palju neid kavatsseb kõrtsiletile pilduda külamees, kes soldatil nüüd juba käe alt kinni hoiab. Nõnda mõteldes kargas Oskar reelt maha, hakkas end kohendama sisseminemiseks.

«Ega meie nõu siin midagi enam ei aita!» ütles samal ajal Juhan ja tuli võttis omakorda Oskari käe alt kinni. Nii nad läksid sisse, kõige ees Johannes, karme, toimekas ja heatujuline. Aga kõrts ise ei olnud praegu just niisugune, nagu noormees teda endale oma vaimus ikka oli maalinud. Kõigepealt oli siin nüüd peaaegu niisama vaikne kui kirikus. Küllap see vaikne kõrtsituba Ridaküla Villemigi oli otsekohe ukse peale ajanud, kui väljast kära kuuldu. Ja Johannes, tellides viina, pani oma esimese tõllaratta veerema pettunult ja kahetsedeski, et oli sisse tulnud. Kuid õnneks ei olnud ta loomult norutaja. Ennem võis seda olla kõrtsmik, kes praegu seisis leti taga nukrana, mälestades oma äri õitseagegu — kena kevadet, mil pihlakates Piira silla taga laksutasid ööbiikud, ja sügislaatu, mil kõrtsi ümbrus kuni kuusikuni aina rõkkas hobuste hirnumisest. Johannes võttis oma reelt kaasatoodud leivakoti, jagas selle kõvaks külmetanud palad kaaslaste vahel ja tundis rõõmu esialgu sellestki. Ta oli nüüd ikkagi linnas, istus «Palermos» ja vaatas, kuidas siia järjest uusi külalisi tuli, küll läikivates säärsaabastes, küll samasugustes pasteldes nagu ta ise. Kära paisus ja viin hakkas Johannesele vähehaaval pähe, kuna ta seda maitseksi vähehaaval, võttes eeskuju oma kaaslastelt. Pilt kõrtsielust Johannese silmade ees oli juba üsna kirju ja õhuski hõljus midagi nii-

sugust, mida ta kõrtsiga ühenduses ikka oli kujutlenud, kui sisse tuli linnariides isandamees. Kõrtsmik kummardas sügavamalt, ta nägu lõi lahkelt naeratama, nagu oleks ta oma ettevõttega jälle seisnud kauni kevadkuu lävel või sügislaatade ootel.

«Tere, härra Supper — Supperi tänavalt,» ütles ta magusalt naeratades.

Nõnda siis oli uus külaline kuulus mees — tema nime järgi oli ristitud linnas isegi tänav. Ent sel kombel võis mõtelda ainult viimane võhik, sest asi seisis selles, et härra Supper elas linnas uuel tänaval seni veel esimese majaomanikuna. Aga — kui rahvas on andnud nime, siis jääb see aegadeks püsima. Kas sel uuel tänaval üldse oli teist nime, see kedagi ei huvitanud. Ja kui see ühel päeval olekski saanud teise ei tea kui särava nime, oleksid ometi kõik edasi rääkinud: Supperi tänav. Härra Supper ise oli sellega juba ammugi harjunud, nagu ta oli harjunud ka sellega, et teda kõik tundsid, nii maal kui linnas, nii rikkad mõisnikud kui vaesed teomehed. Ning ta ei imestanud ka nüüd, kui Johannes talle juurde läks ja käe omainimeselikult pihku pistis. Kuid Johannes ei nimetanud teda härra Supperiks, nagu oli nimetanud kõrtsmik, vaid pöördus tema poole ametinimetusega, öeldes:

«Tere. Kuidas te siis elate ka, viinahärra?»

«Tänan! Pole väga vigagi,» vastas talle härra Supper. «Kustpoolt mehi sa ise oled?»

«Võhunõmmelt,» vastas Johannes kärmosti. «Kas härra Supper siis mind ei tunne?»

Kuid kärmed olid Johannese kaaslastedki, sest enne kui härra Supper sai midagi lausuda, lämmatasid nende naeravad vahelehiüüded Johannese vastuse.

«Aktsiisi-isand, see on ju meie noorhärra,» hüüdis Juhan.

«Küll on, jah, hull lugu, et härra ei tunne Võhunõmme noorparunit,» toetas Juhanit ses lõõpimises ka Villem Kulesaar.

Kõik lähedalseisjad naersid, nende seas Johanneski, kes kõige targemaks arvas kaasa naerda. Ainult härra Supper jäi tõsiseks ja tegi näo, nagu peaks ta millegi väga mureliku asja üle järele mõtlema.

«Ei, noorhärрад ma ei tunne,» ütles ta viimaks pead raputades, «aga vanaparunit küll. Ja ma pean ütlesma, et on kaunis sant mees see sinu papa. Ütle siis ise, noorhärрад, millal on minu küüthobused, kui ma teie viinavabrikut kontrollima sõidan, härрери paraadna ees peatanud. Mitte kunagi. Vaata, see tuleb sellest, et sinu papa on otsani seda paruni kõrkust täis. Aga olgu! Nagu küla mulle, nõnda mina külale, ütles vanasõna.»

Nüüd oli kõrts täis naerulaginat ja sellist kuulsaksaamise õhkkonna erutust, nagu noormees seda endale sageli oli ette kujutanud. Ja kõik oleks olnud korras, kui ta ise selles loos vägisi poleks kippunud jääma naerulaseks. Asi oli väga halb; ta oli omandamas narrikuulsust, seda kõige tänamatumat maailmas, ja pealegi ilma, et ta korralikult ühegi narrusega veel hakkama oleks saanud. Või ehk tuleb pidada narruseks seda, et tema, kehva tengelpungaga pastlamees, läks ja pistis viinahärрале nagu omasugusele käe pihku, teretas ja hakkas rääkima? Johannes ei jõudnud seda kõike läbi mõtelda. Ta pidi nüüd viinahärрале kõigepealt midagi vastama. Ja kui ta ei taha täiesti alla jääda, siis peab ta seda tegema nagu noorparun. Nõnda kaalutledes ütleski ta härрад Supperile, kes maameestega ühte lauda oli istunud:

«Olgu, vanaparun on uhkust ja ahnust täis, aga noorparunist ei tohi viinahärрад seda ütelda. Kui mina Võhunõmmel ohjad ükskord oma kätte saan...»

Härрад Supper raputas laitvalt pead.

«Igavaks läheb niimoodi teie heldust oodates,» ütles ta.

Ainult hetke tundis Johannes end kimpu-aetuna, siis kogus end ja vastas:

«Mis seal parata, et igavaks läheb. Minu armsa papa moonakatel on seda heldust oodates ammugi juba igav, aga nemad trööstivad endid ikka sellega, et kes kannatab, see kaua elab.»

«Poiss polegi suu peale kukkunud,» ütles Villem Kulesaar, selle üle silmanähtavalt rõõmustades. Ainult härрад Supperile, et teda siin moonakatega ühele pulgale seati, ei paistnud see sugugi meeldivat. Aga võib-olla veelgi vähem meeldis talle see, et teised sellest rõõmu tundsid.

Ta tõstis kulmud kõrgele, langetas siis ainult ühe neist ja ütles Kulesaarele, Johannest sellega nagu kõrvale jättes:

«Jah, kahju ainult, et see lõuavärk tal tengelpungast on suuremaks kasvanud.»

Tengelpungast! Mitte esimest korda ei sihitud täna siin selle puhtsüdamliku nooruki vaesusele. Aga kas ei olnud Johannesel teine hõbedane tõllaratas veel alles? Pärgeli pihta! Terve keisripea taskus! Kas ta ongi selle varandusega veel nii väga paljas poiss, et peab alla vanduma. Kas pole härra Babinil mõisa peale mõnikord kaks-kolmkümmend tuhat rubla võlga tehtud! Ja kas see mehel veel põlved nõrgaks võtab? Kas ei olnud see võlg koguni sada tuhat rubla suur, kui ta Hullu Iisaku, oma renditaluniku, kes talle kurtma tuli, et ei suuda renti maksta, kaarte kutsus mängima, Babin oma mõisa, Iisak oma sauna peale. Sellest kaardimängust räägitakse mitutmoodi. Üks jutt on niisugune, et Iisak olevat võitnud, aga suur võlasumma olevat vaese mehe mõisast ära kohutanud. Jah, aga vaata, kuidas ikka Babin julges. Muudkui mängime. Las minna mõis, las lennata sajad tuhanded rublad! Täna kaotame, aga homme oleme jälle rikkad, tasumä võlad ja pillume raha kahele poole. Ning nendest meeldetuletustest otsekui julgustatuna tõusis Johannes laua taga püsti ja ütles:

«Millal olete teie, viinahärra, minu tengelpungas sorinud? Kas on mul rahast puudu või võlga vähe! Kui ma Võhunõmmel valitsemiseohjad ükskord oma kätte võtan, lasen ma viinahärrale nii palju viina anda, et neil pole tarvis enam mööda kõrtse kolada. Jah, kas ei ole see häbiasi! Kas ei peaks teil kodus kõik seinääred viinavaate täis olema, suuri ja väikseid, vaat vaadis kinni. Aga nüüd, kõrtsmik, tooge siia meile viie nina peale ööbikukeeli!»

Kui Johannes lõpetas, rōkkas kogu kõrts nii lähedal kui kaugel naerust. Naerdi Johannest ja peasjalikult tema ööbikukeelte pärast. Ja kuna see polnud just heakskiitev ega julgustav, siis lepitas see tublisti vahepeal juba tusaseks tõmbunud viinahärrat. Mats, ikkagi oled sina omast heast lõuavärgist hoolimata see, keda välja naerdakse.

«Võta või jäta!» tähendas Villem Kulesaar naeru raugedes, «säärase jutuga on ta just nagu Rikas Aabram. Ka sel on ju kõik kohad raha täis. Topib kämbla hiireurgu — leiab viierublaste kuldraha, pistab käe vanade pükste tasku, mida on valmis juba närukaupmehele koormasse viskama, — leiab sajarublaste paber- raha.»

Ei tundnud Rikast Aabramit keegi paremini kui Kulesaar, kes teda sulasena oli mitu aastat orjanud. Sellepärast kuulatigi Ridaküla Villemi sõnu tähelepanelikult.

«Mine tea, kas see kõik ikka õige on, mis ta räägib ja mida tast räägitakse,» küsis Johannes. «Kas ta ikka tõesti nii rikas on?»

«Tema rikkust või!» vastas Kulesaar ja ta luuravad silmad tumedate kulmude all hakkasid kurjalt välja lööma. Ta pigistas lõuapärad korraks tugevasti kokku, vaatas oma kaaslastele otsa ning jätkas:

«Ma orjasin teda, kuradit, kolm aastat sulasena. Ja mis ta minuga tegi? Küsi või ära küsi, nuta või palu, aga ta ei maksnud ükski kord mulle palka mujal kui kõrtsis, kõrtsi leti ees. Ja sealt sa siis muidu ära ei saanud, kui sa oma palganatukese temaga seltsis olid maha joonud. Vaata, missugune inimene! Või oleksin ma siis olnud täismeeski juba!»

Jutustaja vaikis hetke, kuni ta pilk lõi muhelema. Siis pöördus ta Juhani poole, kes oli ta hea sõber, ja ütles:

«Aga läinud sügisel mihklilaada ajal lasin ma kahel linnamehel siinsamas kõrtsi ees talle hea keretäie anda.»

«Ja sa ei halastanud talle isegi Anu, ta tütre pärast, kes on ilus nagu maasikas või nagu lilleõis, mis nii imekaunilt lõhnab?» küsis Johannes imestunult.

«Kas see Anu on siis nii ilus tüdruk?» küsis Juhan.

«Nii ilus, et sinu vend Jürigi käib teda vaatamas.»

Ka seda ütles Johannes, kuid Juhanil oli raske seda uskuda.

«Ära jampsi,» ütles ta Johannesele. «Kõigepealt ei ole ju Anu kellegi ilus tüdruk. Mis sina sellest arvad, Villem?»

«Aastat kaks tagasi ei olnud Anu pooltki nii ilus nagu praegu,» vastas talle Villem Kulesaar. «Aga ma ei tea,

mis on tütrel tegemist selle keretäiega, mis isale asja eest anti. Oigas kaua aega va mehike.»

«See kulus talle tõesti marjaks ära,» arvas Juhan heakskiitvalt, rõõmuläikega silmades. Aga sootuks teisel arvamisel oli härra Supper, kes seda juttu oli pealt kuulanud.

«Kas teil häbi ei ole sellega siin veel kiidelda,» ütles ta pahandatult. «Oota, ma katsun sellest urjadnikule rääkida; küll see Pupp teid veel õpetab.»

«Häbi?» küsis Kulesaar. «Mispärast häbi? Mul on hea meel, et ta selle nahatäie sai. Mehigi, kes teda vemmeldasid, on rõõm vaadata, kui vastu tulevad; vahel, kui näeme, siis tõstame nende tublide poistega jälle kortlit.»

«Häbemata, toores inimesel!» ütles Supper, maa-meeste laua juurest põlastusega üles tõustes.

«Aga tõesti tublid poisid olid,» jätkas Kulesaar lauast lahkuvale Supperile mõtlikult järele vaadates. «Ühtegi konti ega luud ei murdnud, ja ütlesid talle juba ilusti peksu ajal, mis eest talle seda antakse.»

«Linnasaks pahandas,» lausus Juhan, kui Kulesaar vait jäi.

«Pagan tast aru saab,» kehtas Kulesaar õlgu. «Mõisnikku ta ei näi sallivat, aga sulasemeestega tal ka ei kõlba ühes lauas istuda. Mis mees ta niisugune on?»

«Eks ta ole — aktsiisihärra,» ütles Juhan.

«Ma ütlen teile, kes ta on,» tähendas nüüd Oskar, kes seni oli küll vähe rääkinud, kuid seda rohkem kuulanud. «Tema on Supper — Supperi tänavalt; linnakodanik.»

Kuigi selles midagi uudist ei olnud, kuigi seda natuke aega tagasi oli kuulnud ka kõrtsmiku suust, ajas see sel kombel öelduna ometi jälle naerma.

Nii naerdi, lõõbiti ja kõige viimaks lauldigi veel tükk aega, kuni Juhan lõpuks oma kortli tugevasti vastu lauda lõi ja ütles, et on aeg teele asuda — külm võtab viimaks Juta ära. Ning see mõte hobusest, kes lasipuu juures külmetab, oli sellele palju aastaid mõisapõllul hobustega töötanud mehele niivõrd kainestav, et ta jälle võis meenutada, kuidas ta sõidueelsetel päeva-

del Sretenskis ja veel hiljemgi kogu pika raudteesõidu kestel oma kojujõudmist oli kujutlenud. Seal, kaugel, ta oli mõtelnud, et asub Rakverest aegaviitmata teele ja läheb Võhunõmmele jalgsi, soldatikast kord käe otsas, kord õlal... Aga nüüd tuleb minna teisiti, särava tähistaeva all, tükati reel istudes ja tükati külma pärast maas joostes. Aga hea seegi, et aeg pole veel väga hiline ja Aadumäele jõutakse loodetavasti enne, kui seal magama heidetakse.

Niipea kui mehed kõrtsiuksest välja astusid, hirnatas neile Juta kutsuvalt vastu. Juhan läks ja päästis ise ohjad lasipuu küljest lahti.

«Küll sa saad nüüd varsti ka koju,» ütles ta siis hobuse lakaalust sügades. «Jah, jah, nüüd hakkame kohe koju minema.»

«Ei, nüüd viime kaugelt tulnud kroonumehe talgu lapule,» arvas Johannes. «Las vaatab kohe esimesel õhtul kodukandi neiud üle.»

Kui Johannes juba «Palermosse» minnes talgu lapudest rääkis, ei mõtelnud Juhan sellele, kuidas poiss sinna kavatseb minna. Nüüd oli selge, et ta tahab põigata lapule otse linnateelt. Sellepärast tundis ta Johannese talgujutu vastu suuremat huvi ja küsis:

«Kuule, mis pagana jampsi sa, poiss, suust välja ajad? Mis talguid siis nüüd, keset südatalve, veel peetakse?»

Istuti juba regedel. Hobused külmetasid kauasest kõrtsi ees seismisest ja hakkasid sundimist ootamata jooksuma.

«Linatalgud,» vastas Johannes, kui oldi juba suurel teel. Ta hõikas seda valjusti, et see oleks kuuldav ka Villemile, kes sõitis oma hobusega nende kannul.

Villem naeris.

«Eks sa siis räägi, kes see tagurlane on?» küsis Juhan.

«Arva ise,» hõikas Johannes jälle. «Ju sa omakandi inimesi ka natuke tunnend.»

Juhan vaikis. Ja nüüd hüüdis Villem tagumiselt reelt, ikka naerdes:

«Põrgu sind! Kas sa siis Ridaküla kõige suuremat ohelikku ei tunnegi?»

Juhan vaikis veel põrmuke aega, siis ütles:

«No ma siis hea õnne peale kohman — Udu Priidu, minu leerivend.»

«Tema neh!» naersid nüüd mõlemad, nii Johannes Juhani kõrval kui ka Villem tagumisel reel.

Sõideti natuke aega jälle vaikides.

«Eks sina tuled ju ka?» küsis siis Johannes Villemilt.

«Ei mõtlegi,» vastas too. Ning seda öeldes ei kajastanud Villemi hääl enam raasukestki tema endisest naerust.

4

Ei olnud mõisa rendikoha pidaja Juljus Kulesaare poeg Villem ainus, kes Udu Priidut halvustavalt nimetas ohelikuks. Selle häbistava nime andsid Priidule Rida-külas paljud teisedki. Udu Priidu ise sai selle nime osaliseks kõigepealt kodus. Esimest korda kuulis ta seda isalt seitsmeteist-aastasena ja laskis juba siis selle ühest kõrvast sisse, teisest välja, nagu oleks see olnud talle täiesti ükskõik, kas ta tööd peetakse heaks või halvaks. Tookord oli tegemist kesakünniga. Mõisa raiesmikust kümne-viieteistkümne aasta kestel haritud põllud olid täis raudkive. «Mina juurisin kännud, sina kärista välja kivid,» armastas öelda Udu Indrek, Priidu isa, kui poeg oli alles põlvelistuja ja kaelasrippuja. Seda ta ütles mitu korda hiljemgi ja küllap ta mõtles sellele ka oma tõvevoodil, kui Priidu esimest korda tõsisemalt adrakured pidi pihku võtma. Priidu kündis küll kesa üles, aga kui tõi vana Udu Indreku viimaks jälle põllule laskis, ei olnud ta poja künniga rahul: kividel olid laiad rohelised sallid kaelas!

«Mis sa nendest kividest nii väga kartsid?» küsis isa. Priidu vaikis.

«Või kartis hobune, ei julgenud neile lähemale minna?» jätkas isa oma pärimist.

Priidu jäi vastuse seekordki võlgu, kuid tõmbas mokad mossi.

«Millal sa oled näinud mind niimoodi kündvat?» muutus isa järjest pealekäivamaks. Priidu vaikis edasi,

kuid vastuse asemel ilmus ta suunurkadesse nüüd eri-  
arvamist väljendav muie.

Nähes seda halba muiet, paisus isa meelepaha veelgi  
suuremaks. Ta ütles:

«Too kohe sõnnikuvedamise konks ja kisu sööt kivide  
ümbert lõhki.»

Priidu asus porisedes käsku täitma. Isa vaatas talle  
järele, vangutas pead ja ütles õnnetu vihaga, oma  
poega teist korda ristides:

«Oled mul ikka va ohelik!»

Sellest ajast oli nüüd aastat viis-kuus möödas. Udu  
Indrek oli juba mõnda aega surnud ja Priidu polnud  
end parandanud. Paistis, et selleks polnud enam loo-  
tustki. Lesk ema oli poja pärast õnnetu. Ta nägi talu-  
pidamist tagurpidi minevat ja teadis, et ta seda vähja-  
käiku oma vanaduse, eriti aga oma haiglase paksuse  
tõttu ei suuda takistada. Ta katsus mitutmoodi pojale  
aru pähe panna, kuid Priidu kas hakkas talle lausa käri-  
nal vastu või kiskus suu viltu, väljendades nüüdki oma  
eriarvamist muigega. Nõnda läks ta ema heast ja kurjast  
sõnast mööda, mõtted mujal, asjade juures, milliseid ta  
pidas tähtsamaks kodustest töödest. Ema ei mõistnud,  
kellesse ta poeg oli läinud; ei olnud tema enese ega  
Indreku suguseltsis kuulnud niisugust inimeselooma.  
Töö juures ta venis nagu villane lõng, ent kui viskas  
enese küljeli asemele ning hakkas sonima rikkusest, siis  
polnud tühjal jutul enam otsa ega äärt. Sina, ema, oled  
rumal ja vana, ei tea enam midagi. Rumalasti tegi ka  
isa, kes kännustikust põldu harides oma tervise nahka  
pani. Kahju, kui inimesed ei oska elada nagu tarvis.

Priidu sonis tõrvavabriku asutamisest, ähvardas kau-  
bitsema hakata; lihapood oli ta ammuseks unistuseks.

Ema oleks nende narride juttude eest oma kõrvad  
kinni toppinud. Tal oli hirmus kuulata poja kiitlemist  
ja tühje lubadusi, kuid ometi oli asju, mida Priidu ei  
lubanud, ent millega ta siiski vaikselt hakkama sai. Ja  
need asjad olid juba halvemad nendest, millede puhul  
ta piirdus ainult lobisemisega. Ema ei suutnud unu-  
stada, kuidas Priidu läinud kevadel oli Võhunõmme  
kupja ümber mehkeldanud, et saada mõisa turbarabas  
teiste kantseldajaks. Jah, seda asja ta oli olnud kange

mees ajama! Mehkeldas ja libitses kupja ümber niikaua, kuni saigi Kukesoos mõisa turbatööde järelevaatajaks. Igal suvel enne heinaaega, mis algas külas hoopis hiljem kui mõisas, läks palju külanoori mõisa turbarappa rahakopikat teenima. Läksid enamasti need, keda kodused tööd kinni ei pidanud. Aga Priidu ei hoolinud kodus- test tööd, need võisid tal ripakile jääda. Ja oleks ta siis läinud sinna raha teenima ausalt — ei, tal oli tarvis end teiste turjale sokutada. Niisugune oli siis tema tarkus, kuidas elada. Seda ta oma suunurgas vist mui- gaski, kui teda noomiti. See nähtus muutis poja emale võõramaks kui miski muu.

Sel talvel olid ema ja poeg sagedasti tülitsenud linade pärast. Kogu külas naised juba ketravad ja mõnel pool on kangaspuudki üles pandud, kuid siin seisavad linad ikka rehetoas parsil, nagu nad sügisel sinna visati.

Nüüd oli käes juba näärikuu. Ajad, mil ema Priidule linu rahulikult meelde tuletas, olid ammugi möödas. Ühel päeval rehetoast tulles küsis ta tusesemalt kui muidu:

«Kui kaua sa mõtled neid linu seal rehetoas lõuguta- mata pidada?»

Juhtus ime: Priidu, kes vastas emale alati igasuguse tühja lobaga, jäi seekord vastuse võlgu.

«Paljudel pole rehetuba, aga sellegipärast on neil linad lõugutatud,» jätkas ema. «Kulesaare Mari olevat need vihusaunas ära kolkinud.»

Priidu teadis seda. Ja see oligi põhjuseks, miks tal praegu midagi vastata polnud. Isegi muigamiseks ei olnud tal praegu lusti. Läänud aastal olid paljud vaba- dikud tema rehetuba kasutanud ja tema oli lasknud neil selle eest omadki linad lõugutada. Sedasama oli ta loot- nud teha ka tänavu, kuid nüüd oli selge, et ta oma lina- dega sel aastal ei saanud teiste seljas liugu lasta.

«Tänavu ei tulnud meie rehetuba keegi tahtmagi,» lausus ta viimaks kahetsevalt.

«Rehetuba on külas antud tarvitada alati heast süda- mest,» vastas ema. «Ma ütlesin sulle seda juba mullu. Eks sa kuula ka mind.»

Ta jäi vait. Kuid mure südames näris edasi ja natu- kese aja pärast hakkas ta jälle rääkima.

«Oled üksik poeg, sind ei võetud kroonusse,» ütles

ta. «Mul oli hea meel; mõtlesin, et mul on pojast ka kasu... Aga vale kõik.»

«Kahetsed, et mind Heina Juhaniga seltsis Hiina piirile ei saadetud?» küsis Priidu.

«Ehk oleks sinustki seal mees tehtud,» arvas ema.

Priidu, kes selle vaidluse ajal asemel vedeles, kargas nüüd sealt kärmesti välja ja hüüdis:

«Ära muretse, ema, — ma toon külast linamasina!»

See hüüatus oli ema kõrvadele niivõrd rumal, et ta viha pärast isegi sülitas. Linamasinaid oli sel ajal ümbruskonnas ainult üks. Peeter Uula, talitaja, oli selle omanik. Ta laenutas seda ka külasse, võttes masina kuluks igalt linakoolt kopika. Sellepärast ütles ema:

«Jah, sinna on sul neid kopikaid loopida, aga Käba Ants pole sinu käest kakunädalate eest raasugi saanud. Tapsid oina, miks sa karjast meeles ei pidanud... Sinul pole last ega labast — teisel suur pere toita.»

«Eks sa andnud,» ütles Priidu jonnakalt.

Selle kiusujutu peale vastas ema:

«Mina! Kas ma oleksin jõudnud siis sinu sõimu ära kuulata.»

«Kakunädalad ja sabaraha», porises Priidu pahaselt. «See karjaviina joomine pole ka midagi väärt. Kas seda karjasekaupa ei saa teisiti kinnitada, kui karjane peab peremeestele ostma setvertnoi; see pannakse seltsis hinge alla, aga karjalaske-päeval maksku pered karjasele sabaraha — kuradile.»

«Ära hakka jälle maast ega ilmast jahvatama,» ütles ema. «Mine pane ahi rehetoas küdema — ma hakkam üksinda lõugutama.»

«Sina! Haige inimene,» põlastas Priidu.

«Siis kutsu talgulised, et saaksin ka mina voki tuppa tuua.»

«Talgud!» osatas poeg. «Keda ma kutsun? Kui palju sul omal neid talgupäevi tehtud on?»

Ema hakkas nimepidi loetlema talusid, kus tal talgupäevad olid tehtud. Selgus, et ta oli käinud Kritil, Marekannul, Vanatoal ja Toomatarel.

«Noh, kõigest see neli päeva,» arvas poeg halvustavalt, kuid muutus Toomatare nimetamisel märgatavalt heatahtlikumaks.

«Kui saaksid veel mõned piigad,» ütles ema. «Seal, kus tarvis pole, oskad mehkeldada.»

«Jah, kust ma need piigad sulle välja võtan,» vastas selle peale poeg ja heitis uuesti asemele.

Aga ema ütles tagasundivalt:

«Mine Käbale, seal on kolm noort tüdrukut, kõik kärmed nagu värtnad. Võib-olla, et vana Teele ise tuleb ka. Küll nad tulevad, kui sa Antsule selle eest midagi mõistad — lubad hobuse hagu vedama või linna minna. Kirikkülas on sul sugulased, räägi lelle omadele... Käi ja telli, liiguta ennast rohkem, va mädand.»

Niisugune oli see kõnelus ema ja poja vahel, mille tagajärjel Priidu viimaks ometi talguasja hakkas tõsisemalt liigutama ja ema omakorda võis talgu õhtulise — kiisli — hapnema panna.

## 5

Talgupäeval ei olnud märgata kõige vähematki ema ja poja vahelisest tülitsemisest, millest isegi kilgid Udu ahjupragudes laulsid. Talgud Udul ei olnud suured. Suurtel linatalgutel oli kuni kakskümmend lõugutit, siin ei olnud neid seekord rohkem kui kümnekond. Ilm oli ööl vastu talguid nagu kiuste külmaks muutunud. Pakane paukus aiateibais ja rehetoa nõgistes seinapalkides. Aga rehetoa õhk oli ometi soe, palju soojem kui talu köögis või elukambris. Ja sellepärast juhtis Priidu talgulised, keda hakkas tulema juba enne päikesetõusu, kõigepealt rehetuppa, et nad võiksid seal paekividest reheahju ääres oma külmast kangestunud huuli ja kõntis käsi soojendada. Tüdrukute ja naiste näod lõid soojas õhetama. Õhetama lõi sel hommikul isegi Käba Antsu Teele, külakarjuse elukaaslane, keda ikka oli nähtud koltunud palgetega. Tõsi küll, see puna ta põskedelt kadus jälle üsnagi peatselt, nagu mõnikord koidupuna halli sügispäeva pilves hommikul, kuid ei olnud raske kujutleda selle ema nooruspäevade jumekat ilu, kui pilk langes ta tütardele. Need olid nägusad neiud, sihvakad ja heledapäised, kelledest Teele tundis rõõmu, nimetades neid õlipuu oksteks. Siin oli neid kaks. Käba Antsu Teelet oli Udule oodatud kolme tütrega,

kuid Teele oli võtnud talgutele ainult vanemad, Salme ja Tiina. Aga kuigi nad mõlemad olid juba üle kahekümne aasta, hoidusid nad siin mitmelt poolt talgule tulnud neidude ja naiste keskel aralt ema lähedale. Teised rääkisid ja naersid valjusti, kuid nende häält ei olnud kuulda; kui nad isekeskis rääkisid, tegid nad seda sosinal. Niisugusteks olid nad kasvanud Punamäe all, kus nende vallatult noor naer, hõbehäälsed huiked ja laulud kajasid seda kõlavamalt mäealuse laane üksinduses. Kuid Käba Ants, nende isa — vana õlipuu ise — oli lustakas mees, mängis lõõtspilli ja kannelt, ning tundis suurt rõõmu, eriti talvel, kui sai välja inimeste keskele. Ta oli külas oodatud pillimängija. Nooremas eas, kui Teelegi põsed alles punetasid ja nii suurt lastekarja taga ei olnud, käis naine temaga seltsis jootudel, kuhu teda oma pilliga kutsuti. Nüüd käis Ants neil jootudel üksinda ja harvemini kui noores põlves. Mitmel viimasel aastal, mil ta oli olnud külakarjuseks, aitas peaaegu nendestki käikudest, mis ta Punamäe alt külasse tegi, et korjata peremeestelt ande kakunädalate eest, see on nädalate eest, mil kari käis väljas pärast mihkclipäeva, üle kaubas ettenähtud tähtaja. Nii oli Käba Antsu elu aastate kestel muutunud ja andnud ta käikudele külla senisest sootuks uue eesmärgi. Ja mis seal ikka salata, see uus eesmärk sobiski palju paremini mehele, keda aeg hakkas juba vimma kiskuma ja kelle küünarpead käimise juures aastatega kehast ikka kaugemale hoidusid. Ei tea millest see tuli, kas aastakümnete-pikkusest metsatööst, eluaegsest lõõtspilli mängimisest või karjasekoti kandmisest küljel, ent nõnda see oli. Kuid veelgi rohkem mõtlemine kakunädalate andidele sobis Käba Antsu Teele koltunud palgetega. Puna oli sealt juba kadunud, kui Priidu, talgulised silmadega üle lugenud, ütles:

«Ma lootsin, et sa, Teele, tuled kolme tütreaga, et sa Loviisa ka kaasa võtad.»

«Ei see tahtnud tulla,» vastas Teele.

Salme ja Tiina hakkasid itsitama: kodus ema oli rääkinud vastupidist, oli arvanud, et küllap nad jaksavad Loviisatagi koju kanda need lambakäpad ja toobitäied tangu, mis Udult kakunädalate eest ikka veel saamata

olid. Sedasama mõtles Teele ka praegu, Priidule rahu-  
tult ja natuke isegi kurjalt otsa vaadates.

Ka Priidu oli rahutu. Teda ei teinud rahutuks võlg  
Käba Antsule, ta ei mõtelnudki sellele, temal olid teised  
mured. Kogu hommiku ja isegi kogu eelmise päeva oli  
Priidu aina arutanud, kes tuleb talgule Toomatarelt, kas  
perenaine Mai või peretütar Anu. Nüüd olid juba kõik  
kohal, aga sealt ei olnud veel kedagi ilmunud.

Viimaks saabus talguline ka Toomatarelt. See oli  
Anu. Ta oli talgule kogunenud tüdrukutest ainus tume-  
dajuukseline.

«Piinad seda vaest Priidut nii kaua!» hüüdis Juuli  
Kritt, kes oli tulnud esimesena. Anu ei vastanud. Ta  
vabastas end suurest villarätist, mida kandis kasuka  
peal, ja hakkas siis kasukat lahti nõõpima, mis külmast  
kohmetanud sõrmedel kohe ei õnnestunud. Priidu ruttas  
talle appi. Anu ripsmed ja kulnud olid härmatisest valged.

«Sa oled halliks läinud,» ütles Priidu, keda Anu en-  
dast eemale tõrjus.

«Eks see tule kõik suurest murest,» vastas tüdruk,  
naerdes ise oma saamatut kohmitsemist nõõpide kallal.

«Mis mured sul siis on?» küsis Teele.

«Kuidas need Priidu lina küll kolgitud saavad,» vas-  
tas Anu, sai nüüd kasuka seljast ja ruttas rehetuppa  
teiste tüdrukute juurde.

«Kui on mure, eks hakkame aga siis peale,» oli nüüd  
Priidu emal õige aeg tähendada.

Nende sõnade peale ronis Priidu kohe parsile ja varsti  
lendas sealt rehetoa savipõrandale suuri linašületäisi.  
Aga põrandalt paiskus iga linašületäiega üles tihedaid  
tolmupilvi. Ja selles suitsulõhnalises ning soojas tolmus,  
mis varsti täitis kogu rehetoa põrandast kuni süsimusta  
laeni, asusidki naised ja tüdrukud lõugutite juurde.  
Raugesid hüüatused, mis olid kajanud esimeste tolmu-  
pilvede kerkimisel, ja varsti võis kuulda ainult linaluude  
kuiva raginat. Kolgiti üksteise võidu. Priidu lelle,  
Kirikküla Maunuse Mahta, rinnakas ja tugev tüdruk,  
kellel oli juures juba hundi hais, vajutas kolki jõuliselt  
ja vihase hooga, ent tema liigutustel ei olnud seda kär-  
must ega kiirust, millega töötasid Käba Antsu tütre ja  
Anu. Ka Teele ei jäänud neist palju maha. Selle töö

juures räägiti vähe. Linaluude tolmu tungis kõikjale. Varsti olid lõugutajate näod ja kõvasti päheseotud rätide alt väljaulatuvad juuksekiharad kõigil ühte viisi hallid. Huuled muutusid tolmust paksuks, silmad, eriti aga ninalõõrid, hakkasid valutama, kurk kipitas, sülg oli must.

Mida kauemini töö kestis ja mida lähemale jõudis talvine videvik, seda sagedamini tõstis üks kui teine talgulistest pilgu parsile, et näha, kui palju linu sinna veel on jäänud. Priidu kandis neid naistele lõugutite juurde. Vahel ronis ta jälle parsile, vahel käis väljas värsket õhku hingamas. Nähes talguliste juures õhtu eel tüdimusemärke, sai ta oma laiskuse juures hakkama sellegagi, et haaras kord ühelt, kord teiselt neiult kolgi, lastes neil üürikeseks hinge tagasi tõmmata. Aga hoolimata paksust tolmust, silmade kipitamisest ning valust ninalõõrides märgati varsti, et ta neid hingetõmbeid võimaldas kõige sagedamini Toomatare Anule. Ja siis ütles Priidu oma sugulane, see Kirikküla Maunuse mehliku olekuga Mahta:

«No küll sel Priidul on täna põli — siblib üksinda justnagu kukk kanade keskel.»

«Eks tal niikaua ole seda põlve, kuni õhtul tulevad lapulised,» arvas Juuli Kritt.

Näis, et kogu jutuaajamine sellega lõpebki, ent siis lakkas Käba Antsu Teele lõugutamast, pajatades omalt poolt nõnda:

«Sibligu mis ta siblib, aga asjata ta ennast nii kangesti Anule ligi topib — Anul on juba omal poiss.»

«Mis jutt see on?» küsis Priidu ja laskis Anu lõugutikolgi sedamaid käest lahti.

Anu hakkas kiiresti tööle. Hulgal ajal ei lausunud keegi sõnakestki.

«Kes see poiss tal siis on?» küsis Priidu ema viimaks.

«Eks see ole teada — Aadumäe Jüri,» vastas Käba Antsu Teele ja lakkas jälle lõugutamast.

«Sina nüüd teiste asja tead,» püüdis Juuli seda küsimust summutada.

«Tean, mina tean,» jätkas Teele. «See oli juba siis, kui Jüri oli Toomatarel sulase või poja asemel. Hulkusin Punamäe all haavikus, otsisin metsasilku. Oli soe

sügis ja mäletan, et Ants käis loomadega teist kakunädalat väljas. Ja siis nad tulid, Jüri ja Anu, linaleo-augult, istusid koorma otsas nagu eite-taati muistegi; Jüril olid ohjad peos ja Anu hoidis tugevasti Jüri ümbert kinni.»

Sel ajal kui Käba Antsu Teele seda jutustas, jätsid kõik oma kolgid seisma, ainult Toomatare Anu töötas hoolega edasi. Käba Antsu Teele, see päevinäinud naine, kes oli sünnitanud üheksa last, ei olnud tühjajututegija. Ka see, mis ta rääkis praegu Jürist ja Anust, oli sulaselge tõde. Anu mäletas seda päeva veel selgesti. Ja see, et Teele sellest siin talguliste kuuldes rääkis, ei täitnud ta südant pahameelega Teele vastu, kuigi tal oli seda piinlik kuulata. Ta oli seda sügispäeva oma plika-east alati rõõmuga meenutanud. Lastes talgulistest üksinda oma kolgil käia, mõtles ta praegugi sellele päevale. Sammal oli metsa all lõonud lopsakalt haljendama, aga linaleo-augu mustal, otsekui põhjatul veel oli kuldkollaseid kaselehti, ning neid langes sinna juurde, hääletus laanes, sügisvaikuses! Niisugune oli see päev, mil nad Jüriga tulid linaleo-augult, istudes teineteise kõrval linakoorma otsas. Metsaalune tee, sügavad roopad täis juurikaid ja auke, väntsutas koormat siia-tänna. Kui Anu poleks Jürist tugevasti kinni hoidnud, oleks auklik tee ta varsti koorma otsast alla raputanud.

«Mis Anu ise sellest arvab?» küsis Kirikküla Maunuse Mahta, kes lootis, et Anu hakkab Teelet süüdistama laimamises.

«Teele ei valeta,» vastas Anu kõikide imestuseks.

«Noh, nad olid siis alles peaaegu lapsed,» arvas Juuli Kritt.

Siis hakati jälle tööle. Kuid Anu mõlgutas edasi oma mälestusi. Mõeldes sellele, mis oli juhtunud Toomatarel järgmisel päeval. Jah, nad olid siis peaaegu alles lapsed, kuid mitte enam päriselt. Just sel päeval, mil nad tulid linaleo-augult ja Anu tugevasti Jürist kinni hoidis, oli lisandunud nende senisele sõprustundele midagi uut, Anu südamele hoopis tundmatut, ärevat ja rõõmsat. Ja seda, mis juhtus teisel päeval Toomatarel, polnud seal varem kunagi juhtunud. Jüri läks hommikul heinamaale, pika varrega maakirves õlal. Ta juuris seal

võsa, mis kasvas padrikuna kraavikaldail. Anu saadeti talle lõunasööki viima. Kui ema Jüri jaoks kartulisupi mannergusse oli tõstnud ja sellele väikest lihakildu tahtis lisada, võttis Anu pajast suure kooditüki ja laskis sulpsti supimannergusse. Ema hakkas hurjutama, üteldes, et poiss on selletagi juba küllalt tugev; mis asja teda muidu nuumata. Siis läks Anu emaga kärinal riidu. Tülid ja riidud ei ole head, Anu ei armastanud neid, aga kui ta hiljem Jüri kõrval heinamaal istus ja vaatas, kuidas Jüri, kes oli teinud rasket tööd, isukalt liha söi, siis ei olnud tal sellest riiust enam midagi. Ei olnud midagi ka sellest, et päev oli muidu kurb, kiiresti ja madalalt voorivate hallide pilvedega, milledest kostis vahete-vahel hiliste rändlindude häälitsemist, ilma et neid endid näha oleks olnud. Nii madalad ja hallid olid pilved, ent Anu südames oli rõõm, millele ta ei osanud nime anda ise ega oleks osanud seda Jürigi, kui ta sellest temale sel päeval oleks rääkinud.

Ta ei rääkinud sellest sel päeval ega hiljemgi. Kuid ükskord tuleb kindlasti aeg, mil ta seda kõike Jürilegi jutustab...

Jõudnud oma mõtetega niikaugemale, jättis Anu töö seisma ja lausus endalegi ootamatult, igatsevalt:

«Kui need lapulised tulevad, siis tulgu juba varstil!»

See oli kõikide mõte, ainult Priidu arvas teisiti.

«Mis neist lapulistest nii väga oodata,» ütles ta. «Ega see pole tähtis, et me kõik need linad peame täna läbi võtma; mis üle jääb, küll me selle lõpetame emaga homme ise ära.»

## 6

Jüri Hein, keda külas ja mõisas hüüti lihtsalt ka Aadumäe Jüriks, oli nüüd jõudnud täismehe-ikka ja töötas Võhunõmme nuumhärgade tallis. Sel õhtul, mil Toomatare Anu Udu rehetoa linatalgu tolmus Jürile nii igatsevalt mõtles, kogunesid poisid, kes kavatsesid mõisast talgu lapule minna, härjatalli põhuruumi. Ei tahtud minna ilma Aadumäe Jürita, ent Jürigi oli ütelnud, et nad ootaksid ära tema õhtulesaamise, mis jäi alati hilja peale. Ja nii oli pikk talvine õhtu juba

ammugi peale hakanud, kui kolm viinavabriku poissi ja Käba Ants kärarikkalt põhuruumi uksest sisse astusid. Nad olid viinavabriku peal poistetoas enne seda julgust võtnud. Käba Antsul, kuigi ta ise ütles end minevat ainult naistele abiks, et Udult kakunädalate moona ära tuua, oli kaasas lõõtspill.

Kulus veel natuke aega, enne kui Jüri õhtule sai. Ja siis mindi. Viinavabriku poiss Arno, väike Tamm, kes oli Jüri hea sõber, käis kõige ees. Mida kaugemale mõisast, seda suuremaks paisus lapupoiste lärm ja laul. Aga kui jõuti Udu õue, tõmbas Käba Ants hääled oma pillilegi sisse. Nüüd jäi väike viinavabriku poiss kõige viimaseks ja lapumaja uksest astus esimesena sisse Ants, lüües lisaks lõõtspillimängule lahti ka laulu, mille sõnad kõlasid järgmiselt:

«Küll on vilets, vaevaline  
koolimeistri elu;  
külakarjatselgi parem —  
talvel päevad priid.

Mis tal viga karjas käia  
suure palga eest,  
kevadest saab sabaraha —  
seegi toidab meest.

Mis tal viga laulu lüüa  
metsas, lagedal...  
Talvel Ants ei taha süüa —  
märsski varnas tal...»

Järsku jäi lõõtspill vait ja samal ajal vaibus mehe huultel ka laul, millega ta nii uljalt oli sisse astunud. Ning samas ütles ta iseendale manitsevalt:

«Pea suu, Käba Ants; siit edasi ära enam laula. Kas ei ole sa juba viis aastat Ridakülas auga sõraväekindrali ametit pidanud ja kas ei taha sa ka eeloleval kevadel halja setvertnoi juures Ridaküla lugupeetud peremees- tega ja veel rohkem lugupeetud perenaistega karjase peakaupa kinnitada. Sina tänamata krants, sina üleantetu ja halb Ants, sa igavene togu! Miks unustad sa need lambakäpad, vorstid, verikäkid ja saiapätsid, kõik need perenaiste lahked annid, mis katavad igal aastal su jõululauda ja süütavad su laste silmis sära, nagu oleksid need küünlad Jaagupi kiriku kroonlühtris.»

Nendest sõnadest mõistis Teele, et tema Ants oli käinud jälle viinavabriku peal poistetoas keelt kastmas, nagu see tal vahel kombeks oli, kuid, et ta laulus ja loris oli torkeid ka Udu Priidu ihnsusele, siis andis ta Antsule seekord andeks, surudes hurjutavad sõnad hammaste vahelt tagasi. Kuid sedasama ei teinud Kulina poisid, kes olid pärale jõudnud natuke aega enne mõisapoisse. Neid oli kolm. Üks nendest hüüdis kohe, kui Ants oli oma endamanitsemise lõpetanud: «Aamen konks!», kuna teine, Rätsepa Jäss, hõikas valjusti ja pilkavalt:

«Mitte nagu kiriku kroonlühtris, vaid nagu õlipuu okstel!»

Pagana eit oma õlipuu okstega, siunas Ants endamisi Teelet, kes oma emauhkuses oli end unustanud ja pärli sigade ette visanud, kuid ta ei lausunud musta ega valget. Ta pidas vaidlemist Rätsepa Jässiga tarbetuks ja isegi kokkus, kui Jüri nüüd küsis:

«Mis juttu seal õlipuu okstest aetakse? Kes seda lori seal suust välja ajas?»

«Oh Jüri, ära urise,» vastas Rätsepa Jäss, kelle sõnadele järgnes kohe ta kahe kaaslase ja Udu Priidu heakskiitev naer. See, et Priidu oma naeruga varemsaabunud lapulisi toetas, tundus kahtlasena Antsule, kes hakkas arvama, et siin on tegemist ettekavatsetud riiunorimisega. Ja sellepärast Ants, kes tundis Aadumäe Jüri äkilist ning õiglast iseloomu ja kellele teadmata polnud seegi, kui kergesti Jässi käes välkuma võis hakata puss, katsus asja naljaks pöörata, hüüdes:

«Või Kulina poisid ongi juba platsis. Hõissa, Jäss! No ütle, kas on peetud vallas ühtegi pulmapidu või talgulaput, kust oleks puudunud Käba Ants oma lõõtsaga ja Rätsepa Jäss oma väitsaga?»

«Millal olen ma Käba Antsu sisikonda puistanud, et ta oma mokka maas ei hoia?» küsis pussikangelane Antsult.

«Aga minu vanale lõõtspillile sa, nurjatu, tõmbasid kord rapsti ribide vahele,» ütles Ants. «Mäletad sa veel neid linatalguid, mida pidas Uula Peeter kolmekümne lõugutiga, viiekümne talgulisega ja seitsmekümne lapulisega — linatalgut, kus välkusid pussid ja tõusid kaikad, mis andis hiljem terveks aastaks tööd küll urjadnik

Pupile, küll uurijatele, ja kus olevat nahka pandud Uula Peetri üle valla uhke pull ning kaks esimese numbri oinast, nagu talitaja-isand järgmisel kevadel minu peakauba kinnitamisel ausõnaga ise tõendas. Ja see juhtus aastapäevad enne seda, kui ta omale selle linamasina ostis, sest masin tulevat odavam inimesest.»

Uula Peetri talguid kirjeldades Käba Ants muidugi liialdas, aga et Uula Peetrit tunti vallas kui suurt kiitlejat, eriti mis puutus tema loomadesse, siis oli see kõik omal kohal. Kuid Rätsepa Jäss, tüüakas ja linalakk poiss, ei hoolinud Käba Antsu naljast, millega see oma pika jutu maha ajas, lootes, et tema liialdused ja nali mõjuvad lepitavalt.

«Ja sina ütled, et mina sel talgul sinu lõõtsanärule augu kortsudesse lõin?» trügis ta Käba Antsule järjest lähemale. Teised Kulina poisid ei jäänud temast maha.

«See juhtus Jässil lahingu ägeduses,» kinnitas üks neist. Aga teine põrnitses vastsaabunuid altkulmu ja ütles norivalt:

«Vaatame, kui palju neid Taube teopoisse Käba Antsu selja taga on.»

«Siin on mõisa vabrikupoisid,» hüüdis väike Tamm, kes oli küll terane mitmesugustele viguritele, kuid kelle ihu lõi värisema kakluste puhul, liiati veel, kui oli karta, et meeste käes võib hakata välkuma teras.

«Mina olen siin ainukene teopois ja mis te siis tahate saada, noh?» küsis Jüri, kelle äkiline meel ei kannatanud norimist.

Ning nüüd ei tea, kuidas lugu olekski lõppenud, kui Kirikküla Maunuse Mahta, see rinnakas ja mehelik tüdruk, poleks hakanud lapulisi põhjama, tulist kurja vandudes.

«Et tühi neid mehi võtku,» ütles ta lõugutit jalaga eemale tõugates. «Oota siin nende tulekut pool päeva ja looda, et neist kasu on, et tulevad ja võtavad korraks ka kolgi pihku, aga neil pole muud kui oma vägitegudega kiidelda ja uut tüli kiskuda. Kulina poisid Võhunnõmme poistega, Kupna poisid Kirikküla poistega — niipea kui kokku saavad, on kohe norimine ja riid lahti. Poisid, tööle, mis te seal põrnitsete üksteist vastastikku nagu tigidad sõnnid.»

Need sõnad mõjusid. Naised tulid rehetoaist lõugutite juurest ära ja lapulised jätsid oma vihakiskumise. Varsti seisis nad üksteise kõrval rehetoa ja andsid valu linadele, mis nüüd olid parsilt juba viimase ni maha visatud ja rehetoa nurgas hunnikus seisis. Sel ajal puhastasid naised endid linaluudest, pesid käsi ja silmi, eriti aga kõrvaauke, mis olid otse ummistunud tolmust. Aga perenaisel oli nüüd juba aeg lusikaid klõbistada, panna lauale hakkama kausse aurava kiisliga ja kruuse piimaga.

Just siis, kui naispere enamikus nüüd jälle punetavate põskedega, kust tolm oli maha pestud, istus talgu õhtulise juures, tegid lapulised rehetoa linadele lõpu peale. Naiste hurjutamine, aga samuti ka ühine linakolkimine oli lämmatanud lapuliste keskel tülisädemed, millede tekkinisest Priidu vahepeal oli juba rõõmu tundnud. Ta oleks hea meelega näinud, et lapupoiste vahel oleks tüli puhkenud, ning tal poleks olnud midagi ka selle vastu, kui Rätsepa Jässi külm teras kaklusehoos oleks Aadumäe Jüri ribikontide vahele sattunud. Nüüd ta mõistis, miks Anu kogu õhtupooliku oli lapulisi oodanud: küll ta siis juba teadis, et Jüri tulemata ei jää. Kui Priidu mõtles, et Anu oli metsavahelisel teel juba aastate eest Jürist tugevasti kinni hoidnud, lõi ta südames möllama suisa põrgu. Kui ta tahtis hommikul Anu kasukanõõpe avada, lükati ta käed kohe eemale. Madu on see tüdruk! Tema tõrjuvas liigutuses seisis kallistused Jürile, tema haukuvates ja näpsakates sõnades, millega ta enamasti Priidule vastas, oli armu õrna sosinat ja meelitusi selle ennasttäis härjatallipoi si jaoks. Ja oli nagu kurjast, et Priidu otse pidi, ja pealegi vahetpidamata, mõtlema kõigele sellele just nüüd, mil tülisädemed näisid olevat kustunud ning lapupoisi ühisel nõul asusid rehetoa põrandat koristama. Priidu jaoks nagu poleks olnudki siin enam teisi kui Anu ja Jüri, keda ta oma vaimus nägi kord rehetoa põrandal tantsu keerutamas, kord seina ääres pingil teineteise kõrval istumas ja sosistamas. Sellepärast vaatas ta põrnitsedes pealt, kuidas lapupoisi suure kiiruga lõugutid parsile viskasid ja linaluid hakkasid kokku pühkima. Priidu põrnitses seda kõike natuke aega vaikides ja läks siis rehetoaist hoopis

välja, et ennastki kasida ja kirnu juures juustele koort määrada, et need hästi läikima hakkaksid.

Varsti oli rehetuba korda seatud noorte tantsuks, mängudeks ja selleks suureks hullamiseks, mis pidi seal lahti minema kõige lõpuks, pimedas ja õlgedega pak-sult kaetud põrandal.

Poisid tahtsid kohe tantsima hakata, kuid tüdrukute hulgast kostis hääli, mis nõudsid rahamängu. Nad ütlesid, et saavad rahamängu juures istuda ja tööst puhata. Sellepärast siis alustatigi talgu lapu pidustusi Udul naiste tahtmist mööda rahamänguga. Kui mäng oli otsustatud, jooksid tüdrukud suure naeru ja kilkamise saatel rehetuppa, istusid seina äärde asetatud pinkidele. Kibeda kiiruga, nagu oleks tal tuli rummus, tõttas sinna ka Käba Ants, kes kargas ära otse kiislikausi juurest, perenaise ning oma Teele hurjutavad sõnad kannul. Ometi oli varsti Teele ka ise mängijate seas, poetades end paariliseks väikesele Tammele, kuigi ta oma Antsulgi paariline alles puudus. Teele toimis nõnda mitte muust kui viisakusest ja suuremeelsusest, et keegi ei võiks hiljem ütelda, nagu hoiaks ta oma Antsu ohelikkupidi peos, või nagu ei kannataks ta seda, et vana Käba mõne noore tüdruku kõrval istub. Muidugi oli sellega ühtlasi kõigile selge, et ka Ants tema suhtes mõtleb ja tunneb numbri-pealt samuti. Ent hoopis teisiti talitasid noored. Neil polnud sugugi ükskõik, kelle kõrval istuda. Nii trügis Priidu, kelle juuksed olid vahepeal koorekirnu juures läikima löödud, pooleldi väevõimuga Anu ja Käba Tiina vahele. Ta võttis seda nagu suurt võitu ja tundis end hästi. Viimaks olid kõik pinkidele istunud, ka Rätsepa Jäss, kes tegi seda kõige viimasena ja vastu tahtmist. Tema enesetunne ei olnud kuigi hea. Ausõna, istudes mängijate pingil, mõtles mees, et palju halvem ei võiks olla isegi sel, kes on pandud kiriku häbiposti.

Kui Jüri nägi Priidu ägedat trügimist koha pärast Anu kõrval, istus ta Anust hoopis eemale, pingile rehetoa vastasseinas. Istudes sel kombel, nende pilgud lendasid üle toa, sattusid kokku ja Jüri mõistis Anu pilkudest, et tüdruk ei tunne Priidu kõrval end õnnelikuna. Nad olid talvel teineteist harva näinud ja Jürigi oleks nüüd meelsasti Anu kõrval istunud. Kuid mäng seisis

alles ees ja polnud võimatu; et selle kestel nad pääsevad istuma kõrvutigi.

Ants ei näinud endale paarilise otsimisega vaeva. Kui kõik olid kohtadele istunud, rahul või rahulolematud sellega, kellega nad paari olid sattunud, jäi Ants keset rehetoa põrandat üksinda seisma, viiekopikane vaskraha peos. Seda vaskraha ta hakkaski nüüd pingelistujate serviti asetatud peopesade vahele tippima. Nõnda algas rahamäng. Ants sooritas oma tippimist lõpmatute viguritega ja näilise kõrvasosistamisega paljudele mängijatele, eriti aga neidudele. Kui ta kõik mängijad oli läbi käinud ja viimaks keset põrandat seisma jäi, hüüdes: «Kelle käes raha?» — siis selgus, et raha oli Jüri käes. Jüril õnnestus oma paarilise — Vanatoa Leida — käest kerge vaevaga lahti rabelda ja põrandale tulla.

Niipea kui Jüri keset hämarat rehetuba seisatas ja ringi vaatas, hakkas Anu süda ärevalt lööma. «Varsti puudutavad Jüri käed minu käsi!» mõtles ta. «Kelle pihku ta raha torkab? Kas ta ütleb mulle mööda minnes midagi?» Jüri algas Anust. Ja enne veel kui ta ringi oli ära käinud, teadis Anu, et raha on Priidu käes. Poiss oli talle sellest märku andnud, ent Anu pööras oma näo külmalt kõrvale.

«Kelle käes raha?» hüüdis Jüri.

Anu ei pidanud oma paarilist kinni, kuigi teine seda kogu hingest soovis. Priidu pidi tahes-tahtmata rahaga põrandale minema.

Jüri istus Anu kõrvale.

Ja nüüd hoidis Anu tast kinni iga kord, kui tippija, ükskõik kes ta ka polnud, oli ringi ära käinud. Mitmel korral hoidis ta asjata: viiekopikane oli ikka kellegi teise käes. Aga siis sattus rahaga põrandale Rätsepa Jäss.

«Kelle käes raha?» hüüdis viimaks temagi, kui oli oma tippimise lõpetanud. Ettevaatusest hoidis Anu ka seekord Jürit kinni. Keegi ei tõusnud; näis, et keegi ei katsumudki tõusta.

«Noh, paistab, et pole kellegi käes,» hüüdis Jäss. «Kukkus vist maha, või pani Jäss Karja-Antsu vaskkopikad oma tasku.»

«Raha on minu käes,» vastas Jüri. «Mind hoitakse ju kinni, kas sa ei näe?»

Kõik kulina poisid ja Udu Priidu puhkesid mõnitavalt naerma.

«Oled sina ka mees,» ütles Jäss uusi tülisädemeid õhutades. «Kaheteistpuudase sepaalasi tõstsid mängides pakult maha ja paku peale tagasi, aga nüüd nõrk tütarlaps hoiab sind nagu raudklambrite vahel.»

Teades, et viiekopikane on seekord tõepoolest Jüri käes, ja samal ajal kuuldes, et endised tülikiskujad hakkavad Jüri kallal uuesti norima, hoidis Anu Jürist veelgi tugevamini kinni. Nii tugevasti nagu nüüd, ei hoidnud ta Jürist kinni ka linaleo-augult tulles, mil ta oli kartnud koorma otsast maha kukkuda.

Kuid nüüd, mil ta Jürist jälle kinni hoidis ja õnnelik oli, katkes rahamäng Udu rehetoas täiesti ootamatult — saabusid uued lapulised.

7

Pärast seda kui Villem Kulesaar suurt Venevere maanteed mööda edasi sõitis ja mõisamehed olid taliteele pöördunud, hakkas Johannes Juhanit talgule ahvatlema Käba Antsu nägusate tütardega. Ta kinnitas teadvat, et vähemalt kaks nendest on täna kindlasti Udul.

«Minu isa, vana Pärt, ütleb ikka, kui Käba Antsu tütardest juttu tuleb, et Tiina ja Salme jalg on kerge nagu noorel metskitsel, kes jookseb kergesti üle kiikuva rabapinna, et mitte sisse vajuda.»

Nõnda lausus ta selle külma talveõhtu tähistaeva all, sõites üle vaikiva legendiku taamal mustendava metsa poole.

«Ma näen, sul on kange tahtmine tantsu lüüa; läheme minugi pärast,» vastas Juhan ja heitis pilgu suunas, kus asus Aadumäe. Vöhunõmme moonakatemaja ei olnud enam kaugel, kuid Udu oli lähemal, siinsamas metsa serval.

Udul ei teatud enam lapulisi oodata, kui kolm meest üksteise järel sisse astusid. Perenaine kokkus; noortel katkes rahamäng ja kõik tulid rüsinal rehetoast talukööki. Uustulnukaid ei tuntud, enne kui Johannes rääkima hakkas.

«Noh neiud, neiud!» hüüdis ta lausa juubeldavalt. «Kui te süda sees nüüd ka laulma ja hõiskama ei hakka, siis on ta teil puust või kivist.»

«Kes see on?» sosistasid tüdrukud, silmad Juhani poole.

«Astu valguse kätte, kindral, ja näita ennast,» tõmbas Johannes Juhani sinelikäisest.

«Pea, peiupoiss, ära sa ennast siin ikka nii suureks peremeheks sea,» vastas talle Juhan ja laskis pilgul üle talguliste käia, otsides neidude hulgast tõepoolest Käba Antsu ilusaid tütreid.

«Jumal, see on ju Juhan, kaugelt tulnud mees,» lausus perenaine ja muutus sedamaid lahkeks, kutsudes võõraid kaugemale, neile oma talgukiisliit pakkudes. Johannes võttis selle lihtsa ja südamliku pakkumise laia naerulaginaga vastu.

«Ära muretse, emake,» ütles ta. «Meie tulime linnast; me käisime «Palermos» ja oleme nüüd kõrini peenemat täis.»

Ta ütles seda lõbusalt, kuid ta sõnad olid sündsuse- tud ja otsekui löid vana talunaist tema lihtsuses. Aga eriti valusalt lõikasid need Oskar Müüri südamesse, kes nüüd vastas:

«Mina, perenaine, ei ütleks küll teie talguõhtulisest ära, kui teil seda minusuguse hulguse jaoks ainult jät- kub.»

«Mina jätsin siin ennist ka oma kausitäie järele,» ütles Käba Ants, kes tuli oma õhtusööki jätkama.

«Oled vist linnamehi?» küsis perenaine Oskarilt, ase- tades tema ette lauale lusika, kausi sooja kiisliga ning piimakruusi.

«Olen veerev kivi, kellel pole kindlat linna ega maad jalge all,» vastas Oskar.

«Veerevale kivile ei kasva sammalt,» tähendas pere- naine talupoegliku elutarkusega.

«Mis teha,» arvas Oskar. «Selle otsa päästis lahti juba isa, kes noores eas Simunast Narva kolis.»

See asjaolu muutis võõra perenaisele kohe lähedase- maks. Ta ütles:

«Või Simunast! Siis kohe siitpoolt inimesi. Elab ta sul ikka veel?»

«Palju aastaid juba surnud,» raputas Oskar pead. «Olin laps, mõistsin veel vähe, kui ta maamulda pandi. Ta oli siis alles noor mees ja täie tervise juures; oleks võinud oma paarkümmend aastat ilusti elada, lapsi kasvatada.»

«Ega ta oma kätt ise elu külge ei pannud?» kokkus perenaine.

«Ei, teised panid,» vastas Oskar. «Rahamehed, kellele ta vabrikut ehitas. Tellingud lasti viletsad teha... Selle õnnetusega läks palju mehi magama.»

«Jah, ega neil lastel ilma isata pole kerge kasvada,» lausus nüüd Udu perenaine osavõtlikult.

Oskar vaikis natuke aega. Ta näole ilmus põlglik naeratus.

«Minu isaks oli sellest ajast peale sandarmi nuut ja solдати püssipära,» ütles ta viimaks, mõeldes, kuidas see nuut oli teda kogu eluaja silmas pidanud, et ta vaikiks ja kardaks.

«Oi jah,» kõhatas Käba Ants. «Seda nuuti on rahva turjal kohe üsna mitutki moodi tantsimas. Pimedust on palju.»

Seda öeldes tõusis ta laua äärest üles ja läks tagasi rehetuppa, kust kostis järjest elavamat jutuajamist. Noored olid kogunenud Juhani ümber, kes oma sineli oli seljast ära võtnud, kuid uhkusest oma kõrge papaaha pähe jätnud.

«Või sina, väike Tamm, tuled mulle ütlemä,» rääkis Juhani, kui Käba Ants rehetuppa astus, «et ma rikun oma kätt ise sellepärast, et kardan sõda, et ma ei taha oma rinda vaenlasele vastu seada. Tutki, Arno! Noh, kuula siis, tee oma kõrvad lahti, ma räägin sulle, kuidas oli, edritnikoh! Ma juba rääkisin Silva poisile ja linnamehele, kuidas me rong siit minnes venis nagu tigu. Mõnikord seisime tundide viisi ja pooli päevi väikestes jaamades. Ükskord olid talud lähedal. Poistel tuli kange tahtmine vaadata, kuidas inimesed Siberis elavad. Läksime hulgakesi otse üle kõrrepõllu küla poole. Üksed olid lahti, mitmes talus oli tuli pliidi all, aga ei kuskil ühtegi inimesehinge. Nagu surnud kõik, nagu oleks rahvas Kaanimaaale rännanud. Sa edritnikoh, kartsid meid! Vaata niisugune on tsaari sõjavägi — oma rahvaski kardab

teda. No ütle, Arno, kuidas ma niisuguse tsaari eest oma verd valan?»

Oskar kuulas seda Juhani juttu rehetoa ükselt ja mõistis, et see oli tõde, mille juurde lihtne mees oli jõudnud oma tähelepanekute kaudu. Juhani kõrval seisis pikk Juhanile sarnane noormees, kellel olid puhtad näojooned ja lai ning samal ajal kõrge otsaesine blondide kahlude all. Ta vaatas Juhanit ning tema karvast papaahtat mõtlikult, millegi üle nagu naeratades.

Oskar astus rehetuppa noorte juurde ja sai kohe teada, et see on Juhani noorem vend Jüri.

Aga Johannes oli juba ammugi kipitanud ringmängu mängima ja tantsima. Pikad käed kahele poole laiali sirutatud, tõstis ta oma punetavaid kämbলাid kord ühe, kord teise õlale ja hüüdis üleskutsuvalt:

«Noh, siin on nüüd kõik omad tüdrukud ja omad poisid koos; mis me veel ootame — lööme lahti ringmängu, mis on ringmäng, ja tantsime Udu Priidu rehetoas nagu tondid. Käba Ants, kus on su pill? Tõmba registrid lahti. Las tulla üks vägev «Kukepolka».»

«Ei tea,» kahtles Jüri, «kas on kõik omad poisid,» ja heitis pilgu Priidule, kes seisis Kulina poiste kõrval.

«Ah, Jüri, ära jäma!» haaras Johannes Jüril käest kinni, teise käega tüdrukuid püüdes, kavatsusega nüüd sama ringmängu alustada. Tüdrukud hoidusid millegipärast eemale ja samuti ei võtnud pillimeeski kohe vedu. Juhan vaatas ringi ja nägi, et Ants istus rahulikult oma Teele kõrval. Nad olid murelikud: nende lootus, millega nad kodunt välja tulid, paistis ka seekord luhta minevat. Ei olnud sellest Udu Priidust ikka meest, nagu oli olnud ta isa Indrek! Kuid Juhan, kes tuli kaugelt Baikali tagant, ei teadnud midagi Kábade murest, mis sundis neid praegu teineteise kõrval istuma. Ja selle teadmatuset pärast ta ütleski nõnda:

«Anna pillimehele viina ja siis tuleb sealt kõike, kas või sedagi, «Kuidas Prantsus Moskus käis».»

Johannes ei olnud kade. Ta tõmbas oma «Palermost» kaasavõetud pudeli aegaviitmata välja. Ja kui see siis Udu rehetoas meeste keskel käest kätte käis, tundis nooruk, et midagi tema igatsustest oli teoks saanud. Johannes hõljus õndsalikus ekstaasis. Ta ei hoolinud enam

sellest, et Käba Ants ka pärast pudeli ringikäimist oma pilli põlvedele ei võtnud. Peaasi oli ikkagi see, et nüüd tüdrukud ja poisid andsid üksteisele käed, liitudes ringmänguks. Varsti hakkas kõlama laul. Juhan, lahkumata oma karvamütsist, jäi ringi sisse. Ta südamel oli korraga hea, meel muutus ootamatult rõõmsaks. Kuuldes üle hulga aja jälle emakeelseid laule, mõistis mees hoopis paremini kojuigatsust, mis teda kaugel Baikali taga oli piinanud. Igale linnule on kallis tema pesa, olgu see siis väike linavästrik oma pesaga puuriidas, tilder maas mätaste vahel, pääsuke räästa all või sünge ronk Punamäe kõrge kuuse ladvas. Ta hakkas ka ise laulma, võttes tantsima Käba Antsu tütre Salme. Lauldi «Vares vaga linnukest», lauldi muudki — kaljulossist, mis oli mäe otsas ja kus «elas mul üks pruudike».

«Minu pruudike elab mäe all Käba Antsu saunas,» ütles siis Juhan Salmele, kes sattus sellest segadusse, kuid oli nõnda õnnelik, et nimetas Juhani rumalaks. Aga kas ongi enam tarkust vaja, kui ollakse õnnelik?

Anu õnne segas see, et ta Jüriga pidi tantsima Juhani silma all, kelle pilk oli juba mitugi korda ja õige teraselt Anul peatunud. Kuigi see oli heatahtlik, oli Anul ometigi halb, kui ta selle uuriva pilgu alla sattus, oli seda halvem, mida sõbralikumalt Jüri vanem vend teda vaatas.

Kui Oskar ringi sisse sattus, hakkas ta laulma «Jänese õhkamist».

Sel kombel lauldi ja tantsiti, kuni Priidu ja Kulina poisid tõstsid nurinat ringmängu vastu, millest nad olid juba tüdinenud. Selle nurinaga nad lahkusidki ringist. Nemad igatsesid muud, ja nüüd ehk olekski mäng lõppenud, ainult Johannesele ei olnud sellest veel küllalt, kuigi ta oli juba tantsinud nii poistega kui tüdrukutega. Udu Priidu ja Kulina poiste nurisemisest sai ta nagu uut hoogu. Oli selge, et mäng ei kesta enam kaua, ja sellepärast katsus rahuldamatult nooruk seda iga hinna eest pikendada.

«Ai sihkam, sahkam, sirevere leikam,  
kullam, trillam, trallallaa!»

hakkas ta äkki trallitama, kargas ise ringi sisse, kust

Priidu äsja nurisedes oli lahkunud, ja kukkus seal üksinda täntsima, jätkates oma trallitamist ja laulu:

«Omas noores lapsepõlves  
olin mina karja hoidmas.

Vaga isa silma all  
väga rõõmus Juudamaal.

Ai sihkam, sahkam, sirevere leikam,  
kullam, trillam, trallallaa!

Seekemis, kus meie karjad  
sõivad palmipuude all...»

Siinkohal katkestas Johannes laulu, seisatas Juhani ees; sirutas käed välja ja hüüdis:

«Juhan, tule ka!»

Juhan ei pidanud pikka aru. Ta laskis Salme käe lahti, põimis oma käsivarred Johannesele ümber piha ja siis tantsiti kahekesi, jalgu trampides ja hüpates, nõnda et Udu perenaine oli juba mures oma paekividest reehaju pärast, mille keriseaugu juurest ta kõike seda pealt vaatas. Mehed aga tantsisid ja laulsid nüüd kahekesi:

«Kord mind saatis isa välja  
oma vendi vaatama,  
andis kirju kuue selga —  
siis mina läksin rõõmuga.»

Nõnda lauldi veel mitu salmi sellest pikast laulust, mis jutustas Joosepist ja tema vendadest, kuid siis juhtus, et refrääni laulmisel, mispuhul meeste karglemine muutus eriti hoogsaks, kukkus Juhani papaaha maha. Silmapilk katkes tants, järsku ja sügava vaikusega, mis nüüd otsekui kedagi ähvardades rehetuppa saabus. Oleks Juhan kohe aru saanud, miks ta müts maha kukkus — see hakkas tal partesse kinni —, oleks ta ehk edasigi tantsinud. Kuid mõningate mälestuste tõttu mõtles Juhan teisiti. Nimelt tundus talle esimese hooga, et ta müts löödi peast maha tüli alustamiseks.

Kui ringmäng ja tants sel kombel ootamatult olid lõpenud, näitas Priidu end täna esmakordselt peremehena.

Nimelt tegi ta nüüd valjul häälel teatavaks, et on jõudnud kätte aeg õlgede toomiseks rehetoa põrandale. Hullamine õlgedega paksult kaetud põrandal oli viimane ja nii mõnelegi oodatumaid lõbustusi. Varsti olidki õled sees, aga väike lamp, mis tuba valgustas, kiilus ahju peal edasi.

Anu kartis silmapilku, mil lamp kustutatakse ja algab hullamine. Ei kartnud seda sellepärast, et oleks pidanud end mingiks õrnakeseks, keda poisi käed poleks tohtinud pimeduses haarata ja põrandale õlgedesse maha murda. Pealegi ei olnud säärases hullamises midagi kõlvatut ja sellega lõppesid talgu lapud harilikult. Kui pärast rassimist oldi paarikaupa õlgedes, süütas keegi lambi ning siis nähti, kes kellega oli paari sattunud. Tüdrukud panid nüüd kas häbi või edevuse pärast käed silmade ette, nagu oleks vahepeal nendega ei tea mis juhtunud. Kuid juhtus sedagi, et poiss pikutas õlgedel üksinda, ja siis oli tema kord häbeneda, et ta oma tüdrukust ei olnud võitu saanud, või et see tema eest nii osavasti end ära oli peitnud. See kõik tekitas nalja, seda kõike sai naerda.

Anul ei olnud vähematki kõige selle vastu. Ta isegi igatses sattuda Jüri kaisutusse, pikutada õlgedel tema kõrval. Kõik oleksid võinud seda näha, ainult Juhan mitte. Ja selles seisiski põhjus, miks ta hoidis end Jürist eemale pärast seda, kui õled põrandale toodi. Kuid ta ei tahtnud sattuda ka kellegi teise embusse, kõige vähem aga Rätsepa Jässi ja Priidu käte vahele, keda ta rahamängu ajal oli vihastanud. Häbenedes nõnda Juhanit ja kartes halba Priidult, vaatas ta ringi, kuhu end peita, kui lamp kustutatakse. Ta otsustas, et kõige kindlamaks peidikuks on aganik, ja hoidis end lähedale uksele, mis viis rehetoast aganikku. Et ainult keegi ei kuuleks, kui ta sinna läheb! Kuid enne kui tuli kustutati, seisis Jüri ta kõrval ja vaatas talle naeratades otsa.

«Anu, miks sa minust eemale hoiad?» küsis ta kohe.

«Ära praegu päri,» vastas talle Anu. Sel silmapilgul kustutati tuli. Sedamaid algas poiste ja tüdrukute hullamine. Ainult Jüri ja Anu seisis teineteise kõrval rehetoas seina ääres aganiku ukse lähedal ja ajasid tasehääli juttu.

«Kas sa kardad mind pimeduses?» küsis Jüri. «Ära kardada, ega ma sulle haiget ei tee.»

«Ma tean seda,» vastas Anu üsna tasa ja usalduslikult. «Kui su vend ei oleks siin — ma kardan Juhanit.»

«Ega temagi sind ära ei söö,» ütles nüüd Jüri. «Ennem teeks seda mõni teine.»

«Ma ei kardada, ma häbenen teda,» parandas Anu.

«Mis sul siin teda häbeneda on,» manitses Jüri. «Anu, kas sa ei tuleks minuga õlgedesse! Kui läheksime õige.»

Tüdruk ei vastanud kohe. Viimaks arvas ta:

«Seisame siinsamas; meil on niigi hea olla, teineteise lähedal.»

Aga peale nende oli veel keegi, kes ei hullanud. See oli Priidu. Kui Anu rahamängu ajal teda kinni ei hoidnud, haavus Priidu hingepõhjani. Ta töötas kohe kas Jürile või Anule kätte maksta. Alguses kavatses ta õiendada arveid Jüriga ning pani siis kõik oma lootused Jässi külmale terasele. Küll see juba jahutab Jüri tundeid Anu vastu. Kuid need lootused kukkusid läbi, kui talgu lapule ilmus ootamatult Johannes, tuues kaasa Juhani ja linnamehe. Jäss ei söandanud või ei tahtnud oma väitsaga nüüd enam välja tulla. Ning siitpeale hakkas Priidu armuvalus hing hauduma uusi kavatsusi. Tema sooviks oli see ninakas tüdruk põrandale õlgedesse viia ja hoida teda seal oma süleluses, kuni keegi jälle lambi süütab, et kõik võiksid näha, kellega Toomatare Anu hullates õlgedesse läks, et seda võiks näha ka Jüri ja oma südames kadedust tunda. Ent nähes enne lambi kustutamist Jürit Anu lähedal, läksid ta needki kavatsused vett vedama.

Ta hiilis pimedas rehetas nagu kiskja ringi. Ning seisatades keriseaugu juures, sähvataski ta teadvusse mõte, mis juba enne teda oli tekkinud paljude armuvalus vaevlevate külanoorde peas, kui neil talgu lapudel tuli solvajaga arveid õiendada. Sellest mõttest hakkas Priidu südamel hoopis kergem. Ta leidis kobamisi rehetoa ahjulaelt kaltsu, tõmbas sellega keriseaugust tahma ja läks oma piinajaid otsima, nõgine kalts selja taga, nagu võiks seda keegi ta käes pimeduseski näha.

Jüri ja Anu seisid ikka veel aganiku ukse lähedal, kus Priidu neid valges oli näinud. Kuuldes seal nende sosis- tamist, Priidu jäi seisma. Anu hääli oli nüüd õrn ja see lõikas Priidule südamesse nagu noaga. Nüüd oli ta veel kahevahel, kellel neist tahmase kaltsuga üle näo tõm- mata. Viimaks sai alatu argus võitu ning ta surus kaltsu Anule vastu nägu. Anu mõistis kohe, mis see tähendab, ja karjatas tahtmatult...

See karjatus oli õudne ja kostis nagu koledast une- näost, kus madu end karjajale kaela ümber mässib. Just niisugune tunne oligi Oskaril, kui ta seda karjatust kuulis.

«Tehke valgeks!» hüüdis Jüri, kes veel ei teadnud, milles asi seisab. Alles siis kui Oskar kaasasoleva küün- lajupi läitis, nägid kõik, mis Anuga oli juhtunud. Anu pööras näo ära ja tundis kogu oma olemusega teotust, mis talle osaks oli saanud. Nähes Anu nägu järjest pai- suva küünlaleegi valgusel üleni tahmasena, puhkes Juuli Kritt suure häälega nutma, nagu ei võiks Anu seda teo- tust sealt iialgi maha pesta.

«Kes tegi seda?» küsis Jüri. «Priidu, sina või?»

Priidu oli nüüd Anust kaugel, toa teises seinas, kus ta seisis Kulina poiste juures.

«Mina!» hakkas ta sealt kähinal naerma. «Ma julge niisuguse karuohaka juurde minnagi. Küllap sa ise määrised.»

«Kui su süda puhas on, siis on su käed ka puhtad,» lausus Jüri. «Näita oma käpad siia!»

Ta lähenes Priidule aeglaselt sammul.

«Näita siia!» kordas ta.

Ta jäi Priidu ette seisma ja nõudis kolmandat korda veelgi tungivamalt:

«Näita siia oma käpad!»

Jüri oli näiliselt rahulik, kuid ometi oli kogu ta olek ähvardav. Seda nägi ka Priidu, ent ei suutnud end valit- seda ja vastas:

«Kelleks sa ennast pead, va Aadumäe Jüri. Teomees, moonakanäru! Vahi, et su härgade sabad puhtad olek- sid, — mis on sul tegemist peretütardega.»

Õelnud nõnda, tõstis ta ähvardavalt rusika, tahmase oma häbiteost. Kui Jüri seda tahmast rusikat nägi, ei

suutnud ta end kauem talitseda. Ta haaras Priidul käsi-  
vartest altpoolt küünarnukki kinni ja hakkas Priidule ta  
enda rusikatega näkku lööma.

«See on sulle piiga teotamise eest,» ütles ta sealjuu-  
res.

Ja ühelgi neist, kellele Priidu lootis, polnud julgust  
ei rusikatega, kaikaga ega väitsaga tema kaitseks välja  
astuda, sest Jüri selja taga seisis ta vend Juhan, seisis  
Oskar, kes hoidis küünalt käes, ning nende kahe ümber  
sõõris kõik teised mõisapoisid.

«Jäta järele,» lausus Juhan, kui Jüri mõned korrad  
Priidule ta oma rusikatega vastu nägu oli löönud.

«See on sulle piiga teotamise eest,» kordas Jüri, tõu-  
kas oma vastase eemale, lisades: «Kuid pea meeles, et  
moonakanäru eest jääb sul nahatäis veel soola.»

Seda kõike vaatas pussikangelane oma kaaslastega  
pealt nagu hunt põõsa tagant, söandamata lagedale  
tulla.

Sellega lõppesid talgu lapud Udu rehetas.

Kui mõisamehed minema hakkasid, lahkus Udult ka  
Käba Ants oma naise ja kahe tütreaga. Neid, kes Võhu-  
nõmme poole läksid, oli nüüd palju, kõik ei mahtunud  
reelegi. Oskar käis ree taga, tema kõrval astus Tiina,  
vaikiv nagu kõik teisedki. Kui natuke maad oli niiviisi  
mindud, lausus Ants:

«Säh sulle nüüd lambakäppa ja verikäkki.»

«Veri jäi ju valamata,» ütles Juhan ja vaatas Aadu-  
mäe poole, kus oli juba öörahu, mõeldes, et ta jõuab  
koju just sel ajal, mil kõige raskem on ärgata ja ära-  
tada.

«Selle Priidu käest sa ka midagi saad,» vastas Teele  
oma vanamehele. «Ole veel õnnelik, et ta sinugi nina  
tahmaseks ei teinud.»

Seda ei kuulnud Anu, kelle tee läks küla poole ja keda  
Jüri oli saatma läinud. Oskaril oli ree taga Tiina kõrval  
käies soe. Nagu mitugi korda varem, oli selle rändtöö-  
lise põues end liigutama hakanud elu kestel ta enda  
poolt juba korduvalt tagasitõrjutud igatsus perekonna ja  
koduse õnne järele. Tuleb seekordki need tunded maha  
suruda. Kuhu paneks tema naise, mis hakkaks ta peale  
selle kergejalgse neiuga, kui see tema naiseks saaks?

Nõnda ta tundis ja pidi mõtlema ikka vana Silva Pärdi võrdlusele noorest metskitsest, kes kiikuval rabapinnal väledasti jookseb, et mitte sisse vajuda.

Ta teadis, et kogu tsaaririik on suur soo, täis põhjatuud laukaid.

9

Sel talvel oli Vöhunõmmel sada nuumhärگا. Suure härjatalli keskel asuv heinte- ja põhuruum jagas selle kaheks. Ühel pool söötis viitkümme härga Mart Hein oma poja Jüriga, teisel pool Ronk Madis ja Silva Pärt, esimene keskealine, teine juba vanem mees.

Kui Mart Hein teisel hommikul Jüriga varakult härjatalli jõudis, oli siin ta Juhani poja kojutulek kaugelt Baikali tagant juba teada. Esimestena sel hommikul härjatalli jõudnud Silva Pärt ja Ronk Madis polnud veel tööd alustanud. Nad olid oma leivamärsid just parajasti varna riputanud ja hakkasid suitsu iegema, kui Heinad sisse astusid.

«No tere,» ütles Mart Hein. «Küll on hea, kui saad külma käest tulles nina sooja pista.»

«Mis sooja sul siingi on,» vastas talle Silva Pärt, aga Ronk Madis, kes oli Juhani hea sõber, vaatas Mardile üksisilmi otsa ja muudkui naeratas. Jüri Hein, meestest kõige noorem, kuid kõige kogukam, ei vaadanud kellelegi otsa ega võtnud ka jutust osa. Ta haigutas magusasti, läks siis vurre kuivatava isa selja tagant läbi ja viskas end sõnalausumata põhulattrisse pikali. Isa pööras end ringi, hakkas hurjutama. Pöidlanukiga ise veel vurre pühkides ütles ta pojale:

«No tohoo imet! Küll sinul on aga seda und. Muudkui kukub! Kus vähegi küljealust leidub — pikali. Justnagu va laisk orikas.»

«Eks ta ole noore inimese asi,» tähendas Silva Pärt. «Ma näen seda endi Johannesestki, küll on noores põlves uni magus.»

Jüril polnud kavatsustki isale vastata. Orikas! Ega seegi ole paha. Selle nimetusega oli ta juba harjunud. Aga kuuldes, et teda võrreldakse Johannesega, mis juh-

tus harva ja mis talle millegipärast ei meeldinud, küsis ta isalt kohe:

«Sina tead, kui palju ma öösel magasin?»

«Kes sind käsib küla mööda hulkuda?» küsis isa teravalt.

Jüri teadis, et siit edasi ta oleks võinud isaga asja ees, teist taga vaielda kas või terve söögivahe. Ning vastuse asemel sirutas ta end põhkude peal nii pikaks kui oli, haigutades meelega kuuldavalt.

«Näh, seal ta on — muudkui aga haigutab,» ütles isa rahulolematult pojale selga pöörates.

«Mis sa, Mart, täna hommikul nii palju torised,» ütles talle seepeale Ronk Madis endistviisi naeratades. «Parem räägi, kuidas sa ka oma kroonumehe eile vastu võtsid?»

«Millega mul teda oli vastu võtta!» ütles Mart pahuralt. «Vahel on kodus pudelipõhjas tilk viinagi... Ei mul polnud teda millegagi vastu võtta.»

«Või mitte tilkagi,» imestas Ronk Madis.

«Ei jah, kohe päris kuivalt. Märga oli ainult niipaljudest, kuipalju eit seda silmist valas. Või pea see nutt neil naistel ei tule.»

«Küsi, millal minu vanamoor on nutnud,» ütles Silva Pärt ja puhkes sealjuures ise nagu kedagi parastades naerma.

Aga Ronk Madis oli teisel arvamisel.

«Ära ütle kedagi,» kahtles ta. «Kui tuleks aga poeg kaugelt Hiina piiri äärest tagasi, oleks Leenul samasugune laul lahti.»

«Leenu ei nuta ka siis, kui sa teda kirvega raiud,» väitis Silva Pärt ja näis praegu selle üle isegi uhkust tundvat, kuigi naise säärane kangekaelsus oli talle mõningaidki kannatusi põhjustanud.

Keegi ei jõudnud sellele pentsikule suurustamisele vastata, kui härjatalli ukse tagant kostis ägedat kõhimist. See oli Raas Otu, mõisa tallmeister, kes ei astunud sisse ühestki uksest, selle taga enne kõhimata, ükskõik kas siis vajadusest või selleks, et enda tulekut teadustada. Seekord tabas teda härjatalli ukse taga äge kõhahoog, ning ta kõhis veel tükk aega pärast sedagi, kui oli sisse astunud.

«Jah, mis nõu . . . mis nõu . . . te siin peate?» küsis ta viimaks kõha sekka ja pani omagi laterna teiste juurde põrandale.

«Pole veel jõudnud hakatagi,» vastas talle Ronk Madis.

Samal ajal kostis talli poolt, kus härjad Mart Heina ja noore Jüri talitada olid, Rolandi mõirgamist. Roland oli pullhärj, mõisa oma kasvatatud ja elas sel aastal oma elu viimast talve peamiselt laatadelt kokkuostetud kabude keskel suures nuumhärjade tallis.

«Minupärast tehke mis tahate,» lausus Mart Hein Rolandi mõirgamist kuuldes ja võttis laterna. «Pidage nõu või ärge pidage, meie lähme härgi söötma. Noh, Jüri.»

«Pea ikka, peiupoiss,» ütles talle Ronk Madis, kui Jüri end põhkudel istukile oli ajanud. «Mis härjatallimehed me oleme, kui meil Juhanile suutäit viina pole pakkuda.»

«Mis see minugi nõu siin aitab?» küsis Mart seisma jäädes.

«Meie pidasime aru juba enne, kui sa tulid, et kas ei saaks kuidagi õhtul,» arvas Silva Pärt.

«Karumatuste ajal?» küsis tallmeister Raas Otu ja hakkas jälle kõhima.

«Siis jah,» vastas Ronk Madis. «Ega muul ajal.»

Õhtuti, kui Vöhunõmme viinavabrikus töö lõppes, pumbati viin eellaagrist vaati või vaatidesse, olenevalt sellest, kui palju teda päeval oli aetud, vaadid aga veeti sedamaid viinakeldrisse. See oli mõisas ka ainus töö, mida tehti mõnesuguse röömuga, ehkki nii viina pumpamise kui veogi juures viibis valitseja Nurm, kelle taskus olid ka keldrivõtmed. Töö viinavabrikus lõppes hilja, kuid ometi varem kui härjatallis, kus töö talvisel ajal kestis kõige kauem. Sellepärast see polnudki juhus, kui abi viinavabrikusse tuldi saama just härjatallist. Kuna aga sagedasti juhtus, et viina pumpamise ajal teomees sai ka keelt kasta, siis tihtipeale kogunes õhtuks härjatalli neidki, kes soovisid asjale käed vabatahtlikult külge panna. Ja nii saatis seda igaõhtust viina pumpamist ja vedu teomeeste tavalisest röömsam käratsemine, kogu seda toimingut ennast aga kutsuti mõisas juba ammust ajast ja teadmata miks karumatusteks.

«Mis asja sa saad,» kahtles Silva Pärt. «See Nurm kurat on ju alati ninapidi juures. On hea, kui annab kruusi servast mekkida, igakord saa sedagi.»

«Sellepärast peabki nõu pidama,» arvas Ronk Madis.

«Aastat paar tagasi oli viinavabriku asi lahendam,» tähendas Raas Otu. «Teab mis õelus nende viinahärrade — Supperi ja Nikolai — sisse on läinud, et nad viinavabrikus selle kontrolli niimoodi seadsid — viinameister näe tänavu muud ei tee kui soiub, et ei saa enam piiskagi kõrvale tilgutada.»

«Jah, paistab, et prunt on kõvasti ees,» arvas ka Mart Hein.

«Räägitakse, et Kulina härra Babin...» ütles Raas Otu, jättes oma mõtte täpsemalt väljendamata. «Meie parun olevat sellega riius.»

«Selleks, et niisugused läbi ei saa, pole riidu tarviski,» ütles Mart Hein.

«Meie oma on parun, aga kes on Babin — lihtne müürsepp, kes kaardimänguga raha kokku ajas ja mõisa ostis. Jah, ja oleks ta veel sakslanegi nagu Taube ise.»

«Ega see Babinile eneselegi teadmata pole, et teda matsist palju paremaks ei peeta,» ütles Ronk Madis.

«Ja üks ta siis katsu omalt pooltki näidata, mis tema võib. Võib ju küll olla, et ta Supperile ja Nikolaile Taube kohta midagi ette puhus. Või mis sa arvad, et need viinahärradki seda Taubet sallivad,» tähendas Mart Hein. «Kas on parun neid kunagi oma treppi lasknud sõita, aga Babini juures istutakse lauaski seltsis, pudeleid ja klaasid ees.»

«Mis sa Babinit räägid,» naeris Silva Pärt. «Babin on suur mees. Seda küll ei tea, kas ta Supperil või Nikolail Vöhunõmme viinavabrikus kontrollat nii trammilt laskis timmida, aga tõi on see, et Roela Wrangel mullu sügisel oma liipreid ilma Babinita mehele ei saanud panna. Liiprid on ammu valmis ja parunil kibedasti raha tarvis, aga keegi tema liipreid ei nuusutagi.»

«Nagu ära tehtud,» ütles Raas Otu tasakesi itsitades.

«Jah, nagu ära tehtud,» jätkas Silva Pärt. «Ja ega jäändki Wrangelil muud üle, kui sõida Babinilt abi paluma. Kus selle alanduse ja häbi ots! Kutsar Rein, va kikkhabe, ise rääkis, kuidas ta paruniga Kulinale sõit-

nud. Babinit pole kodus, öeldakse, et on rehe juures. Sõidetakse sinna, aga sealt sõidab Babin veski juurde ja sealt põllule — Roela omad kogu aeg kannul. Näeb kurivaim küll, aga kinni ei pea. Enne ei anna kätte, kui on teisi küllalt põldusid mööda hulgutunud.»

«Mis see paruni uhkus pidi siis küll ütleva!» naeris Raas Otu. Ka teised naersid. Ometi on maailmas keegi, kes ka nende uhkusele nina pihta annab.

«Kui raha otsas on, pole sul oma uhkusega midagi peale hakata, ole sa siis kes tahes,» ütles Ronk Madis.

«Noh viimaks siis,» jätkas Silva Pärt, «pidas Babin oma «hiire» kinni ja laskis parunil jutu ära rääkida. Ole hea mees, Babin, aita — liiprid ei lähe. Ja Babin aitas — sõitis teisel päeval Roelasse, läksid Roela omaga metsa. Ja mis ta tegi, sa kuradihing — võttis kätte, soristas vastu liipreid ja ütles: «No nüüd nad korradid peaksid minema.»»

«Siis ikka olidki ära tehtud,» ütles nüüd Jüri põhulatriist.

«Kes see muu nad ära tegi kui Babin ise,» ütles isa. «Tal on ju kõik kohad kaardisõpru täis — ega tal neist raudteevalitsuseski puudust pole. Puha kokkumäng — paneme paruni tantsima. Ja panigi.»

«Ja kuidas teotas veel valitseja ja kutsari silma all,» tähendas Raas Otu.

«Noh, ega's niisuguses asjas Babin ometi raha peale välja ei läinud,» ütles Mart Hein ja võttis laterna jälle kätte.

«Timmisid viinahärrad kontrolla niimoodi ise või Babini käsul, see pole meie mure,» ütles Ronk Madis. «Kui saaksime õhtul karumatuste ajal vedru piiritust viltu lüüa, siis oleksime mäel — võiksim juua Juhani ja minupärast mõne lonksu kas või Supperi ja Babini ter-viseks.»

«Vedru piiritust — kurat, sellest annaks juba võtta,» ütles Raas Otu.

«Ära ikka nii palju taha,» manitses Silva Pärt oma kaaslast tagasihoidlikkusele. Kuid sellest polnud kasu, sest Ronk Madis arvas, et palju hõlpsam on tõsta eel-laagrist vedruga kui täita pudelit.

Jüri haigutas, ajas enese põhkudel istuli ja hüüdis:

«Vedru piiritust karu natuste ajal viltu lüüa — see on kukepea.»

Ta tõusis püsti, rabas paari järsu liigutusega oma kuue sasidest puhtaks ja astus kohe tallilaterna ähmasesse valgusesõõri, kus mehed seisid. Nad vaatasid teda küsivalt ja puhkesid siis naerma, väljendades selle naeruga oma uskmatust. Ainult Mart Hein ei naernud. Või mida pidigi ta siis naerma. Poja rumalusi või?

«Kõtt!» ütles ta Jürile, meestest esimesena vaikust katkestades.

«Või temal on see ainult kukepea!» hüüdis Raas Otu ning ta hääl muutus sealjuures naiselikult peeneks nagu hariikult siis, kui ta millegi puhul ärritus.

«Ja miks lased sa siis meid pead murda ja janus ahastada?» küsis Ronk Madis etteheitvalt.

«Millega sa siis valitsejahärra kõhu lahti teed, et ta voorlaagri juurest parajal ajal ära jookseks?» küsis kõige viimaks Silva Pärt.

Nüüd muigas pisut isegi Hein Mart, kuid ta varjas oma muiet ja ütles:

«Ah, kuulake teie nüüd poisikese kilkamist.»

Jüri ei näinud seda halvaks panevat märkust kuulvatki.

«Kas on õigus,» küsis ta, «et viinavabriku peal on vabrikupoiste tuba?»

«Mis sa seda veel küsid!» imestas Ronk Madis.

«Ja kas te mäletate,» jätkas Jüri, «mis juhtus mullu suvel Tondilaskme küünis heinte sissevedamise ajal? Pärt, sina olid ju seal, kui poisid heinavirna otsas hullama hakkasid ja Nurm järsku sisse tuli. Tuleta meelde, mis ta tegi, kui kuulis, et poisid seal Johannesele, sinu pojale, kupp taovad.»

Kuna jutt säärase pöörde võttis, oli Pärdil seda natuke paha kuulata, veel halvem aga sellele vastata! Ning ta ütleski vastumeelselt:

«Mis ta siis ikka tegi? Ronis heinavirna otsa ja võttis noorte hullamisest osa.»

«Noh, nimeta seda pealegi niimoodi,» ütles Jüri. «Aga kas teile, mehed, ikkagi veel koitma ei hakka? Petmist meil, härjatallimeestel, tuleb õppida suurtelt härradelt. Just sulitempude tegemiseks annavad saksad kõige paremat eeskujut. Ise siin alles praegu rääkisite, kuidas

kokku mängitakse. Kas ei või meiegi täna viinavabriku poistega natuke kokku mängida? Noh! Noh! Kas hakkab koitma? Ma näen, et te näod lähevad juba selgemaks. Sosistame viinavabriku poistele midagi kõrva sisse, ja vedru piiritust, ma ütlen, tuleb täna õhtul härjatalli nagu viiskümmend meest. Muretsege ainult pang, kõik muu jätke minu hooleks.»

«Kuradima Jüri,» ütles Raas Otu. «Ise viina ei joo, aga näe, mis välja ei mõtle.»

## 10

Töö härjatallis algas vara, alati juba ööl vastu hommikut ja pärast seda laskis päevavalgus end kaua oodata. Pikki tunde käidi siis sulbitoobri ja härgade vahet laternate paistel. Sel ajal nagu polekski väljaspool härjatalli tema sajahäälese möirgamisega olnud muud maailma. Kõik nagu algas ja lõppes siin, selles auruses soojuses. Alles kella üheksa-kümne paiku see ahtake, täis sõnnikut ja praagahaisu maailm avardus pisut. Nüüd hakati põhku ja praaka vedama. Tinajas taevas talvise päeva kohal oli nagu kummulikeeratud pada. Ning selle paja alla ei mahtunud nüüdki palju midagi muud kui tiigikaldal asetsev härjatall, viinavabrik, mitmesuguseid majapidamishooneid ja kõige viimaks eraldi ilutsev häärber. Oleks parem olnud, kui see kahekordne kivimaja keset raagus parki ealgi pimedusest poleks nähtavale tulnud, kui seda hoopiski poleks olnud. Õhtul mässis hämarus ta esimesena oma hõlma ja sellest tekkis alati mingi petlik kergendustunne. Petlik oli ka see meeoleu, tavalisest rõõmuküllasem ja elavam, mis valdas härjatallimehi karumatuste ajal, tihtigi juba enne seda. Jüri kolme tallikaaslasse tuli igal õhtul nagu uus elu. Päev kaldus õhtusse ja mehed muutusid rõõmsamaks, olid julgemadki, nagu oleks taamal juba sel ajal õhtuhämarusse vajunud härrastemaja tööpoolest olematuks muutunud. Kuid Jürile oli see rõõm enamasti alandav, ta põlgas neid vanade toomeeste elus väheseid ja peaaegu ainsaid rõõmuhetki seda rohkem, et nende hulgas oli ka Mart Hein, tema isa.

Sel päeval oodati härjatallis karumatuseid erilise põnevusega. Kas tuleb pangetäis piiritust või jääb tulemata? Kas läheb korda valitsejat ninapidi vedada või mitte? Raas Otu hooleks jäi pang muretseda; ta tõi selle härjatalli juba lõuna ajal. Aga Jüri rääkis Arnoga oma jutu praagaveo ajal maha. See ei olnud pikk jutt ja seda, mis Jüri Arnole ütelda tahtis, võis ütelda mõne üksiku sõnaga vabriku nurga taga, kuhu viinameistri kõrv ei ulatanud. Ei saanud keegi härjatalliski teada, mida Jüri vabrikupoisile just ütles, aga esimest korda tundis täna ka tema karumatustele mõteldes erutust ja elas kaasa alati talle alandavana tundunud rõõmule, mis mehi enne piiritusevedu valdas. Ning selletõttu mõistis ta nüüd paremini, miks Silva Johannes otse avalikult teda ja teisi härjatallimehi kadestas. Johannese arvates oli härjatallis õhtutundidel vist niisama lõbus kui «Palermos». Aga Johannese kadedus läks kaugemale härjatallist ja karumatustest, ajas oma harud laatadele, kus sügisel sai käidud härgi kokku ostmas, ja raudteejaamadesse, kuhu juba lihunikule müüdnud härjad kevadel tuli ajada. Johannese isa Silva Pärt ei jätnud muidugi neid lihunikke kodus kirjeldamata. Need ei olnud Rakvere lihunikud, kellede hammas nuumhärgadele ei hakanud, vaid hoopis uhked mehed. Need juba olid Peterburist ja nägid välja nagu suured härrad; olid rinnakad, täissöönud ja enamasti ka habemikud, kallid kuued seljas ja punased või rohelised vööd ümber, jalas kõrged klantssäärikud. Kui niisugused härrad laudast tulles leidsid, et nende läikivad säärsaapad on sõnnikused, siis võta õletuust ja vii härra tiigikaldale, pese ta saapad seal puhtaks. Oli see tehtud, ajas härra käe püksitasku, võttis sealt välja rubla või kaks, nagu juhtus, ja ulatas selle enda kõrval õletuustiga ikka veel küürutavale teomehele. Vaata mis asja eest — küürutasid natuke aega ja said õletuusti ainult mõned korrad vette kasta. Juuksur linnas ajab habet hoopis kauem ega saa kaugeltki seda, mis säärane vöötatud härra sulle annab. Küllap oli Johanneski neid kergelt teenitud rublatükke isa käes näinud. Ja kuna ta asju just sel kombel nägi ja niimoodi võrdles, siis polnud kahtlust, et ta härjatallimehi tiigikaldal õletuustiga küürutamiseги puhul kadestas. Siin oli siis põhjus, miks

Jüri ei kannatanud, kui teda Johannesega võrreldi, miks see teda koguni kärsitusega täitis.

Jüri ei leidnud härjatallis midagi kiita olevat. Mõnikord ähvardas ta tallist ära minna, aga isa ütles siis elutargalt, et tallis ei kista nii palju riiet, sokke ega kindaid. Sellele, kui sa vähegi mõistlik oled, ei saa vastu vaielda. Metsatöö muidugi sööb riiet palju rohkem. Ehk käid sa vedudeski. Ja siis veel see: tallis sa võid kanda neid viimaseid nadasid, milledes mujale naljalt enam ei julgeta minna.

## 11

Suurelt osalt tänu just nendele viimastele nadidele, mida mujal ei kõlvanud kanda, suhtus valitseja Nurm härjatallimeestesse armulikumalt kui teistesse teomeestesse. Ei maksa siiski arvata, et siin on tegemist valitseja südamehaledusega. Emilie, valitseja noor naine, oli ükskord härdasüdameline inimene, palus pisarsilmi isegi toakoera, kui see tigidaks läks ja oma käskijannale hambaid näitas. Ei, kaks härdasüdamelist inimest ühes perekonnas — see oleks ikkagi liig! Ent kuigi Nurm ei olnud otse härdasüdameline nagu ta noor naine Emilie, oli ta sellegipärast hea ja arusaaja mõisavalitseja. Oma häid härjatallimehi nägi ta peamiselt karumatuste ajal ja siis enamasti ikka teo- ja mõtterõömsatena. Nähes teomehi viimase tuhande peal olevates räbalates, kuid alati rõömsatena, poleks igaüks ja isegi mitte kõik mõisavalitsejad nii arusaajad olnud, et neid kahte, kaugetseisvat mõtet siduda mõisatruudusega. Aga Nurmel oli niisugust arusaamist. See oli talle kohe nagu jumalast antud anne — vaatas natuke, mõtles silmapilgu ja saigi aru, missuguste inimestega tal tegemist on. Noh säärase meestega, nagu tal seal härjatallis, on lahe ja lust asju ajada.

Niisugune oli ring, milles valitseja mõtted õhtuti, kui ta kontorist viinavabrikusse läks, enesega rahulolevalt uitasid.

Piiritusekeldri võtmed käes, astus ta pikal ja tugevasti põlvinõtkutaval sammul ka täna härjatalli eest

läbi ja hõikas valju häälega, kuid sõbralikult, peaaegu nagu omataolistele ja nagu igal õhtul:

«Noh, mehed, karumatustele!»

Talle hõigati tallist teenistusvalmilt vastu. Aga tallmeister Raas Otu, rahva arvamist mööda tiisikusehaige — arsti juures ta ei käinud —, hakkas erutusest kõhima ning ruttas kohe hobust rakendama. Kõik teised astusid sedamaid välja, seisatasid silmapilguks talli ees pimedusega silmi harjutades ja liikusid siis ühes tropis valitsejale järele.

Talli juurest polnud viinavabrikusse palju maad, ainult mõnisada sammu. Kui valitseja, kes ikka eel läks, viinavabriku uksest sisse oli astunud, ütles Silva Pärt:

«Kui hästi läheb, siis üks meist juba natukese aja pärast velgib siit viinavedruga minna, nõnda et lumi jalgade all tuiskab ja pea otsas aurab.»

«Eks see ole juba teada, kes ta on,» arvas Ronk Madis. «Jüril on kõige kergemad jalad ja oma kärssa ta ka viina ligi ei aja.»

«Näis, mis sellest asjast saab,» ütles Hein Mart mitte ilma mureta. «Laseme sel Jüril niikaua mängida, kuni viimaks pill lõhki. Vaat kui valitseja leiab ree pealt vedru üles, siis pole endisest heast Nurmest enam juttugi.»

«Tema headust või kedagi,» vastas Jüri, tõmbas viinavabriku ukse raginal lahti ja jäi ise naerukil näoga piida kõrvale seisma, lastes vanematel meestel ees minna. Varsti ümbritsesidki nad voorlaagrit, mille juures valitseja juba varem seisis, nagu mesilased hurmavalt lõhnavad õit. Kuni Raas Otu hobuse ja vaadiga veel päral ei olnud, polnud meestel siin midagi teha. Ning see oli aeg, mil nende kõrisõlmed kõige ägedamini kippusid neelama ja sagedasti salamahti neelasidki haledusepisaraid, kui valitseja sõrmkübarast ainult natuke suuremat plekkkruusigi nende jalge ees läikivasse voorlaagrisse ei raat-sinud kasta.

Raas Otu ei lasknud end kaua oodata. Ja kui ta oma ree, millel oli Võhunõmme kõigile tuntud punakas piiritusevaat, voorlaagri kõrvale oli ajanud, ütles Jüri kasukat seljast maha visates meelega valjusti:

«Ega kedagi, poisid, lööme siis pumbale hääled sisset!»

Sealjuures vaatas ta üles vabrikupoiste toa poole, kuhu siitsamast viis kaunis järsk raudkäsipuudega trepp. Valitseja Nurm noogutas Jürile heakskiitvalt, kuigi üldiselt ta sellele tugevale ja iseteadvale noormehele just kõige parema pilguga ei vaadanud. Ta teadis ise väga hästi, milles asi seisab. Ainus viga seisis selles, et Jüri ei sõbrutsenud viinaga, oli karske. Ta ei oodanud kunagi viinasuutäit, kuid sellega ühtlasi ta hülgas vajaduse olla valitsejale tänulik, oodata tema helde meele avaldumist. Ja valitseja omalt poolt ei saanud Jüri puhul kogeda seda ülevat tunnet, mida ta koges teiste härjaltimeeste puhul, tunnet, mida inimene kogeb ikka siis, kui ta saab pidada end heategijaks. Sellest oligi noore teomehe ja valitseja vahel tekkinud salajane ja otsekui alaliselt luurav vaen.

Vaevalt oli piiritus hakanud vaati voolama, kui üleval vabrikupoiste toas puhkes mürgeldamine ja kisa. Laelauad värisesid kraaplemisest, toole kuuldi kolinal ümber langevat. Kostis naeru ja vandumist, mis vahete-vahel muutus aietavaks hädaldamiseks. Mis seal üleval poiste-toas siis juhtus?

Valitseja Nurm vaatas üles, jäi kuulatama. Kas nii hullavad kained inimesed või on kurjadvaimud endid täis kaaninud? Äkki võeti üleval keegi põrandale pikali ja nõnda rängasti, et lagi aina raksus.

«Ära lõhuvad, hullud, vabriku,» tähendas Ronk Madis, kes parajasti pumpas.

Põrandale-pandu üleval poistetoas kisendas kõigest väest. Hääle järgi polnud raske otsustada, et see on Kustas, vabrikupoistest kõige noorem.

«Mis ta, pime, nii kangesti peaks kisendama,» pahan-das Silva Pärt. «Arnole ja Tõnule see just lõbu teebki.»

«Ja seda kibedamad talle pannakse kupud,» ütles Mart Hein häälega, nagu oleks ta Kustast, seda väikest nirginnäoga vabrikupoissi, tõepoolest praegu haletsenud.

Aga hoopis kaugel haletsemisest oli Raas Otu, see kõige põduram. Ta oli haletsemisest isegi nii kaugel, et võttis reelt vaadi kõrvalt piitsa ja ütles:

«Niisugustega pole midagi muud kui, vaat, anna ikka veel hea keretäis kätte.»

Siis pani ta piitsa reele tagasi ja kohendas sealjuures

hoolikalt nii heinakotti kui kasukat, mille all pang peidus oli.

«Tõmmaku minupärast niipalju kui tahavad,» lausus Jüri kõige viimasena ja hooletult.

Nii oli teomeestest igauks ütelnud midagi, mida ta kõige targemaks ja asjale enesele kõige kasulikumaks pidas, ainult valitseja polnud oma suud veel lahti teinud. Kuid seda, et ta nüüd oma suu lahti teeks, näisid kõik ootavat ja kõikide nägudelt oli näha, et nad kõige tähtsamaks pidasid seda, missuguse seisukoha võtab Nurm, see valgetverd ja põlvist nõrgavõitu kolge. Ta oli alles nooreohtu mees ja vähemalt härjatallimehed ei pidanud teda kõige halvemaks, aga mõnikord läks temagi ägedaks ja oli siis valmis kas või käsitsi kallale tulema. Saab niisugune vanemaks, siis on ta tige nagu kurat põrgus. Mehed lootsid, et ägedaks läheb ta tänagi, see näis olevat otse paratamatu, sest mürgeldamine, ühe hale kisa ja teiste tralliv naer üleval poistetoas ei tahtnud ega tahtnud lõppeda. Rohkem kui pikisilmi ootasid nad praegu, et Nurm jookseb treppi mööda üles, kargab ootamatult poistetuppa ja hakkab seal mürgeldajaid nüpeldama. Et seda veel siamaani polnud juhtunud, siis Raas Otu võttis nõuks jõudumööda tagant aidata. Viha on ju nagu tuli, mida peab õhutama. Ning Raas Otu ütles poiste kohta hurjutavalt:

«Ei ole sindrikeredel ka mõtlemist, et häbeneksid siis valitsejahärratki.»

Kuid valitsejahärra viha ei löönud lõkkele sellestki, et poisid teda ei häbenenud.

Ta kuulatas mürgeldamist ja kisa poistetoast isegi kikkis kõrvu, kuid nagu kiuste mõjutas ülevalt kostev lärm ta näoilmet ainult nõnda, et see kord-korralt muutus aina heatahtlikumaks, nagu oleks kõik see, mis poistetoas tehti, talle ainult lõbu valmistanud. Kui ta viimaks sellest lõbust oli saanud juba niipalju, et ta nägu muigele lõi, ei teadnud mehed enam, mida arvata. Kas ei olnud Nurm nende kavatsusest viimaks haisu ninna saanud? Mis põhjusel ta nüüd muidu naerab ja muigab? Õnneks kartsid nad seda asjata, sest Nurm oli praegu heas meeleolus ja mõtles, et suudab siis inimene alati vihastada. Kõigest võidakse ju viimaks tüdineda.

Nurm ei tahtnud täna kärkida, ja selleks aitas kaasa seegi, et nüüd oldi karumatustel, et praegu polnud ei külvi ega lõikust, ei heinaaega, sõnnikuvedu ega kesaküнди. Kevad oli alles koguni kaugel, suvest ei maksnud veel rääkidagi. Ja iga asi olgu ikka omal kohal. Kui alati vihastad ja kärgid, siis inimene — kui ta moonakaski on — hakkab mõtlema, et sa teed seda puhtast tigidusest. Aga kui sa vahel sekka oled heagi, vahel isegi naljatad nendega, siis mõistab ta sinu sõimu ja vandumise alla sattudes kohe, et ta selle on ära teeninud. Valitsejahärra on hea mees, vägagi hea, aga sina ise ajasid tal kopsu üle maksa, pahandasid ta oma laiskusega ära. Kui inimene niimoodi mõtleb, siis ta kahetseb, võtab peapesu vastu süüdlasena, katsub teinekord korralikum olla. Iseasi on muidugi siis, kui parunihärra lähedal on — siis ärgu olgu küsimist, vaid muudkui sõima, sõima kas või maailm mustaks. Kuna Nurm, nagu öeldud, oli alles noor mees, polnud seesinane elutarkus, mille üle ta niimoodi endamisi muiates mõtteid mõlgutas, tervenisti ta oma kogemustest võrsunud. Säärast nõu oli Nurmele andnud juba aasta paari eest üks ta vanem ametivend ning tema kogemustel oli üle jäänud seda ainult kinnitada.

Aga sel ajal kui härjatallimehed juba kahtlesid, kas nende kavatsus ehk pole teatavaks saanud, juhtus see, mida nad sugugi polnud oodanud. Ikka pikkamisi muiates võttis valitseja taskust räti ja kastis selle voorlaagrisse piirituse sisse, nagu seda tehakse pesu loputades. Mehed vaatasid seda isemoodi tegevust juhmi arusaamatusega, kuni Nurm enese sirgu ajas, öeldes, et läheb ja paneb Kustase kuppudele kompressid. Ta läks tõepoolest üles viinavabriku peale poistetuppa, kuid seda, missugust mõju avaldas tema ilmumine sinna ja missuguste valuröögatustega Kustas piiritusekompessi vastu võttis, ei olnud meestel enam mahti jälgida. Niipea kui valitseja silmist oli kadunud, võttis Raas Otu kasuka alt pange ja ulatas selle Jürile.

«Kukepea,» lausus Jüri ja vajutas pange sügavale voorlaagrisse.

«Tee kähku ja ära hõiska enne õhtut,» ütles isa talle manitsevalt. Nüüd tõstis Jüri pilgeni piiritust täis pange

voorlaagrist välja ja hakkas sellega ettevaatlikult ning, nagu teistele näis, lõpmata aeglaselt väljapääsu poole liikuma. Ja niikaua, kui ta veel uksest väljas ei olnud, vaatasid kõik neli voorlaagri juures viibivat teomeest üles vabrikupoiste toa ukse poole. Ja sealjuures olid kõigi nende pilgud variserlikult niivõrd süütud ja vagad, et need oleksid au teinud isegi praost Hoffmannile, kui see jumalateenistuse ajal kirikus oma silmad taeva poole tõstis.

12

Viimaks ometi oli täis piiritusevaat keldrisse veeretatud ja valitseja oma igaõhtuse vileraasukesega igaõhtust teed mööda mõisa poole läinud. Mehed tulid tagasi härjatalli ja sel õhtul kõik jumala kainetena, sest küllap valitseja oli oma lõbu kätte saanud sellest, et käis piiritusega Kustase kõhunahka pesemas, nagu poiss hiljem suure suuga ise kiitles. Aga sellest polnudki lugu, et Nurm nad täna karumatustelt kuivalt tagasi saatis. Meeste meeleolu oli selletagi hea ja nende suuvärk käis ning keel liikus nähtavasti ainuüksi eelteadmises, mis lahti läheb nüüd. Jüri oli viinud piiritusepange härjatalli sellele poolele, kus ta ise isaga töötas. Ta oli pange peitnud praagatõrre taha ja nüüd koguneti selle suure tõrre ümber, laternaid kahele poole postide külge riputades.

Juhan Hein oli juba hommikul lubanud, et tuleb videvikutunni kätte jõudes oma vanu härjatallisõpru vaatama. See oli hea lubadus, aga paistis, et ta oli selle unustanud, sest nüüd oli juba videvik ammugi käes, Juhanist aga polnud veel kippu ega kõppu kuulda. Otsustati siis teda natuke aega veel oodata, ja kui ta ikkagi ei peaks tulema, siis Jüri talle koju järele saata. Vahepeal oli aga siin tarvis üht-teist korraldada, härgade õhtune söögikord kaelast ära saada ja siis midagi istumise alla vaadata, kas või sasikoodki. Ent aega viita oli tark veel sellegi poolest, et praegu oli mõisas õhtune lüpsiaeg, sest kui sagedasti ei juhtunud, et Silva Pärdi naine Leenu, kes lüpsmas käis, enne kojuminekut härjatalli mehe juurde sisse astus. Selline mure tuligi kuul-

davale Pärdilt eneselt, kes arvas, et Leenu tulek härjatalli täna ei tähendaks muud kui õnnetust. Aga Raas Otu, kelle naine samuti lüpsmas käis, pidi just nüüd juhust kasutama, et ilma naise teadmata nõutada kodunt mõni joogiriist, toop või kopsik, nagu talle tallis öeldi. Sel käigul läks Raas Otu puutöötoast mööda, heitis pilgu selle valgustatud aknasse ja nägi kohe, et kroonumees Hein Juhan, keda härjatalli oodati, oli tulnud külla linnamehele, eelmisel õhtul saabunud pilpalõikajale. Raas Otu mäletas veel selgesti, kuidas Juhan aasta paari eest kroonusse läks. Hiinamaaga käis parajasti sõda, ja kes võis siis uskuda, et mees, kes niisugusel rahutul ajal saadeti kaugele Mandžuuriasse, kus ju ka pidid elama hiinlased, sealt veel terve nahaga tagasi tuleb. Kahtles see poiss seekord isegi oma tagasitulekus ja arvas, et küllap hiinlased tal selle võhma välja võtavad. Aga näe, tagasi tuli! Ja nagu näha, rohkem kui terve või oma nahaga — halastaja aeg! tal on ju peas terve lammas.

Raas Otul ei olnud rohkem aega akna taga seista ja vaadata, kuidas Juhan oma mustas mundris, peas kõrge papaaha, keset puutöötuba kasepakul istudes jalgu välja sirutas.

Ta läks robinal sisse ja hakkas liigutatult rääkima.

«Noh, Juhan-poiss,» ütles ta, «lasid need hiinlased sind eluga ikka tulema. Nüüd ei kahetse ma enam neid veeringuid, mis ma kirikus paganate päästmiseks olen annetanud; sest ma näen, et need pole läinud vett vedama.»

Juhan naeris lõbusalt, kuid Raas Otu ninakülgi mööda veeresid aegamisi alla suured pisarad, peatudes siinseal sügavates rõugearmides. Aga siis hakkas ta kõhima, ja polnud enam sugugi kindel, millest need küdeva ahju ees läikivad pisarad edasi veeresid, kas ägedast kõha-hoost või mehe tundeliigutusest.

Linnamees Oskar Müür, hallides villasokkides jalad tõstetud ahjusuule, vaatas seda meeste jälleenägemise rõõmu suure huviga pealt. Soe on tuli ja valge selle leek, mille paistel vanad sõbrad teineteisel jälle kätt surusid. Ja ometi sureb külmal ja pimedal Jakuudimaal häid inimesi, kes oma seltsimeestega enam iialgi kokku

ei saa! Kuid veelgi liigutavam oli meeste jällenägemise rõõm härjatallis, kuhu tundi veerand hiljem Juhan ei astunud mitte üksinda, vaid koos Oskariga, keda ta ei tahtnud jätta laastude sisse ja kes samuti ka ise suuresti oli huvitatud tutvumisest mõisatöölistega. Ronk Madis ja Silva Pärt ei olnud Juhanit pärast ta tagasitulekut veel näinud. Ka nende rõõm oli nüüd suur. Ja vahest oleks see veel suurem olnud, kui Juhaniga poleks kaasas olnud linnameest, keda veel ei tuntud ja kellest teati ainult niipalju, et ta on tulnud Võhunõmmele pilpaid lõikama. Temale saadeti nüüd mõnigi kõõrdpilg ja nagu ei julgetud juttugi teha piiritusepangest, mis seisis endiselt praagatõrre varjus, samal kohal, kuhu Jüri ta oli pannud. Ja et linnamehe pärast kõige tusesem näis olevat just vana Hein, siis hakkas see Juhanit vähehaaval ärritama. Praegu riivas vana Mart pahura vaatega kuut tugevasti seotud sasikubu, mis praagatõrt ümbritsesid, näis mõttes mehi loendavat ja ütles siis Jürile pahuralt, et ta läheks põhuruumi, seoks seal veel ühe sasikoo ja tooks siia. Mida väljendas see Mardi porin muud kui rahulolematust Juhaniga, kes omalt poolt külalise kaasa oli toonud? Jüri läks range ja torina taadi käsku täitma. Juhan aga vaatas teda natuke aega, imestas, et isa kulmukarvadki näisid pahurusest olevat pikemaks kasvanud, ja ütles talle:

«Kui mina Irkutskisse kamiisi sõitsin, siis sain ma seal tuttavaks ühe Irkutski poisiga, kelle priinimi oli Stepan. Seesama Stepan, kellest ma sulle praegu räägin ja kelle vahmiil pole mul kunagi meeles seisnud, kutsus mind oma poole. Ma olin pool päeva ja pool ööd Stepani külaliseks. Tead sa, vana, mis see tähendab: kõik, mis Stepanil kodus oli, kõik, mis tema vanemal vennal ja emal hinge taga seisis, kraamiti välja — toodi minu ette: söö, Juhan, joo, Juhan!»

Juhan ütles seda iga sõnaga üha rohkem ärrituses. Kuid igal ajal olgu piir. Ja liiati veel poja ägedal meelel, mis nii tühise asja pärast isa vastu pöördub. Ning sellepärast jäi Juhan äkki vait, võttis vastust ootamata posti küljest laterna, läks lauda lõppu, otsis üles Rolandi latri, vaatas natuke aega pulli, oma ainsat tuttavat härjatalli sarvpeade hulgas, ajas talle pisut vihast mõmi-

nat ja tuli tagasi, lõpetades oma jutu pead vangutades lausega:

«Jah, mehed, vähe oleme me veel maailmas käinud.»

«Mis sa nüüd ikka nõnda,» vastas talle isa. «Ega siingi raatsimisest puudu ei ole. Näe, seal meil oma terve vedrutäis kõrilopotust, muudkui võta ja rüüpa, aga seda, kuidas see saadud on, ei tohi igauks teada.» Ning ta saatis linnamehele jälle kõõrdpilgu, nüüd aga juba palju leebema.

«Ega huvitagi see igauhte,» ütles Oskar. «Mis minusse puutub, siis mina endale palju sisse ei vala.»

«Noh, siin peaks ikka jätkuma,» arvas isa, võttis poja käest laterna ja lähenes piiritusepangele. Temale lähenedid nüüd teisedki, ainult Oskar jäi eemale. Piiritusepange nähes kähistas Juhan kuuldavalt naerda.

«Ja-jah, lõite siis lihtsalt üle?» küsis ta.

Aga kõik kolm härjatallimeest ja nendega ühes ka Raas Otu vaatasid vaikides pange endi ees ega tahtnud oma silmi uskuda: pang oli pilgeni täis. Kas Jüri tõesti tõi selle viinavabrikust nõnda ära, tilkagi maha loksutamata. Mitmed ukсед, mitmed künnised ja maad ennast kolm-nelisada sammu, küll läbi lume, küll üle libeda tallipõranda.

«No on!» imestas Ronk Madis.

«Triiki on ta küll,» ütles Silva Pärt.

«Vaata, et kuhigi veel peal,» tähendas Raas Otu, kes tundis korraga Jüri vastu suurt lugupidamist.

«Ega midagi, käsi on tal sindril kindel küll,» ütles isagi viimaks. Ja mida muud kui lugupidamist väljendas seegi arvamine. Aga kui Jüri hetk hiljem sasikooga sisse astus, pöördus ta poja poole teisiti ja hoopis teist-suguste sõnadega.

«Kuule, poiss,» ütles ta, «sa oled puskarile vett lisaks valanud. Mispärast sa seda tegid?»

«Mine jutuga,» vastas Jüri, kes sellest ei osanud head ega hullu arvata, kuna kõik ta tallikaaslasedki naersid ja näisid nüüd samal arvamisel olevat.

«Lähe ma kuhugi,» porises isa. «Kui ei valanud, eks näita siis oma kunsti, kuidas sa selle triiki vedru siia tõi, — tõsta ta sealt tõrre tagant meeste keskele.»

Jüri täitis sõnalausumata isa soovi.

«Sa kurat küll!» ütles nüüd Juhan, kes kogu aeg oli vaikinud. «Kas pillas tilga või ei pillanud sedagi maha.»

Ja siis, rõõmsad nagu seda võivad olla üksnes mõisamoonakad, kes on mõisa varastanud ja kelledele see ühtlasi on moraalsekski rahulduseks, võtsid mehed ümber praagatõrre istet ning pika varrega plekist kopsik hakkas ringi käima.

### 13

Jüri mitte ainult ei läigitanud tilkagi piiritusest maha, vaid ei võtnud ka sellest piiskagi suhu, lastes kopsikul iga kord rahulikult endast mööda rännata. Noor teomes ei joonud. Ta polnud ealeski seda teinud, ja nüüd, märgates, et ka linnamees puskarit üksnes tagasihoidlikult maitseb, istus talle aegaviitmata lähemale. Kaksiratsi viimati toodud sasikool, kuulatas ta nooruki huviga, kuidas puskar ta vanemate tallikaaslaste keelepaeltele mõjus, igaühele isemoodi. Isa ta juba tundis. Ta teadis, et viin ei mõjunud talle enam ammugi nõnda, nagu oleks pidanud mõjuma. Ja nagu mitu korda varem, imestas Jüri ka nüüd, miks isa üldse joob, kui ta mured selle asemel, et ununeda, tuletavad viina juures endid veelgi teravamalt meelde. Kopsik oli jõudnud vaevalt paar korda ringi käia, kui isa tõusis ja tahi laternates madalamaks keeras. Lõõmavad ilmaasjata, hakkavad valitsejale või saksalegi viimaks silma! Aga jutt paisus! Ja selle summutamine ei olnud tema võimuses. Juhan jutustas elust Baikali taga ja sellest, kuidas seal sigu kasvatati koobastes maa sees. Ratsaväelaste hobused on aga karvased ja väikesed; kui ratsanik on pikk mees, siis lohisevad ta jalad mööda maad.

«Ega sina ei olnud ratsaväes?» küsis Ronk Madis, kes oli Juhani hea sõber ja seetõttu kõige agaram pärima. Kuid mitte ainult seda: kus naerda oli, seal naeris just tema kõige häälekamalt.

«Ei, mina teenisin Siberi 16. strelkovi polgus,» vastas Juhan. «Meie polgu juures olid niisugused kütirühmad, kes muud ei teinudki, kui uitasid mööda taigat ja pidasid jahti.»

«Noh, see koht oli juba sinu jaoks,» naeris Ronk Madis. «Sa olid ju ka juba poisikesena maias jahil käima.»

«Jah,» ütles isa, «ta oli ju nii kange jahimees, et las kis omal sõrmegi metsa.»

Ta ütles seda veelgi pisut sapiselt. Või mis lõbu siin oligi tunda! Ent kui sellepeale härjatallis ometi vali naer kajas, siis ta koguni kahetses, et oli neile kondi kätte andnud. Ei naernud ainult sõbrad, vaid ka Juhan ise. Ja naerdes ta vastaski:

«Just selle sõrme pärast ma ei tohtinudki kütirühmast mitte iitsatadagi. Kus sa sellega, poiss! Kui võid küttida metsloomi, siis küti ka hiinlasi!»

«Jah, kui polnud tahtmist sõtta minna,» ütles Raas Otu, kes kuulas juttu kogu aeg endamisi itsitades.

«Sõtta ma jäin ju hiljaks,» vastas Juhan. «Kui mina 1902. aasta talvel Mandžuuriasse jõudsin, oli meie polgul hiinlaste nottimise eest Georgi lipp juba käes ja polk ise sõjast tagasi.»

«Aga eile õhtul sa, Juhan-poeg, rääkisid, et see nottimine käib seal pisitasa edasi,» lausus nüüd Mart Hein kõhatades.

«Pisitasa, pisitasa,» itsitas tallmeister Otu. «Seda ütles va kadunud Kohi-Kaarelgi, kui ta tuliterava väitsa välja võttis ja oma tööd hakkas tegema, olgu siis seapõrsa või pulli kallal.»

Seda Raas Otu märkust poleks nagu kuuldudki. Võimalik, et muul ajal oleks sellest naljagi saanud, kuid täna olid kõikide pilgud Juhanile sihitud ja kõik ootasid, mis tema ütleb.

«Jah, vähehaaval nokitakse seal praegugi,» tõendas Juhan. «Meie polk sai Georgi lipu, aga hiinlasele ei anna keegi ei auraha ega lippu, kui mõni neist salamahti jälle on soldati eluküünla kustutanud.»

«Nõnda et siis viha ja vaenu on seal laialt — tsaari ja õigeusklike röömuks?» ütles Oskar Jüri kõrval.

«Sellest ei ole seal puudu,» ruttas kinnitama Juhan, kes oli kopsikust iga kord küll kõige sügavamini rüübanud, kuid sellest hoolimata näitas välja hoopis vähem kui Silva Pärt ja Ronk Madis, kes ükskord ometi oli sitke ja turd mees. «Ära ikka üksikult kuhugi mine,» jät-

kas ta siis, «olguigi et sa oled soldat. Ja oma postil seistes sa ei tea igakord ka julge olla. Ta hiilib sulle selja tagant kallale ja kui teisiti ei saa, siis kägistab su kas või paljaste kätega ära.»

«Hirmus viha!»

«No on!»

«Hirmsam kui küüneviha!»

«Minu äratulek Irkutskist sõbra juurest jäi öö peale,» jutustas Juhan edasi. «Stepan tuli saatma, võttis kepi kaasa. Esiteks ikka vaatad, et mehel ongi jäme pork peos, aga kui pärast uulitsal vajutas nupu peale, kargas kepp kaheks ja poisil oli haljas mõök peos nagu keerubil paradiisi väravas. Välgutab teist ja ütles, et ööaegu on muidu kardetav.»

«Vaata paganaid!» hüüdis Silva Pärt. «Hirmsad inimesed, metsik rahvas.»

«Kas saabki nende pilusilmaliste kuraditega teisiti, kui hoia neil põial alati kõvasti peal?» toetas Raas Otu, ise sealjuures pead väristades.

Jutt hiinlaste metsikusest ja Stepani kepiks moondatud mõõgast oli põnev. Ja nagu kõigis põnevates lugudes, polnud ka neis midagi naljakat, mille üle naerda. Sellepärast siis härjatallimeestele mõjuski võõrastavalt, kui seni end nii vaikselt ja sõnavaeselt ülalpidanud linnamees just siinkohal naerma hakkas. Õige küll, ei olnud temagi naer niisugune, mida naerdakse naljakate lugude puhul. Tema naer oli kibe, sellele kibedale naerule järgnesid seesugused sõnad:

«Miks te, mehed, arvate, et hiinlane on metsik? Aga öelge, mis on siis Vene tsaari soldat hiinlasele? Kas Juhan oma karvamütsiga, musta sineliga ja täägiga on talle ingel?»

«Meie polk kannab lühikesi mõõkasid,» ütles Juhan Oskarit parandades.

«Noh, olgu siis pealegi mõök,» naeris Oskar oma kibedat naeru edasi. «Üks raiub mõõgaga, teine kägistab paljaste kätega. Mispärast on see teine siis metsik, esimene aga oma Georgi lipuga veel aumees ja kangelane pealegi?»

«Aga miks sa ise ei joo, linnamees?» küsis äkki Ronk Madis, kes Oskari sõnades nägi vaenulikkust Juhani

vastu. Ja oma küsimusega, mis ei puutunud asjasse, see ise sitke ja peale selle alati veel härjasoora kaasakandev teomes sihtis tüli poole. See oli härjatallimeeste selge nagu aamen kirikus. Kõik jäid vait.

«Minu pea ei kannata,» vastas Oskar rahulikult, lootes sellega tüli vaigistada.

Aga nüüd ütles Ronk Madis, end sasikoolt juba väljakutsuvalt kergitades:

«Sul on kanapea otsas!»

Nende halbade sõnade peale kuuldi Mart Heina rängalt nohisema hakkavat, Raas Otu aga lähendas suu oma naabri, Silva Pärdi, kõrva äärde ja ennustas, et kui linnamees nüüd midagi veel ütleb, siis lendavad ta susid küll vastu taevast püsti.

«Kas see kukepeagi rohkem kannatab,» vastas Oskar rahulikult. «Vaata, kuidas mõni mees tilga viina juures kohe laulma pistab.»

«Madis!» ütles nüüd Juhan hoiatavalt. Madis, oma vastast altkulmu põrnitsedes, jäigi vait. Kuid see, et kord juba nii paljutootavalt riiu poole kiskuv jutt sel kombel ähvardas raugeda, ei paistnud Silva Pär dile ega Raas Otule sugugi meeldivat. Nad sosistasid ja siis lausus Raas Otu:

«Vana Okka Leenu on uhke, et tema poeg linnas pasatskit mängib.»

«Vana Okka Leenu — nahkseitung,» naeris Ronk Madis.

«Näe, minu poeg on linnas, mängib seal pasatskit.» See tuli Silva Pär dilt, kes lausus seda vana naise häält jäljendades.

«Nõnda ütleb jah Okka Leenu, keda rahvasuu ta libeda keele pärast nahkseitungiks nimetab,» oli seda maid ka Hein Jüri nõus. «Üks tülisäde alles kustus, kui õhutatakse juba teist! Justnagu Udu Priidu talgu lapul. Mis see tähendab, mehed? Kelle nina all te neid nahkseitungi õnnetuid sõnu hõõrute? Kas ma selleks teile vedrutäie piiritust viltu lõin, et selle juures keerutada tüli, mis pole meestele kohane.»

«Tema ka mõni mees!» hüüdis Silva Pärt. Polnud midagi imestada, et just tema seda ütles, kuna tal endal oli kodus samavanune poeg, keda ta veel meheks ei

pidanud. Aga kui Raas Otu kavatses Jürile midagi samas laadis vastata, siis ilmus ta vaimusilmade ette jalamaid triiki piiritusepang ning ta jäi aukartusest noore Jüri kindla käe ees vait. Selles nüüd inimhääle poolest vaikseks jäänud härjatallis kostis aga jälle vana Mardi kanget nohinat. Nii nohiseb harilikult mees, kui ta teeb rasket tööd, mis pealegi pole talle kuigi meeltmööda.

«Ei ole minagi seda meie Jürit siamaani veel õigeks meheks pidanud,» ütles ta viimaks. «Poisike ta ju alles on, aga praegu ajas ta mõnestki mehest targemat juttu. Ka mina arvan, et Okka Leenu sõnu, mida te siin kuulsite, ei saa tõesti teisiti nimetada kui õnnetuteks. Kust võttis Leenu need sõnad? Kui Richard, tema poeg, linna plekksepapoisiks läks, siis oligi parun Taube see, kes Leenule ütles: «Sinu poeg linnas see pasatski mängimal!» Aga lähesid siit sina või mõni teinegi linna ja minupärast mistahes ameti peale, Taubele oled sa ikka pasatski või hobusevaras. Oleks parun Richardit hobusevargaks nimetanud, ei räägiks Leenu praegu niimoodi. Kõva kuulmisega vanainimene ka teadis, mis see pasatski õieti tähendab, küsis kellelki ja küllap see siis eidele ette puhus, et eks ta ole umbes nagu sakski, puhta ja kerge töö peal. Ja teine nüüd aina kiitleb.»

«Parun Taube pole sugugi rumal inimene,» ütles Oskar.

«Sel on tarkust küll,» möönis Mart. «Kooliharidus käes.»

«Hakkab kartma, et orjad jooksevad linna — kes see töö ära teeb,» lausus Ronk Madis.

«See ta kartus ongi,» arvas Mart.

Aga Silva Pärt ja Raas Otu, mõlemad juba märgatavalt purjus, ei suutnud rahule jääda sõnadega, mis linnamees neile oli ütelnud. Esialgu kumbki neist urises endale midagi nina alla, kuni Raas Otu viimaks pahvatas vihaselt:

«Ei võta minu mõistus kinni, mispärast me hiinlast ei või metsikuks nimetada! No ütle, mis vend see pilusilmaline pagan meile siis on?»

Seda küsides mehe tige, kuid samal ajal hädinegi pilk otsis toetust oma tallikaaslaste nägudelt, kuid need,

ükskõik kas sünged või naeratavad, vastasid talle vaikimisega.

«Jah, aga, näe, minu süda ei anna rahu jälle sellepärast,» vastas talle Oskar, «et sina, Võhunõmme moonakas, põlgad hiina kuli, nimetad teda neetud pilusilmaliseks, ja hiina kuli vihkab Võhunõmme moonakat siis, kui tal vene soldati munder seljas on. Kas tead, mis ma sulle ütlen: metsik ei ole hiinlane ega vene soldat, vaid Vene tsaar, kes teisi rahvaid ja nende vabadust kägistab. Sellest kõigest hakkavad linnatöölised juba aru saama, ja vaata ükstükk just sellepärast sõdib parun Taube käte ja jalgadega selle vastu, et inimesed linna ei läheks.»

«Sa kurat!» ütles Ronk Madis. «Selle linnamineku pärast norgutab vana Hoffmanni kantslist inimesi.»

«Kõik ühe mütsi all!» hüüdis Jüri.

«Kõik ühe mütsi all, et meiesuguseid rõhuda,» täien-  
das Oskar.

Ei ütelnud seda ei tema ega Jüri kuigi valjusti, rääkimata Ronk Madisest, kellel oli madal hääl ja kes vihaseks oma sõnu vaikselt läbi hammaste pigistas, aga Hein Mardile tundus ometi, et need sõnad lendavad härjatallist tiivulistena välja, pekslevad härrastemaja akende taga nagu nahkhiired, tungivad sinna sisse ja ajavad paruni jalule. Ta oli tahi laternatel ise madalaks keeranud ja oligi end selles punakalt hämaras valgusesõõris seni üsna ohutult tundnud. Aga kära paisus ja kanged sõnad, milliseid Mart ei olnud harjunud kuulma ei keisri ega mõisniku kohta, riisusid talt selle ohutuse. Ning ta küsis järsku, kätt laterna poole sirutades:

«Mehed, kus on viinavedru?»

Nõnda küsides ei lootnud ta mingisugust viisakat vastust, kuid niisama vähe võis ta oodata sedagi, mis nüüd juhtus. Kära paisus mitmekordseks ja kõik ta kaaslased, kaasa arvatud ta omagi pojad, hakkasid kooris haukuma nagu koerad.

«Või juba jälle sul paganal sisikond kõrbees!» ütles esimesena Raas Otu. Temaga löid kaasa Silva Pärt ja Ronk Madis. Esimene ütles:

«Siinsamas ikka võttis lonksu, nõnda et kõrisõlm hüppas puhta rõõmu pärast üles-alla.»

Ja teine täiendas naerdes:

«Nagu konn, kellele pärast põuda vihmapiisk pähe kukub.»

«Kuradile oma konnaga,» vihastas Mart. «Vedru olgu alati käepärast, et poleks enam kohmitsemist ega otsimist, kui valitsejahärri sisse tuleb.»

«Noh mis, tahad siis kohe Nurmele viinavedruga vastu joosta?» küsis Juhan ja lisas rahustavalt: «Ära muretse, sel mehel on omalgi kahe uksega kapp pudeleid täis, küll suhkruga, küll pipraga.»

«Ei, aga mis me ütleme, mehed, kui ta tõesti peaks tulema?» ei jätnud vana Mart nendest naljadest hoolimata oma muretsemist.

«Kui küsib, ütleme siis, et rüüpame siitsamast tõrrest.»

Nõnda ütles Ronk Madis. Ja Juhan talle vandeseltslasena silmi pilgutades:

«Jah, et vaene moonakas kõrdi ja kartuli peal ei kannatagi kangemat kraami välja.»

Mehed kõverdusid sasikubudel naerust.

«Mis teil viga naerda,» hurjutas Mart Hein, «aga mina pean vastutama. Ja sellepärast, mehed, kui peaks juhtuma, et keegi härradest sisse astub — viinavedru kartsumdi praagatõrde. Kes aga kärmem on, see tehku seda.»

«Seda mõirgamist, mis siis pärast härgade söötmist tallis lahti läheks,» ütles Juhan ja oli nüüd juba küllalt purjus, et lisada: «Sa edritnikoh!»

«Ei tea, mis häält meie va Roland siis teeks?» küsis Raas Otu.

«Ega ta sinust maha ei jääks,» vastas talle Ronk Madis, aga vana Mart heitis talle ainult pahura kõõrdpilgu ning ütles:

«Mõiraku või tehku mis häält tahab, aga selleks ajaks, kui ta härrade kahvli otsa jõuab, on tal puskar juba ammugi kerest lahtunud.»

«Ma olen tihti mõtelnud, et sellest Rolandist saab ikka uhke suupiste küll.»

Seda ütles Silva Pärt. Ning Juhan, tõstes taas kopsikut, vastas talle:

«Mina arvan, et see ei jää palju maha nendest «öobikukeeltest», mis Johannes eile «Palermos» tellis.»

Kuigi Ronk Madis ei teadnud, kuidas Silva Johannes restoranis eile härrat oli mänginud, puhkes ta Juhani jutu peale ometi raginal naerma. Naerma puhkesid ka teised. Ja see oligi põhjuseks, miks vana Pärt pärima ei hakanud, mis ööbikukeeled need olid, milledest Juhan nii kavala näoga ja naljaka tegumoega siin rääkis. Eile koju tulles poiss küll lehkas viinast, kuid tema jutu järgi olid seda tellinud ja ostnud teised. Sellepärast otsustas vana Pärt parem vait olla, kartes, et ei tea mis veel välja tuleb. Teisest küljest tal vaevalt oleks mahtigi olnud midagi küsida, sest Madis ütles oma ragisevat naeru lõpetamata:

«Kui teekski nõnda, et paneks härja enne tapmist kõvasti purju, siis oleks suupiste ja naps kohe ühe kahvli otsas.»

Naer, mis nüüd puhkes, töötas mõtete hargnemist õige mitmes suunas. Ja mine tea, kuhu jutt oleks välja jõudnudki, kui Oskar omalt poolt poleks öelnud:

«Jah, kogu me vilets elu kulub selleks, et härjad ja härrad nuumatud oleksid.»

«Õieti ütlesid!» hüüdis Jüri. «Ometi üks mees, kes ka nuumhärradest räägib.» Ning ta pani käe Oskari õlale, tõmmates teda hoogsalt enda poole, nagu oleks temagi purjus, nagu oleks temagi siin aina kopsikut tõstnud.

«Pea suu, poiss!» ütles talle Mart. See oli mõeldud hoiatuseks ka teistele, aga seda nagu ei kuulnudki. Häälled muutusid jälle ülemäära valjuks, sõnad tungisid härjatallist välja. Ja kui nüüd Ronk Madis küsis, et miks on maailmas niimoodi, et nuumhärjad tapetakse, nuumhärrad elavad aga priskelt edasi, siis oli Mart Heinal tunne, nagu poleks seinu üldse enam ümber olnud. Ja ikka kostis Mardi kõrvadele hirmsaid sõnu, milledega ta kõrv polnud harjunud.

«Tuleb aeg, kus nendegi lõõg täis saab,» ütles Oskar ja Mardi rahu ei häirinud enam mitte ainult need tema arvates liiga valjusti öeldud sõnad, vaid seda tegi nüüd isegi rõõm, mida ta nägi nende sõnade puhul meeste nägudele ilmuvat. Ainult Silva Pärtil ei paistnud milleski enam lusti olevat. Tal oli halb; vist oli ta süda läikima hakanud. Ta istus, pea ripakil ja juuksekahtlud

põlvi puudutamas. Aga sellest hoolimata rääkisid teised seda lärmikamalt. Ei aidanud siin Mardi kussitamine ega hoiatamine, et seintel on kõrvad. Kui Juhan ja ehk ka Jüri ta hoiatusi natukenegi tähele panid, ei paistnud Ronk Madis neist põrmugi hoolivat. Ta nihutas oma sasikoo Oskarile lähemale ja ütles:

«Ah sina arvad siis, et nende lõõg ükskord tõesti täis saab. Jumala eest, seda aega tahaksin ka mina näha saada. Sina ütled, et saan? Kas sind võib uskuda, ega sa aga ei peta?» Ronk Madis nihutas end teisele veelgi lähemale, jätkas vastust ootamata: «Ära pane pahaks, aga neid linnamehi ma ei usu rohkem, kui oma silmaga näen. Kõrtsi juures ma neid konni ei karda; seal saavad nad mu käest rooska, aga kui nendega mingisugust tegemist on, siis ära end unusta, siis olgu sul silmad ees ja taga. Mul on nendega paaril korral pistmist olnud, igakord on nad petmise peal väljas. Kord müüsin lihunikule lehma. Kaup kindel ja käsirahagi käes. Tuli päev, viisin lehma jaama. Kästi vagunisse panna. Panin. Vaguniuksed lükati kinni, tinaplohm löödi ette. Ja nüüd alles lihunik ütleb, et tema mulle lubatud hinda ei maksa, et saan rublat seitse vähem. Seitse rubla! Ega see pole väike raha! Ütlesin, et toon lehma vagunist välja. «Haa!» naeris tema ja hakkas mind selle tinatükiga hirmutama. Mu hing kargas nüüd täis. «Kuratl!» ütlesin ma. «Mind pannakse selle tinatüki lõhkumise pärast vangi, sina aga ajad mulle käed tasku ja oled veel aus mees pealegi. Kas annad minu raha siia, või ma toon oma lehma vagunist välja.» Ta naeris jälle ega jätnudki seda enne, kui ma plommi eest ära tõmbasin, nii et tükid taga. Küll siis teadis, mis ta maksma pidi.»

Ronk Madis jutustas seda lugu, käsi sõbralikult linnamehe õlal. Ning ta tegi seda sel eesmärgil, et vabandada enda ja oma tallikaaslaste inetut väljaastumist selle viinavõtmise algul. Nüüd hakkas see lõppema. Esimesena läks ära Silva Pärt ja varsti pärast seda lahkus ka Oskar, lubades, et räägib neile kunagi teinekord inimestest, kes töötavad selleks, et nuumhärade lõõg rutemini täis saaks.

Kui Silva Pärt härjatallist lahkus, ei läikinud mehe süda puskarist, nagu ta kaaslased ekslikult arvasid, vaid nendest «ööbikukeeltest», mis ta poeg Johannes «Palermos» olevat tellinud. Vana Pärt ei tundnud seda lugu lähemalt, aga seda, et poiss mõnikord kerglane ja alp võis olla, oli ta juba ammugi märganud. See torkas silma mitte niipalju ta tegudest — neid sel nolgil ei võinudki veel olla — kui just poisi kogu olekust, tema juttudest ja isegi sellest, kuidas ta naeris, teinekord mõne tühise asja üle, kus vaatad, et naerda pole midagi. Aga nüüd siis hakkavad tulema teodki — niipea kui suuremaks saab ja koduseinte vahelt välja pääseb. Teod, need on ju nagu vili, mis inimene enese küljes kannab ja mis talle kas jumet lisavad või teda siis hoopiski inetuks teevad. Kuid enne viljakandmist peab iga puu õitsema, on ta siis suur või väike, ja õitsema peavad ka kõik taimed ja lillekesed, nii kahjulikud kui ka need, mis kasu toovad.

Nii mõtles Silva Pärt oma lärmitsevatest joomakaaslastest lahkununa ja üksinda koju minnes. Ta mõtles rohkemgi. Öö oli külm ja viinauim oli ta peaaegu maha jätnud. Ilma kuuta tähistaevas ta pea kohal oli kõrge. Ent kuigi täis siravaid tähti, mis värisesid otsekui suurest pakasest, oli see kõrge ja vähemagi pilvevineta taevalagi ometi must. Selge ja must! Kas ei võinud selleks nimetada mehegi meelt, kes oli lahkunud piiritusepangest ja headest sõpradestki ning murelikuna nüüd koju läks. Ja mida lähemale vana Pärt Aadumäele jõudis, seda rohkem ja seda selgema aruga mõtles ta õitele, mis juba olid hakanud vilja kandma. Neid õisi ta tundis ammugi. Kogu häda Johannesega seisis selles, et poiss kasvas ema selja taga, hoidis alati, kui oli ära teeninud keretäie, selle seelikusaba peos. Ei, Pärt ei valetanud, kui ta hommikul oma tallikaaslastele Leenu ütles olevat niisuguse naise, kes ei nuta, ei kunagi, ka siis mitte, kui sa teda kirvega raiuksid. See kõik oli sulatõde; Pärt vähemalt ei teadnud, missugused pisarad ta naisel on, kas kuumad või külmad. Võib-olla nutaks ta koguni raheteri, aga vahest pole tal neid üldse näpu vahele võt-

miseks, sest ta on ka muidu kange naine: siga, kui Leenu häält kuuleb, taganeb ukse alt küna juurest lauda kõige viimasesse soppi, kass kardab ta varjugi. Kõik saavad ta käest vemmalt ja võmmusid, aga Johannest ta hoiab, see on ta silmatera. Sellele ei tohi keegi sõrmegi külge panna, olgu see siis kas või pisike Taali, kel pole veel täit kolme aastatki. Leenut on kerge ärritada: ütle ainult midagi Johannesele, ja ongi lärm ning lahmine lahti.

Nii Silva Pärt harilikult ainult mõtles, ilma tõsisema kavatsuseta seda lärmi heast-paremast lahti päästa. Nagu enamik vaiksaid ja rahuarmastavaid mehi, oli temagi saanud endale naiseks riiaka tulehargi. Hakka siis niisugust veel koeruse pärast ärritama! Seda ei tahtnud ta teha ka siis, kui oli otse tõsine asi sündimas nagu täna, sest mis olid need «ööbikukeeled» eile õhtul seal «Palermos» muud kui poisi arutu hellitamise ja seelikuga varjamise tagajärg. Siin ei saa enam vaikida, siin isaarmastus ja asi otse nõuab, et peab rääkima. Aga olgu, praegu on aeg hiline ja selle rääkimise võib ka homsele lükata. Ega vaikimine igakord ei ole argus; on kordi, kus sa vaikid sellepärast, et oled targem. Nõnda tuli Silva Pärt koju, süda küll mures, kuid mõte kaugel kavatsusest südaööl pahandust tõsta. Kuid homme, kui varem koju tullakse, võetakse Johannes käsile, küsitakse, kuidas nende ööbikukeeltega on. Ja andku siis aru, mis ta seal veel tegi, sest kui inimene juba niiviisi rumalusi räägib, pole ta enam kaine ega oma aru juures. Temast võib siis juba palju uskuda.

Vana Pärt avas moonamaja koridoriukse ja asus kobamisi oma toa ukselinki otsima. Ta ei leidnud seda kohe ja kuulis hetke pärast kassi oma jalgade ümber näuguma hakkavat. See kordus iga päev õhtust õhtusse; tuli ta siis koju varakult või hilja, ikka hüppas kass lakast alla, tuli ja hakkas end vastu Pärdi jalgu nühkima, lõi haleda pilli lahti nagu tänagi. Selle üle oli paar korda imestanud ka Leenu — mis asi see on, kogu päeva istub loom lakas, aga niipea kui vana Pärdi samme või häält kuuleb, on teine kõksti maas nagu viis kopikat. «Eks sa mõtle ise, mis asi see on,» oli Pärt talle ütelnud. Aga Leenu ei tahtnud niisuguste tühiste asjade üle

mõtelda — hakkas tema selle üle pead murdma, nagu polekski tal muud teha. Kuid ometi oli tal tuline lust samade tühjade asjade pärast tülitseda, sest kui Pärt talle õige põhjuse ära seletas, oli riidu jälle ei tea kui palju.

«Liisu! Liisu!» lausus Pärt kassile, kes ei lakanud ümber ta jalgade käimast. Nüüd sai ta ukselingi kätte ja astus tuppa. Tuba oli pime, magati. Aga naine ärkas varsti ja hakkas unisest peast kohe siunama, haigutades ja ohates.

«Ega siin ei saa ka südaööl rahu,» ütles ta voodis end külgepidi istukile ajades.

Mees süütas väikese petrooleumilambi ja vaatas seda kõrgemale tõstes toas ringi. Ta pilk peatus asemel, kus lapsed: Heinrich, Peeter, Taali ja Linda — kõik nooremad kui kümme aastat ja kõik valgepäised — magasid magusat und, pead-jalad segamini.

«Kuss, kuss!» pöördus ta siis rahustavalt naise poole. «Kes sinu rahu on seganud?»

«Ma pidin ju sind valvama,» vastas naine Pärdile. Ja sedamaid kassile, kes jälle näuguma hakkas: «Kas sa pead oma suu, muud ei ole kui üks sinu pargumine.»

«Mis sinul viga siin soojas toas oli valvata,» vastas Pärt kassi sülle võttes, «aga näe, kuidas teine lakas külma käes peab ootama, kuni julgeb jalga maha tõsta.»

«Sa haised jälle viinast,» ütles naine. «Kus sa mul nii kaua olid, vaata et annan sulle võmmu kuklasse, nõnda et sa ühes oma kassiga siit lendad. Kogu aeg räägib, et tal on viin muidu käes. Nüüd on su vale väljas.»

«Kuidamoodi ta siis väljas on?» küsis Pärt, kes säärase torinaga niivõrd harjunud oli, et see talle praegu ainult nalja tegi. Aga hetke pärast ei olnud see enam nali.

«Kuhu sa siis need kaks hõberubla karbist oled pannud?» küsis naine.

«Kaks hõberubla?» kordas Pärt.

«Jah, vaata, nüüd on su suu ammuli ja silmad pärani.»

Naine pani kausi tangusupiga mehe ette lauale ja eemaldus kiiresti, põlgust väljendades, kohevil ja pahur nagu pesalt äraaetud kana.

«Aja poiss üles!» käskis Pärt.

Kuid Leenu ei olnud sellega nõus.

«Mis sa temast tahad?» küsis ta kurjalt. «Lase laps magab.»

Pärt pani kassi sülest ära ja tõusis püsti.

«Aga nüüd sa saad mu käest selle hellitamise eest,» ütles ta jälle toas ringi vaadates, kuid seekord mitte selleks, et otsida aset magavate lastega. Nüüd oli tal juba üsna ükskõik, kas nad magasid või olid üleval; peaasi, kui aga midagi parajat kätte satuks — annaks nii emale kui pojale ühe korraliku keretäie. «Laps ja laps!» jätkas ta. «Muud sa ei kuulegi selle poisi kohta kui seda õnnetut sõna. Mu kõrvadel hakkab valus ja mu süda jookseb verd, eit, kui ma mõtlema hakkan, mis sa sellest poisist oled teinud. Mine eest ära.»

Pärdi toon oli niivõrd otsustav ja kindel, et Leenu nagu jahmus, ei vastanudki talle. Ja kuna siis mehe käsigi juba tõusis, astus ta tõepoolest poja aseme eest kõrvale, kuhu ta ometi oli tulnud selleks, et siin Pärdi kallaletunge tagasi lüüa. Aga Johannes, keda isa ägeda raputamisega äratama hakkas, ei viibinudki enam unes. Ta oli kõik kuulnud ja tal tuli nüüd ärkamist ainult teeselda. Ta tegi seda turtsudes, kuid siiski enesega rahul olles, et oli jõudnud nii mõnegi vastuse juba läbi mõtelda. Paraku ei olnud tal sellest kõigest kasu, sest juba järgmisel silmapilgul tegi ta midagi niisugust, mida ta oma vastuseid mõteldes sugugi ei olnud kavatsenudki. Ta ajas vastumeelselt end voodi servale istukile. Isa lakkas teda raputamast ja küsis:

«Eks sa, laps, räägi siis nüüd, kui palju sa nendest kahest vanemate tagant varastatud hõberublast eile «Palermos» ööbikukeelte peale kulutasid?»

Ning vaevalt oli isa niimoodi pojalt küsinud, kui Johannes püsti kargas, esiteks tal rinnust ja siis nagu ümber mõeldes käsivartest kinni haaras. Tekkis lühike ja äge rabelemine, mille tagajärjel vana Pärt end uuesti laua äärest pingilt istumas leidis.

«Võta lusikas ja hakka sööma,» ütles Johannes talle hingeldades, kusjuures ta käed käisid nagu kellapendlid, otsekui tahaksid need praegugi veel kedagi lükata ja pigistada. Ta oli ärritatud ja mõtles esimese hooga

toast koguni välja joosta, kuid läks siis ahju äärde ja jäi sinna seisma. Keegi ei rääkinud midagi ja toas oleks valitsenud sügav vaikus, kui siin poleks nüüd kuulda olnud Leenu südantlõhestavaid nuukseid. Jah, esimest korda nuttis Leenu Pärdi kuuldes. Ei olnud teda tarvis kirvega raiuda, ei olnud talle keegi haiget teinud ega öieti midagi öelnudki, aga seal ta nüüd ometi istus, silmad märjad ja pisarad näpu vahel. Kas olid need vihapisarad? Või läksid ta silmad lõpuks lahti, nägi ja sai ta viimaks ometi aru, kuhu see rumal hellitamine ja hoidmine välja oli viinud? Kui selgub, et pojalt on pikad näpud, kas pole siis igal ausal emal põhjust pisaraid valada? Pärt oleks hea meelega endale öelnud, et need haruldased pisarad, mis ta naine kogu nende abielu kestel esimest korda valab, voolavad tema pärast. Tal oli praegu endast nii kahju ja hale, et võta kätte ja hakka kas või ise enda pärast nutma. Mis mees sa enam oled! Nüüd jäta vitsahirm pojale andmata sellepärast, et sinu jõud temast enam üle ei käi. Kas on valusamat asja isa südamele, kes oma last armastab! Aga kuidas ta ka kogu ausa ja kombelise maailma silmis pisaraid ei pälvinud, teadis ta ometi, et Leenu omad temale ei kuulu, sest Leenul olid need juba enne lahti, kui Johannes tal rinnust kinni võttis.

Aga Johannesel ei olnud nende pisarate suhtes kaksipidi mõtlemist. Kui ta hiljem endalt küsis, miks ta just niimoodi toimis, ei osanud ta kordagi seda endale teisiti seletada kui ema pisaratega. Ta ei kavatsenud ju isale vastu hakata. See mõte tekkis tal alles siis, kui ta kuulis ema enda kõrval nutma puhkevat. Ema pisarad otsekui tõukasid teda isale vastu hakkama, palusid teha seda, mis ta tegi; Johannese arvates polnudki neil pisarail nagu teist eesmärki.

Vana Pärt võttis tõepoolest lusika, kuid viskas selle kohe lauale tagasi. Haledust, mida ta esialgu enda vastu tundis, tuli asendama pahameel. Mis sellest niimoodi tuleb? Kuidas tast sel kombel inimene kasvab? Jah, ikka oleks pidanud juba nooremas eas! Nüüd on silmad peas, katsu nüüd veel, kuidas sa tast jagu saad!

Ta ohkas ja ütles:

«Kellele sa, hing, julged rääkida, et sul niisugune poeg on. Mõisas sai ikka naerdud valitseja noorikut, nüüd on omal samasugune lugu käes. Aga või see valitseja koo-  
gis kellegi asi on. Lähed sisse, koer kohe larinal kallal, vaata, et võtab säärest kinni, aga proual kurja sõna ei leidu, ikka hellalt ja viisakalt, et Sulli, ole nüüd pai ja ära haugu. Soovitasin kord, et võtku vemmal, aga kus sa sellega — koerale ei tohi vitsa näidatagi, koer ajab hambad kohe paljaks, tuleb sulle omale kallale. Sina oled mul niisamasugune. Kas Nurme Emilie või vana Silva Pärt, see on nüüd üsna ükstapuha, mõlemad on ühesugused hellakesed — pane kas või paari. Seda naeru, kui inimesed teada saaksid...»

«Kas ma su koer olen?» küsis Johannes ahju äärest, kus ta veel ikka seisis. Alles eelmisel öösel ta oli tundnud end kangelasena — ja nüüd norgutati teda!

«Koer ikka, mis muud,» arvas isa. «Hulleongi veel: pikanäpumees, ja viimaks vaata, et koguni kõrilõikajagi.»

«Eks sa siis mine räägi, kui arvad, et inimesed muidu teada ei saa,» soovitas naine, kes oli juba ammugi oma pisarad kuivatanud.

«Ei julge, häbi on,» vastas Pärt, võttis kassi sülle ja jäi niimoodi veel kauaks istuma.

Anu isa, Karl Aabram Ridakülast, oli viimasel ajal hakanud ikka sagedamini nimetama maailma hädaoruks, nagu see pühaski kirjjas seisis. Selles hädaorus oli palju muresid, aga ühte võis Aabram täie julgusega kinnitada — mure laste pärast polnud Toomatare ukse taga veel kordagi seisatanud, vaid alati sellest kaugelt mööda läinud.

Kui Aabram mõnikord oli veel kartnud Voldemari pärast, oletades, et poeg võib saada nagu peegliks tema enda noorusele, mis polnud vaba nii mõnestki patust ja patukesest, siis tütre puhul ei saanud ta kõige vähematki ütelda. Anu oli talle alati ennem rõõmu ja uhkust kui muret või valu valmistanud. Uhkust tundis ta oma tüt-

rest juba siis, kui see käis alles vallakoolis. Ta käis seal kolm talve ja rõõmustas kõik need aastad oma vanemate südant usina õppimisega ja lahtise peaga. Ka käed olid tal lahtised, kui ta hiljem kodus tööle hakkas, aidates ema, kelle suust Aabram ei olnud kuulnud Anu kohta veel ühtegi halba sõna. Kõik see tõendas Aabramile, et jumala arm ise oli siinamaani hoidnud tema ning ta naise südamest eemale muretsemise laste pärast, mida kõik vanemad endist mitte ei saanud ütelda. Sellepärast lootis ta, et taevane vägi, kes nõnda oli kaitsenud ta koda juba sel ajal, mil ta jalg vääratas veel sagedasti õigelt teelt kõrtsi ja laadarüsinasse, hoiab seda ka nüüd, kus tema elus olid alanud meelearanduse aastad. Ning nõnda elas Toomatare Aabram kindlas usus, et tal oma kahe lapsega ka edaspidi suuri raskusi ei tule. Aga ühel päeval seisis see mure siiski Toomatare ukse taga ja nõudis sisselaskmist: avage oma südamed, sest mina tahan neisse astuda nagu peremees rõõmu ja õnne asemele, mida te küllalt olete maitsenud. See juhtus siis, kui Aabram sai külast kuulda, et tema tütre nagu oli tahmaga ära määritud.

Kodus ei rääkinud Anu sõnagi sellest, mis talgu lapul oli juhtunud. Polnud põhjust ka oletada, et Priidu ise oma pahateo kuulutamisega oleks mööda küla ringi rännanud nagu avinurmik tökatikoormaga, kuigi ta vahel sedagi laadi kaubitsemisest unistas. Jäi üle kolm inimest, kelledele võis süüks panna, et nad oma edevat keelt ei olnud talitsenud. Need inimesed olid: Krite Juuli, Käba Ants ja mitte just viimases järjekorras tema naine Teele. Juulit, kes oli Anu tahmast nagu nähes kohe nutma puhkenud, võis tõugata rääkima tema hale süda, Antsu ja tema naist aga vimm, mida nad kandsid oma hinges Priidu vastu.

Et kõik need kolm inimest Anusse heatahtlikult suhtusid, olid külas liikuvad jutudki niisugused, millede põhjal Toomatare Aabramil ei tekkinud kartust, et tema tütar sel õnnetul talgu lapul kuidagi oleks astla vastu lõonud. Selle asemel mõtles ta sügava põlgusega nurjatule, kes tema tütart oli teotanud.

Mure koputas Toomatare uksele ja — ennäe, Aabram, kes oli elanud kindlas usus, ei lasknud teda mitte sisse,

vaid tahtis seda lugu enne lähemalt uurida. Ja seda võis ta teha neljandal päeval pärast talguid, kui Udu Priidu tuli laenatud lõugutit ära tooma. Priidu oleks ehk varemgi tulnud, kui ta üks silmakoobastest poleks olnud sinine.

Kümme-viisteist aastat tagasi oleks Aabram oma tütre teotaja vastu võtnud sootuks teistsuguse näo ja teistsuguste sõnadega kui praegu. Siis ta oleks vandunud ja söimanud, nüüd ta oli isalikult karm ja manitsev. Ta pakkus Priidule taluköögis istet ja algas nõnda:

«Priidu, sul ei ole isa ja tema hääl, kui ta ka sinu poole hüüaks, ei kostaks Konnakõrvest sinu tuima südameni. Sellepärast ära pane pahaks, kui mina sind täna natuke noomin.»

Toomatarele tulles oli Priidu kartnud halvemat. Nähes, et teda koheldakse nagu eksinud poega, ta vastas naljaga, millesse pani kogu oma kergendustunde, mida ta äkki tundis.

«Ei tee viga, Aabrami-isa,» vastas ta. «Kus seda vaest Priidut ei noomita! Ema noomib kodus, võõrad noomivad väljas — Priidu on sellega juba harjunud.»

«Ema saab sinuga päevi näha,» ütles Aabram.

«Jah,» vastas Priidu. «Mina olen emale nagu rumal vasikas, keda ta igalt poolt peab vastu lööma.»

Aabram jäi mõttesse.

«Ma ei saa aru,» lausus ta. «Laiska tuleb ju taga sundida, aga mitte vastu lüüa.»

Priidu naeratas.

«Laiskus!» vastas ta. «Oh, Aabrami-isa, see on väike viga. Sellega ma olen emal võib-olla ainult ühe südame seest ära söönud.»

«Ja mis on siis sinu suur viga ja millega oled sa tal neid rohkem ära söönud?» küsis Aabram, kes laskis end märkamatu viia ikka kaugemale sellest, millest ta tahtis rääkida.

Priidu heitis pilgu lakke ning ta suunurkadesse tekkis muie.

«Sellega, et ma tahan kaupmeheks saada,» vastas ta viimaks. «Ema saab igakord vihaseks, kui ma luban hobusesetuka aiste vahele panna, et minna mööda külasid kaltsu ja seaharjaseid ajama.»

«Sul peab ka midagi müüa olema,» ütles Abram.

«Jah, kausse ja tōkatit,» vastas Priidu. «Aga ei tea, ehk läheb ka muidu. Kontsukaupmehed räägivad, et leiavad teinekord püksinärude taskust isegi kulduure ja sajarublaseid paberrahasid.»

Priidu rääkis neid sõnu lihtsameelselt, kuid Toomatare Abram sai kohe aru, et sellest pealtnäha süütu jutus oli terav torge temale. Karl Abram, keda, nagu me juba teame, rahvasuu hüüdis ka Rikkaks Abramiks, sai selle nime siis, kui ta vara poolest oli alles õige vaene mees. See oli aeg, mil ta oli sellest nimest isegi meelitatud. Hiljem hakkas see omal ajal purjus päi kelkijale ja kiitlejale antud hüüdnimi ikka rohkem paika pidama, aga sedamööda just nagu kiuste võis Abram seda aina vähem sallida. Nüüd ei kannatanud ta isegi seda, et neid aegu kaudselki meelde tuletati. Milleks kõlistada kuljuseid, mis on juba aastaid varnas rippunud ja roostetama lõõnud? Et Priidu jutt püksinärude taskutest leitud kulduuridest ja sajarublastest oli üks sääraseid Abramile mittemeeldivaid tagasivaateid minevikku, siis tõmbus ta sedamaid näost tusaseks ja tuli tagasi asja juurde.

«Kuule, Priidu,» ütles ta nüüd, «mispärast sa minu tütart vihkad? Mispärast sa talgu lapul meie Anu näo tahmaseks määrised? Mis on ta sulle teinud?»

Priidul oli vastus sellele küsimusele juba kodus mitut kanti läbi mõeldud ja seetõttu vastas ta aegaviimata:

«Jah, Aabrami-isa, seda ma tegin. Ma kahetsen seda kogu südamest, kuid pean ütleva, et ma seda teha ei tahtnud.»

«Imelik inimene,» lausus selle peale Abram, kes hakkas ärrituma.

«Jah, Aabrami-isa,» kordas Priidu. «Ma tõmbasin keriseaugust küll kontsuga tahma, kuid ei tahtnud sellega halba teha Anule. Mis juhtus, see juhtus pimeduses ja kogemata.»

«Kelle nägu sa tahtsid siis määrida?» küsis nüüd Abram, tundes, et tal läheb raskeks oma vaga tooni säilitada.

«Jüri nägu,» vastas Priidu.

«Mis on sul Jüriga pistmist?»

«Mispärast teeb Jüri Anuga nii palju tegemist?» küsis Priidu nüüd omakorda. «Mispärast hoidis Anu nii tugevasti Jürist kinni talgu lapul rahamängu ajal ja kui nad Jüriga linaleo-augult tulid, juba siis, kui Jüri Toomatarel poisiks oli? Ja mispärast oli neil nõu poetada endid kahekesi aganikku sel ajal, kui teised rehe-toas kõik seltsis hullasid?»

«Mis? Mis? Seda kõike kuulen ma esimest korda,» kohkus Rikas Aabram. «Ega sa, Priidu, aga ei valeta?»

Priidu, kes oli rahul mõjuga, mis ta sõnad Toomatare peremehele avaldasid, tõusis püsti ja ütles:

«Võta heaks või pane pahaks, Aabrami-isa, kuid see kõik on sulaselge tõsi.»

Seda öeldes läks ta välja.

Agas Toomatare uksele koputas nüüd mure laste pärast juba teist korda. Ja veelgi ei tahtnud Rikas Aabram lahkuda usust oma tütre sisse. Ta kutsus Anu, kes Priidu tulekul oli põgenenud tagakambrisse, ja küsis temalt oma naise ning poja Voldemari juuresolekul:

«Kas see on tõsi, et sa Udu linatalgu lapul Jürit kinni hoidsid?»

«Jah, rahamängu ajal,» vastas Anu.

«Aga linaleo-augult tulles, kui Jüri Toomatarel sula-seks oli?» jätkas isa oma pärimist.

«Jah, sest muidu oleksin ma koorma otsast alla kukkunud,» vastas tütar ja tundis, et ta räägib isale esimest korda oma elus poolikut tõtt.

«Aga Priidu ütleb, et teil oli Jüriga nõu kahekesi Udu aganikku minna. Kas sa kostad selle peale jah või ei?»

Agas Anu ei vastanud seekord isale ei jah ega ei, vaid ütles:

«Seda Priidu valetab.»

Nüüd tundus Anu isale, et mure laste pärast läheb Toomatare ukse tagant jälle ära, ning ta ütles kergendustundega:

«Oh tütar, ma kartsin juba halba. Noh, see on hea, et sa sel teomehel pole lasknud oma aru segamini ajada.»

«Ja hoia sa ennast selle eest,» manitses ema.

Anu oli viimastel päevadel mõtelnud ainult Jürile, peasjalikult küll sellele, kuidas Jüri Udul oli tema kaitseks välja astunud. Nüüd oli tema kord kaitsta Jürit, keda siin laitma oli hakatud.

«Ja mis sel Jüril siis viga on?» küsis ta vanemate ehmatuseks. «Mispärast ei võiks mina teda armastadagi? Miks te teda laidate; sel ajal kui ta Toomatarel tööd tegi, ei jõudnud sina, ema, ega sina, isa, teda küllalt kiita. Mis ajast peale on ta siis nii hirmsaks läinud, et mina pean end tema eest hoidma?»

«Sa rumal laps,» ütles selle peale Rikas Aabram. «Meie jõukus on vahepeal kasvanud ja kasvab veelgi. Mina ostan Toomatare kevadel päriseks, aga Jüri on jäänud ikka sekssamaks vaeseks teomeheks. Temal ja ta vanematel ei ole muud kui tühipaljas hing. Mõtle ikka, laps, mis sa räägid. Kas sa tahad siis minna mehele, kes ei oska muud kui härgi puhastada ja mõisa põllul hobuseid ajada?»

«Isa, sa oled häbemata!» hüüdis Anu. «Eks sa mäleta ometi, et sa pidasid Jürit nagu oma pojaks, kui ta sind siin aasta otsa palgata orjas.»

«Sa jumal!» imestas ema. «Vaata mis teeb see, kui tüdruk poisi ümbert on tugevasti kinni hoidnud. Kaarel, Kaarel, kus olid meie silmad!»

Anule tuli meelde see, kuidas ta esimest korda emaga oli tülli läinud ja kuidas ta pärast heinamaal Jüri kõrval istudes oli tundnud, et see tüli ei tähendanud talle rohkem kui tühi õhk.

Sellest meeldetuletusest ta saigi oma trotsi ning julguse, et vastata:

«Jah, ma hoidsin Jürist kinni ja hoian Jürist kinni ka edaspidi — mis saate teie sinna parata.»

«Küll see kangekaelsus sinust välja võetakse,» ütles Rikas Aabram, olles hirmsasti ärritatud, sest nüüd tundis ta selgesti, et mure laste pärast oli ka Toomatare uksest nagu peremees sisse astunud.

Aga ühte asja ei mõistnud Toomatare Aabram, see kõigi abinõudega rikkuse poole trügiv silmakirjateener. Ja nimelt seda, kuidas ta alaealist Jürit kavala kiitusega piitsutades oli enesega ise vastuollu sattunud.

Silva Pärt kinnitas küll, et ta ei julge kellelegi rääkida, missugune poeg tal on, ent ei läinud kuigi kaua aega mööda, kui ta ise oma sõnu sõi. Kas oli nädalapäevad möödas või ei olnud sedagi, kui Pärt ühel päeval põhuruumis oma häda Mardile kurtma hakkas. Häbi on küll, aga mis sa teed, üksinda enam ei saa pojast võitu. Ta ei pidanud seda ühelegi inimesele hingama, aga häda ajab ju härja kaevu. Mart on nüüd esimene inimene ja ärgu Mart seda edasi rääkigu, ärgu rääkigu Jürilegi, olgu pealegi, et Jüri on ta oma poeg.

Noort Jurit pidasid ta eakad töökaaslased alles poisikeseks, ehkki Jüri oli suurt kasvu ja oma loomult mehelikum kui mõnigi vanamees Võhunõmme moonakate peres. Teomeheks oli ta hakanud mõisas esiteks künnipoisina ja siis aastapäevad hiljem oma isa kõrval härjatallis, olles tollal kuueteist-aastane hakkaja poiss, võimakate õlgadega ja püsti aetud peaga, mis ta laia näo avalust veelgi rohkem esile tõstis. Nüüd on sellest paar aastat möödas. Jüri õlad olid nüüd veelgi laiemad ja pea püsis endiselt kuklas, ilma upsakuseta, kuid iseteadvalt, mis tuli noormehe suurest jõutundest. Meeldiv avalus polnud ta laialt näolt veel täiesti kadunud, kuid seda tuli nüüd tihtipeale varjutama umbusk ja ikka sagedamini tõmbus see tusaseks ning kinniseks.

Niisugune moondumine toimus noore teomehe näoga ka sel varasel talveõhtul, mil isa, rinnuli poja vastas sulbitoobri serval, ütles:

«Õhtuni on veel aega, aga eks sa, poiss, mine pealegi nüüd koju, küll ma saan siin üksindagi hakkama.»

Jürile tuli see ootamatult, kuna seda varem ei olnud juhtunud. Töö härjatallis kestis veel oma kaks-kolm tundi, teomehed olid metsastki alles tulemata. Esimese hooga läks Jüri meel rõõmsaks: saab aastas kordki varem õhtule, ent sealt samast edasi mõteldes muutus asi kahtlaseks. Ta oli juba sirutamas kätt oma leivamärsi järele, mis lõunast lugu siinsamas posti küljes rippus, kui ütles:

«Ei, see pole ikka õige jutt.»

Isa sülitas praagatõrde, võttis taskust piibu ja hakkas seda toppima.

«Mis poolest ta siis vale on?» küsis ta natukese aja pärast.

Tallilatern seisis põrandal maas, härjatall oli pime ja isa ning poeg seletasid vaevu teineteist. Jüri oleks tahtnud võtta laterna, vaadata isa nägu, sest ta ei saanud aru, kas vana Mart seda öeldes naeris või oli tõsine.

«Kas mina tean,» vastas ta pahuralt.

«Kui ei tea, siis ära arva.»

Jürile tundus nüüd selgesti, et seda öeldes isa naeris, kui mitte näost, siis südamest. Ning natuke vaikinud, ütles ta abitult:

«Karumatusedki pidamata.»

«Mis sinul neist on,» arvas isa, vaadates poega altkulmu. «Hakka aga astuma, kui sulle öeldakse.»

Aga sellega muutus see jutt Jürile veelgi kahtlasemaks. Ning ta tuli tagasi, laskus taas rinnuli sulbitoobri servale ja ütles jonnakalt:

«Mis häda mindki sinna koju ajab, lähme aga selt-sis.»

«Jõrikas oled,» arvas isa pahandatult.

«Ega ma seda esimest korda kuule.»

Rinnutades toobriserval ja juteldes nägu üles tõstmata, rääkisid nad suurde pooltühja tõrde, kust nende hääl kajas vastu mitmekordsena ja põrisevana, otsekui oleks neid keegi tõrrest osatanud.

Jüri teadis küsimatagi, mis isa selle jõrikaga mõtles. See oli mullu kevadel, kui ta ei võtnud kätte õletuusti, ei läinud tiigiservale lihuniku klantssäärrikuid puhastama. Sellepärast näägutas isa teda kaua ja nagu näha, kestis see tänapäevani.

«Olen ma jõrikas või mitte, aga enne sind ma täna koju ei lähe,» ütles Jüri. «Mis pagana saladust te minu ees siin varjate?»

«Mis saladust!» naeris isa tõrde. «Ära karda, ega me siin mõisa põlema ei pista.»

Hetk vaikust ja siis põristas tõrs vastuseks:

«Mina sest kartma peaksin. Põletage minu pärast neid või kümme tükki maha.»

«Noh, küll sa, jah, selle peale maias oled,» vastas isa. Siis jäi tōrres ūsna tükiks ajaks vaikseks. Ja kui sealt jälle rāakima hakati, oleks endine torisev osataja järsku nagu hāält muutnud ja kaugele lāinud.

«Āā ole narr, Jūri!» kostis nūid meelitavalt ja paitavalt. «Pole meil siin mingit salaasja. Nāe, Pārdi poeg Johannes tahab ka karumatustele jääda. Pärt rāakis tāna, poiss juba ammu ajavat peale, et kas ka tema ei saaks viinapumpamise juures olla. No kuidas sa ikka talle saad seda keelata.»

«See on siis iseasi,» arvas Jūri. «Aga mis pagana pärast mina pean siis koju minema?»

«Mōtlesin, et korjab meid, matuselisi, liiga palju,» vastas osataja tōrrepōhjast jälle ettevaatlikult ja mahevalt.

«Kui sedamoodi, eks ma siis lähe,» arvas nūid Jūri, võttis oma leivamārsi ja astus rōōmsal meelel hārjatalist vālja. Tema Johannese asemel ei oleks hakanud viinavabrikusse kōigest väest punnima. Aga et Johannes sinna kippus, see oli tema asi, ajās teda siis sinna kas uudishimu vōi puskarijanu. Aga küll seal nii ūhte kui teist oli.

Ta ei mōtelnud kaua ei viinavabrikule ega Johannesele, hārjatalligi unustas niipea, kui kōravad hārgade mōirgamisest enam ei kumisenud. Jūri ei māletanudki, milal ta viimati nii varakult õhtule oleks saanud. Ikka oli mindud siit hilja, vāsimum keres ja astumine kui mitte muidu, siis vanemate meeste eeskujul kindlasti rānk-raske. Alati nōnda, et seda õiget teomehe plaani vālja anda. Nii oli toekam. Ja nii oli kergemgi, kui kahjutunne juba aastate eest kaotatud lapsepōlve pärast juhtus kallale kippuma. Siis hakkasid raskelt astuma vōi viskasid mārsi ūhelt õlalt teisele — ja oligi seks korraks kōik jälle eemale peletatud. Mis niisugune tagakahetsemine enam aitaski? See on nagu tōrde rāakimine, ūks tūhi kaja ainult.

Kuid imelik oligi, et vanemaks saades ei tundnud Jūri oma teomehepōlvest enam seda rahulolu mis varem. Aga vōi see viieteist-aastane poisike veel mōtelda oskas. Teinekord vaata, et oli uhke pealegi: tema kah mees, mārss kah õlal, hobusepaar kāes. Juhtus keegi mōne

sõnaga veel kiitma, poisikese pealehakkamist või rammu — seda uhkust, mis siis ei olnud. Kuid see uhkus ei paisunud hiljem enam kunagi nii suureks nagu kolmeteist-aastaselt, kui ta aastapäevad veel enne mõisaorjust Toomatarele sulaseks läks. Rõõmu ja imetlusega, et nende poju rammu ja kondi poolest juba nii tugev on, saatsid vanemad ta seekord kodust välja. Kui ta läks, polnud talle teadmata see, et pärast tema lahkumist neil seal kodus natuke kergem hakkab. Ning kõik see paisutas väikese mehe rinda senitundmatu õnnekusega. See tunne oli nii suur ja nii ülendav, et jättis enda varju kõik muu, nii raske töö kui kehva toidu. Kolmeteist-aastane sulane! Mis see vikati või kirvega teeb? Aga näe, tegi, tegi ära kõik needsamad tööd, mis oli teinud Toomatare endine sulane Villem Kulesaar. Rühmas seal tööd teha poisikese kogu vaprusena aastapäevad ja sai palgaks peale toidu ühed uued pastlad ja paari peremehe vanu pükse. See oli kõik, sest Toomatare peremees Karl Aabram ei osanud, nagu ta ise ütles, poisikesele rahapalka anda. Mis niisugune rahaga teeb — õpib veel jooma nagu Villem, kellele ta palga ilusti ja «numbripealt» olevat välja maksnud. Rikas Aabram arvas, et poisikesele aitab sellestki, kui sa teda kiidad, ja et sellest ei tule kellegi hingele kahju.

Aga õnnekus sellest, et juba nii noorelt mehe eest väljas ollakse, ei jätnud varju ainult Toomatare alaealise sulasepoisi eluraskusi, vaid selle õnnekuse tõttu ei märganud ka Aadumäelt lahkuv teomehepoju kahetseda oma lapseõlve ja kehvi mängumaid, kuhu ta oma väikese õe Miina just sel kevadel üksinda jättis. Sellest ajast peale ei olnud Jüri elus õe jaoks enam senist kohta. Kuid nad olid olnud suured sõbrad. Kui sagedasti kandis Jüri tollal seitsmeaastast Miinat seljas, ja seda nii Aadumäe teravatel kividel kui soos, kus Miina ussi kartis. «Need lapsed hoiavad teineteist, no küll hoiavad!» Nõnda öeldi Aadumäel, kui oli tarvis imestada laste vastastikust kiindumust ja armastust. Muidu ei olnud Aadumäel kombeks imestada seda, mida kalliks peeti ja kardeti ära imestada. Seapõrsa või tema hea söögiisu kohta ei tohtinud siin lausuda ühtegi kiitvat sõna. Paremlaida või ole üsna vait, sest lootused ei ole Aadumäel selleks, et

nad täide läheksid. Aga laste sõprust imestati siin laia suuga. Noh, ju sel siis ikka ei olnud seda hinda, mis seapõrsal või ta aplal söögiisul. Kiideti ja imestati, aga ära ei imestatud. Jüri armastas Miinat praegugi veel, ent tal polnud mahti seda avaldada.

Aga emal, väikest kasvu, kõhnal ja juba hallinevate juustega naisel, jätkus mahti selle avaldamiseks.

Kui Jüri sel õhtul koju jõudis, ei teadnud ema teda veel oodata. Ta ootas Miinat. Jüri tuli harilikult kaks-kolm tundi pärast koolilast. Ja nüüd seisis lamp akna all lauaotsal, põledes suure punaka leegiga. Jüri sai aru, et see võis põleda nii kõrge tahiga ainult seetõttu, et isa polnud kodus. Jüril oli hea meel, et teda ei kardetud, kuigi ka tema oli mees, kes käis tööl ja hoolitses igapäevase leiva eest.

«Paneme vähemalt selle riideräbala ette,» ütles ta emale, astudes kohe katmata akna juurde.

«Ei ma tahtnud veel panna,» vastas ema, ning nähes, et Jüri ise hakkab riidet akna ette seadma: «Ja lase nüüd sinagi ta niikaua olla, kui Miina koju tuleb.»

«Sa teed Miinale siis kohe nagu majakat,» lausus Jüri ja vaatas oma vananevale emale suure armastusega otsa.

«Lapsel kergem tulla, kui koduaken kätte paistab,» lausus ema ja vastas poja soojale pilgule oma naeratusega.

Jürile näis, et mitte ainult ema lambiga akna all, vaid et kogu tuba, iga ese selles ja isegi pajakaane alt vaikselt kostev keedupodin elasid sel õhtutunnil väljasolijate ootusest. Palkseinal pliidisuu ees tantsis punakas tulekuma. Siin, selle kolde läheduses, tuksus perekonna süda, elas kaasa nendega, kes olid alles teel ja tulemata. Aga see süda muretses ka nende pärast, kes olid juba tuppastunud.

«Kuidas sa täna nii vara tulema said?» küsis ema.

«Tulin aga ära ja muud midagi,» vastas Jüri lühidalt, võttis kasuka seljast ja viskas pikali. Ta sulges silmad ja kuulatas, kuidas ema vaikselt astus pliidi juurest nurka veepange juurde, akna alla ja akna alt tagasi pliidi ette. Tuba oli nii vaikne, et ta arvas kuulvat isegi seda, kuidas ema pliidi ees seisis.

«Kas te härjatallis isaga riidu läksite?» küsis ta siis paigal seistes ja näis vastust oodates isegi hinge kinni pidavat.

«Ei,» vastas Jüri rahustavalt. «Mis meil seal ikka riielda on — kumbki teeb oma tööd.»

«Noh, hea küll siis,» vastas ema ja läks jälle mööda kööki liikuma. Ta käis oma tasasel sammul, seisatas varsti akna all, tuli sealt hetke pärast uuesti pliidi äärde, kergitas korraks pajakaant ja ohkas. Seejärel sammud lähenesid ja seisatasid voodi ees, millel poeg pikutas.

«Mis sa vaatad, ema?» küsis Jüri nüüd silmi avades.

«Vaatan, kas sa haige oled, poeg, räagi, kus sul paha on,» ütles ema aseme servale istudes.

«Ei, ära muretse, mul pole midagi viga,» vastas Jüri längakile tõustes.

«Mina kartsin,» ütles ema. «Tulid vara ja viskasid kohe küljeli.»

«Kus Juhan on?» päris Jüri.

«Kas ta tallis ennast ei näidanud?» küsis ema. «Siin ta ütles end mõisa juurde minevat.»

Aga palju rohkem kui Jürilt oli emal, sel igavesel muretsejal, küsida oma väikeselt tütrelt, kui see viimaks kooliteelt tulles üle koduläve astus. See julgete silmageda, valgete juustega, kuid tumedate silmaripsmete ja kulmudega tüdruk pidi nüüd paljudele ema küsimustele vastama. Nagu oleks ta ära olnud ei tea kui palju päevi, pidi ta seda tegema harilikult veel enne, kui jõudis end riidest vabastada. Kuidas tal läks? Kas ta väsinud on? Kas on ta kõht nüüd väga tühi? Kas tuul oli vastu? Kas tee mõnest kohast on ka umbes? Kas täna ka kellegi sõidule ei saanud? Neile ning veel paljudele küsimustele vastas Miina sellal, kui ta lahti riietus, oma kooliranitsa avas, sealt välja võttis raamatud ning tahvli, aga samuti ka pudeli, milles tal tee, kohv või piim kaasas oli. Seda kõike tütrelt pärides ei seisnud ka ema jõude. Ta riputas nüüd akna ette riideräbala, tõstis lambi keset lauda, vaadates tähelepanelikult, kas laud on ikka puhas, ning pühkides või koguni pesteski seda, kui seal vähegi mingisugust mustust leidis, sest nüüd lähenes õhtutundidest see, mil Miina oma lugemiku ja katekismuse siinsamas laual avas, et õppima hakata. See oli emale kõige pühalikum

tund. Miina luges oma õppetükke alati valjusti, suure ja selge häälega, nagu see oli ema soov ning nagu need lapselegi kõige kergemini meelde jäid. Ema kuulas seda hardunult, astudes ja käies nüüd toas veelgi vaiksemalt, kui oleks teadnud siin haige rahu tahtvat. Kuid enamasti katsus ta asjad seada nii, et sai ka ise mahti sellal istuda, mida ta siis armastas teha tütre läheduses ja mitte kaugel lambist, sest selle taht tuli keerata madalaks juba siis, kui isa sammud alles koridorilt kostsid. Ent eriti rõõmsaks muutus ema meel, kui Miina tahvli võttis ja sellel arvutama või kirjutama hakkas. Siis ta otsekui arvas nägevatki, kuidas tema väike ja heledapäine tütar jõudsate sammudega astub suure valguse poole, mida ta Rünga metsavahitares kunagi ka ise püüdis, kuid ei saanud. Ja kui ta nõnda tütre kõrval istudes laskis lambil kõrgelt põleda, meenus talle alati, kuidas talle endale valgust oli keelatud. Ta armastas lapsena puust mitmesuguseid kujusid voolida ja tegi seda talveõhtuti, kui teised juba magasid, akna all kuu-  
paistel.

Miina koju tulles oli Jüri veel ärkvel. Ta kuulis sedagi, kuidas ema oma pärimist algas ja kuidas Miina ta küsimustele reipalt vastas. Siis tuli hiilides ja otsekui kikivarbail ta peatsisse magus uni ning sulges silmad. Kui ta jälle virgus, oli lambitaht juba madalaks keeratud ja isa ühes Juhaniga parajasti tупpa astunud. Selle kolina peale ta avaski silmad ja taipas peatselt, et mõisa juures vahepeal ometi midagi oli juhtunud, sest otsekui naeru kinni pidades küsis Juhan kohe tупpa astudes teda.

«Jüri on unekülas,» vastas talle Miina, kes magusast unest ainult põrmuke hiljem Jüri aseme ette oli hiilinud ning kõrva ta näole lähendades veendunud, et vend magab.

«Olen juba üleval,» vastas Jüri pikalt ringutades.

«Siin sa magad nagu mauk maas,» lausus nüüd Juhan, kuna isa teda katsus tagasi hoida, «ega teagi, missugust hinda mõni teine mees selle uinaku eest täna maksis.»

«Mis lori sa ajad?» küsis Jüri, ikka veel pikali jäädes.

«Kuula sa nüüd Juhani juttu,» ütles isa. Aga kuigi ta ütles seda vaigistavalt, püüdes sellega juhtunu tähtsust

vähendada, mõjus see Jürile siiski vastupidiselt, ja just selle varjatud naeru pärast, mida isa hääli oli juba ennist härjatallis kajastanud ja nüüd jällegi kajastas.

«Ärge segage last,» ütles ema. «Las ta õpib oma käsud pähe.»

Ja otsekui oleks sellega öeldud, et laps oma katekismuse tuupimist jätkaks, kummarduski Miina raamatu kohale ning luges:

«Tema ütleb nõnda: Mina, Issand, sinu Jumal, olen püha vihaga Jumal, kes vanemate patud nuhtleb laste kätte...»

See kõik oli igav, ei tahtnud pähe jääda, korda või ära korda, loe valju häälega või vaikselt, karda või ära karda seda püha vihaga jumalat.

«Mina läksin siit mõisa,» ütles Juhan, «istusin natuke aega pilpalõikaja juures ja mõtlesin, et astun enne koju-tulekut ka härjatalli, kuid neil on talliüksed kinni ja sees käib kõva peksmine.»

Kui Juhan rääkimist alustas, katsus Miina edasi õppida vaikselt, kuid katkestas selle varsti ja jäi kuulata.

«Keda siis seal peksti?» küsis Jüri.

«Johannest,» vastas Juhan. «Päris hale oli näha — mõni päev tagasi «Palermos» oli mees nii lõbus ja suureline.»

«Äärepealt, et oleksid kogu meie asja nuksi pannud,» ütles isa. Ta näis olevat heas meeleolus, lõi kasukahõlmad lahti ja võttis selle laia liigutusega seljast. Aga Jüri ärritus üha rohkem.

«Kes need peksjad siis olid?» küsis ta.

Ja nüüd hakkas rääkima isa, ent ikka selle hea enesetundega, mis Jürile tuska tegi.

«Silva Pärt,» ütles ta, «tuli mulle juba hommikul oma häda kurtma. Poiss läheb ülekatte, aga näe, üksinda ei saa talle keretäit anda, jõud ei käi enam üle. Tellis siis mind, et ole hea mees ja aita, võtame poisi õhtul härjatallis maha, anname talle vitsahirmu. Kahekesi? Arvas, et saame hakkama, aga mina soovitasin veel kolmas mees vaadata. Keda siis? See peab olema sõber, igauks ei kõlba. Mõtlesin kord, et kutsun sind, Jüri, aga Pärt laitis ära.»

«Ja keda te siis kutsusite — minu asemel?» küsis Jüri.

«Mina ei kutsunud kedagi, aga Pärt kutsus — tallmeister Otu.»

«Jõumehel!» naeris Juhan.

«Noh, see on paras jalgu kinni hoidma,» arvas ema põlastavalt. «Aga pidid sina see timukas olema. Igaüks peksku ise oma lapsi.»

Isa ägestus. Ta oli lootnud leida tänulikke kuulajaid, kuid võeti vastu hoopis etteheidetega. Mine teisele abiks, tee head ja pärast oled koduste silmis süüdlane veel pealegi. Ning kui ta rääkima hakkas, polnud ta toon enam endine, enesega rahulolev ja endamisi muigav.

«Säh hullu,» ütles ta solvunult. «Oled aga sina ka imelik inimene. Sulle ju sai öeldud, et Pärdi jõud üksinda ei hakanud peale. Teisel abi tarvis, kuidas sa siis teda ei aita.»

Isa juttu kuulates vaatas Jüri kogu aeg Miinat, tema vahete-vahel suureks ja küsivaks paisuvat pilku, ning ta mõtted näisid uitavat mujal. Ta nägugi oli ükskõikne ja kinnine ega avaldanud mingisuguseid tundeid.

«Ja minu näo valetasid täis,» ütleski ta hooletult. «Noh, ja kuidas siis läks?»

«Mis muud kui Johannes sai keretäie kätte,» vastas isa endist, enesega rahulolevat tooni tagasi saades. «Tõmbasime teise põhu peale pikali nagu va orika. Ainuke, et see Juhan lõpuotsa ukse taha kolistama tuli.»

«Näha on, et olete mõisnikult midagi õppinud,» tähendas Jüri nüüd juba teravalt.

Isa katsus end vabandada. Ta vastas:

«Kus sa pääsed, kui su elu niisugune on.»

Öelnud nõnda, ta ohkaski, aga rohkem nagu silmakirjaks.

«Kus sa pääsed, kui parun ees peksab ja kroonu ees peksab,» ütles Jüri läbi hammaste. «Meile, tööloomadele, tõmmatakse alati, on see siis uus või vana keiser. Ja kiita saavad nad veel pealekauba.»

Jüri lause sellest, et keisrid kiita saavad, käis otseselt isa pihta, kes Aleksander Kolmandat tugevaks meheks ülistas. Ja sellepärast isa, kellele selline jutt keisritest ja mõisnikust lapse kuuldes hoopiski ei meeldinud, vastas Jürile väga pahaselt.

«Sina oma jõuga oled Aleksandri kõrval poisike. Tema painutas raudteeroopad kõveraks, see polnud tema käes midagi. Ja näe, rongiõnnetuse ajal hoidis ta üksipäini oma seljaga vagunikatuse üleval. Sellest ta oma haigusegi sai ja hingusele läks.»

«Sina tead, olid juures või?» küsis Jüri.

Aga isale oli seda rääkinud valitseja, kes seda omakorda oli lugenud ajalehtedest. Kuna see Jürilegi kõik teadmata polnud, ei hakanud isa seda enam seletama.

«Ja kust sina selle kõik võtad, et keisrid ja parunid peksavad?» küsis ta omakorda. «Oled sa juures olnud, kui nad kedagi on peksnud? Mis sa ikka tühja urad.» Isa rääkis küll Jüriga, kuid ta üha kurjemaks muutuv pilk peatus ikka sagedamini Miinal. Ja laps kummardus taas katekismuse kohale, hakkas harjumuse kohaselt valju, kõlava häälega lugema: «Tema ütleb nõnda: Mina, Issand...»

«Ura midagi,» vastas Jüri isale. «Mind ennastki on pekstud.»

«Kes see?» küsis isa.

«Schilling, see virtsahti-õppija, von või parun, mis ta oli,» ütles Jüri vihaselt. «Kepiga löi, mitu korda löi. Aga see, mis teie täna tegite, on endapeksmine.»

«Ära siis sellepärast silmi enam nii püsti aja,» ütles isa vaigistavalt. «Olid poisike, kulus ära.»

«Millal see oli?» küsis Miina oma lugemist katkestades.

«Olin poisike, sinust ainult paar aastat vanem,» vastas Jüri. «Oli varakevadine aeg. Lund oli veel tükati maas, aga päike paistis soojalt ja puudes vilistasid kuld-nokad. Olin sel päeval pottsepale abiks saadetud ja läksin mõisa eest läbi, pliidirauad seljas. Schilling tuli vastu, ma teretasin, aga mütsi ei saanud ära võtta. Jah, vaata, see vihastas teda ja siis virutaski mulle mitu korda kepiga mööda reisi. Hunt niisugune inimeseks.»

«Mis see laps vahtigu kogu aeg rääkijale suu sisse ja muudkui pärigu kõike,» ei suutnud isa nüüd hoiduda kurjustamast.

«Ega temalgi siis ole teist maailma, kuhu ta elama läheb,» lausus ema Miina kaitseks.

«No ei!» toetas seda arvamist Jürigi. «Hing kargab

kohe täis, kui mõtlema hakkad. Nad ju teotavad sind igatepidi. Mis tegi Taube minuga, kui ma samal suvel kuu aega hiljem seal üleval lubjaahju taga kündsin? Käis teine kaua aega mööda kündi ja torkis kepiga vagusid. Viimaks karjuma: «Jüri, pea kinni!» Pidasin kinni — mis see parunihärra siis tahab. Tuli juurde, sülitas mulle vastu silmi nagu vihane kass.»

«Mispärast siis?» küsis Miina.

«Põhjust niisugusel ka tarvis on!» vastas Jüri. «Leidis anneuku juurika, mida adratera polnud katki lõiganud, — sellest oligi küllalt. Läks koju, rääkis valitsejale, see omakorda kupjale ja alles kupja käest kõlbas minul kuulda, miks Taube mulle näkku sülitas.»

«Et see püha vihaga jumal ei märka ükskord neid saksu nuhelda,» ütles ema.

«Ei neid jumal nuhtle,» arvas Juhan. «Ennem võib seda loota inimestest.»

«Jumal ei taha, inimesed ei saa sellega hakkama,» pomises isa, kogu rindkerega põlvedele vajudes.

«Kes seda tegema peab, kui sa ise ei tee,» ütles Jüri pahaselt. «Võta kätte ja muudkui hakka teisi ükshaaval maha nottima, siis on nuheldud ja kõik.»

Aga Juhan arvas, et sedamoodi, nagu Jüri mõtleb, ei jõuta kuigi kaugele.

«Kui kaua sind maailmas siis õieti lastakse möllata?» küsis ta vennalt, kes kord-korralt ikka rohkem oli ägestunud. «Arvad sa, et suurel vägeval riigil ei jätku sinu jaoks võllast või ahelaid? Ehee, poiss!»

«Jah, aga kuidas siis?» küsis Jüri vihast nohisedes.

«Ei oska seda mina sulle seletada,» vastas Juhan. «Aga räägitakse, et sellega tuleb hoopis teisiti peale hakata.»

Lühike nagu heinalisel oli härjatalli-teomehe öö ka talvel. Mehed ärkasid mõni tund pärast keskööd, kohmitsevad endid poolpimedas riidesse ja lahkusid Aadumäelt kella kolme-nelja paiku. Täiskuu, mis õhtul oli paistnud Leinamänniku pealt, polnud vahepeal kaugemale jõudnud kui alevi kohale. Pikal ööl polnud veel kaugeltki

lõpp ja kuu käis alles kõrgelt, aga nüüd oli ta ümber rõngas ja kogu loodetaevast, kuhu ta tunni viie pärast pidi vajuma, kattis kerge pilvevina.

Sel hommikul astusid isa ja poeg Aadumäelt alla vaikides, kuigi oleksid võinud juttu teha kas või loodetavast ilmamuudatusestki. Harva juhtus, et Heinad niimoodi härjatalli läksid, poeg ees ja suud mõlemal nagu kinni külmunud. Jüri astus kiiresti ja isal oli tegemist, et poja kannul püsida. Polnud suuremat mahti ega tahtmiski mõtlemiseks. Nagu alati roidumusega kehas läbi külma öö minnes igatses ta ainult ühte: võimalikult kiiremini härjatalli jõuda, sulbitõrre kõrvale istuda ja seal piip tossama panna. Ta teadis, mis pärast seda tuleb, mis oli juba aastaid niimoodi olnud ja on seda tänagi: hakkad rähklema, saad sooja ja unustad kõik selle, mis praegu meele raskeks teeb. Nii läksid tema päevad ja nõnda olid läinud ta aastadki. Aga annab vist veel oodata, millal ka Jüri päevad ja Jüri aastad hakkavad käima seda harjunud rada. Alguses paistis, et poisist saab ei tea missugune tubli teomees. Kui ta alles hakkas mõisas käima, polnud tema juures märgata ei kangust ega jonni, aga mida aasta edasi, seda hullemaks läheb. Inimene kasvab, peaks aastatega ikka targemaks ja talt-samaks saama, aga Jüri muutub nagu rumalamaks. Neli aastat tagasi sai kepiga korda paar vastu reisi ja temal ikka sellest veel hari punane. Eks sa näe! Ega see, et parun talle näkku sülitas, ilus ei olnud, aga et niisugune asi inimest nelja aasta pärast veel nagu tulega põletada võib! Jah, uhkust on ta otsani täis!

Ei ole naljaasi nende lastega; ühel üks, teisel teine viga. Mispärast ta siis Pärdilegi eile oma abi lubas. Kas tal kerge oli, sel Pärdil. Igaüks ju teab, mis isasüda on, mis see sees ütleb, kui lapsed vanematele hakkavad häbi tegema. Kui meelde tuletada, missuguste sõnadega Pärt oma poissi vemmeldama hakkas.

«Kes oma vitsa ei pruugi, see vihkab oma poega...» Need on ju õpetusesõnad. Ja Pärt laususki neid pühalikult, nendega nahatäit, mida ta oma Johannesele valmistus andma, otsekui sisse õnnistades. Kindlasti oli tal siin eeskujuks praost ise, vana Hoffmann, see kikkhabe-mega jumalasalane, kes neidsamu sõnu oli küll ja küll

kantslist kuulutanud. Aga kes endale abiks võtab juba õpetusesõnad, sellel peab tõesti tōsi taga olema, selle mure peab olema suur, nagu keisri mure oma riigi pärast või mõisniku mure oma maa pärast. Pärdil ei ole küll riiki ega mõisa, aga temal on perekond, keda ta peab vaos hoidma. Ja sellepärast on siis temalegi nagu riigiülemale antud meelevald ihu poolst nuhelda. Sellega on ka vaene inimene riigiülematega nagu ühel pulgal. Kōik see on maailmas väga targasti seatud, sest mida rohkem kehv vanem, isa või ema, perekonnas oma meelevalda tarvitab, seda rahulikum võib olla riigiülem oma riigis ja mõisahārra oma mõisas.

Jah, see on õige küll, aga ega seda siis Jürile ei tohi ütelda. Jūrit tuleb vaigistada, et ta südant juurde ei saaks. Jūril ei olnud küljes neid vigu, mis Johannesel; kui tal ei oleks seda kangust ja uhkust, võiks isa temaga täiesti rahule jääda. Hakka niisugusel veel silmi avama, terane juba niigi üleauru. Mōni teine tema aastates elab veel nagu puu metsas ega tea veel millestki, aga Jūri ütles juba viieteist-aastaselt end leeri nurudes, et ta läheb sinna kas poisikesena, või ei lähe üldse. Koledad sõnad! Kust ta need küll võtab? Paha lugu, kui need silmad liiga vara lahti lähevad! Kui aeg avab inimese silmad hiljem, siis pole enam väga viga. Oled vanem, pole endist rammu käes ja uhkust on vähem! Ei hooli, pole nagu sinu asigi enam. Ägad ja ägised ja paned kōik oma lootused surma peale.

Härjatallis katsus isa pojaga juttu teha. Võtnud ise praagatōrre ääres istet, soovitas ta sedasama Jūrilgi teha, kuid poeg haaras kapa, asus härgadele sulpi ette kandma. Ta käis sulbitōrre ja härgade vahet ega lausunud tükil ajal sõnagi.

«Ei sul kõlba minuga enam rääkidagi,» ütles Mart, kui Jūri neljandat korda tuli kappi täitma.

«Mis asja sa siin räägid!» vastas Jūri, ja seda väga valjusti, et see härgade mõirgamisest üle kostaks. «Ega sa kurt pole, kuuled isegi, kuidas elajaloomad mõirgavad.»

«Ega sinulgi häälest puudu pole.»

«Pean ma siis nendega võidu rōökima?» küsis Jūri kappi kolinal maha visates.

«Ei häälest ega vihast,» jätkas isa. «Paistab, et see viha öö jooksul on enam kasvanud kui kahanenud.»

«See kosub ja kasvab nüüd nagu laps, kes vahetpidamata rammusa rinna otsas ripub,» vastas Jüri. «Kui mõtelda, mis teie eile siin tegite. Eluaeg on teid endid pekstud ja nüüd hakkate ise ka peksma.»

Isa ohkas.

«Nüüd sa ohkad, nüüd on su elu raske,» jätkas Jüri. «Aga kui saaksid jälle kellegi peksmisest osa võtta, oleks meel hoopis lähedam, eks? Nagu eile õhtul, kui koju tulid.»

«Mis sa siis nägid?» küsis isa kuulatama jäädes.

«Mis ma nägin?» mõnitas Jüri. «Kui koju tulid, olid kohe nagu noorem. Imelik, kuidas see teisele haigetegemine niimoodi mõjub. Vaatad seda Nurmegi: kui saab end kupulööjate sekka poetada — nagu teine inimene kohe.»

«Vale jutt,» ütles isa. «Kui ma eile õhtul koju tulles rõõmsam olin, siis ainult sellepärast, et sain sõbramehele abiks olla.»

«Pärt oleks võinudki Nurme omale abiks kutsuda,» arvas Jüri, täitis kapa ja läks tagasi söötmise juurde. Ka Mart tõusis ja hakkas härgi söötma. Ning nüüd ei saanud jutust enne asja, kui sulp härgadele oli ette antud. Alles pärast seda hakkas isa jälle rääkima.

«Ega elu ei lähe sinu tahtmist mööda,» algas ta, «vaata kuhu või keda tahes, vaatame kas või meie ema. Mis sina temast ka tead. Ta on nüüd natuke juba hall, natuke vimmas ja ära kuivanud. Kas oskad sina temast niisugust pilti luua, nagu ta oli noorelt? Ei oska. Ei mäleta igakord minagi enam, missugune ta oli siis, kui elas alles Rüngal oma vanemate juures. Oli metsavahi tütar, valgete juustega ja klaari näoga, põsed punetasid. Armastas puhtust. Kui ta oli alles piiga ja mina teda Rüngal vaatamas käisin, siis oli seal õuepealne nii puhas, et ei tohtinud ühtegi kõrt ega kõdu maas olla. Noh, sai mehe, sai lapsed, sai kodustki, sealt, metsanurgast välja — seda kõike ta ju tahtis —, aga kus see puhtus meil seal Aadumäel nüüd on.»

«Toas on,» ütles Jüri. «Meie tuba on puhas.»

«See on õigus,» möönis isa. «Puhtam üks tuba Aadu-

mäel enam ei saagi olla, aga oleksid sa näinud seda põrandat, neid seinu ja seda ukseesist, mis olid siis, kui meie oma elu algasime. Kas ta siis oleks kannatanud niisugust koridori ja niisugust majaümbrust, nagu meil nüüd seal Aadumäel on? Jumal, ta poleks silmagi kinni saanud, enne kui see kõik poleks olnud koristatud. Katsus esialgu puhtust pidada ka seal, aga viimaks väsis ära, ei suutnud enam. Niimoodi on see meie kõikidega. Kui oled noor, ajad õigust taga, aga pärast lööd käega — kes seda õigust maailmas jõuab teha. Ei taha peksmist, vihkad peksmist, aga pärast võtad kätte ja peksad ise. Kas sa arvad, et ma ei saa aru. Ei, see vana-meis ei olegi nii loll, kui sa arvad.»

«Lolliks ma ei ole sind arvanudki,» vastas Jüri. «Aga selles sa vist eksid, et meie ema on koristamata õuega või mustusega leppinud. Mina tean, et ta seda endistviisi vihkab. Jah, ta võib nüüd magada, kui õu raamas on, aga ainult sellepärast, et tal on nüüd uus mõte.»

«Mis mõte?»

«See mõte, et Miinale kooliharidust anda,» vastas Jüri.

«Jah, see mõte võib tal olla küll,» ei vaielnud isa vastu. «Kuid kes seda teab, kas sellegagi läheb paremini kui puhtusega.»

Isa ütles seda maha vaadates ning nukralt. Ja Jüri viha, mida ta selle peksuloo tagajärjel oli tundnud peamiselt Silva Pärdi ja oma isa suhtes, pöördus nüüd kogu selle viletsa elu vastu.

«Mis, neetud, sa siia härjatalli siis tulid?» küsis Jüri ja isal oli tunne, et ta sealjuures isegi hambaid kiristas. Ta oli tahtnud poja viha vaigistada, kuid nägi, et oli seda veelgi rohkem õhutanud.

«Jah, aga kuhu ma pidin siis minema?» küsis ta alles natukese aja pärast.

«Sul oli ju rendikoht.»

«Oli küll, aga kust ma selle rendi pidin võtma — sada kaheksakümmend rubla aastas.»

«Kust Toomatare Abram saab? Sinuga ühevanune mees. Juba sel ajal, kui mina seal poisiks olin, tegi mõisaga kohaostu-lepingu.»

«Tegid mitmed teisedki. Parunihärral on raha tarvis, sunnib rentnikke kohti ära ostma.»

«Parunihärra! Oled sa eluaeg teda ka teisiti nime-  
tanud?»

«Ta on eluaeg ka parun olnud, ega ta ei ole Kulina  
Babiniks, kes kaardimänguga raha võitis ja mõisa  
ostis.»

«Sinuga ei tasu selle koha pealt vaielda,» arvas Jüri.  
«Aga kuidas teised said?»

«Said! Ega need teised kõik veel pole saanud — nägid  
ise, kuidas mullu kevadel koha sissemaksuks lehma,  
hobuseid ja härjavärsse mõisa toodi.»

«Aga Toomatare Aabram ei toonud mõisa härga ega  
hobust.»

«Jah, Aabram oli see, kes tuli mõisa tengelpungaga.  
Tema tuli. Kui palju ta ära maksis, seda ei tea, kuid  
härga ega hobust tal polnud tarvis tuua. Noh, mis sa  
Rikast Aabramit räägid! Temaga on asjad teisiti kui  
minuga või mõne teisega.»

«Mis asja poolest?»

«Kohe mitmegi asja poolest,» vastas isa. «Aabram  
ajab mitmesugust äri. Olid ju tal aasta otsa sulaseks  
või, nagu ta sind ise nimetas, Juntsuks, ja üks sa mäleta  
siis ka ise, kuidas avinurmikud iseäranis talvel aiva  
Toomatare Rikka Aabrami juures öömajalisteks olid. Ja  
siis on Aabram veel magasiaida triikija.»

«Ega tema käes kõik magasiaida võtmed ei ole.»

«Ei ole, tema käes on ainult ühed võtmed,» jätkas isa.  
«Aga mis me sellest räägime. Ainult niipalju ma sulle  
ütlen, et asjata oled sa selle Aabramiga uhke.»

«Kuidas uhke? Mis uhke minul temaga on olla?»

«Sa ju käid Toomatarel,» ütles isa.

«Jah, olen käinud,» vastas Jüri. «Aga Aabrami kohta  
ei saa ma midagi ütelda.»

«Ega minagi ei ütle,» arvas isa. «Ja käi edasi, kui  
sind seal sallitakse, kuid Anu peale ära ole päris kindel.  
Küllap see Anu ise ehk, aga . . . Sina oled vaene härja-  
tallipoiss ja ole rahul sellega, kes sa oled või mis sul  
on.»

Sedagi rääkis isa eesmärgiga poega rahustada, kuid  
ka sedapuhku sootuks vastupidiste tagajärgedega. Jüri  
sai ägedaks ja lausus isegi paar vandesõna, mida ta  
muidu harva tarvitas.

«Säärast juttu sa parem ära mulle räägigi,» ütles ta isale. «Kas sa arvad, et ma olen pime? Ma näen väga hästi, kelleks mind kusagil peetakse. Mul on silmad ees ja taga, pole neid veel tüdruk pimestanud ega pimestagi. Ma nägin juba leeritoas, mis see tähendas, kas sa oled Aadumäelt või mõni jõukas perepoeg. Kui ma oleksin seal lammas olnud, siis oleks mind varsti igaüks jalaga tõuganud. Moonakanäru! Va Aadumäe Jüri! Ütles keegi midagi, siis andsin nii kaua vastu, kui teinekord parves kallale tulid. Ja siis ma alles tuuseldasin neid.»

«Hakka härgi puhastama,» ütles isa.

«Leeritoas oli seitsekümmend kolm poissi,» jätkas Jüri ärritatult. «Kõigi nendega sai rindupidi kokku mindud, kõigi nendega sai maadeldud, ja kas sa tead, ma panin nad kõik kuni viimase ni maha.»

«Oled uhke oma jõule!» ütles isa ja imelikul kombel kõlas ta hää sedas viisil isegi nukralt.

«Küll nad siis teadsid, kes see Aadumäe Jüri on. Ei tulnud enam keegi nina alla tänitama. Johannese asemel oleksin mina end eile teist lahti raputanud nagu matikatest.»

«Hakka elajaid puhastama,» sundis isa teda teist korda. «Vaata, härjatalli aknad lähevad juba valgeks.»

Jüri võttiski soa kätte, aga pani selle jälle kohe ära.

«Puhasta ise oma härjad,» ütles ta isale. «Minu kord on täna praaka vedada.»

«Vara lähed!» hüüdis talle isa. Aga Jüri lükkas talliukse lahti ja astus hoogsal sammul õue, et hobust praaga-aami ette rakendada minna.

Seda oli varemgi juhtunud, et Jüri hakkas unistama just siis, kui ta tundis, et on sattunud vastuollu eluga. Siis oli kõik vastumeelt, nii inimesed kui töö. Ainult oma mõtetes maksis siis veel elada. Seal oli kõik nii, nagu sa seda ise just tahtsid. Oma mõtetes viibimine ja nendes hõljumine oli nagu pühapäevane käik kiigemäele, kus elati üle nii mõnigi erutavalt õnnelik silmapilk. Vaa-

tad neiu silmadesse, nagu taeva või vee sügavustesse, ja unustad seks korrakski kõik, mis su meele tusaseks teeb.

Täna sõitis ta viinavabriku ja härjatalli vahet ning katsus päevalguses unistada sellest, millest ta seni oli harjunud unistama ainult pimeduses või kinnisilmi. Kaugel mõisamaadest ja parunist, keset riigimetsa on värske raiesmik, mida ta harib, et sinna külvata rukist. Seal on tingimata palju päikest, seda isesugust kuuma raiesmikupäikest, mis suvel lõhnab enamasti metsmaasikatest ja milles armastavad elada ussid. Juba jälle roomab mõni neist ta jalgade eest läbi nagu volask. Jüri tõstab juba kirve, kuid ei löö roomajat: ka temal on elu ja hing sees. Mine ja ela, mõtleb ta, lastes ussil kännu alla või mättasse roomata. Kui sul oli õnne kevadel, kui ma siin veel külmanud maa põlves kamarat ja kulu põletasin, siis ela praegugi edasi. See siin ei ole minu pärismaa, siia ma ei saa maja ehitada ega ammugi kassi tuua; ela ja ole mul siin kassi asemel — võib-olla kugistad mu tulevaselt rukkipoollult mõne hiire alla. Ainult vaata, et sa mul siin hiljem adratena ette või äkkepulka vahele ei satu. Jüril on maakirves käes. Ta puhastab raiesmikku, juurib välja põõsad ja väiksemad kändudki, kuna suuremad võivad jääda, need ei sega.

Mida ta seal oma unistuseraiesmikul ka ei näeks, olgu see siis uss, kes ta jalgade eest mööda roomab, või sale ja kõrge, oma ladvas vaikseltgi päeval tasa kohisev üksik seemnemänd, ikka seob Jüri ta oma tulevase rukkiga. Mändi vaadates ta mõtleb, kuidas järgmisel kevadel tuleb kägu, kiigutab end selle üksiku seemnemänni ladvas ja näeb alla vaadates aina haljendavat rukkivälja. Kolm aastat harib ta seda uudismaad, siis läheb see uuesti riigi kätte, siis külvatakse sinna uuesti mets peale. Kuid ega see ei tähenda, et tema jalameheks jääb. Riigil on värskeid raiesmikke mujalgi ning seal hakkab ta uuesti kamarat põletama ja põõsaid ning kände juurima. Kände ta võib juurida rohkem kui eelmisel raiesmikul. Hea, et siin keegi piiri ette pole tõmmanud, juuri kas või kõik kändud välja. Jõudu tal ju on, ning ta juurib tingimata rohkem kui eelmiselt raiesmikult. Kas ta tundis siis kordagi väsimust? Ei vähematki. Ja võib-olla on tal nüüd keegi, kes tuleb teda raiesmikule vaa-

tama, võib-olla koguni selle mõttega, et teda aidata. Ei tea, ehk on need koguni Anu käed, mis seal raiesmikul tema lõhutud kännud riita laovad. Noh, kes ta ka ei oleks, kuid aru ta saab, Anu vahest paremini kui mõni teine, et kännulõhkumisest on neil kahekordne kasu: esiteks vabaneb külvi jaoks rohkem maad ja teiseks saab ju kändude eest raha. Kas aga on ostjaid? On, sellega pole muretki. Võib-olla ostab tõrvavabrik, aga võib ju müüa ka viinavabrikutele, võib-olla ostab Babingi Kulinalt. Jah, Babin. Babinile võiks minna pakkumagi. See on teistsugune härra kui parun Taube. Kui satud Babini jutule parajal ajal, siis vaata, võib juhtuda, et ta maksab sulle niisugust hinda, mida sa uneski poleks julgenud küsida. Kas siis seda ei ole ette tulnud? Mis ta tegi alles möödunud sügisel, kui külamehed läksid Kulina viinavabrikule kartuleid müüma. Kartulitündri hind oli kaheksa-üheksakümmend kopikat, rublast ei osanud keegi unistadagi; seda hinda nägid võib-olla siis, kui läksid hästi valitud kartulitega Rakvere turule. Seal võib-olla jah, aga mitte kuskil viinavabrikus. Kuid mis Babin tegi? Maksis talumeestele rubla kümme kopikat tündrist, oli siis kartul missugune tahes. Võtke, minul ei ole rahast kahju, see kümme kopikat tündri pealt ees või taga. Talumehi oli mitmest külast ja mitmes külas läks liikvele senikuulmata hind, mis Babin kartulite eest maksab. Teisel päeval oli kartulimüüjaid viinavabriku juures murdu. Inimesed ootasid, voor kasvas ikka pikemaks ja pikemaks. Viimaks Babin tuli, vaatas voori üle, seisatas siis keskpaigas ja teatas: «Kuni valge hobuseni maksan tündrist kaheksakümmend kopikat, valgest hobusest alates viiskümmend; kes sellega anda ei taha, mingi koju.»

Jüri ei jää oma mõtetega Babini ja kartulimüügi juurde kauaks. See oli niisama meelde tuletada. Võib aga inimene oma lootustes olla kergemeelne. Seal ta on: sul on terve raiesmik kändusid täis, riit riidas kohe kinni, ja keegi tuleb ning maksab süllast häbemata hinda. Ja sina juba röömustad, oled siin praaga-aami peal rinnuli ja ega röömustagi enam üksinda, vaid paned mõttes kellegi teisegi endaga kaasa röömustama, näed, kuidas selle teise silmadki löövad juba särama.

Kust sa need kergemeelsed mõtted küll võtad, sa vaene härjatallipoiss! Miks sa sellega rahul ei ole, et sa siin praaka vead? Ole rahul sellega, kes sa oled! Ei, olgu muud mis on, kuid sellega ma küll rahul ei ole. Mehel ei kõlba mõtelda kergemeelseid mõtteid. Hea küll, ma ei mõtle enam sellele, kuidas ma kändude eest head raha saan. Selle üle naera juba kas või isegi, mis siis veel, kui mõni teine teada saaks. Aga rukis on juba tõsisem asi. See kasvab alemaal hästi. Ja jälle on raiesmik täis kuuma päikesepaistet, jälle õõtsub seal üksik seemnemänd ja jälle roomab seal madu, kuid nüüd juba lõikaja sirbi eest läbi. Lõikajalt pääseb ehmatusehüüe, ja hää, mis ennegi on armas, tekitab nüüd südames rõõmuvärinaid. Lühike kiljatus, millele järgneb pikem siunamine, võib-olla sülitataksegi ehmatuse peale. «Ära karda,» ütleb Jüri rahustavalt, «seda elukat ma pean siin kassi asemel — see on minu kass.» — «Jah, oleksin ma su kassi nüüd tapnud,» vastab Anu. «Siis oleks kahju suur olnud, maja oleks ilma kassita jäänud,» vastab Jüri naerdes. Aga lõikaja, kes alles praegu naeris, jääb nüüd tõsiseks, kohendab sirpihoidva käega juukseid ja ütleb: «Pole sul siin maja ega midagi, pole sul naistki.»

Jah, selle eluasemega on küll vilets, aga eks peab siingi abi leidma. Mõnikord on metsavahtidel tühje kõrvalhooneid, mõni saun, kus vähemalt suvel kõlbab elada. Kuipaljudest tal siis ruumi tarvis on, ainult niipalju, kus öösel saab konte sirutada. Rüngal, kus ta onu Jaan elab, seisab vana ait tühjalt; küllap saab mujalgi end kuidagi sisse seada.

Jüri on seda kõike varemgi kujutlenud, kuid alati jõudeajal, mõnikord läbi kõrge metsa Rüngale minnes, enamasti aga Aadumäel ööpimeduses, silmad kinni. Enamik neist kujutluspiltidest kordub, muutudes üksnes piasjus, mõned aga tulevad silmade ette esimest korda, rõõmustades rohkem kui need, mis on juba varem tuttavad. Praaga-aamiga viinavabriku ja härjatalli vahet sõites polnud seda nii kerge teha kui teel läbi metsa Rüngale. Jüri õnneks sõitis parun Taube sel päeval juba hommikul linna. Sellepärast võis siis olla mureta, polnud vaja karta, et härra nende unistuste pärast teretamata jääb. Ei ole hirksamata ärkamist oma unistustest,

kui äkki su nina all tõuseb härra kepp, või kui ta selja taga hakkab sõimu valama. Aga praaga-aam, hobune ja tallivärv, kust sa sisse pead ajama, nõudsid oma osa. Härjad mõirgasid. Ja tallmeister Otu, kes vastu tuli, jäi äkki oma kõhahooa seisma, keeras selja vastu tuult ning hakkas rögistama. Ta rõugearmiline nägu on krae varjus ja vaatab maha. Igal õhtul mürgitab ta seda armetut keha puskariga. Kuid eile õhtul võttis temagi Johannese peksmisest osa. Katsu praaga-aamiga temast mööda sõita nõnda, et sa teda ei näe, ei kuule, ei mõtle sellele, kuidas see praegu hingevaakuv mees eile peksmise juures enesega rahulolevalt itsitas. Alandav, hirmus orjalõbu!

Kui su mõtted on nõnda katkenud, siis pole kerge uuesti jätkata. Varblased on aida ees karjas maas ja siuksuvad pahaselt, et sealt midagi võtta ei ole. Vaata, kuidas nende suled pakasega kohevil on. Talliräästast langeb vahetevahel tuulega alla jääpurikaid. Nad paiskuvad vastu seina ja murduvad kõlinal. Ka raiesmikkudel on praegu talv. Ja sina ei ole midagi muud kui parun Taube moonakas. Vaene teomees, kust sa võtad hobuse, kui tuleb kevad ja sa saaksidki riigilt raiesmiku, mida hakata harima. Selleks on tarvis vankrit, atra, äket; sa ei oska ette arvatagi, mida sul peale rammu, millest pole puudu, olema peab selleks, et tükki raiesmiku harida, sinna rukis külvata ja kõige viimaks toime tulla lõikusega. Hea küll, seemne sa ehk laenad, aga kus on su rehetuba või peksumasin? Sul ei ole kottegi, kuhu terad mahutada.

Lind toidab ennast talvelgi kõrre otsast. Näe, siinsamas tiigikaldal kasvasid suvel raudrohud. Kasvasid ja õitsesid, ei tahtnud neid ükski loom, ei korjanud neid lapsedki, kes armastavad lilledest pärgi punuda või neid tuppä tuua. Vähe, mis neid korjati teeks rinnahaiguse vastu. Paistis, nagu ei läheks neid tarvis kellelegi, nagu kasvaksid nad üsna ilmaaegu. Aga näe, nüüd karmi pakasega, kus mujalt midagi võtta ei ole, on nad lindudele nagu suureks magasiadaks. Vaata, kui kaua ja hoolega ta ühest õiekorvist nokib.

Nokkige ja olge kärmed. Kuidas te selle pika öö mööda küll saate, kui kõht ka veel tühjaks jääb. Ja

mine tea, kuidas on hommikul, võib-olla on siis kõik terad lume all. Võib-olla peate minema otsima lagedaid künkaid, kust tuul lume on ära puhunud.

Nõnda rääkis Jüri oma mõttes leevikestega, pidades silmas aina tihenevat sadu. Ta oli nüüd oma unistustest lahti kistud ja nägi sedagi, kuidas ühes sajuga, mis juba hommikul oli peale hakanud, ka tuul järjest kõvenes. Lumi tantsis ja keerles ning juba kostis hoonete vahelt ja nurkade tagant tuule vingumist, nagu oleks vanakuri ise oma viiulit proovinud. Aga niikaua kui Jüril oli väljas rassimist, ta tuisu õiget jõudu nagu ei näinudki. Alles siis, kui ta oma kaksteist praaga-aami oli lauta vedanud, hobuse lahti rakendas ja viimaks ise ka härjatallis oli, paistis talle tuisk sootuks metsik olevat. Kas tuli see sellest, et ta nüüd ise enam selle sees ei olnud, või oli torm vahepeal tõesti uut hoogu saanud?

Jõudis kätte pimedik ja siis oli kuulda ainult tuule vilistamist, mis kostis kord võidutsevalt ja vallatult, paiskus kord üles, jooksis siis mööda maad, seisatas silmapilguks ja hakkas ootamatult huilgama nii kaeblikult, nagu oleks tal tõesti elav hing sees olnud.

Isa ja poeg käisid härjatallis laternatega. Et rääkida siin praegu, mil härjad olid alles õhtust söötmata, oleks pidanud karjuma või teineteise kõrval seisma. Sellepärast polnud mehed tükil ajal sõnagi lausunud. Ja siis kisti ootamatult lahti härjatalli uks, mille tagant tuli nähtavale mässav ja valge lumesein.

«Karumatustele!» hüüdis valitseja Nurm sellest valgest seinast talli astudes ja riietelt lund maha raputades.

«Noo, või valitsejahärra selle märuliga ka väljas,» ütles Mart Hein alandlikult, valitsejale ilmselt meeldida püüdes.

«Jah, noh, kus sa parata saad,» vastas Nurm. «Näe parunigi härra oli natuke aega tagasi alles linnast tulemata — mis muud, kui temagi on väljas.»

«Väljas on teisigi,» kostis seepeale Jüri vihaselt ja astus raskel sammul härgade vahelt välja.

Valitsejale tuli Jüri vihane ütlus ootamatult. Ta oli omateada väga hästi teinud, näidates, et ka parunihärra on tuisuga väljas. Ta arvas, et see liigutab teomehi, kui

mitte seda vanemat, kes on tuim ja paadunud nagu kõik moonakad, siis vähemalt seda noort. Sellepärast jäi ta noorele imestunult otsa vaatama. Mida ütelda niisugusele jōrikale? Ning ta ütles noormehele lähenedes pikkamisi ja rõhutatult: «Mina arvasin, et siin on kõik kabud.»

«Kuidas te, valitsejahärra, sedasi võisite mõtelda,» algas Mart Hein lihtsameelselt.

«Pea nüüd sina,» ütles valitseja Mardile. «Kuulame, mis see noormees ise kostab.»

«Peale minu on siin veel Roland, mõisa oma pullhärg,» vastas Jūri ja vaatas valitsejale nõnda otsa, et see võpatas. Sellest hoolimata küsis Nurm, jätkates oma pilkamist:

«Mis sa arvad, kas sind ei peaks teistest härgadest lahutatama?»

Jūri naeris kurjalt.

«Härg ei arva midagi,» vastas ta, «ta ainult vaatab, kes julgeb teda lõa otsa võtta.»

«Mis sa, mädand, puhud,» astus isa vahele. «Kes sind pimedat on puudutanud!»

«Ei ole mina ka kedagi puudutanud,» vastas poeg. «Ütlesin ainult, et ka teisi on väljas. Ja on ka. Niisugust tuisku ei olegi, milles ainult üks inimene heitleb. Ja mis sel Taubel viga on väljas olla. Ta istub kinnises saanis, hobused ees, kutsar pukis. Kas ta seal külma kannatab või ära väsib. Mõtelge neile, kes käivad jala, kelle riie- test pakane läbi lõikab.»

«See poiss...» algas valitseja, kuid ei saanud kauge- male, kuna Mart Hein katkestas teda, öeldes anuvalt: «Valitsejahärra, valitsejahärra, ärge selle mõistmata jutust välja tehke. Olge armuline, andke andeks, ärge rääkige sellest parunihärrale ühti. Poisi süda on valu täis oma õe Miina pärast.»

«Ma pean seda asja veel vaatama,» ütles valitseja ähvardavalt ja lahkus kiiresti härjatallist.

Jūri mõistis, et tema oma väljaastumisega oli isa orjalikkust kahekordistanud. Ta astus raskel sammul eemale ning tal oli paha: pidi see isa oma alandlikkuses nii kaugele minema, et ta siin, härjatallis, valitsejale nime- tas Miinat. Mis kasu ta rumal sellest lootis?

Kui viin oli keldrisse viidud ja valitseja ära läks, jäi härjatallimeestel veel peaaegu tund aega tööl olla. Isa ohkas tihtilugu ja ikka nõnda, et Jüri seda kuulma pidi. Need ohked pidid eelseisvale noomitusele pinda valmistama: saagu poiss enne aru, kui raske isal on. Aga Mart ei saanud teel Aadumäele poega noomida, nagu see tal kavas oli, sest Jüri hakkas kohe nii kiiresti minema, et isal järel astudes hing rindu kinni jäi.

«Ära ole rumal!» hüüdis ta pojale maha jäädes. «Ega Miina selle ilmaga koolimajast hakkagi tulema.»

Jüri ei lasknud end segada. Ta ruttas ja justnagu oleks kogu aeg aimanud seda pilti, mis teda Aadumäele jõudes ootas ning talle kõik ilma küsimatagi ära ütles — lamp põles kõrgele keeratud tahiga laua otsal üsna akna all ja aken ei olnud nagu tavaliselt riidega kinni kaetud.

## 19

Võhunõmme vallakooli kõik kolm klassi asusid ühesainsas ruumis, mis polnud just väga kõrge ja mitte ka kõige valgem. Sellest hoolimata mõjus see ruum väga valguseküllasena ja otse aukartust-sisendavana neisse enamasti üheksa-aastasestesse maalastesse, kes igal sügisel pärast kartulinoppimist ja karja lautajäämist siia esmakordselt astusid, juuksed siledaks kammitud ja puhtaks küüritud tahvlid kaenla all.

Noor koolmeister Martin Klaar töötas siin juba kolmandat aastat. Lapsed, keda ta oma ametissetuleku esimesel sügisel oli pannud istuma pinkideritta koolitoa põllupoolse seina ääres, olid nüüd oma hariduseteel juba jõudnud ruumi teise seina äärde, mille taga kohises mõisale kuuluv männimets. See männik oli tihe, kõrge ja kasvas koolitoale niivõrd lähedal, et heitis oma varju isegi kolmanda klassi pinkidele.

Teise klassi pinkidele ei langenud ei valgust ega varju, siin oli üldiselt hämar. Mõnikord isegi südapäeval pidid õpilased keskmises pinkidereas lugedes raamatut käes hoidma nagu lühinägelikud. Aga nüüd polnud enam juttugi südapäevast, oli parajasti lõppenud vallakooli viimanegi tund. Õpilased võtsid oma tahvlid ja pinalid

ning lahkusid klassist, mitte käratsedes ja mitte üksteise võidu nagu harilikult, vaid vaikselt, mõni koguni kiki-  
varbail. See tagasihoidlikkus oli seletatav sellega, et  
täna koolmeister, lubades õpilastel lahkuda, jäi ise  
klassi. Ta seisis keskmise pinkiderea ees, käed risti ja  
näol ikka veel seesama vaga ilme, millega ta teise klas-  
siga usuõpetuse tundi oli alustanud. Kuigi koolmeister  
oli alles noor mees, toimus selle õppeaine puhul temaga  
alati silmatorkav muutus. Asudes klassi ette, millele ta  
hakkas andma usuõpetust, oli ta korraga hoopis teine  
inimene: kogu ta hoiak muutus pühalikuks, pea kaldus  
vagamehelikult viltu ning ta hää lendas nüüd tulla  
otsekui maheduseallikate juurest. Aga hoolimata selli-  
sest moondumisest, mis tegi tast peaaegu pühaku, kart-  
sid õpilased just nüüd teda rohkem kui kunagi. Nõnda  
seisis ta praegugi teise klassi pinkiderea ees, sisendades  
aukartust ja hirmu õpilastesse, kes püüdsid ta selja  
tagant mööda minna.

Klassitoast lahkusid kõik õpilased peale ühe. See üks  
oli tütarlaps, kes jäi liikumatult istuma oma kohale tei-  
ses pinkidereas. Ta lõkendas häbist, oli masendatud ja  
kurb: teda polnud veel kunagi peale tunde jäetud. Kui  
kõik need, kes võisid koju minna, olid lahkunud, näis  
koolmeister endaga veel aru pidavat. Ilm oli halb; siin  
männimetsa ääres polnud küll väga vigagi, aga lagedal  
tuiskas. Öhtu lähenes jõudsasti ja Aadumäele oli oma  
viis versta maad. Aga teed olid muidugi umbes. Nagu  
näha, oli täna mõnele õpilasele isegi hobusega vastu  
tuldud. Kui laseks sel tütarlapsel siiski minna! Kui ta  
hästi ruttaks, saaks ta seal harva männimetsa all teised  
veel kätte. Ta ei ole ju sugugi halb õpilane, ei tea, kui-  
das see temaga täna küll juhtus, et ta kõik segamini  
ajas? Kui ma siiski usaldaksin, et ta kodus selle kümne  
käsu lõppsõna pähe õpiks. Nõnda mõtles koolmeister,  
vaadates klassitoas nii varakult algavasse hämarusse,  
milles väike tütarlaps istus liikumatult, pead käte vahel  
hoides. Sealjuures tekkis koolmeistri südamesse midagi  
kaastunde taolist, kuid see püsis seal ainult üürikese  
hetke. Juba järgmisel silmapilgul tormasid võitlusväljale  
hoopis teistsugused tunded, raudrüüs ja varustatud kil-  
pide ning odadega. Ta peab kümne käsu lõppsõna siin-

samas sinu silma all ära õppima! Just nüüd, mil iga päev on oodata, et praostihärra tuleb kooli katsuma, ei või ta kodus õppimist usaldada. Iseasi, kui laps oleks veel mujalt, mitte Aadumäelt. Igaüks ju teab, kuidas mõisamoonakate majas elatakse, vaesuses ja tooruses. Kui laps ka tahaks, ei saa ta seal igakord õppida. Ükskord ei ole petrooleumi, teinekord on lambiklaas katki. Ja miks need katki ei ole, kui isad sagedasti joovad ja siis riidlevad. Ei, sa ei või teda niimoodi koju lasta. Las õpib siinsamas ära.

«Ja sina, Miina,» ütles koolmeister tüdrukule, kelle ta täna oli kinni jätnud, «võtad katekismuse, lähed istud sinna esimese klassi pinki akna alla ja õpid kõik ilusti pähe. Ja pea meeles, et ma enne sind siit koju ei lase.»

Miina tegi vaikides ja sõnakuulelikult, nagu kästud, kuigi ei olnud kerge istuda praegu akna all, kust koju minevaid lapsi mööda läks. Nad vaatasid aknast sisse, nägid seda, kes oli kinni jäetud sellepärast, et tal katekismusetükk peas polnud, oli selle segamini ajanud, punastanud, kogeleva hakanud ja viimaks nutmagi puhkenud. Miinal oli raske nende pilke taluda, ükskõik kas väljendasid need siis kahjurõõmu või kahetsust.

Kui Miina oli akna alla istunud, läks koolmeister klassist välja. Koolitoa köök, kus lapsed endid riidesse panid ja kus praegu pidi küdema leivaahi, jäi kord-korralt ikka vaiksemaks. Siis paukus välisuks viimast korda ja vaikus koolitoas oligi täielik. Miina katsus unustada oma nüüd juba koduteel käratsevad koolikaaslased ja koolmeistri, kes arvatavasti oma tuppa oli läinud. Ei maksa enam vaadata välja ega mõelda sellele, et tunni aja pärast juba pimedaks läheb, et lagedal tuiskab. Nüüd peab õppima! Aga niipea kui ta katekismuse avas ja lugema hakkas, tundis ta jälle, et ei suuda oma mõtteid koondada selle püha vihaga jumala juurde, kellest kümne käsu lõppsõnas juttu oli ja kes nuhtleb vanemate patte laste kätte kolmandast ja neljandast põlvest. Lugenud vaevalt rea või kaks, lendasid ta mõtted laiali, olid juba mujal. Ja ikka oli see kuhugi kaugemale lapsepõlve jäänud suvepäev, mis talle meenus. Nad olid Jüriga kahekesi lubjaahju taga mõisa põllul. Jüri oli siis esimest kevadet mõisas künnipoisiks ja Miina läks teda töö

juurde vaatama. Vist oli Jüri isegi teda sinna kutsunud ja vist oli kodus teda keelatudki, sest ta ei saanud sinna muidu, kui pidi välja mõtlema vale, et Jüril on janu, et tema peab Jürile pudeliga juua viima. Jah, ta mäletab veel selgesti, kuidas ta läks veepudeliga üle künni, kuidas talle ennelõunane päike kuklasse paistis, kuidas ta vari temast veel palju väiksem oli ja kuidas ta ennast lohutas, et õhtuks ta kasvab pikaks nagu kaelkirjak koolilugemikus. Kodus oli Miina valetanud, et peab Jürile juua viima, kuid selgus, et Jüril oli tõepoolest janu. Ta jõi veepudeli peaaegu ainsa sõõmuga tühjaks ja Miinal hakkas kangesti hea meel: kes võis talle nüüd enam ütelda, et ta kodus valetas. Aga varsti ei jäänud sellest heast meelest midagi järele, sest kui nad siis kahekesi rohu peale pikali heitsid, võttis Jüri mõlemasse kätte terava paekivi ja hakkas nendega maad taguma. Ta kiristas hambaid ja oli niivõrd hirmus, et Miina ei julgenud talle otsagi vaadata, veel vähem talt siis midagi küsida. Alles eile õhtul sai ta teada, miks Jüri tookord hambaid oli kiristanud ja paetükkidega maakamarat lõhkunud.

Kui ta ennist usuõpetuse tunnis oma peatükiga sega-mini läks ja koolmeister küsis, mis tal viga on, siis tal ei jäänudki muud üle kui nutma puhkeda. Ei tohtinud ega osanud ta ju kõike seda koolmeistrile nõnda selgitama hakata. Aga nüüd ei tohi enam nutta ega kõigele sellele mõtelda. Nüüd peab katsuma, et saaks selle peatüki viimaks ometi pähe.

Ja kõike unustades hakkas Miina meeleheitliku hooga ning valjul kõlaval häälel lugema nagu koduski.

«Tema ütleb nõnda: Mina, Issand, sinu Jumal...»

Koolmeistri ema, suur ja tugev vanainimene, oli ahju-luua ja leivalabidaga just kööki astunud, kui kuulis klassitoas kedagi lugema hakkavat. Tema teada pidid kõik lapsed juba koju läinud olema ja klassiruum ammuigi tühi. Mis see siis nüüd tähendab? Kas tõesti tema poeg Martin jättis ka tänase ilmaga mõne lastest

kinni! Mis ta arus on! Kas ta siis tõesti ei teadnud, kuidas täna lagedal tuiskab?

Vanal naisel oli kiire. Ta vaatas ahju, millest nüüd viimane aeg oli sööd välja tõmmata, ja muutus pahaseks pojale, kelle pärast ta selle kiire töö pidi veelgi edasi lükkama. Õpeta, muud ei saa kui õpeta teda, olgugi et ta ise on juba kolmandat aastat koolmeister, pomises ta endale poolkuuldavalt ja lahkus mahaküdenud leivaahju eest kärsitu meelehärmiga, käised üles kääritud ja käsivarred sõtkumisest kohati veel taignased. Ta leidis Martini elutoast, kus too seisis akna all ja vaatas mõtlikult välja, labakäed rindade kohal vesti alla pistetud.

«Martin,» ütles ema kohe sisse astudes, «kui kaua sa mõtled seda last seal klassitoas veel kinni pidada?»

See järsk küsimus meenutas Vöhunõmme koolmeistrile tema ema suurt elujõudu, ta raskeid lese aastaid ja kogu seda ränka orjatööd, mida ta oli aastast aastasse taludes teinud selleks, et teda, Martinit, koolitada. Oma kooliajal seda ema endaohverdamist nähes oli Martin töotanud emale igavesti tänulik olla. Ta ei olnud seda töotust veel unustanud, kuid tundis, et tal ikka raskem ja raskem on pidada seda siis, kui ema tuli ja end tema töösse segas. Kui palju kordi oli ta palunud, et ema seda ei teeks, aga sellest hoolimata tuli ta siiski, et midagi jälle laita või hukka mõista. Kõigist neist palvetest oli kasu olnud ainult niipalju, et ta nüüd ei teinud seda enam laste juuresolekul, nagu seda Martini esimesel ametiaastal paraku oli juhtunud. Kuigi väike, oli see ometi edu. Ning sellele edule mõeldes otsustaski Martin, et on aeg igasugusele vahelesegamisele ema poolt ükskord ometi lõpp teha. Selleks ei ole vaja muud kui ema suhtes veidi kindlamat tooni tarvitada.

«Jäta see ükskord juba minu mureks,» ütleski ta seda kindlat tooni tarvitades.

«Kui sina seda ei märka, siis lähen mina ja lasen sellel lapsel ise silmapilk koju minna,» vastas ema. Ning tema toon oli poja omast märksa kindlam.

«Ma hindan seda suurt vaeva, mis sa minu koolitamisega nägid,» algas Martin akna alt lahkudes ja labakäsi vesti rinnaesise alt välja võttes. «Emake, usu,» jät-

kas ta ema ette seisma jäädes, «mul on tihtipeale tahtmine sinu kätele suurest tänutundest suud anda...»

«Kui sul seda tänutunnet natukenegi minu vastu on, siis mine ja lase see laps sealt klassitoast kohe koju,» ütles ema, kes ei teadnud, kelle või mille pärast ta süda ikka rohkem valutama hakkas, kas mahaküdenud leivaahju, hämarduvas klassitoas piinleva lapse või oma poja Martini pärast.

«Ema,» algas poeg uuesti, seekord emale veelgi lähemale tulles, «ma ju tean väga hästi, et ma ilma sinu eneseohverdamiseta oleksin talusulane ja mitte see, kes ma praegu olen — haritud inimene ja koolmeister. Jah, see on kõik tõsi, kuid siiski, emake, ma ei saa igavesti leppida sellega, et sina end minu töösse segad. Kui kauaks pean ma jääma titaks, kes midagi iseseisvalt ei tohi otsustada.»

«Mina olen sinu ema,» vastas vana naine pead värisdades, «ja sa pead minu sõna kuulda võtma niikaua, kui sul omal oidu peas ei ole.»

«Sa tuled sisse ja hakkad siin minuga kärkima, nagu oleksin ma mõni karjapoiss,» lausus Martin uuesti akna alla eemaldudes ning oma valgeid ja lihavaid labakäsi taas vesti rinnaesise alla pistes. «Ma ei luba seda. Asi on väga tähtis, aga sa ei küsigi seda, miks ma selle Aadumäe plika täna kinni jätsin.»

«Jumal, ta on pealegi Aadumäelt — kehva riietusega ja kauge maa tagant,» hüüatas ema. «Kas sa lähed...»

Aga samal hetkel seisis poeg Martin jälle ema ees, kuid nüüd mitte enam selleks, et rääkida oma suurest tänutundest või vajadusest ema käsi suudelda.

«Ta jääb sinna niikauaks, kui mina ta otsustan sealt koju lasta,» kähistas ta nüüd emale vihaselt. «Mis sa segad end minu töösse, kui sa ei tea, milles asi seisab. Iga päev on oodata, et Hoffmann tuleb kooli katsuma, ja mina lasku lapsed koju, kes ei viitsi etteantud peatükke pähe õppida. Eks ole! Oli veel õnn, et ta täna ei tulnud. See Miina oleks mulle alles pudru keetnud, kui ta Hoffmannile samuti oleks vastanud nagu täna tunnis. Ma ei tea, missuguse näoga praost oleks mulle otsa vaadanud. Emake, mõtle isegi,» jätkas poeg oma ärritust ja viha taltsutades, «mis kasu oleks sinugi suurest vaevast,

kui mind ühel päeval koolmeistri kohalt lahti lastakse ja ma oma leiba tõepoolest sulasena või mõne muu mustatöölisena pean teenima.»

«Ei tea, võib-olla oleks tõesti parem olnud, kui sa sulaseks oleksid jäänud,» arvas ema. «Sest niisugune koolmeister, kes iga päev, igas asjas ja isegi oma hingeõnnistust unustades igapäevase leiva pärast peab värisema, pole ka midagi väärt.»

Ta ütles seda nõnda, nagu oleks kogu ta aastakümneid kestnud suur elujõud siinsamas oma koolmeistrist poja töölaua juures ainsa hetkega pihuks ja põrmuks varisenud. Ning ta läks välja.

Aga vaevalt oli ta oma mahaküdenud leivaahju ette jõudnud, kui kuulis teisest uksest Martinit klassituppa astuvat. Ta lükkas köögist klassituppa viiva ukse irvakele ja kuulis, kuidas koolmeister Martin Klaar — ema ei mõtelnud enam talle nagu pojale — lapse juurde minnes küsis:

«Noh, lapsuke, mis sa teed siin? Kas kümne käsu lõppsõna on sulle juba pähe jäänud?»

«Ma ei tea,» vastas laps.

«Eks sa katsu,» ütles koolmeister Klaar. «Julgus on pool võitu.»

Ema ohkas: kust see julgus talle praegu pidi tulema.

«Mina ütlen nõnda: Tema, Issand, sinu Jumal...» algas laps, takerdus ja puhkes nutma. Ka seekord läks tal kõik segamini.

Koolmeistri ema kuulis seda oma mahaküdenud leivaahju ette, millest ta veel ikka ei olnud hakanud süsi välja tõmbama. Ta lükkas klassitoa ukse pärani. Koolmeister Klaari pilk kohtas köögis ahjuroopi käes hoidva ema pilku. Ning ta ilme muutus virilaks, kui ta lapsele ütles:

«Eks sa hakka siis pealegi koju minema, aga vaata, et ta sul homme oleks selge nagu vesi.»

Miina oli oma aastate kohta suur ja üsna tugev tüdruk. Tuisuseid päevi oli olnud ka varem, aga ta polnud

veel kordagi koolituppa ööbima jäänud. Kui Miina koolipäeva lõppedes vahel oligi katsunud mõtelda, et peab terveks õhtuks ja pikaks ööks koolituppa jääma, siis oli ikka hakanud niivõrd kole, et puhke kas või sellesama mõtte juures nutma. Aga täna ei tulnud see kõne allagi. Täna oli ta ainsaks põletavaks sooviks põgeneda ära inimeste juurest, jõuda Aadumäele, pugeda vaiba alla ja tunda ema lähedust. Pealegi oli ta lõunaks kaasavõetud toidumoon otsas. Ema kinnitas küll tihtipeale, et kui on halb ilm, ära sa siis tulema hakka, jää aga siis ööseks. Kui kõht tühjaks läheb, eks sa võta siis koolmeistri ema käest naela või paari osa leiba võlgu — kui leiba on, ega siis veel viga pole.

Ema rääkis seda nii lihtsalt ja näis arvavat, et seda on niisama lihtne teha kui rääkidagi. Ema ei näinud selles leivalaenamises mingisugust raskust, aga Miina kartis. Koolmeistri ema polnud sugugi halb inimene. Siis kui poisid ulakust tegid, oli ta küll vihane ja lendas poiste hulka nagu kull, kuigi oli vana inimene, ja hakkas kohe neile rusikatega selga võmmima. Aga ega see ei tähendanud seda, et ta süda halb oleks olnud ja ta Miinale leiba poleks laenanud, kuid küsimine oli Miinale nii raske, et ta ennem oleks küll järgmise õhtuni ilma söömata olnud. Raske oli isegi seda kohvi ära juua, mida vanainimene mõnel külmal hommikul, aga vahel ka õhtul enne kojuminekut pakkus. Täna ei pakkunud ta Miinale kohvi, kuid aitas tal sütest hõõguva ahju ees salli ümber palitukrae siduda ning ütles:

«Kas sa selle tuisuga täna ikka lähed? Näe, meil siin parajasti leivategemine käsil, paistekakk juba valmis; võiame silgusoolveega üle, võtame oodet. Pärast saab leiba.»

Koolmeistri ema rääkis täna nii südamlikult. Aga Miina vastas:

«Mis see tuisuk mulle teeb.»

«Palitu on sul lühike,» muretses koolmeistri ema.

«Jah, ma ju kasvan,» oli Miina meelsasti nõus. «Aga sukad on mul head.»

Rõõmus nendele emakootud villasukkadele, mis olid alguses küll natuke karedad ja torkisidki, kuid nüüd juba ammu pehmed, hakkas Miina sel tuisusel õhtul kooli-

majast tulema. Sukad olid tõepoolest head, need olid nii pikad ja paksud ega lasknud ei tuult ega külma läbi. Tee koolimajast tuli esialgu läbi harva männiku ja pööras siis suurele teele just Seasöödi künka otsas, kust selge ilmaga võis seletada isegi Aadumäge. Aga täna ei näinud Miina isegi Reala küla, mis ometi asetseb siinsamas künka all. Mitte kaugel siit olid ka paemurruaugud, millede eest teda nii tuisu kui pimedaga oli käsitud hoida. Praegu veel nägi, aga sellest polnud palju kasu, sest täistuisanud teed tuli tunda jalgadega: kui sügavale ei vajunud, oli tee jalge all, kui vajusid — oli tee kadunud. Tuul puhus vasakult küljelt, paemurruaugud jäid paremale ja kui Miina teelt kõrvale kaldus, siis alati paemurru-aukude poole. Justkui kurjast, mõtles laps, kui koju saan, siis räägin. Ega mina rumalam ei ole kui hobune. Kodu on veel kaugel ja seda teed annab täna minna. Hobused ka hoiavad jalgadega teed. Isa rääkis kord jutu mehest, kes oma hobuse ise ära eksitas. Või oli see isa ise, kellega see noores eas oli juhtunud. Kuid oli see nüüd isa või mõni võõras mees, aga ta ei lasknud hobusel minna nagu hobune tahtis, kiskus looma ikka ühest ja teisest ohjajarust niikaua, kui oligi eksinud. Oleks ta hobusel lasknud minna ikka omapead, siis ta oleks ilusti koju jõudnud, aga nüüd eksis pika öö mööda ilma ringi ja sai palju valu kannatada. Vaata, kuidas inimene võib olla veel rumalam kui loom! Mina hoian teed, mina ei lähe paemurru-aukudesse, mina ei eksi, mõtles Miina ja hoidis sellega oma julgust ning lootust alal.

Praegu oli veel üsna valge, aga varsti on õhtu käes, ilm hakkaski juba muutuma. Miina ei kartnud pimedust. Nüüdki nägi ta ainult seda, kuidas tuisk ümberringi möllas. Kõik oli segamini, nii taevas kui maa. Ei paistnud metsi ega maju; kuigi kusagil siin üsna tee ääres pidi olema vana Okka Leenu saun, aga ei Miina näinud täna selle varjugi, nagu oleks tuul ja tuisk selle armetu übriku ei tea kuhu kandnud. Ning Miina koguni ootas pimedust, ekslikult uskudes, et siis ka sellise ilmaga hakkavad paistma tuled, et siis hakkab paistma tuli ka Aadumäe aknast. Seetõttu oli ta üsnagi rahulik, mureks ainult paemurruaugud. Kui saab mööda nendest ja hak-

kab paistma tuli, mis siis enam viga. Ta läheb vähehaaval, puhkab ja läheb jälle, kas või roomab kohe, aga peab saama koju. Mõeldes isegi sellest, et peab minema üle lume roomates, ta ei kahetsenud, et oli lahkunud koolitoa küdeva ahju eest; ikka veel põletas ta hinge häbi sellest, et koolmeister oli ta kinni jätnud. Ainult silgusoolveega võitnud paistekakku oleks ta praegu küll suure tüki ära söönud.

Siin, keset lagedat, oli tormi mühin ühtlane. Kui tuisk oleks tagant! Kui tuul kogu aeg nii kangesti pahema kõrva poolt ei pressiks, kui ta siis natukenegi mahti annaks!

Ta oli Taari lagedal ja paemurru-aukudest juba ammugi möödas, kui kuulis oma selja taga hobuste norskamist ja kellegi tormist rebestatud häält. Miina jäi seisma, pöördus ringi ja nägi üles vaadates oma näo kohal hobuste lõõtsutamise punetavaid ninasõõrmeid. Kutsar nagu kehastunud tuisk karjus ja näitas Miinale peaga ning piitsaga, et ta teelt kõrvale astuks. Miina astus teelt ära, vajus rinnuni hange ja sai mahti alles nüüd kutsarit ja tõldsaani vaadata. Ei, see ei olnud Kulina härra, see ei olnud Babin, kes mõnikord oma saani tee äärest lapsi täis korjas. See oli Vöhunõmme härra, see oli parun Taube — tema sõidule ei võta. Miina seisis tee ääres hanges ja ootas, kuni tõldsaan mööda sõidab. Kuid seda andis oodata. Kutsar, Jõhvika Priidik, hoidis täkkusid, käed ohjadega vastu rinda. Seljas sinine, kroogetega kutsarikasukas, ptruutas ta kogu aeg, nagu punetav ja vihane, mitte niisugune nagu siis, kui ta mõnikord, paruni linna viinud, tühjalt tagasi sõitis. Siis ta nägi, võttis sõidule, oli lahke ja rääkis lastega. Aga nüüd ta oli niisugune, et karda kohe: ta on sulle võõras, ta ei tunne sind, pole sind eluilmas näinudki.

Sel ajal kui kutsar Priidik niimoodi kramplikult hobuseid hoidis, lükati tõldsaani uks lahti ja Miina nägi saksa valget nägu kõrge kasukakrae vahelt. Parun kutsus sõidule, mõtles laps. Hirmus tuisk on, sellepärast; näe muidu ei võta, aga täna võtab. Ta kahlas läbi hange saaniuksele lähemale.

«Kust sina oled?» küsis parun Taube selges eesti keeles.

Härra kõrval on küll piinlik istuda, aga ma siiski lähen, ma saan ju niiviisi üsna kodu lähedale, jätkas Miina oma mõtet ning vastas häält pingutades:

«Ma olen Aadumäelt.»

«Kes su isa on?» jätkas parun oma pärimist.

«Ma olen Heina tütar,» vastas Miina. «Minu isa on härjatallis.»

«Kas sinu isa ei ole sind õpetanud, et sa pead oma härrat teretama?» küsis parun Taube. «Või oled sina see kange, sõnakuulmata?»

«Ei tea,» kostis Miina abitult.

«Ja tee pealt sina mine ikka kõrvale, kui sinu härra sõidab, ehk ma lasen Priidikul sulle piitsa anda,» lõpetas parun Taube oma jutuajamise Miinaga. Saani uks tõmmati paukudes kinni, ja nagu oleks see olnud signaaliks, et võib sõita, laskis kutsar ohjad lõõga, hakkas nõõtama, kuigi ta täkud juba selletagi minema söötsid. Vähe aja pärast olid nii hobused kui tõldsaan tuisku kadunud.

Miina läks nüüd tükk maad edasi, hoides end jälgedesse. Ilm tõmbus ikka hämaramaks ja varsti pühkis tuisuluud tee ta ees jälgedest siledaks. Laps jäi seisma, praegu ta ei suutnud enam. Alles natuke maad tagasi oli ta suurelt teelt pöördunud taliteele, mida tähistasid teivaste otsa seotud õletuustid. Ühe niisuguse teetähise juures Miina peatuski. Siin, talitee hakul, tundis ta igal õhtul kodu lähedust. Igal õhtul paistis siia tuli koduaknast. Täna otsis ta seda tuld asjata. Miina võttis kinni teibast, mille külge oli seotud õletuust, ja püüdis läbi pimeduse näha järgmist teetähist, kuid ei näinud seda. Noh, teetähised pole pandud ju nii lähestikku, nende vahet on mõnikümmend sammu, aga selles möllus ei näe kolme sammugi taha. Ta läks edasi ja jõudis järgmise teetähiseni, kuid sealt edasi neid enam ei tulnud. Võib-olla oli tuul nad maha ajanud, aga võib-olla oli teepõhi jalgade alt kadunud. Ei saanud enam millestki aru, igal pool oli ühesugune sügav ja pehme lumi.

Kord oli Miina jahukastist leidnud hiirepoja, kes oli üleni valge, välja arvatud ainult ta silmad. Kindlasti oleks ta sellesse kasti surnud, kui Miina poleks teda sealt päästnud. Nüüd meenutas see lumemöllune lagen-

dik Miinale samasugust jahukasti ja tema ise sumas selles niisama abitult kui hiirepoju. Kes päästab tema? Kas tõesti teda siit ei leita? Kas ta koju enam ei pääsegi? Juba siis, kui ta oli alles üsna väike, kuulis ta lugu metsavahist, kellel salakütid teiba läbi varrukate ajasid ja suu täis toppisid. Ega nad muud talle ei teinudki, ainult irvitasid veel ja soovisid talle head teed koju minna. Metsavahi kodu oli kaugel, kuid viimaks jõudis ta ometi pärale. Oli talvine öö ja pakane aina paukus. Kuidas sai metsavaht oma käsi külma eest kaitsta, kui tal puu oli läbi varrukate aetud! Ta ei saanud koduuksele koputadaagi... Ta lõi jalaga ja jäi ootama, kuni ta naine kotta tuli ja küsis, kes seal on. Metsavaht katsus rääkida, kuid sõnade asemel tuli kuuldavale ainult segane mõmin, millega ta hoopiski ära hirmutas oma naise, kes teda sellest mõminast ei tundnud. Sellel lool oli vist kurb lõpp — metsavaht külmus surnuks, kuna naine ei julgenud talle ust lahti teha. Peaaegu kõikidel lugudel, mida Miina oma lapsepõlves kuulis, olid kurvad lõpud. Ja kurvad olid ka kõik laulud, mida ta oli kuulnud, ükskõik kas oma ema või teiste suust. Kui Miina siia tuisku sureb, siis on ema veelgi kurvem, siis on ta lauludel veelgi kurvemad lõpud.

Ta oli nüüd juba mitu korda viimase jõu kokku võtnud ja mitu korda juba lumme kukkunud. Ta randmed hakkasid külmetama. Ema, sa armastad mind! Ma kohe tunnen, kuidas sa mind armastad! Sa armastad meid, oma lapsi! Tule, aita mind! Ja heideldes üksinda keset lagedat välja tuisuga, teadmata enam, kuhu minna, meenus Miinale pilt tollest ööst, mil ta vend Juhan Mandžuriast tuppa astus ja ema voodi ees seisatas, võtmata peast oma karvamütsi, mis ulatus tal peaaegu lakke. Miina magas ema selja taga — kui soe oli seal magada — ja nägi, kuidas ema asemelt tõusis ning käed ümber Juhani kaela põimis. Täna hommikul oli veel ilus ilm ja Juhan läks Rüngale onu juurde. Aga kui see venna suur müts oleks siin, topiks ta oma käed selle põhja, varjaks sellega oma näo ja jääks magama!

Kui oleks natukenegi tuulevarju!

Miina oli väsinud. Ta istus sügavasse lume sisse maha ja mõtles, et siin läheduses peaks olema lubjaahi. Leiaks

ta selle üles! Leiaks ta üles sellegi koha, kus Jüri ükskord teravate paekividega maakamarat lõhkus. Lume sees oligi vaiksem. Veel sügavamale, ja on veelgi vaiksem! Ning pugedes ikka sügavamale ja sügavamale lume sisse, tuli talle meelde seegi, kuidas ta tookord üle põllu oli tulnud, veepudel käes ja meel rahulolematu, et vari ta eel nii lühikesena tatsas.

22

Jüri sammus mööda taliteed tähisest tähiseni. Tuisk oli parun Taube saanijäljed ammugi maatas teinud. Kohe, kui Jüri teele asus, hakkas ta nagu isagi uskuma, et Miina jäi ööseks koolituppa. Oli võimatu mõelda, et ta selle tuisu ja sajuga tulema hakkas. Kui hakkas tulema, siis eksis teelt ja on praegu kusagil hanges. Ilm on säärane, et võis eksida kus tahes; võis väsida ja siis hange külmuda üsna kodu külje all. Kes võis ütelda, et siit, kus Jüri esimest korda seisma jäi ja hõikas, oli Aadumäele ainult kolm-nelisada sammu. Ta kuulatas, kuid kuulis ainult seda, kuidas tuul ta häälekõla karmesti ära kandis. Torm huilgas ise, tema huikeid oli terve legendik täis. Inimene ei ole lind, oli Jüri mõtelnud juba päeval, nähes, kuidas leevikesed endid südatalvelgi kõrte otsast toitsid. Nüüd mõtles ta sedasama: on tuisk möödas, tulevad linnud jälle välja, hakkavad omale toitu otsima, aga inimene, kui ta sellesse valgesse põrgusse on eksinud, ei näe järgmist hommikut elusana. Miina ei olnud veel inimene, ta oli alles laps. Ja sellepärast võis kergesti juhtuda, et ta koolitoast siiski tulema hakkas. Ega tal pole veel täiskasvanu aru, kuid lapse armastust kodu vastu on tal küll.

Jüri sammus mööda taliteed ja hüüdis iga tähise juures Miina nime. Ta hüüdis enamasti sõbralikult, kuid vahel siiski kajas ta hääli vihaselt, nagu ähvardaks ta Miinat, kes end tema eest mingi pahateo pärast peidab. Aga vihaseks läks ta üksnes sellepärast, et torm kiskus talt igakord hääle vägivaldselt suust, mattis selle kohe oma mühinasse. Ning seegi, mis ta vägevana kavatsenud hüüdest tormimühinas väetina edasi kandus, lendas

jälle ainult ühele poole, ikka lubjaahju sihis. Kuid kes ütleb, et Miina, kui ta on eksinud, just sinnapoole sattus? Kes ütleb, et ta väsis tee äärde? Kes teab, kui kaugelt ta veel enne läks, kui maha jäi?

Aga kaeblik oigamine, mida ta talitee lõpus hakkas kuulma, kostis teele üsna lähedalt ja hoopiski mitte sellest küljest, kuhu Jüri hüüded lumetormi mühinaga olid kandunud.

«Miina! Miina!» hüüdis Jüri viimast korda ja kuulis nüüd oma häält kajavat võidurõõmsamana kui kunagi varem. Järgmisel hetkel kahlas ta juba kiiresti läbi lume oigamise poole. See kostis lumest. Ta ei näinud enda ees midagi, mis oleks meelde tuletanud inimest, ei mingit lumest tumedamat kogu. Näis, nagu oleks siin lumi ise oma suu avanud, et neid kaeblikke helisid kuuldavale tuua. Aga kui Jüri oma käed kummardudes välja sirutas, sattus esimesena ta kätte Miina lühikesest palitukäisest väljaulatuv käeranne. Kinnas oli käes, aga kinda ja käise vaheline katmata randmeosa oli märg ning külm. Nõnda oli lugu ka teise käega. Ning Jüri, see valitseja arvates toores teomeses, keda ta oli võrrelnud pullhärjaga, langes põlvili lumme, võttis õe randmed oma kämmaldesse ning puhus neile peale oma sooja hingeõhku. Kas nemad, Aadumäe lapsed, polnud sel kombel toibutanud mesilasi, kui nad vahel pärast äkilist vihmasadu neid lennujõuetuina leidsid? Aga hingeõhuga ei olnud tänases lumemärulis pikemat midagi peale hakata, nii kuum kui see iseenesest polnudki. Sellepärast võttis Jüri varsti kasuka seljast, mässis selle Miinale ümber, võttis ta sülle ja hakkas minema, kuid mitte Aadumäele, vaid suure tee poole, kustpoolt lootis varem tuulevarju ja sooja leida.

Sel tuisusel hilisõhtul ei olnud Toomatarel meesperet kodus ja see oligi põhjuseks, miks naised magamaheitmisega olid viivitanud. Perenaine Mai, kes ennemini oli arg kui julge inimene, istus tütreaga köögis ja katsus kedrata. Õhtuti vaevas teda harilikult uni; kui mehed

kodus olid, vajus ta pea kedrates tihtipeale rinnale, kuigi vokiratas edasi käis, aga täna oli see lausa hirm, mis teda rahulikult kedrata ei lasknud. Lugu oli paha sellepoolest, et vokiratta vurin keelas teda kuulatamast, arg aga peab iga krõbinat enese ümber kuulma, kuigi see teda julgemaks ei tee, vaid mõjub hoopis vastupidiselt. Vokk oli tõmmatud korstnajala lähedusse ja perenaine Mai istus nõnda, et ta silmad olid pööratud akna poole. Akna all oli laud, laual põles lamp ning selle valguse-sõõris istus peretütar Anu, kummardudes noorusliku abitusega näputöö kohale, mida ta veel hästi ei osanud, — ta tikkis punase lõngaga suuri nimetähti käte-räti nurgale. Perenaine kuulatas tormi undamist korstna-lõõris ja heitis iga natukese aja tagant pilgu aknale, mis oli sula seetõttu, et seda väljastpoolt kattis paks õlgmatt.

«Ma ei või seda akent vaadata,» ütles ta vokki seisma jättes. «Ükslugu tuleb silmade ette, et kellegi nägu vaatab sisse. Matt on küll ees, aga ega seda pole siis raske üles tõsta või naeltest hoopis maha tõmmata.»

«Ema, sa ajad üsna hirmu peale,» vastas Anu, püüdes ema hirmu naljaks pöörata, aga ühtlasi ka ise kartes. «Kes selle tuisuga sul mööda aknataguseid peaks kolama.»

«Juhtub aga,» ütles ema. «Parem, kui aknal tekk ees oleks.»

Ta hakkas uuesti vokki tallama.

«Pean ma siis ette panema?» küsis tütar ja tõusis vastust ootamata, oma näputööd lauale pannes. Aga enne, kui ta teki akna ette saigi, hakati uksele tugevasti koputama.

«Noh, mis ma sulle ütlesin,» lausus ema tasahääli. «Las kolistab pealegi, meie ei tee lahti.»

«Aga mis me siis ütleme?» küsis tütar.

«Meie ei räägi sõnagi,» vastas ema. «Mis sa arvad, kui me tule hoopiski kustutaksime?»

Et teineteise sosistamist kuulda, hoidusid kaks naist ligistikku.

«Mine, rumal,» arvas tütar. Ning natukese aja pärast: «Võib-olla on aga meie omad?»

«Ei ole,» vastas ema sellepärast, et sissetökkija ikka

tugevamini koputama hakkas. «Mõni avinurmik — meie ei tee lahti.»

Aga Anu polnud sellega sugugi rahul. Ta ütles, et avinurmikud on ennegi oömaja saanud, ja tahtis juba avama minna.

«Isa keelas ära, isa ei lubanud,» ütles ema tigidusega hääles. Aga nüüd oli tüdargi enesevalitsemist kaotamas, kuna ta ukse tagant ei kuulnud enam ainult kloppimist, vaid juba rääkimist ja hüüdmistki.

«Ei, ega ma lahti ei tee, ma ainult kuulan, mis ta seal räägib,» ütles Anu, avas tasahilju toaukse ja astus kotta. Kotta astudes tundis ta häälest kohe, et sissetungija polnud keegi muu kui Aadumäe Jüri.

«Mis sina selle tuisuga kolistad?» ütles ta järsku rõõmsana, hirmust ja kartusest vabanedes. Anu oli Jüri tuleku üle seda rõõmsam, et isa ega vend kodus ei olnud. Ta avas ukse ja laskis sisse poisi, kes kandis midagi süles.

«Tere, jumalime,» ütles Jüri elava kandamiga üle kōjaläve kōōki astudes. «Lasite ikka viimaks ometi sisse.»

«Ega meie teadnud, kes klopib,» ütles perenaine Mai ja tahtis kōōigest pikemalt rääkima hakata, oma hirmust ja kavatsusest mitte kedagi sisse lasta, kuid Anu katkestas teda hüüdega: «Jumal, see on ju laps, keda sa siia kannad!» Ta kortsutas kulme ja saatis emale kiire etteheitva pilgu. Ema avas ukse tagakambrisse, aga Jüri ei läinud sinna. Ta jäi seisma keset kōōki, last tugevasti süles hoides, nagu ei kavatseks vōi ei raatsiks ta teda kuhugi panna. Kes teab, kui kaua ta nōnda oleks seisnud, kui Anu poleks tema juurde tulnud, Miina ta sülest ära vōtnud ja tagakambrisse viinud. Seal asus ta kohe lapse jalgu lahti vōtma.

«Ma tahan koju,» ütles Miina, kes nägi, et ta kodu asemel oli sattunud vōōrsile, et ema asemel ümbritseisid teda vōōrad naised. Kuid Jüril oli hea vaadata, kuidas Anu käed kiiresti Miina kallal askeldasid, teda lahti riietades, kuivatades, teda siit-sealt lumega hōōrudes.

«Küll me lähme,» ütles ta Miinale rahustavalt. «Oleksime kohe läinud, aga siia oli ju lähem — külm oleks su ära vōtnud.»

Perenaine Mai päris ning Jüri pidi jutustama üksikasju sellest, kuidas ja kust ta oli Miina leidnud. Jah, oleks võinud kergesti juhtuda, et teda poleks leitud; kui ta oleks teest kaugemale läinud, siis poleks teda enne kevadetki leitud.

«Pidid sa siis koolitoast tänase ilmaga tulema hakkama!» ütles Anu kahetsevalt.

Laps vaikis. Ta sõrmed ja varbad valutasi ning vahete-vahel tundis ta seda valu ulatuvat südameni. Ta püüdis olla kannatlik nii selle valu kui kojuigatsuse puhul, mis olid omavahelises seoses sellega, et ta uskus kodus kogu oma valu otsemaid vaibuvat. See oli petlik lootus, mis on ju igasuguse valu ustav kaaslane. Praegu tuletas ta meelde koolitoota küdevat ahjusuud, mille ees koolmeistri ema ta palitukraele oli salli sidunud, ning seda, kuidas ta oma heade sukkade üle oli rõõmustanud. Nüüd olid need paksud villasukad võetud tal jalast läbi-märgadena. Teadmata, kas nende märgade villasukkade, tema eest praegu siin hoolitsevate võõraste naiste või veel millegi muu tõttu tundus ta ema headus rikutuna, kuna ema ennast ei olnud siin, ja sellega, et teda siin ei olnud, oleks teda, tema ema, nagu hüljatud. Tundes seda kõike nii, ta ei suutnud enam olla kannatlik ei valu ega kojuigatsuse suhtes ning ütles teist korda:

«Ma tahan koju.»

«Sa pead ju siis jälle tuisu kätte minema,» lausus perenaine Mai.

«Ma tahtsin teilt hobust küsida,» ütles nüüd Jüri.

«Ei meil pole mehi ega hobuseid kodus,» hakkas perenaine hädaldama ning jutustas Jüri küsimust ootamata, et nende mehed olid läinud veskile, et pole teadagi, kus nad praegu on, kas jäid sinna ööseks või hakkasid tulema. «Kui hakkasid sealt tulema,» muutus ta Miina vastu ootamatult osavõtlikuks, «siis on karta, et ka nemad eksisid tuisku ära nagu sinagi, väeti lapsuke. Et see kõik pidi nõnda juhtuma, et siis mitte kedagi ka ei olnud, kes sind oleks sõidule võtnud!»

«Või oleksid mööda suurt teed veel natuke maad edasi tulnud ja meile sisse astunud,» arvas Anu.

«Jah, hakata selle tuisuga minema mööda taliteed!» ütles Mai. «Ei ühtegi maja tee ääres ega jälge teel.»

«Jälgi oli,» ütles Miina.

«Mis jäljed need siis võisid olla?» küsis Jüri.

«Härra sõitis minust teel mööda,» vastas Miina.  
«Need olid tema saanijäljed.»

«Mis asi see tal oleks olnud laps tee äärest peale võtta,» arvas Anu esimesena.

«Noh, oota sa seda,» ütles seepeale Jüri. «Taube ka kedagi peale võtab. Rumal inimene, kes seda mõtlebki.»

«Nogah, mis see meiesugune tema silmis ka on!»

Seda lausus Anu, aga nüüd segas end jutusse ka Mai.

«Mis sina tead ka parunihärra üle pahandada,» ütles ta tütrele. «Mine tea, kas teine nägigi last tee ääres.»

«No-oh!» tähendas Jüri.

«Sulle endale tulevad silmade ette igasugused näod ja asjad,» ütles Anu, kusjuures ta nagu kogemata Jüri kätt puudutas, «aga seda sa ei taha uskuda, et saks tee ääres last näeb.»

Jüri vaatas tüdrukule sooja pilguga, milles ei puudunud tänulikkuski, et ta nii agarasti Miina eest hoolitses. Vaata, kuidas Anu käed liikusid — kiiresti ja hellalt, nagu oleksid nad nõuks võtnud külma käes kannatada saanud lapse juures imet teha. Ega need käed Miinale halba ei teinudki, aga päris ime toimus Jüriiga, kelle karm nägu muutus nüüd õrnaks. Anu püüdis Jüri sooja pilgu kinni ja langetas kohe õnnelikuna silmad, kuna nüüd ema ütles:

«Mis siis arvad — vahib teine kutsar Priidiku selga ega märka muud midagi.»

«Nägi küll!» ütles selle peale Miina. Ikka kodule mõteldes ta poleks tahtnudki kõigest sellest praegu rääkida, aga et talt päriti, siis jutustas ta kõik kuni üksikasjadeni. Ta oleks teelt äraagi läinud, kui oleks kuulnud, aga tuis vihis ümber pea ning ta ei kuulnud midagi, pidi peaaegu hobustelegi jalgu jääma.

«Ja Taube ütles siis niimoodi: ehk ma lasen Priidikul sulle piitsa anda?» küsis Jüri.

«Jah, sedamoodi ta ütles,» kinnitas laps, kellele Anu kuivad sukad oli muretsenud ja kes nüüd uuesti oma kojuigatsust hakkas ilmutama.

«Rajakas!» lausus Jüri, ilma et ta praegu midagi oleks kuulnudki. «Piitsa anda! Jah, seda ta teeks nii ööd kui

päevad. Kas niisugusele võib anda inimese nime?» küsis ta esmalt Anule ja siis perenaisele otsa vaadates. «Meie verest ja higist ta elab ja läheb ülbeks. Maha tuleks ta lüüa nagu...»

Sel silmapilgul jagas Anu Jüri viha täielikult. Ta vaatas noormeest suuri silmi. Jüri nägu oli nüüd vihast moonutatud, kuid nõndagi tundus ta Anule ilusana, oli meeldiv. Aga perenaine Mai kohkus seda nägu vaadates; tema arvates oli Jüril nüüd hirmsam nägu kui ühelgi neist lõustadest, mis talle hirmuga aknast vaadates olid viirastunud. Kuid ta ei lausunud musta ega valget, jäi mõttesse ja vaikis tükk aega veel pärast sedagi, kui Jüri oli läinud külast hobust vaatama.



## Teine jagu

### 1

Valitseja Nurm pidas sõna. Ei aidanud siin Mart Heina alandlikkus ega palved: Jüri saadeti härjatallist minema. Ta hakkas nüüd käima välistöödel, vedudes ja metsas, mille kohta isa ütles, et see sööb rohkem riiet kui asi väärt. Valitseja Jüriga ise ei rääkinud, aga seda rohkem rääkis ta temast teistele. Ning need teised kuulsid, et Jüri kippunud talle kallale; esialgu, tõsi küll, ainult sõnadega, kuid ega palju olevat puudunud, et ta käedki abiks oleks võtnud. Valitseja jutu järgi polnud Jüri parem kui metsloom. Niisuguse tormi pidavat mõisast hoopiski ära saatma, sest kui kergesti võivat säärane mitte ainult härrale ja valitsejale, vaid igale teiselegi mõisas elukardetavaks muutuda. Seda kõike rääkis valitseja mitmel pool, aga viinavabrikus kuulis Mart seda oma kõrvaga pealt. Mardi juuresolek Nurme ei seganud, vastupidi, see näis teda koguni kannustavatki. Kui ta ähvardavalt ütles, et ta veel kannatab ja vaatab, kas Jüri ennast parandab või mitte, siis otsis ta pilk tingimata Mardi üles, nii väikeseks kui Mart ennast tegigi. Kuula sina, vanamees, ja hoiata teda, et see torm omale aru pähe võtaks. Nõnda näis valitseja pilk kõne-

levat, kui see Mardi teiste selja tagant üles leidis. Ja kui sellest ei aidanud, kui Mart tema arvates küllalt veel väike ei olnud või kui ta pealtkuulajate poolehoidu veel liiga väikeseks pidas, kordas ta oma vana naljagi, et Jurit ei võinud ka hea tahtmise juures härjatallis pidada, ehk olgu siis, et tedagi oleks seal ketti pandud. Juri aga pidavat talle tänulik olema, et ta sellest parunihärrale pole rääkinud.

Aga vanast Mardist, kuigi valitseja seda soovis, ei olnud sedapuhku pojale ei hoiatajat ega aru pähe panijat. Pärast seda, kui Juri öösel Miina koju tõi, ei tulnud tal enam mõttesegi poega noomida, kuigi see esialgu ta kavatsuste hulka kuulus. Laps jäi haigeks, naine soigus ja Juri tuletas ükslugu meelde, kuidas parun oli ähvardanud, et laseb Miinale piitsa anda. Kuidas või mis asja eest ta saaks siis Jurit veel noomida? Selle kahe-kolme sõna pärast, mis Juri valitsejale tallis ütles? Mis need siis ikkagi ära ei olnud! Nüüd tagantjärele oli Jüril Mardigi silmis õigus, aga Jürile endale seda ütelda ei tihanud Mart poolegi sõnaga. Sellist õigustust jagas ta pojale ainult oma südames ning alles mõni päev hiljem, kui Juhan Rüngalt tagasi jõudis, usaldas sellest rääkida ka temale. Ning nüüdki tuli see jutuks alles pärast seda, kui Juhan ütles, et ka temal on tahtmine kuuks-paariks mõisa tööle minna.

«Või nüüd sina ka veel,» lausus vana Mart. «Kuid mina näeksin hea meelega, et teie mõlemad, nii sina kui Juri, endid mõisast hoopis eemale hoiaksite. Teie ei ole niisugused inimesedki, kes mõisas läbi saavad, sest te kipute üksvalu unustama, et mõisas ei ole oma arvamist ega oma tahtmist.»

«Kuid mina olen juba kroonut teeninud,» väitis Juhan. «Seal ju ka ei ole oma arvamisega ega oma tahtmisega midagi peale hakata.»

«Mina ei ole seal olnud ja mina ei tea, kuidas kroonus peab harjuma,» ütles isa, «aga mõisas on niisugune lugu, et siin sa ei harju enne, kui oled varguse selgeks õppinud. Kui oskad ja kui juba oled saanud mõisa varastada, siis on hoopis kergem, ükskõik mida siis sinult ei nõutaks, olgu see siis töötegemine, sõnakuulmine ehk minu pärast kas või seegi, et sa pead paruni

ees müts näpus seisma. Kas sa arvad, et Ronk Madise taoline mees võiks seda niisama kergelt teha, kui ta poleks vlevõtmega juba mitu korda mõisa viljaaidas käinud. Aga saada sind või Jürit öösel mõisa aita viljavargile — te ei lähe.»

«Tahad sa siis meist vargaid teha?» küsis Juhan.

«See pole vargus,» ütles isa. «Kui inimene läheb ja toob sealt, kuhu ta oma tööga on kogunud, siis on tal selleks täielik õigus. Häbiasi ainult, et me peame seda tegema ikka salamahti ja seaduse ees vargaks jääma, kui see välja tuleb.»

«Nõnda et siis sina ei ole ka seadustega rahul?» küsis Juhan, kellele isa sellised vaated uudiseks olid.

«Kuidas ma siis nendega rahul saan olla, kui nad sunnivad mind iseennast varastama?» küsis isa vastu.

«Sedasama arvab ka Pilpa-Oskar,» ütles nüüd Juhan, mõeldes sellega Oskar Müüri, keda mõisas oli hakatud hüüdma ameti järgi.

«Arvab ta seda?»

«Jah, ta ütleb, et iga mõisnik ja vabrikant elab rahvalt kokkuriisunud varandusest.»

Vana Mart hakkas nohisema.

«Noh, tōsi ta on,» lausus ta siis viimaks. «Kuid küsi, kas niisugune läheks öösel mõisa aita, tooks sealt välja paar kotti rahvalt riisunud otra või rukist. Võta näpust.»

«Seda ta võib-olla küll ei teeks,» kahtles Juhangi.

«Ja mis ta siis mõtleb?» küsis isa. «Mõisa omaks seda ei tunnista, kuid oma käega võtmise laidab ka ära.»

«Kas ta seda just laidab, aga sellest paremaks peab ta niisugust tööd, mis kogu sel sakste värgil sussid püsti lööb.»

«Noh, seda aega küll ei tule,» kahtles isa ja hakkas otsekui selleks, et juttu mujale pöörata, Juhanile soovitava tööd lubjavabriku juures. Muidugi, ka lubjavabrik kuulus mõisale, ka see seal oli mõisa töö, kuid vana Mart arvas, et on siiski parem, kui ei olda nii väga valitseja ja paruni silma all. Kes teab, millega sa võid neid ühel päeval jälle pahandada. Võib-olla, et käid püstipäi nagu see Jüri, või lähed liiga sirgelt mööda. See on mõisaõuel juba paha; sa hakkad ennast siin sellega nagu peremeheks pidama. Kuid vanal Mardil oli

veel teinegi põhjus Juhanit lubjavabrikusse sokutada: ta ei tahtnud sedagi, et Juhan pilpalõikajaga liiga palju tegemist teeb. Saab kaugemale, puutuvad harvem kokku. Nagu linnameestesse üldiselt, suhtus Mart ka Oskarisse umbusklikult. Mine sa tema hinge sisse näe — sõnadesga kukutab troonilt kõik keisrid ja jumalad, kuid tegu ennast pole ollagi.

See oli raske umbusk ja see ei pesitsenud ainult Mar-dis. Seda oli ka teistes. Isegi Juhanis. Ja võimsalt oli see oma juuri ajanud juba Jüriski, seal, kus seda isa arvates oli otse kardetavalt vähe, kuhu elu pidi seda saama veel palju ja palju istutada ning külvata, enne kui poisikesest mees saab. Kas polnud seegi poisikese tegu, et ta nüüd nii kodus kui mõisas käis ringi tusa-selt, nagu pilves nagu äikeseilm. Mis sa oma viha teiste-tele näitad? Kellel seda teada tarvis on? Valitsejale teeb see ainult rõõmu, see sinu vihane nägu, sest ega tema siis mõtle muule kui sellele, et ta su hiljuti härjatal-list ära saatis!

Ühel õhtul seisis Jüri oma pilves näoga puutöötoa künnisel.

«Tere, vabrikant!» ütles ta Oskarile. «Kuhu sa oma männipakud lased panna?»

«Männipakud viskame õue, ukse kõrvale,» vastas Oskar, silmitsedes noort teomeest huviga, mis oli tekkinud talgu lapul ja hiljem hämaras härjatallis, kus nad olid sasikool kõrvuti istunud.

«Noh, hea siis küll,» ütles Jüri ja tahtiski lahkuda.

«Kuhu pagan sa kohe ruttad?» küsis nüüd Oskar. «Mõisa ehitad või?»

«Mõisa, ikka mõisa, mida siis muud,» vastas noormees oma läkiläkit veelgi rohkem kuklasse lükates ja teise käega lambanahkse kasuka hõlmast kinni hoides. Noor teomees esines sundimatult, ta hääl kõlas julgelt ning ta pakasest õhetav nägu kõneles tervisest ja jõust. Kõik see mõjus Oskarile nõnda, et ta ei saanud Jürilt silmigi pöörata.

«Eks tule ka sisse ja näita ennast õige lähemalt,» kutsus ta naerma hakates.

«Siis kohe nagu väljanäitusel või?» küsis Jüri veidi pilkavalt ja umbusklikuks muutudes. Siiski astus ta ras-

kel sammul sisse ja jäi seisma keset töötuba, mis lõhnas kuivadest kaselaudadest ja veritoorestest männilõhmudest. «Mis asja sa mind siis vaatad?»

«Kellest oled midagi kuulnud, seda tahad ka näha,» vastas Oskar.

«Kuulnud!» ütles Jüri veelgi umbusklikumaks muutudes. «Mis sulle siis minust on räägitud?»

Oskar ei vastanud kohe.

«Siis sina oledki see mees, keda valitseja ähvardab ketti panna,» lausus ta viimaks, tõstis käed Jüri õlgadele ja naeris koguni lõbusalt.

Ka Jüri hakkas naerma, kuid tema naer oli juba puhkedes kibe ja muutus pärast veelgi kibedamaks.

«Ketis me oleme juba nagunii,» vastas ta. «Olgu see Nurm kohe üsna muretu, niikaua kui need neetud ketid pole puruks rebitud. Oled sa nüüd mind juba küllalt vaadanud?»

«Jah, olen vaadanud, aga mitte ei saa aru, kas võid inimese maha lüüa?»

«Luba, et ma kisun mõned pilpad,» lausus Jüri, nagu poleks ta neid Oskari sõnu kuulnud. Ta võttis hõõvelpingilt niimeistri, vaatas selle tera ja istuski siis pilpaid tõmbama. Ta ei vastanudki enne, kui oli kümmekond pilbast juba hunnikusse visanud.

«Kas sul siis on mulle niisugust tööd pakkuda või?» küsis ta uue töö proovimisest saadud mõnuga. «Ma ei tea, pole katsunud, kuid arvan, et ega vist. Niitmise ajal mõnikord on konn vikati ette jäänud, sellestki kahju. Ja olgu see mistahes sitikas maas, ikka katsun kas kõrvale või üle astuda.»

«Aga valitseja jutu järgi olevat seda sinust karta,» ütles Oskar.

Jüri lõpetas pilpakiskumise, heitis pilgu niimeistri terale, pani siis tööriista ära liigutusega, mis väljendas lugupidamist, ja ütles püsti tõustes:

«Jah, siis küll, kui tema ennast ja Taubet ka inimeseks peab.»

«Siis küll?» küsis Oskar.

«Siis küll,» kinnitas Jüri ja vaatas Oskarile otsa niisuguse pilguga, mis ei jätnud kahtlustki, et ta õigust räägib. «Kui hinge täis teevad, saan kõigea hakkama.»

Natuke aega vaikinud, ütles Oskar:

«Kasu aga sellest on vähe, õieti ei mingisugustki.»

Jüri vaikis ja vaatas kortsus kulmul maha. Ta mõtles sellele, kuidas Schilling teda poisikesepõlves kepiga oli peksnud, kuidas Taube oli talle näkku sülitanud ja Mii-nat alles hiljuti ähvardanud peksuga. Orja, kannata ja lase ennast peale selle veel teotada! Kas pidi see niimoodi igavesti kestma? Isa tunneb kõiki orjakäske: silmakirjatse näo ees, vannu tagaselja ja varasta mõisa, kust vähegi saad. Tal on elamiseks ainult üks jalgealune ja see on Aadumägi. Muidugi on ka teisi Aadumägesid, niisama armetuid või armetumaidki, kuid katsu pääseda sinna, kui sa siin pole küllalt roomanud ega kintsu kaapinud. Hoia oma leivakannikast kinni, sul on perekond ja sa tahad elada, mees. Isa kinnitab üksvalu, et saksa tuleb austada; ära nurise ja ära hakka vastu, sest sellest pole vähematki kasu.

«Ei, kurat, ma sinuga siiski ei lepi,» ütles ta Oskarile. «Kui sa mõne niisuguse maha notid, siis tänab sind maamunagi, et tal üks roju jälle vähem kanda on.»

«Maamunal võib-olla on tõesti kergem, aga iseasi, kas see ka meiesuguste seisukorda kergendab,» vastas talle Oskar. «Lõuna-Venemaal mullu kevadel talupojad mäsasid, tapsid mõisnikke ja põletasid mõisasid, aga kas sinu elu Aadumäel sellepärast kergemaks läks?»

«Mina ei ole kavatsenud neist kedagi veel maha lüüa,» arvas Jüri ukse juurde astudes. «Aga nende kaitsemist ma endale ka ei võtaks, ükskõik mis mulle selle eest ka ei maksta.»

Õelnud nii, ta avas ukse ja läks välja vastust ootamata, vihaselt. Aga Oskar läitis juba hommikul ahju pandud kuivad männihalud ning jäi kauaks üksisilmi vaatama, kuidas tuli ikka rõõmsamaks muutudes võimust võttis.

## 2

Talv Vöhunõmmel polnud Oskar Müüril esimene, mida ta elas rändtöolisena mõisas. Selliseid talvi oli tal seljataga rohkem. Ta oli töötanud juba mitmes mõisas

ja elu neis kõigis oli üldjoontes ühesugune. Kõik see, mis tast ühes mõisas maha jäi — vaesus, harimatus ja tööst kurnatud inimesed —, ootas teda teises jälle ees. Ees ootasid teda ka needsamad karjalaudad ja härjatallid, needsamad viinavabrikud, töllakuurid, kuivatised, keldrid ja aidad, mida ta oli näinud juba eelmistes mõisades, ainult väikeste erinevustega ehitusmaterjalis, paigutuses või mõõtudes.

Aga vana tuttavana tundus Oskarile isegi umbusk, millega temasse Vöhunõmmel mitte ainult Jüri, vaid mitmed teisedki esialgu suhtusid. Ja kui tal samal ajal poleks olnud kogemusi selles, kuidas see umbusk hiljem ära kaob, muutudes tihtipeale sõpruseks, oleks ta end pärast Jüri lahkumist hoopis halvemini tundnud. Jüri väljendus teravalt, paiskas talle näkku raske süüdistuse. Kuid selle asemel et solvuda, kuulatas Oskar isegi rahuldustundega, kuidas noor teomees oma koormat ukse kõrvale maha pildus. Jüri eksis, pidades teda sakste huvide kaitsjaks, eksis ja käitus selle tagajärjel järsult. Mida see tõendas? Tema leppimatut viha paruni ning mõisa vastu. Kuigi ta sedapuhku äkilise meele tõttu mööda laskis, peab selle viha olemasolu puhul ometi rõõmu tundma. Ja Oskar, keda äsja rängalt oli solvatud, naeratas õnnelikult, kuuldes tooreid männipakke raskelt ja hoogsalt üksteise otsa prantsatavat, otsekui oleks Jüri nad käte vahel esmalt kõrgele õhku tõstnud ja siis täie jõuga maha paisanud. Kui see mees oma eksitusest aru saab, siis temast veel ustavamalt sõpra on raske leida.

Nii lohutas end Oskar ja meenutas oma varasemast elust mitmesuguseid kokkupuuteid inimeste umbusuga. Ta ise kuulus inimeste hulka, kes pidas kinnisust ebausaldavate inimeste suhtes mitte ainult tarvilikuks, vaid otse paratamatuks. Kuid inimestes leidub mitte milligagi põhjendatud umbusku, mis ulatub mõttetute pisi-asjadeni, milledega nad endid muust maailmast nagu tulekindla müüriга eraldavad. Seesuguse põhjendamatu umbusuga ümbritsesid endid kaksikvennad Rammusad, Mart ja Andres, kelledega ta poolteist aastat tagasi Voorel ühes toas elas. Tolles, nagu paljudes teisteski mõisades, oli poistetuba, kus vallalised mõisaorjad mit-

mekesi koos elasid. Kui ta Voorele läks, et seal viinavabriku hiigeltõrsi remontida, paigutati ka tema sellisesse poistetuppa elama. Ta elas kaksikvendadega mitu kuud ühes, ja mida ta ette võttiski, et nende ränka usaldamatust pehmendada, polnud tal väiksematki edu. Ka kõige lihtsamatest asjadest rääkides tasandasid Andres ja Mart oma hääle sosinaks, saatsid talle kõõrdpilke, põrnitsesid teda kui linnameest altkulmu. Sagedasti ajasid nad tema juuresolekul pikki mõistukõnesid maha, salapäraselt silmi pilgutades ja saates neid näomoonustustega, mis meenutasid kurtummade kõnet. Jumal teab, millist salaasja nad omavahel siis arutasid. Neil oli mingisugune säästsumma, mõned hõbemündid, uur, mis öösel peideti kord pea, kord aluskoti alla, kuid mille päevase peidukohaga oli palju tülikam, kuna vennad olid otsustanud seda tihti vahetada. Nõnda oli neil küllaltki põhjust mõistukõnede pidamiseks. Kuid siis ilmade külmenedes tuli hakata poistetoa ahju kütma. Ja juba esimesel ahjukütmisel juhtus raske õnnetus, mis pidi pea-aegu kõigi nende kolme elu maksma. Kaksikvennad, kes ahju kütsid, panid selle liiga vara kinni. Neid ähvardas vingusurm. Oskar ärkas öösel, olles juba jõuetu püsti seisma või käima. Ta roomas suure vaevaga ukse alla ja tegi seal kära niipalju kui suutis. Siis kaotas temagi meelemärguse. Ta ei mäleta midagi sellest, kuidas üks sisse murti ja kuidas nad kõik kolm mõisa suurele töövankrile tassiti. Hiljem kuulis ta, et oli kihutatud versta viis, enne kui ta silmad avas; vankrivahel põhkudel rapudes tulid nad kõik ükshaaval meelemärgusele, kogedes, kui vastik on vingust pääsemisel elu tagasi saada. Pärast viibimist surmasuus minetasid Rammusad, Andres ja Mart, Oskari suhtes oma senise usaldamatuse. Kadusid mõistukõned ja silmapilgutused. Muidugi ei toonud nad nüüdki oma hinge tagant kõike lagedale. Nagu kõigil, jäi nendelgi sinna oma osa, midagi, mis oli kas liiga hea või liiga halb selleks, et seda teistele näidata. Rammusatel oli üheks niisuguseks hingetaguseks saladuseks see, et nad maailma olid tulnud vallaslastena, et nende ema ei olnud mõni vürstinna, vaid lihtne taluteenija. Jah, nii see oli; kuigi nad olid «surmasuus» ei tea kuipalju päid vastamisi peksnud, nagu väl-

jendas kaksikvendadest Mart, mõeldes selle all ligi kümneverstast hirmsat kloppimist mõisa suurel töövankril, põikasid nad alati häbelikult kõrvale, kui Oskaril tuli jutuks nende isa või lapseõlv. Tõde sai Oskar kuulda kõrvalistelt isikutelt ja hoidus siis edaspidi seda valutavat küsimust kaksikvendadega puudutamast. Tõepoolest, sellest polnud neil kerge rääkida. Poistetuba asus pika kivimaja ühes otsas, aga sellesama hoone teises otsas elas vallasema — karjatüdruk. Kui palju halvustavaid tähendusi võis mõisas iga päev kuulda selle karjatüdruku ning ta nelja-aastase lapse kohta, kes hommikust õhtuni istus või oli põlvili aknalaua, nõsuninake ja suu vastu klaasi, nägu nutust ja külmast sinililla...

Rammusate umbusk oli raske ja suur. Oskar oma mõnekuiise mõisasviibimisega oleks vaevalt seda kõigutada suutnud, kui talle vinguõnnetus poleks appi tulnud. Aga vähehaaval ja üsna loomulikult tekkis usaldus Oskari ja Võhunõmme puusepa vahel, kes temaga päeval oma töötuba jagas. Puusepp Kanne, mees üle keskea ja lühikest kasvu, kaalus iga üksikut sõna, mis teine ütles, luges silmavaatest ja katsus mõistatada paljustki muust, mis mees ta linnast saabunud kaaslane on. Kanne ise oli tubli rattameister, kes valmistas neid mõisa töötoas ja mõisa materjalist vargamisi ka külameestele. Muidugi ei saanud ta sihukest ratast õlale võtta ja koju viia, vaid toimetas selle töötoast ära põidhaaval ja üksikute kodarate kaupa, toppides neid õhtul enne kojuminekut ka tühja leivakotti piimapudeli kõrvale. Nõnda kulus palju päevi, enne kui ratas töötoast Aadumäele jõudis, kus ta kokku pandi ja kaubaks läks. Kuid Oskari Võhunõmmele tulekust olid möödunud juba mõned nädalad, kui puusepp ühel õhtul Oskari nähes rattakodaraid kotti toppides ütles:

«Oleme ühesugused tööinimesed — mis asja ma sind ikka kardan või sinu eest seda nõnda varjan.»

Aga mitte raasugi niisugusest mõisamoonaka ettevaatusest, mida puusepp Kanne kõikjal oma elus nii tarvilikuks pidas, ei tunnustanud Võhunõmme sepp Kivistik, kui ta ühel päeval puutöötuppa astus. See oli veel võrdlemisi noor mees, suurte, veidi pungis silmadega,

millede valged kurjalt, kuid ühtaegu ka ülemeelikult välkusid.

«Soh, nüüd siis võib kevadel oma kolid kokku panna ja Vöhunõmme tolmu jalgadelt maha raputada,» pajatas ta kohe sisse astudes. «Igemed on siin kõva leiva närimisest juba verised, aga neil ei ole muud kui anna naine karjalauta. Kas mina hakkan Liisit sundima, kui ta ise ei taha. Kurat, kas ma parunile naise võtsin või!»

See oli küünlapäeval, kui sepp tuli parajasti mõisast, kus ta oli käinud end üles ütlemas.

### 3

Jüri ei saanud kuigi kaua vedudes käia. Varsti võeti hobusepaar ta käest ära ja mees ise saadeti sepale poisiks. Kui Jüri läks sepikotta, mis asus mäe ääres viinavabriku taga, rõõmustas ta kõigepealt selle üle, et sai ära mõisa õuelt, paruni ja valitseja silma alt. Sepikoda, millega ühise katuse all asus ka sepa elukorter, oli Vöhunõmmel ainus maja, kust vahete-vahel kostis lauluhäält. Kevadel ja suvel seda lauluhäält kuulates oleks mõisa juures võidud arvata, et häälitseb jõetilder, kelle pesa on mäe taga allikate vahel ja kes ise on harva männikuga kaetud mäe kohale lendama tõusnud. Aga kuna seda laulu kostis mäe poolt tihtipeale ka talvel, siis polnud kahtlustki, et laulja on Liisi, sepa naine, sihvakas ja taljest peenike nagu sipelgas. Tema ei olnud küll vaba nagu tilder, aga küllap võis temagi laulda üksnes sellepärast, et sepikoda ja sepa eluase asusid mõisa teistest majapidamishoonetest eraldi, ei olnud parunile ja valitsejale päriselt jalus.

Kivistikkude noorel abielupaaril ei olnud veel lapsi. Vanemad, perekonnamuredest koormatud inimesed ütlesid, et sepp Kivistik ja tema naine Liisi elavad viinavabriku taga nagu kaks lindu. Seda öeldi muidugi ka sellepärast, et Liisil oli hea lauluhäääl ja et ta isegi talvel, joostes toast mehe juurde sepikotta, sageli laulis. Jah, näe, tema laulis, tema võis, tema nagu ei saanudki teisiti, kui pidi laulma. Elada nagu kaks lindu tähendab

elada muretult. Nüüd, pärast seda kui sepp oli end küünlapäeval üles ütelnud, sobis see võrdlus Kivistikude kohta veelgi rohkem.

Kahe aasta eest kolisid nad Võhunõmmele oma imepisukese kolikoormaga, ja kui nad siit kevadel lähevad, siis, vaata, pole see neil nõela võrdki suurem. Kuid üks ta ole juba teada, et veerevale kivile ei kasva sammalt. Ja kummalgi neil pole sellepärast mitte muretki, ei mehel ega naisel. Naeravad! Ja naine laulab veel pealekauba, kuigi tal on teada, et mees tema pärast oma koha üles ütles ja uut pole veel kusagil. Noh ütle, kas nad ei ela siis nagu kaks lindu? Mehel peaks ometi targem aru olema, kui see naisel ka puudub. Ja targema aruga mees talitaks hoopis teistmoodi. Hea küll, lõõritas see naine tal kõik need kaks aastat, mis ta lõõritas, aga nüüd peaks sel kõigel ometi lõpp olema. Aga kas sepp võttis malakat kätte siis, kui oli tarvis naist karjalauta sundida, või kas ta ütleb naisele pooltki sõna nüüd, et see oma lõõritamise lõpetaks? Mispuhul ta pime ometi lõõritagu! Eks nad mõtelgu ka, et ega see paruni legi teadmata ei jää. Ja kas see niisuguse hinge sisse siis mahub, et inimene, kes talle vastu hakkas, nüüd veel laulab. Katsugu hästi vait ja alandlik olla, et ta su tunnistust ära ei riku. Vaata, kirjutab sulle niisuguse, et sa enam üheski mõisas kohta ei saa!

Nõnda arutasid vanemad, perekonnamuredest koormatud inimesed ja panid Liisile väga pahaks, et ta nüüd ikka veel rõõmus oli ja oma laulmist ei jätnud. Nende arvates tegi ta seda otsekui trotsides või kellegi kiuste. Aga Jüri, kes kohe varsti pärast küünlapäeva sepikotta tööle saadeti ja kes iga päev ka Liisiga kokku puutus, ei leidnud siin kusagil kiusu ega trotsi. Ta nägi ainult rõõmsa laadiga noori inimesi, kellel seni veel jätkus jõudu elada oma elu ka mõisaorjuses julgesti ja püsti-päi.

Vastlapäeval õhtule jäädes ajas Johannes Silva oma ree sepikoja ette, pilgutas Jürile ja sepale salapäraselt silma ning ütles:

«Reel pole midagi viga, aga mine tea, kuidas teda hiljem mõisaõuelt kätte saab. Ja hakka temaga sealt kaugelt siia mäele kolistama.»

«Sul läheb siis täna kõvaks vastlasõiduks?» küsis sepp.

«Ei tea kui kõvaks ta just läheb, aga proovi ikka peab tegema,» vastas Johannes. Kui ta oma hobustega oli ära läinud, vaatas sepp Jürile mõtlikult otsa ja küsis:

«Noh, ja kuidas siis sinuga on — kas lähed ka kuhugi vastlasõitu tegema?»

Jüri lõi käega.

«Pole tahtmist,» vastas ta.

Jälle vaatas sepp Jürile mõtlikult otsa, enne kui ütles:

«Ehk tuled siis õhtul korraks minu poole, ajame natuke juttu.»

«Seda võib,» vastas Jüri kaunis ükskõikselt, kuid oma südames tundis ta sellest kutsest rõõmu. Ja selleks oli rohkem põhjust kui see, et teda selle kutsega juba meheks peetakse. Igaüks tunneb kauni naise nägemisest rõõmu, liiati veel siis, kui see naine astub alati kergelt nagu tantsusammul, sillutades enda ümber iga jalatäit maad laulu ja lõõritusega. Hea oli Jüril näha kas või ainult sedagi, kuidas mees ja naine teineteisele otsa vaatasid pilkudega täis armastust ja hellust. Jürile meenusid need pilgud alasi juurest igas kaares laialikargavaid sädemeid.

Ta ei küsinud sepalt, kas peale tema teisi veel tuleb. Sepp ise ka ei ütelnud. Ja kui ta tundi paar hiljem, olles kodus ära käinud, sepa juurde sisse astus, leidis ta eest terve hulga mehi. Siin oli kõigepealt ta oma vend Juhan, kes oli tulnud lubjaahjult ja Villem Kulesaare enesega kaasa kutsunud, siis olid siin veel Ronk Madis ja Pilpa-Oskar. Viimane kummardus kitarri kohale ja sõrmitse tasa pillikeeli, istudes jalg põlvel. Jüri võttis istet Ronk Madise kõrval.

«Kas liulaskjaid oli väljas ka näha?» küsis sepp. «Meie siin laulame ja mängime vähehaaval.»

«Ja ajame juttu,» lisas Ronk Madis, Jürile pead noogutades.

«Tasa ja targu,» ütles Oskar, «et vöörad ei kuuleks ja omad valesti ei mõistaks.»

«Kuulsid sa?» küsis sepp Jürilt. Liisi tuli üle toa ja jäi mehe kõrvale seisma. Ainult sõrmeotsad mehe õlal, tõusis ta kikkivarbaile ja näis seetõttu veelgi pikem ning sihvakam olevat. Ja kui peenike ta nüüd veel pihast oli!

Kui ta sepikotta tuli, siis kartis Jüri mõnikord, et rauasäde lööb ta keskelt pooleks. Mis ime, kui ta seda oli kartnud ja selle kartuse pärast teinekord ka löömast lakanud. Aga see piht ei olnud ainult peenike, vaid ka sirge. Ja seda nooriku sirget ja peenikest pihta nähes ei tundnud Jüri täna rõõmu, vaid tal hakkas hoopiski halb. Ta vaatas kortsus kulmul maha, hõõrus jalgu vastu põrandat, murdis sõrmi ja ütles vennale, sepa küsimust tähele panemata:

«Sa ei ole enam tükil ajal kodus käinud?»

«Ei ole,» vastas Juhan. «Kuidas Miina tervis on?»

Jüri vaatas veel natuke aega maha, murdis endisest ägedamini sõrmi ja vastas:

«Miinal on seljas valud. Ema kardab, et Miina jääb vigaseks.»

Liisi võpatas ja pöördus kiiresti Jüri poole, Ronk Madis hakkas piipu toppima, Oskar pani kitarrri käest. Aga Jüri ei vaadanud enam maha ega murdnud piineldes sõrmi. Ta tõusis nüüd püsti, laskis pilgu etteheitvalt üle meeste käia.

«Kas ma kuulsin?» küsis ta siis. «Miks ma ei kuulnud. Valesti mõistmist siin ei ole. Kõik on selge: meie hulgas on mees, kes sakste tervise pärast muretseb.»

«Miks sa mõistu räägid?» küsis Juhan. «Ütle välja, kes see mees on.»

«Näed, seal ta istub,» ütles Jüri, osutades Oskarit. «Saks tehku sinuga ja sinu eluga mis tahab, aga sina oma sõrme tema külge ära pista. Juba kaugelt tuleb hoiatama ja keelama.»

«Sa kuula ikka enne, mis see mees sulle räägib,» ütles sepp.

«Rääkigu mis ta tahab, asi on selge,» vastas Jüri. «Võtame kas või sind ennast: sul on naine kõrval nagu pilliroog. Kas sa laseksid talle haiget teha? Ei lase. Kui keegi tahaks talle sinu silma all haiget teha, siis sa ei oleks mees, kui oma kõige raskemat vasarat ei võtaks.»

«Jah, ma võtaksin siis just oma kõige raskema vasara,» vastas sepp. «Aga kuula ikka enne, mis sulle räägitakse.»

«Noh, rääkigu siis, kui tal midagi ka rääkida on,» ütles Jüri ikka veel vihaselt, kuid ometi juba leplikumalt.

«Räägi sellest, kuidas prantslased oma kuninga kukutasid,» hüüdis Ronk Madis.

«Ei, ma räägiksin praegu midagi muud,» ütles Oskar. «Ma armastan Jürit ja tema suurt viha. Kui ta mõne mõisniku maha lööks, ei oleks mul kahju mõisnikust, nagu Jüri praegu arvab, vaid Jürist endast. Ja kahju oleks teistelgi, et Jüri oma suure vihaga nii vähe ära tegi. Asi on seda väärt ja Jüri viha on seda väärt, et sellega hoopis rohkem korda saata. On asi kah, kui maamuna ühest söödikust vabastad, aga ma arvan, et sa peaksid endale suurema eesmärgi üles seadma.»

«See jutt ei käi mitte ainult sinu, vaid meie kõigi kohta,» tähendas sepp oma ümaraid silmi välgutades.

«Muidugi meie kõigi kohta,» möönis Oskar ja võttis kitarri jälle põlvedele. Kuid ometi ei puudutanud ta selle keeli, vaid jätkas pilku aknasse heites: «Vägivalda ja valu on suurel tsaari-Venemaal otsata palju. Seda on igal pool, nii linnas kui maal. Peaaegu igasse perekonda ulatab ühel või teisel kombel häda ja ahastus. Mehed, kui te oleksite näinud häda Kreenholmi vabrikukasarmus, kus mina kasvasin. Niikaugele kui ma mäletan, vannuti seal ikka vabrikante ja toore südamega meistreid. Vabrikud kasvavad, nende omanikkude tengelpungad paisuvad, aga sellest, kuidas tööline elab, ei küsi keegi. Temalt on tarvis nülvida seitse nahka. Tööpäev on pikk, päevapalk pisuke, trahvirahad suured. Küll te, mehed, teate isegi, kuidas meil elamisega ja suremisega on.»

«Teame küll: elame ja sureme alandlikult nagu lambakari,» ütles Jüri, kusjuures näis, et ta oma hambaid suus vahetpidamata risti hoidis.

«Mina olin alles kümne aastane, kui Kreenholmis ühel suvel inimesed surema hakkasid,» jätkas Oskar, Jürile mõtlikult otsa vaadates. «Räägiti, et see on koleera. Ja siis me nägime kõik, et töolist armastab ainult surm. Minu ema oli kangur. Ka tema suri sel aastal koleerasse ja maeti teistega ühte auku, polnud seal enam puusärki ega midagi. Jah, Jüri, ega ta vale ei ole — on elatud ja kärvatudki alandlikult, kuid samal suvel algas vabrikus esimene suur streik. Need ei olnud enam alandlikud

inimesed... Sandarmid ja vabrikupolitsei löödi oime-  
tuks.»

«No küll vabrikandi püksid võisid siis tusti sõeluda,»  
hüüdis siinkohal Juhan.

«Vabrik ja sild olid meie käes,» jutustas Oskar edasi.  
«Mina omasuguste jõnglastega tassisin meestele silla  
peale kivimuhkaraid kätte.»

«Või andsite kurjavaimudele kohe kividegal!» imestas  
Villem.

«Jah, neid sadas kandilisi ja ümmargusi nagu rahet  
äikesepilvest,» vastas Oskar. «Kuid viimaks oli soldatite  
vägi platsis ja siis läks verine mahtra lahti. Kes põge-  
nes metsa, kes otsis isakese tsaari viha eest varju soo-  
dest. Töölisi püüti nagu jahiloomi, aga kes kätte saadi,  
seda peksti nagu inimest, sest nii veriselt ja hirmsalt  
pole inimene veel ühtegi looma peksnud nagu teist ini-  
mest.»

«Vaadake, mis meiega tehakse!» lausus nüüd sepp  
Kivistik.

«Pärast seda,» jätkas Oskar oma jutustust, «ei van-  
nutud ainult vabrikante ja meistreid, vaid ka sõjaväge ja  
sandarmeid. Kuid oli targemaidki mehi, kes teadsid, kus  
on ussi pea, ja ütlesid, et kõiges on süüdi tsaar oma  
tiivaalustega.»

«Aga tsaarile ei pääse ligi!» hüüdis Ronk Madis. «Tal  
ju seda ihukaitseväge nii ees kui taga.»

«Ja kui pääsedki, mis sellestki kasu on,» tähendas  
Jüri. «Kui sa mõisnikku ei tohi puutuda, kas sa siis tema-  
legi tohid haiget teha.»

Sepp ja ta naine seisid püsti keset tuba.

«Küll see meie Jüri süda aga kipitab sees,» ütles Liisi,  
lõuga mehe õlale toetades ja oma musti kaarjaid kulme  
otsekui imestusest kergitades.

«Süda kipitab, käed sügelevad,» naeris sepp.

«Las kipitab, see on hea,» arvas Oskar. «Ega see  
temalegi teadmata pole, et on ka tsaare teise ilma saa-  
detud, aga või see vägivald ja ülekohus sellestki kõssab.  
Saad ühest Aleksandrist lahti, tuleb teine ja on oma eel-  
käijast veel püredam.»

«Ega siis pole muud, kui las möllavad,» ütles Jüri  
viihaselt.

«See oli mitmegi mehe kibe arvamine ka pärast seda, kui Kreenholmi suur streik, millest ma teile rääkisin, maha oli surutud. Mis sa sõjaväele palja käsi teed! Aga oli ka mehi, kes käsi veel rüppe ei pannud. Üks niisugune mees Kreenholmis oli tööline Gerassimov. Mis tegi tema? Sel ajal kui paljud igas soldatis oma veri-vaenlast nägid, läks Gerassimov, keda ka küllalt oli pekstud, Peterburi ja hakkas seal sõjaväge tsaari vastu üles ässitama.»

«Sa kurat!» hüüdis Ronk Madis. «Või puged just nagu koi tsaari enda mööblisse.»

«Sellest otsast peabki algama,» ütles sepp.

«Jah, aga ei tea, kus see kange poiss praegu võiks olla?» oli Ronk Madis huvitatud.

«Ega tsaar talle selle eest auraha ei andnud,» ütles Juhan.

«No ei,» tõendas ka Oskar. «Siberisse saatis. Nüüd on sellest juba mitu aastat tagasi, kui ta külmal Jakuudimaal suri. Olgu, tema ei ole ainus. Meid saadetakse sinna veelgi, kuid...»

Aga veel enne kui Oskar oma lause jõudis lõpetada, kuuldus õuest paljude jalgade jooksumüdinat. Toas vaikis sedamaid jutt, kuid samal hetkel oleks nagu tuulispask välisukse lahti kiskunud ja koda täitus noorte, nii poiste kui tüdrukute hääldesuminast.

#### 4

Pärast isale vastuhakku ja sellele järgnenud nahatäit lahkus Johannes Silva trotslikult oma Aadumäe kodust, poetades end elama vanapoisist öövahi toaurkasse mõisa juures. Johannes oli seltskonda armastav noormees. Oma uues elukohas sobitas ta kohe tutvust neidudega, hoolimata sellest, et need karjaköögis esialgu võtsid ta vastu turtsudes ja mitmesuguste tähendustega kärnadest. Polnud kahtlustki, et siin vihjati sellele, mis Johannesega alles hiljuti härjatallis oli toimunud, kuid noormees laskis mehiselt kõik need edevad märkused kõrvust mööda. Ja mis tal muud ülegi jäi, kui ta ei tahtnud naerualuseks muutuda. Külma verd ja visa tahet kroo-

nib aga alati edu. Johannese edu oli nii suur, et see viis teda varsti karjaköögist kaugemale, teistesse köökidesse. Enne kui Elli, valitseja noore ümmardaja pilk ta mõtted ja südame vangistas, poleks Johannes eluilmaski uskunud, et tal on tahtmist või asja sagedasti valitseja kööki minna. Ei, varem see oli olnud mõnevõrra isegi vastik, ja kõigepealt selle tõttu, et seal tuli sagedasti tegemist teha proua Emiliega ning tema koeraga, kes oli hellitatud, hästi kasvatatud ja nõudis kombekat käitumist. Mil-lal Silva Johannesele oli tulnud kirju või postisaadetisi! Läänud kevadel saatis talle keegi hirmsa pildiga aprillikaardi. Johannes murdis kaua aega pead ega saanudki otsale, kes talle selle saatis. Ja küllap see oli ainus postisaadetus, mis ta oma eluajal oli saanud. Jah, nii olid lood. Aga nüüd astus Johannes sagedasti valitseja kööki, läks laua juurde, kuhu piimamees linnast tulles lihtrahva posti pani, ning soris ja tõstis võõraid kirju. Selle aprillikaardi sai ta kätte natuke aega enne nelipühi. Ootas ta ehk nüüd mingit kiiret saadetist? Kuid vähehaaval võis noormees oma vigurdamisest ikka rohkem ja rohkem loobuda. See juhtus siis, kui ta köögist, kuhu süda teda tõmbas, hakkas saama väikesi ülesandeid, vahel proua Emilielt ja siis vahel ka Ellilt. Kui tüdruk talle pange ulatas, et ta vett tooks, tähendas see Johannesele suurt õnne. Ta muutus siin ikka kodusemaks, tundis, et temalt ei nõuta enam seda teeseldud huvi posti vastu, ja jättis võõraste kirjade sorimise kus seda ja teist. Nähes teda ikka sagedamini vett ja puid kööki kandmas, leppis temaga peatselt ka koer. Niisiis ei tarvitsenud tal karta kedagi peale valitseja enda, kellega kokkupuutumist ta võib-olla koguni põhjendamatult ja iga hinna eest püüdis vältida, sooritades oma armukäike Ellile ajal, mil valitseja õhtuti viinavabrikus viibis.

Kuid vastlapäeva õhtul ei olnud Nurme ega tema prouat kodus. Selle tõttu, et härrased olid kogu õhtuks ära sõitnud, oli ka Ellil aega. Johannes viibis nagu õnnelikus unenäos. Kui Raas Otu poleks olnud üks nendest, kes abistas ta isa õnnetus peksuloos, mida ta enam meeldegi ei tahtnud tuletada, oleks Johannes tallmeistrilt täna kindlasti Juta välja maarunud ja tüdrukutele

alles vastlasõidu teinud. Nüüd pidi aitama regi, millega mäest alla sõideti. Elli kutsus kaasa oma sõbratarid ja Johannesega olid liitunud mõned temast nooremad poisid, nõnda et suur regi kogunes rahvast täis.

See reetäis noori inimesi jooksiski viimaks, kui juba omajagu oli sõidetud, rüsinal ja hullates sepa kotta. Kuid tupp nendest tulid ainult Elli ja Johannes.

«Kas tantsida ka saab?» küsis poiss kohe tupp astudes.

«Mine tantsi mäel,» vastas sepp pahaselt, soovides kutsumata külalistest kiiremini lahti saada. «Mis tantsu sa siit lootsid?»

«Teil nagu pillid lagedal,» ei lasknud Johannes end heidutada. Johannesest ei olnud tülinorijat, kuid igaüks teadis, et ta teinekord võis tüütavaks muutuda oma järelejätmatu maarumisega, jäädes heatahtlikuks ja naeratavaks, ükskõik mida talle säärasel juhul oleks üteldudki.

«Mängitakse ju; eks sa siis kuula, kas saad tantsida,» ütles talle Juhan.

Johannes jäi kuulatama. Ka teised olid vait ja Oskar kummardus veelgi rohkem oma mänguriista kohale, läks seniselt tasaselt pillikeelte sõrmitsemiselt üle tõsisele mängule. See oli aeglane ja nukker viis, tuba täitus kurbadest helidest, mis jutustasid murtud elust, kaeblesid mahajäetud haua kohal ja sosistasid sinna juurde otsekui lohutuseks vaikselt liuglevatest lumehelvetest.

«Oh, see on nii kurb!» ütles Elli rohkem enesele ja oma kaaslasele kui teistele toasviibijatele.

«See on väga kurb,» toetas teda Liisi. «Ajab kohe nutma.»

Johannes kuulas veel natuke aega ja ütles siis kärsi-tult, jalalt jalale tammudes:

«Mis sa tühja tiristad; lase tulla lugu, mis paneb kannad kerkima.»

Oskar jätkas mängimist, aga sepp sosistas midagi Liisile kõrva sisse. Ja kui Johannes uuesti Oskarit hakkas nuruma, et ta mängiks midagi muud, mille järgi saaks ka jalga keerutada, pöördus Liisi Johannes poole ja oli, hoolimata kurvast pilliloost, mis teda nutma ajas, otse vallatlevalt rõõmus. Ta ütles:

«Ah, ei ole neist jalakeerutajat ega lõbusate lugude mängijat. Jätame nad parem siia tuppa konutama ja lähme jätkame vastlasõitu. Eks ole, Johannes?»

«Kui sepa noorik tahab, siis peab vastlasõitu saama,» oli Johannes meelsasti nõus. «Aga ilma lauluta see ei lähe.»

«Taevakene,» ütles Liisi, «egas meil lauludest puudust ei ole. Kas mul on õiget tooligi kolikoormasse panna, aga kui ma siit lähen, siis lähen ma lauldes, nõnda et Ohjaküla kuusikud kuulatavad ja linnud kahel pool teed wait jäävad. Kui ma pääsen mõisa'asta, siis ma pääsen põrgu'usta... Kas on mul mõisa või lappigi maad, kas tean ma, missuguses uues põrgus mu kallim järgmisel aastal lõõtsa tõmbab ja rauda taob, aga oma linadele ma laulan:

Nõnda pikad minu linad  
kui see liumäekene,  
nõnda valged minu linad  
kui see lumehangekene.»

Nõnda rääkides ja lauldes oli Liisi endale kiiresti kasuka selga tõmmanud ja räti pähe sidunud. Vastlasõiduks riidesse pannud, läks ta Johannese ja Elli juurde ning jätkas seal oma laulu, pöördudes sellega ülemeelikult otsekui hüvastijätuks tuppa jäävate meeste poole:

«Liu-lau laskijalle,  
linad pikad liugujalle,  
takud takka tõukajalle,  
tutrad toas istujalle.»

Kui ta viimast rida laulis, tõusis ta ülemeelikus kõrgema kraadini. «Lähme, Johannes, lähme, Elli!» ütles ta naerdes, võttis neil ümbert kinni ja noogutas toale. Samal hetkel libises üle ta näo põgus vari kahetsusest, et peab just nüüd lahkuma.

Pärast liulaskjate lahkumist valitses toas natuke aega vaikus.

«Oh seda naist küll,» ohkas viimaks sepp. «Kui see kord hakkab, ei see siis naljalt pidama saa.»

«Jah, naine ta on sul küll!» tõendas Ronk Madis.

«Harva näevad niisugust ka mõisa toad,» arvas Villem Kulesaar, kes sepa naist nägi õieti esmakordselt.

«Jah, aga vaata, Taube kiristab hambaid, miks Liisi vastu hakkas, talle karjalauta ei läinud. Ei või see tümikas silmaotsaski näha, et keegi meist, olgu see siis nõrk naine või väeti lapsuke, vabalt hingab ja ilu või armastust julgeb taga ajada.»

Jüri istus, silmad maas.

«Millest siin kogu aeg jutt on,» pomises ta vihaselt ja hakkas jälle oma sõrmi murdma.

Oskar pani kitarri ära ja istus lauale lähemale.

«Jutt peaks praegu olema sellest,» ütles ta Jürit silmitsedes, «et palja käsi ja ainult vihaga sa ei tee tsaarivalitsusele mitte kui midagi. Mis on sinu või mõne teise viha? Olgu see nii suur kui tahes, lämmatatakse see kohe nagu üksik lõke, mis saab aga korraks leegitsema lüüa. Ja kuidas lämmatatakse? Tsaaril on selleks käes kõik poomisenõõrist kuni katekismuseni.»

«Jah, aga mis sa siis selle viha asemele paned?» küsis Jüri, pilku Oskarile tõstes.

«Veelgi suurema viha,» vastas Oskari asemel sepp, kes ka pärast naise lahkumist polnud istet võtnud, aga toa keskelt oli tulnud laua äärde.

«Kui nüüd Taube teaks, mis asja siin arutatakse,» ütles Villem.

«Taube ei näe sellest kurja undki,» tähendas Juhan, kuid heitis pilgu ometi aknasse.

«Ega oskaks seda arvata keegi, kes siit mööda läheb — kroonumundris mees istub akna all,» naeris Ronk Madis.

«Keegi ei taha seda viha sinult ära võtta,» ütles Oskar Jürile. «Võiks tõepoolest ütelda, et viha asemele me paneme veelgi suurema viha, kuid võitluses tuleb meil endid kokku pigistada nagu viis sõrme rusikasse, tugevasti ja üksmeelselt. Töömehe rusikas on suur ja tugev, ja kui see kord õieti virutab, siis purunevad vangitornid, katkevad ahelad, lendab uperkuuti tsaari troon ja Nikolai teine jääbki Nikolai viimaseks.»

«Kõvad sõnad,» arvas Villem. «Ei tea, kuidas nende eest karistadagi, kui mehi on pandud vangi isegi sellepärast, et nad putru on leivaga söönud.»

«Nende sõnade eest väänaks tsaar sulle ära vaata et oma viissada aastat sunnitööd, leiaksime endid kõik külmalt Jakuudimaalt nagu see Gerassimov.»

Seda ütles Ronk Madis, kusjuures ta ei unustanud ka kurja hüüdmast, missugune komme talle juba maast-madalast sisse oli kasvanud. Kui ta viiesaja-aastast sunnitööd nimetas, käis üle meeste nägude kerge ja pilkav muie, ainult Jüri jäi endiselt tõsiseks.

«Sinna, nagu ma juba ütlesin, saadetakse meid veelgi,» jätkas Oskar. «Meie võime veel palju kordi kukkuda, kuid me tõuseme niikaua, kuni tsaar oma tiivaalustega on teenitud palga saanud.»

Oskari põsed löid rääkides õhetama, ta sattus hoogu. Aga sepp vaatas meestele kordamööda otsa, uhkust ja rõõmu tundes sellest, et säärast juttu räägitakse tema toas.

«Ja mõisnikkude sugu maa pealt ära pühitud?» lausus Jüri, pilk küsivalt, aga ühtlasi ka ähvardavalt Oskari.

«Noh, eks nemadki ole tsaari tiivaalused,» vastas Oskar talle naeratades.

Tükk aega pärast seda Oskarile otsa vaadates ütles Jüri:

«Kui aeg tuleb, olen mina valmis ka oma pöidla teie rusikasse pigistama. Anna käsi, linnamees.»

«Jah, käed me peame üksteisele ulatama,» ütles Oskar. «Las me ainult kogume endid ja õpime, kuidas seda õiget lööki anda.»

«Kui oleks, kellelt õppida,» ohkas Jüri.

«Ära karda, sotsiaaldemokraatide partei eesotsas on tarku ja õpetatud mehi,» vastas talle Oskar. Aga see, mis ta nüüd rääkis sotsiaaldemokraatidest ja selle õpetatud juhtidest, oligi meestele kõige suuremaks uudiseks, mis nad sel õhtul kuulsid. Ja hoopis isesuguse erutusega mõtlesid nad sellele, et üks nendest ja pealegi tähtsamaid, kes oma õpetusega mõisnikule hauda kaevasid, oli ise saksa verd. Noh, mehed, kui niimoodi, siis ei ole õigus maailmast veel täiesti kadunud. Ja sinu uni, parunihärra, ei tohiks enam kuigi rahulik olla.

Suur pakane oli sedapuhku jälle möödas, maailm mäs-  
sis end härmatisse ja tõmbus siis pikkamisi uduseks. Ilm  
oli vaikne ja näis aru pidavat, kas ei oleks aeg hakata  
juba kevadele mõtlema. Aga sel ajal kui udune ilm oma  
kerge sulaga alles aru pidas, mis teha, kas hoopis soo-  
jaks minna või talvega uuesti lagedale tulla, hakkasid  
varesed käratsevalt ja kooris karjuma, nagu oleks juba  
lausa kevad käes. Niisugune oli pühapäev, mil Jüri Hein  
külasse läks. Härjatallis töötades ei tundnud ta argi-  
ega pühapäeva vahel vahet, nagu see oli olnud ka läi-  
nud aastal, mil ta oma esimese pühapäeva sai alles april-  
lis, mil mõis oli härjad viimase ni Peterburi müünud.

Vares kraaksus nii võidukalt, elustades esimesena  
oma kisaga metsapadrikuid, mets ise aga heitis juba  
teist okast. Kuigi päike nädalaid oli peidus olnud, pol-  
nud ometi kuigi raske arvata, et ta selle peidusoleku  
kestel oli hakanud palju kõrgemalt käima ning et ta  
jõud selle sombu ja udugi taga vahetpidamata oli kas-  
vanud.

Jah, nõnda oli päikesega ja nõnda oli kevadega. Kui  
Oskari juttu uskuda, siis pidi samasugune lugu olema  
ka selle jõuga, mis ükskord pöörab ümber tsaari trooni,  
lõpetab vägivalla ja hävitab sootumaks kogu maailmast  
mõisnikud. Jüri teadmised sellest suurest ühiskondlikust  
jõust olid alles ebamäärased ja lünklikud, kuid üht-teist,  
mis oli julgustav ka Aadumäe moonakapoisjle, ta ometi  
juba teadis. Julgustav ja erutav oli Jüril mõtelda kõi-  
gele sellele, mis ta vastlaõhtul Oskarilt ja hiljem mõnda  
ka sepalt oli kuulnud. Aga rõõmsalt erutav oli ümiseda  
või vilistada ka seda viisi, mida Oskar vastlaõhtul enne  
äratulekut sepa juurest oma keelpillil oli mänginud. «See  
on meie laul,» oli Juhan mängu ajal ütelnud. Kuigi öel-  
dud tasahääli, oli see lause Jüri kõrvus tänapäevani  
jäänud helisema kui uhkem ja kõvem, mis ta vend Juhan  
varem ealgi oli ütelnud. Aga see laulgi ise oli kõlanud  
mehiselt ja uhkelt. Ja minnes üle lageda välja, kus  
kedagi polnud kuulamas, katsus Jüri seda «meie laulu»,  
mille sõnugi ta nüüd osaliselt juba teadis, küll vilistada,  
küll ümiseda. «Kauem raudu me kanda ei taha . . .» Jah,

kuidas saaks ikke kaelast ja köidikud käest! Kuidas saaks maha raputada esialgu kas või sellegi ikke, mis sind Aadumäel juba maast-madalast rõhub? Sepp ähvardab linna minna — aitab sellestki, mis ta Võhunõmmel on kaks aastat «kuiva leiba närinud, nõnda et igemed verised». Tema võis nõnda plaanitseda, sest tema oli sepp, aga Jüri ei osanud mingisugustki ametit. Juba poisikesena hakkas käima adra ja äkke taga, muust ei tea midagi. Mis niisugune linnakividel tegema hakkab, kes teda sealgi ootab. Ja ega sa sealgi ei ole vaba, kes sulle sealgi muidu süüa annab! Sealgi on omad ahned peremehed ja härrad. Iseasi oleks, kui saaks maal kanda kinnitada nõnda, et mõisa ja paruniga enam tegemist ei oleks. Põldu ta oskab harida, aga tal ei ole jalatäitki maad ja tühi tengelpung ei luba rendikohta võtta. Või mis see rendikohtki on? Ikka oled sa kimpus paruniga, kui mitte Võhunõmme Taubega, siis Roela Wrangeliga. Oled sa oma rendikohal nii tubli töömees kui tahes, ta võib sulle väänata kaela niisuguse rendi, et aietad. «Kauem raudu me kanda ei taha...» Jah, aga kuhu sa nad jätad, kui nad sulle ümber käte ja jalgade on needitud. Ei käi sinu jõud rendist üle, siis pole muud kui välja, üks õnnetu tehku teisele ruumi. Jüri mõtted pöördusid jälle raiesmikkudele, mida sai harimiseks ilma igasuguse tasuta, olgugi et mitte kauemaks kui aastaks kolmeks. Ta oli viljakasvatamisest niisugusel alemaal juba mitugi korda unistanud, kuid tundis nüüd kohe, et polnud alemaalgi enam endist jõudu ega värskust. See oli tuhmunud, ilma et seda keegi ära oleks laitnud. Või kellega ta sellest oligi rääkinud? Ainult isaga. Aga isa polnud neid Jüri unistusi ei eriti heaks kiitnud ega eriti laitnud. Oli ütelnud, et jõudu ja tahtmist sul on, eks sa või katsuda. Ja mõisas oled ka rabe, saksa ei oska austada, parem kui saad paruni silma alt kaugemale. Seda ei ole karta, et sa kändudele ostjat ei leia, ja rukis, kui on aasta, võib kasvada ka hea, iseäranis kõrre poolest, kuid tera väljaand raiesmikis on odral parem kui rukkil. Aga ega sa sellest ei ela, sul tuleb päevilisena kusagil mujal veel tööl käia, sest mõtle ise, kes need mõisa või kroonu raiesmikkude harijad on olnud — ikka väikesed rendikohapidajad.

Nõnda oli isa rääkinud, sealjuures kurtes, et ta omalt poolt ei saa poega õieti millegagi aidata. Ainult vana adratüki võiks ta anda — aitab esialgu seegi pärast seda, kui oled korraks sepal käinud. Kirves Jüril juba on, raudkiile läheb kännulõhkumise juures tarvis õige mitu ja neid võib sepal lasta teha, aga kust võtab Jüri hobuse, vankri ja seemne? Kõike seda rääkides oli isa maha vaadanud, kogu rindkerega põlvedele vajudes. Kuid kolm viimast sõna — hobune, vanker ja seeme — olid ta pilgu üles tõstnud, ning siis oli ta Jürile tungivalt otsa vaadanud, otsekui usutledes, kas poeg teab, mida need sõnad tähendavad.

Võib-olla, et need kolm sõna ja isa pilk ka omalt poolt olid Jüri unistusel tiibu kärpinud, noormehele näidates, et pole alemaagi see koht, kus aina päike helen-dab ja kägu kukub. Olgu vanemate endi peavari ja katus nii kehv või vilets kui tahes, leiavad nooruki unistused ja lootused seal ometi kergemini ulualust kui mujal hili-semas elus. Neil on seal ainult üks vaenlane — vane-mate elutarkus. Jah, võimalik, et isa elutarkus ka Jüri unistust oli tumestanud, muidugi ilma et ta seda tead-likult ise oleks tahtnud, aga nüüd teadis Jüri veel midagi muudki. Ja nimelt seda, et ta ei tunneks ei rahu ega õnne enam ka seal, kus ta oma kael oleks juba ikkest vaba, kuid näeks seda teiste turjal. Kui olekski maailmas nii-sugune koht, kus sa oma ahelad võid maha raputada nagu muinasjutus! Sinu käed oleksid korraga vabad, aga sa kuuleksid ahelate kõlinat mujalt: igast majast, kuhu sa astuksid, igast külast, kuhu sa lähleksid, igast vallast, kuhu sa jõuaksid, igast kihelkonnast, kuhu su vabapõlv sind viiks. Kas võiksid sina, Jüri, keset ahelate kõlinat oma vabadusest õnne maitsta? Niipea kui sa tun-neksid, et sinu käed lahti on, tahaksid sa lahti päästa ka teiste omi, valutaksid südant, et teised oma ahelaid edasi veavad. Nõnda mõtles Jüri, ümisedes ja vilistades lauluviisi, mida vend Juhan «meie lauluks» oli nimeta-nud. Ja küllap olid noormehe just sellised mõtted peami-seks põhjuseks, miks ta hiljutine unistus enam endiselt ei helendanud.

Ent ometi muretses Jüri ka täna kõige rohkem just seemne pärast. Tal oli nõuks sisse astuda ainult Tooma-

tarele, aga veel enne kui ta küla vahele jõudis, jäi talitee otsa kohal teda ootama Juljus Kulesaar, kes tuli alevist. See oli turjakas ja lapiku kaelaga mees, kellel ei kasvanud habet. Ta harilikult kergelt, kuid praegu välisõhust tugevasti punetavad põsed olid puhtad nagu naisel, ainult lõua otsas kasvas tal väheseid habemekarvu. Need olid otsekui oma vähesust häbenedes keerdu tõmbunud ja hõiksid üksteist taga nagu viljakõrred kehval põllul. Rohkem kui ta ise, rääkisid teised selle viletsa habeme kohta nõnda, et ema olevat selle tal juba lapsepõlves tulise kõrdiga ära kõrvetanud. Ta oli mõisa rendikohapidaja, kes vahete-vahel katsus end mõnesuguse kaubitsemisega aidata, sõites mööda külasid ja müütades tõrva-tökatit.

Kuna Julius alevi poolt tuli, küsis Jüri temaga kokku puutudes kohe:

«Käisid kirikus või?»

«Kirikus jah,» vastas Juljus. «Ega vaest mujale lastagi.»

«Vana Hoffmanni kuulamas?» küsis Jüri edasi.

«Mis sa toost raipest küll kuulad,» vastas Juljus halvakspanevalt. «Ei käinud ma tema lori pärast ühtigi, palumas käisin jumalat ennast. Kuhu sina siis lähed?»

«Pidin aga minema — külasse,» vastas Jüri hooletult.

«Tule, lähme siis minu poole ka,» ütles Juljus järsku elavnedes. «Räägi, kuidas see vana Mart ka elab. Pole teda enam kes-tea-kelle põlves näinud.»

«Kuhu tema siis pääseb,» ütles Jüri Juljusega kaasa minnes. «Tema on ju see — raudmoonakas.»

Harakad lendasid talude ümber, istusid aiateibais, kädistasid katuseil ja puude otsas.

«Pimedad, muud ei ole kui üks nende kisa!» ütles Juljus ja tegi käega tõrjuva liigutuse, nagu tahaks ta neid tüütuid linde külast eemale peletada. «No ütle, mis nad peaksid praegu karjuma.»

«Eks ikka pahandust ja tüli,» arvas Jüri naerdes.

«Nagu seda veel vähe oleks,» ütles Juljus.

«See kisa pole veel midagi,» vastas Jüri natukese aja pärast ja vaatas Toomatare poole, kelle õueaia tagant nad parajasti üles väljale Kulesaare sauna juurde pöördusid.

«Sa piilud ikka sinna Toomatare poole,» ütles Juljus, kui natuke maad vaikides edasi oli mindud.

«Piilu midagi,» vastas Jüri tõrjuvalt ja lõi pea külmalt selga. «Ütlesid, et käisid kirikus ja palusid. Kas sina ka oskad paluda?»

«Mina! Noh, kui seda mõisa rendikohapidaja ei oska, kes siis veel peaks oskama.»

«Jumalat?» küsis Jüri.

«Jah, ikka. Taevast isandat ka, ega maapealseid üksinda,» vastas Juljus ja astuski hapukate lõhnadega täidetud talukööki, kus nad võtsid istet väikese akna all, millest hädakorral ainult kaks pead mahtus välja vaadata. Perenaine, väike, sasipäine ja tõmmu, jäi kambriuksele küsiva naeratusega seisma, kuid talle ei pööratud tähelepanu. Jätkati sisseastumisel katkenud vestlust. Jüri küsis:

«Aga tead sa siis ka, mida sa võid paluda, sest ega siis kõike ei tohi tahtagi?»

«Kes sulle palumist keelab,» tähendas perenaine. «Sa, Jüri, oled pikk mees, võiksid paluda, et vabadikkude ukseagarad natuke kõrgemad oleksid. Kui sisse tulid, kartsin, et lööd pea ära.»

«Ära sa seda ilmaasjata karda, inimene on harjunud,» ütles Juljus. «Või need siis Aadumäelgi kõrgemad on.»

Jüri kõhatas.

«Ma ei tea, kuidas sellega on,» ütles ta siis, «aga seda ma tean, et rikkus on niisugune asi, mida sa himustada ega paluda ei tohi. Kui meie Miina veel terve oli, koolis käis ja katekismust õppis, siis luges ta sealt mitmesuguseid asju. Mäletan, et ühes kohas oli öeldud niimoodi: «Kes tahavad rikkaks saada, need langevad kiusatuse ja köie sisse.»»

«Ai paganale!» kokkus nüüd Juljus. «Siis kisub minu palve ka sinnapoole, kohe tugevasti sinnapoole.»

Ja Juljus teeskles kimbatusse sattunud inimese ehmatust, vaatas nõutult esiteks Jürile ja siis naisele. Mis nüüd saab, nüüd olen ma oma vaese peaga küll köie sisse sattunud, näis mehe abiotsiv pilk kõnelevat. Jüri jäi sellest kaunis ilmekast vigurdamisest hoolimata tõsi-seks, aga Juljuse väike ja tõmmu naine hakkas suure

häälega naerma, kogu kehast vappudes ning oma sasi-  
pead väristades.

«No kuulge nüüd, armsad inimesed, kõik: Kulesaare  
Juljus palub jumalalt rikkust!» hüüdis ta käsi kokku  
lüües.

«Mitte et otsekohe just rikkust,» õiendas Juljus. «Ei,  
rikkust ma otsekohe ei palunud, aga ma palusin, et  
jumal laseks mulle vähemalt hea habemegi ette  
kasvada.»

«Taga targemaks,» naeris naine.

«Jah, aga kui mõtelda, et habeme võid teinekord ära  
müüa,» jätkas Juljus, «siis on asjad ikkagi sandisti, väga  
sandisti. Kas sa, Jüri, mäletad veel seda Juulmanni  
Priidikut, kellel suur punane habe ees oli, mis mehel  
kogu rinnapealse ära kattis? Ega sa vist, jah, teda  
palju ei mäleta. Sina ju olid alles poisike, kui Priidik  
juba kõrvad pea alla pani. Tema, kadunud hing, tegigi  
siis mõnikord nii, et müüs oma habeme maha.»

«Kuidas?» küsis Jüri. «Kellele?»

«Kõrtsis. Kellele aga juhtus,» vastas Juljus. «Oli Prii-  
dikul viinaraha parajasti otsas, viinanälg aga suur, siis  
ta hakkaski kemplema, et müüb oma habeme maha.  
Varsti oli siis kogu kõrts kisa ja kära täis — kes pakkus  
Priidikule habeme eest poole kortlit, kes kortli, kes  
veelgi rohkem. Ära sa, naine, naera seal kedagi, et ma  
omale habet palusin, habe on teisigi mehi hädast välja  
aidanud. Oi, teinekord kohe suurest hädast. Võtame  
kas või Babinigi, selle Kulina härra. Kas temal vähe  
oma habemest kasu on olnud! Ega mina mujalt ei tea,  
aga Hull Iisak ikka räägib, kuidas Babin kaardimängu  
juures viina omale habemesse valavat. Juuakse seltsis,  
teised jäävad purju, aga näe, tema ei jää — mis tal siis  
viga võita on?»

«Jah, näe, oleks sinul habe olema, sa hakkaksid siis  
ka kaarte mängima ja oleksidki varsti mõisnik,» torkas  
naine.

Võimalik, et Juljus habeme tähtsusest veel mõndagi  
oleks pajatanud, kui ta poeg Villem sel silmapilgul  
poleks koju tulnud. Villemi sisse astudes võttis jutuaja-  
mine sedamaid teise ilme, tõsisema ja asjalikuma. Jul-  
jus ütles Villemile kohe:

«Sain Jüriga küla vahel kokku ja kutsusin endile, aga ma ei ole talle veel rääkinud, mis asja pärast. Nüüd sa tulid ise koju ja räägi siis.»

«Ega jumal pole kiiret loonud,» naeratas Villem, kuid võttis ometi laua otsas kohe istet ja jäi Jürile küsivalt otsa vaatama.

«Tule aga siis lagedale,» ütles Jüri.

Villem viivitas natuke ja küsis siis käsi hõõrudes:

«Kas me oleme sinuga kunagi seltsis laadal olnud?»

«Miks ei,» vastas Jüri. «Küll kohē, aga mitte kakelnud.»

«Noored mehed, küll jõuate sedagi veel teha,» ütles Juljus lohutavalt.

«Kas sa ise seda siis enam ei mäleta, et me olime seltsis laadal ka mullu sügisel mihkclipäeva ajal?» küsis Jüri.

«Miks ma seda ise ei mäleta,» vastas Villem, «aga ma tahtsin teada, kas sina pole seda ära unustanud. Ongi siis hea, et sa mäletad. Sina ja su isa Mart, teie mõlemad olite ju juures, kui mina sealt omale hobusetuka ostsin, selle mära.»

«Olin,» tõendas Jüri. «Olin mina ja oli ka isa. Seitseteist rubla maksid. Aga mis siis?»

Poeg viivitas vastama, isa ütles:

«On karta, et Taube kevadel mulle oksjonihaaamriga kuklasse põrutab.»

«No-noh,» lausus Jüri.

Kõik vaikisid natuke.

«Jah, nii see on,» lausus viimaks Villem. «Vanal on ju mõisale rent maksmata. Kui ta kevadel seda ära ei tasu, siis on ka minu mära ja lehmakont haamri all.»

«Lehmast ma ei tea midagi, aga hobuse ostsid sina,» ütles Jüri. «Seda ma võin julgesti tunnistada.»

«Võid?» küsis Villem.

«Võin,» ütles Jüri ettepoole kummardudes. «Minu käsi selle peale.»

«Seda ma arvasin,» lausus Villem kergendustundega. «Ole sa meheks, Jüri. Nüüd ei tea veel, mis Mart sellest arvab.»

«Seda ei tea mina, seda tule räägi temaga ise, kui asi peaks kibedaks minema.»

«Mis ta enam läheb, kibe ta juba ongi.»

Nõnda arvas poeg, kuid isal oli mõningaid lootusi, et Taube veel kannatab. Kui hästi paluda, hästi tellida ja natuke ära maksta, ega ta siis veel välja aja. Ehk kannatab veel aastakese. Raske on siin elada, aga kerge pole ka äraminek.

«Noh, see palumine on ka...» ütles poeg hambaid kokku pigistades.

«Meie Juljuse käes ei ole see kohe midagi,» tähendas ema kibedusega, puhkes naerma ja ütles nõnda, nagu tahaks ta hingest välja puistata eluaegset sappi, kogu kibedust, mis sinna pika aja jooksul oli kogunenud: «Tema, mõtle, käib kirikus jumalalt omale isegi habet palumas!»

Ta tahtis, et keegi ta naeru ja mehele sihitud pilget jagaks, kuid temaga ei naernud kaasa ei Villem ega Jüri, kelledele ta seda lootes otsa vaatas, kuna Juljus, kellele ta praegu ei tahtnud pilkugi heita, ütles:

«Jäägu nüüd habe pealegi sinnapaika. Taubele on tarvis raha, et ta meid teist aastat kohale jätaks. Kolmesadat kuutkümmend rubla ei võta me talle kusagilt, aga poole sellest, esimese aasta rendi, me ehk ajame kuidagi kokku.»

«Ei tea kust kohast?» küsis Villem.

«Noh, mõned kopikad on ära pandud.»

«Jah!» ütles naine, mõeldes rahale, mida ikka peab ju majas olema, olgu seda siis vähe või palju, ja mida mees mõtleb mõisa rendiks viia.

«Ja üht-teist annaks ehk müüagi.»

Naine kõverdas suu naeruks ja kui ta oleks nüüd midagi ütelnud, siis poleks see küll kuigi viisakas olnud.

«Mida?» küsis Villem põrandale vahtides.

«Pilpaid,» vastas isa.

«Neid ehk,» arvas ka poeg. Ja Jürile avameelselt otsa vaadates: «Küll oleks tore, kui pilbastega saaks kogu rendivõlg makstud — männid me tõime oma loaga mõisa metsast.»

«Siis küll,» hakkas Jüri rõõmsalt naerma.

«Aga arutame asja edasi,» pöördus Villem uuesti isa poole. «Ütleme, et sa müüd pilpad ära, kas või kohe, aga kui paljudest sa nende eest ikka saad!»

Kuid nüüd arvas Juljus, et võiks müüa viljagi.

Jüri oli võõras, tema muidugi ei teadnud, mida niisugusest jutust arvata, kuid oli imelik, et seda ei teadnud ka perenaine Mari ega poeg Villem. Nad mõlemad jäid Juljusele suuril silmil otsa vahtima ning kulus aega, enne kui üks nendest, ja nimelt Mari ütles:

«Vaat sedaviisi jah, müü seegi viljaraasuke maha. Müü aga, müü, küll su oma sindri soolikad kõigepealt sees laulma hakkavad. Müü minugi pärast! Müü vili ja kartuliseeme takkapihta.»

«Kartuliseemet ma ei müü, aga viljaseemne küll,» ütles Juljus tõsiselt. Ning oma harva, krussitõmbunud habeme karvu sõrmitsedes ja naisele otsa vaadates, talle vaevu-vaevu naeratades: «Müüksin sinugi, aga kes sind paganat ostab. Oleksid veel noorem olema.»

«Või ma siis veel sinusuguse kännu juures vahiksin!» hüüdis naine vastu ja sellest oleks tulnud väsitav, mõtetetu ja pikk vastastikune norgutamine, kui seda poleks seganud poeg, kes küsis:

«Mis sa siis põldudega mõtled teha, tühjaks jätta või?»

«Oodake ikka, oodake,» ütles nüüd Juljus manitsevalt. «Ärge kartke, tühjaks ei jää sellepärast veel midagi, ei põld ega soolikad. Meil on ju magasiait. Misjaoks see Rikas Aabram neid magasiaida mõötusid siis triigib. Võtame sealt, saame natuke maad jälle edasi, üks siis sügisel näe; ei tea, kui head viljad võivad kasvadagi.»

Aga magasiait oli hirmus sõna, niivõrd hirmus, et perenaine seda kuuldes jumalat appi hüüdis. Kuid Villem muigas, vaatas maha ja vaikis.

«Ära kardagi, ema,» ütles ta viimaks. «Magasiadast ei anta meile midagi.»

«No miks?» hüüdis isa imestunult.

«Kas sa arvad, et Aabram «Palermo» ees saadud keretäie on juba ära unustanud?» küsis poeg omakorda.

«Ega see ainult tema otsustada ei ole,» vastas isa. «Pea meeles, et magasiaidal on kolm lukku ja kolm võtit, üks talitaja, teine kirjutaja ja kolmas triikija käes. Ja ega mina pole lasknud talle seda keretäit anda.»

«Aga kui kõik need magasiaida kolm võtit ühel nõul on?» küsis Villem jälle.

«No üks saa näha, mis nad teevad,» oli Juljuse arva-

mine. «Seda ka ei tahaks, et oksjonihaaamer paukuma hakkab. Ja kohut käia on halb, liiati mõisaga. Jüri siin ütleb, et tuleb tunnistajaks, aga igamees ei tuleks. Kuid pidagu ka Jüri enne aru, kas tal maksab tunnistajaks tulla või mitte.»

«Mis siin enam aru pidada,» arvas Jüri kindlalt.

«Jah, aga sa oled Taube teenistuses,» ütles Juljus. «Sööd mõisa leiba.»

«Mõtles järele jah,» soovitas nüüd Villemgi. «Ega sul meie setuka pärast ei maksa leivakannikat käest anda.»

«Setukas ühele poole ja leivakannikas teisele poole,» vastas Jüri, «aga õigus peab ikka keskel olema.»

«Noh, olgu siis pealegi,» ütles Juljus. «Katsume ikka ilma kolimiseta ja kohtuta läbi saada. Aga aitäh sulle, et sa õiguse keskele sead. See on maailmas ka suur asi, kuid meiesugustele vaestele läheb see tihtipeale kalliks maksma.»

## 6

Kui Johannes Silva üksinda linnateel olles või mõisa metsavedudes käies mõnikord mõtles inimestele, kes nii või teisiti olid just kõrtsis kuulsaks saanud, siis paigutas ta tingimata nende kuulsate meeste ritta ka Rikka Aabrami Ridakülast. Kui nooruk aga Toomatare peremehe kuulsust oleks hakanud lähemalt juurdlema, siis oleks temagi varsti märganud, et see kuulub minevikku. Võis julgesti öelda, et uus sajand, millest juba kolmas aasta käsil oli, polnud sellele midagi nimetamisväärsset lisanud. Jah, möödus olid ka Rikka Aabrami elus need ajad, mil ta kõrtsiletile uljana paberraha viskas ja hüüdis:

«Küll sel vaesel inimesel on teinekord õnne. Näe, vanad püksid olid reitpidi juba närukaupmehe koormas, kui veel käe tasku pistsin ja katariina näppu hakkas. Kõrtsmik, viina, kurat!»

See kõik oli olnud, see kõik oli nüüd minevik. Olevik oli midagi muud. Vaatame kas või ainult Aabrami vandumist. Suurte pattude kõrval on see õieti poisike, aga Toomatare peremees ei võtnud enam kurja nime suhu,

vähemalt mitte võõraste kuuldes. Kõrtsis oli ta viimastel aastatel käinud üksnes harva ega jäänud sinna kauaks. Ja küsitav on, kas ta sinna edaspidi oma jalga kunagi enam tõstab pärast seda, mis temaga mullu sügisel «Palermos» juhtus. Jäägu see kõik nüüd temast kus seda ja teist. Kuigi ta pole veel kulupea — Aabramite pead jäävad surmani mustaks —, ei kõlba tal igauhega enam kraabelda. Lühidalt, ta on nüüd juba selles auväärases eas, mis nõuab, et uljast kraaplemist asendaks silmakirjatsemine, et inimene käiks sagedamini kirikus, ei teotaks ameteid, mis talle kogukonna poolt on usaldatud, ja võtaks oma eakaaslastega viina ainult kodus, kus ta siis mõnikord võib kraabeldagi, kartmata, et iga ta sõna ja tegu suure kella külge seotakse.

Seda kõike oli tulnud Rikkal Aabramil juba mõnda aastat silmas pidada, kuid oli ette näha, et tulevikus peavad need elutargad tõed veel suuremasse ausse tõusma. Seni oli ta olnud valla magasiaida triikija — üks kolmest võtmest, nagu öeldi, aga juba järgmisest kuust alates pidi tast saama ka kiriku võõrmünder, laululehtede müütaja kiriku väravas, yaga ja alandlik vari Hoffmanni kannul. Aga peale selle kutsuti teda ikka sagedamini kirstupanemiste juurde lugema ja laulma, sest mitte ainult kõrts, kurjad sõnad ja halvad teod ei tee inimest kuulsaks, vaid ka kirik ja vagad teod teevad seda, et inimene on tuntud üle mitme valla, kogu kihelkonnas.

Nii järjekindlalt kui Rikas Aabram, ei trüginud kirikliku vagaduse poole ta eakaaslased Jaan Koppel ja Peeter Uula. Aga tõele au andes peab tunnistama, et ka nemad olid aastatega vabanenud nii mitmestki oma noorusea pahest ja nõrkusest. Nõnda oli möödunud juba mitu head aastat, ilma et Peeter Uula sõrmegagi oleks oma harvahambulist naist puudutanud. Paistis, et kongusnaline Peeter oli vanaks moeks jätnud need hirmsad naisepeksmised, millega ta varem aastas vähemalt korda kaks kogu mitte just händasüdamelist Ridaküla oli vapustanud. Jaan Koppel oli palju aastaid kõrtsmik, ostis siis talu, laskis ehitada raudkividest suure karjalauda, mida on näha ka vallamaja otsaakendest, ja oli nüüd juba kauemat aega vallakohtu esimees.

Need kaks Rikka Aabramiga mõnevõrra samasuguse arenemisprotsessi läbiteinud eakaaslast kogunesidki sel pühapäeval juba varakult Toomatare tagakambrisse, et juua oma hea sõbra tulevase ametikoha või «vöör-mündri-liikused», nagu nad oma tänast viinavõtmist juba esimeste napsiklaaside juures nimetasid. Igal pudelil olgu oma silt ja igal viinavõtmisel oma nimi. Niisugune komme valitses meelearanduse poole rühkivate sõp-rade vahel juba ammust ajast. Aga kuigi nad kõik olid kindlad inimesed, kes siin varemgi koos olid käinud ja viinaklaasi juures istunud, tundis Toomatare perenaise süda täna millegipärast ometi rahunust. Kas oli nendest viinavõtmistest varem kunagi pahandust või kahju tekkinud? Ei, nendest oli alati enim kasu kui kahju olnud. Polnud kunagi veel juhtunud, et sõbrad omavahel oleksid kaklema läinud, kuigi vahel neil kõigil oli keel nagu herilase astel. Ja pärast — käsi peseb ju ikka kätt. Sellepärast ei olnud kahju karta ka tänastest «vöörmündri-liikudest». Nõnda katsus end asjata rahustada Toomatare perenaine Mai, kes oma loomult oli ebausklik inimene.

Ta kuulis ka enne lõunat, kuidas harakad ümber talu kädistasid, ja oli pahane, et nad täna muud nagu ei osanudki teha, kui Toomatare aiateivastel, puudel ja aidakatustel lennata, aina kädistades ja edevalt hända kõigutades. Oleks võinud arvata, et tüütud linnud enne lõunat häirisid perenaist sellepärast, et ta siis oli kodus tütreka kahekesi, et toad olid vaiksed ja et ta siis meest oodates tihtipeale aknast välja vaatas. Kuid mees tuli koju, tulid varsti pärast seda külalisedki, vaikust tagakambris asendas viinavõtvate meeste paisuv häältekömin, ja ometi tundus perenaisele, et harakate kädistamine hakkas endisest veelgi selgemini tупpa kostma. Nende kisa ei tunginud perenaisele nüüd mitte enam ainult kõrvadesse, vaid käis läbi südame ja sundis teda ühtelugu pilku aknast välja heitma. Ja iga kord, kui ta aknast õue vaatas, näis talle, et harakad enam mujal ei lendagi kui aidakatusel ja aida otsas kasvaval paplil. Nad kädistasid isegi kaevu ääres kasvaval kasel.

Kui tütar rehetoad kööki tuli, vaatas ema jälle rahutult aknast välja ja ütles tusaselt:

«Mis nad peaksid siin kogu aeg käratsema; mine peleta neid, et nad majast eemale läheksid.»

Anu vaatas emale imestunult otsa ja läks ta käsku täitma, tehes seda vastu tahtmist. Ta seisatas trepil ja nägi Jürit alles siis, kui oli harakate hirmutamiseks paar korda juba käsi plaksutanud. Oli hea, et ta neid üleannetuid ei jõudnud veel sõnadega hurjutama hakata.

«Kus sina käisid?» hüüdis ta punastades. Ja tundes, et tal on piinlik, võttis ukse eest lund, muljus selle kahe käe vahel palliks ja viskas sellega noormeest, kavatsedes ise tuppa joosta.

«Pead sa mind ka harakaks, keda vaja hirmutada?» hõikas Jüri.

Anu puhkes naerma ja seisatas.

«Mis sinagi parem oled?» vastas ta ja tõmbus alles nüüd kotta uksepiida taha, kelmikalt naeratava näopoollega sealt välja piiludes, nagu oleks Jüril kavatsus talle lumesõjaga vastata. Kuid Jüril ei olnud sellist kavatsust. Ta astus ainult harilikust veidi kiiremini, kahlas läbi Toomatare õueaia sügava lume, ning seisis varsti tüdruku ees.

«Mäletad sa veel,» võttis ta Anu käe oma suurte kämmalde vahele, «kuidas me Punamäe all ükskord imestisime, miks need harakad nii hirmsasti kisendavad? Terve mäealune kajas nende kisast ja kõik puud olid neid täis.»

«Jah, see oli ühel sügisel, lõikuse ajal,» vastas Anu ja puhkes lauset lõpetamata naerma.

«Miks sa naerad?» küsis Jüri.

Tüdruk naeris veel tükk aega.

«See oli lõikuse ajal,» jätkas ta viimaks, «ja sina, rumal, arvasid, et harakatel on pulmad.»

Episood, mida nad nõnda meenutasid, kuulus ajajärku, mil Jüri oli alles neljateist-aastane ja töötas Toomatarel sulasena. Aga sellest hoolimata tundis ta piinlikkust ja punastas.

«Ja sina arvasid, et harakad peavad sõda,» vastas ta Anule ja katsus nüüd tüdrukut samal kombel välja naerda, sest hiljem oli selgunud, et ka Anu arvamine polnud õige.

«Minu arvamine polnud nii naljakas,» kaitses end Anu.

«Kuid kõige naljakam oli see,» tähendas Jüri, «et paksu kuuse otsas, mille ümber harakad käratsesid, oli vana öökull.»

«Jah, aga ütle, mis nad peaksid käratsema siin, keset küla?» küsis Anu.

Jüri kehitas õlgu. Aga siis lõi ta nägu naeratama ja ta vastas:

«Ei tea, võib-olla oled sina siin see öökull, keda nad ei salli.»

«Kus mul valge väljas,» vastas tüdruk kulme kortsutades, pööras end pealtnäha vihasena ringi, kuid kutsus sõbralikult, öeldes häälega, mis täitis Jüri rinda rõõmu ja soojusega: «Tule tuppa.»

«Kui muidu metsas ringi hulgud,» ütles Jüri, «siis pole neid näha ega kuulda kuigi palju, kuid seekord vist olid terve kihelkonna harakad koos. Kes nad sinna mäe alla kokku ajas? Neil on oma keel — harakad on targad linnud.»

Kui Jüri viimaseid sõnu lausus, oli ta Anu järel juba kööki astunud.

«Ära sa meie ema kuuldes niisugust juttu aja,» ütles Anu ikka veel ülemealikult. «Meie ema ei või niisugust juttu kannatada — ta ei salli harakaid.» Ning nähes ema ikka rohkem tusanevat nägu, lisas endisest ülemealikumalt: «Ennist käskis mindki: mine peleta need kädistajad eemale.»

«Ei ole mina sind käskinud,» vastas ema kärsitult. «Küllap nägid poissi ja jooksid ise välja.»

«Mine võta siis kinni, kellel see õigus on,» tähendas Jüri naerdes.

Aga perenaise südamele ei andnud rahu Jüri ütlus, et harakad on targad linnud. Ta vaatas noormeest kahtlustavalt, mõeldes: hea, et sina, poisinolk, nende keelest aru ei saa. Siis tähendas nagu muu seas kuuldavalt:

«Ei tea, mis tarkust niisugustel ka võib olla. Pane kuld-asju ära kandma, seal nad on küll mehed.»

«Jah, ja meil on neid küll igal pool vedelemas,» naeris tütar, heites pilgu kord emale, kord Jürile. Jüri nägi teda harva või õigemini polnud teda veel kordagi näi-

nud nii rõõmsana, nii ülemeelikuna, aga ühtlasi ka nii ilusana. Ja kusagil kaugel mõisaorjusest, kaugel Võhunnõmme härrastemajast, tiigist, härjatallist ja viinavabrikust hakkas Jüri kujutluses taas helendama metsaraiesmik üksikute aeglaselt ja tasa kiikuvate seemnemändidega keset alemaa lopsakat rukist. Sellest kujutluspildist lõi ta ka ise otsekui kiikuma ning vaatas Anule imestades ja üksisilmi otsa. Aga seda tegi ka ema, kes tütrelt ei pööranud silmi niikaua kui tagakambri uks valla lükati ja Karl Aabram oma kitsa näo musta habemetutiga lõua otsas kõõgi poole pööras.

«Juntsu!» hüüdis ta. «Oo, see on ju seal meie Juntsu!»

7

Mõni minut enne seda kui Jüri Kulesaarte juurest tulles Toomatare kööki astus, tõusis juba tublisti viinastanud talitaja Peeter Uula tagakambris laua ääres püsti. Sõbrad arvasid, et nende terava keelega joomakaaslane tahab kõnet pidada, nagu see temaga sagedasti juhtus. Aga Peeter Uula tuikus kummuti juurde ja võttis sealt raamatu, ainsa, mis talle tagakambris peale piibli ja lauluraamatu silma puutus.

«Näe, ei olegi unenägude seletaja,» ütles ta sinnasammasse seisma jäädes ja raamatut keskelt avades. «Minu eidel on see alati kummuti peal valmis, et oleks käepärast võtta.»

Raamatul olid paksud pappkaaned, see oli võrdlemisi mahukas ja uus. Seda kiiresti ettepoole lehitsedes jõudis talitaja varsti tiitelleheni, kõhatas ja algas pühalikult:

«Ristirahva Palve-koda  
kus see on:

Rõõmu- kui ka kurvastuse aegade palvetunnid  
sündimisest surmani,  
lühidelt seletatud

pühakirja tunnistuste, palvete ja lauludega.»

Kui ta selle pika pealkirja aeglaselt ja valjusti ette oli lugenud, tuli ta oma kohale laua ääres tagasi, «Ristirahva Palve-koda» käest ära panemata.

«Armsad hinged issandas,» algas ta äsjasel raamatu-lehitsemisel silma hakanud lausega väarikalt, iga sõnaga otsekui kuhugi märke ronides. «Me kõik oleme siin täna, jumal tänatud, elu ja tervise juures koos...»

«Elu, tervise ja viina juures,» täiendas teda vallakohtu esimees Jaan Koppel, kelle muidu nii vähese ulatusega ja tasane hääl kajas nüüd otse üdisse tungiva kilavusega. Aga talitaja oli iseteadev inimene. Kuigi ta oma lauset nüüd kordaski teisendatult, jättis ta ometi sellest välja viina.

«Minugi pärast,» jätkas ta. «Me kõik oleme siin täna, jumal tänatud, elu, tervise ja võõrmündri-liikude juures koos, aga pea see meie kõigiga ei või juhtuda, et täna sa õitsed nagu lilleke, kuid homme oled juba närtsinud, sest ütleb pühagi kiri: «Vaata, ma tulen nagu varas öösel; õnnis on see, kes valvab ja hoiab oma riideid, et tema ei käi alasti, ja et tema häbi ei saa nähtud.»»

Sellele vastas Karl Abram salmikesega, sekka vagalt kõhatades:

«Surm võib meil tulla äkisti,  
kui meie meel ei mõtlegi;  
üks upub ära meresse  
ja teine kukub tulesse.»

Aga talitaja laskis raamatu põlvedele langeda, võttis kuuetaaskust prillid, seadis need oma suurele kongus ninale ja jätkas, sõpradele kordamisi otsa vaadates:

«Sellepärast, mu kallid sõbrad, avaldagem soovi ja määrakem juba täna kindlaks need palved ja salm, millega meid ükskord sellest kurjast ilmast igavesesse rahupaika saadetakse.»

«See on õige; see ei ole halb nõu,» toetas teda Rikas Abram, kes nii mõndagi «Ristirahva Palve-kojas» kirjapandud palvet kirstupanekute juures oli juba tarvitanud ja seega oma kogemustest teadis, kui raske on kohast peatükki valida, et kõik läheks viisipäraselt ega tekiks hiljem tüli, nagu oleks kellegi au, ta teeneid või jõukust viimses järelehüüdes alahinnatud.

Talitaja noogutas heakskiitvalt.

«Ja veel oleks soovida,» jätkas Abram alandlikult ning vagalt, «kui igrames palvele, mida ta enda jaoks

passilikuks peab, oma hobuste, lehmade, sigade ja muude pudulojuste arvu juurde märgiks. Ei teeks ka paha, kui ta ära tähendaks, mitu ta nendest maa peale jätab ja mitu kavatseb endaga kaasa võtta, see on, matuseliste kätte sööta.»

Talitaja sai aru, et see oli kahekordne torge temale, sest üheks tema nõrkuseks oli kahtlemata uhkete matuste hindamine. Teiseks ei saanud ta salata ka seda, et mõnikord tõepoolest ta otsekui vanakurja enda ahvatletuna pidi oma loomadega kiitlema. Nõnda see oli. Kuid sellest hoolimata ei meeldinud isekale talitajale mitte põrmugi, et Rikas Abram siin just teda oma pilke märklauaks valis. Aga veelgi rohkem vihastas teda see, et Jaan Koppel selle maheda ja vaga tooni taha peidetud pilke oma pingutatud naeruga lagedale kiskus. Vaata kus mõttekaaslased!

«Selle raamatu kokkuseadja K. Anier Vana-Suislepas on palju vaeva näinud, et kõiki teenida,» jätkas talitaja solvumisest hoolimata rahulikult. «Ta ei ole unustanud siin lapsi väetikesi, ei leske meest ega leske naist. Ta on oma laulud laulnud ja palved pidanud naisele, kellel pisukesed lapsed järele jäävad, ja naisele, olgu tema noor või vana, jääb temast lapsi järele või mitte. Ennäe, siin tuletab ta vana usklikku meest meelde, siin inimest, kes ülekohtu surma on surnud. (Kui ta omale ise otsa ei ole teinud.) Aga lehitsegem edasi ja vaadake, kas seesinane raamat oskab meie tulevasele võõrmündrile abi ja nõu anda, kui tal ükskord peaks olema see kurb kohustus oma sõbra Jaan Koppeli puusärki panemisel laulda ja lugeda. Aga mina ütlen teile, armsad hinged issandas, et seesinane raamat, see «Ristirahva Palvekoda», kuigi see on juba kolmas parandatud ja täiendatud trükk, ei tea mitte, kas peab olema rõõmus või kurb, kui jumala kohtu ette läheb mees, kes on kõrtsileti taga rohkem kui pool eluaega inimesi petnud ja nüüd valla kohtu laua taga kohut mõistab ja võib-olla kavatseb seda teha samuti rohkem kui pool eluaega.»

Nii teravaid sõnu oli sõprade keskel harva öeldud. Jaan Koppel, keda need sõnad tõsiselt solvasid, tõmbus näost võõraks. Aga talitaja ei mõtelnudki lõpetada, vaid oli alles hoogu sattumas. Ja siinkohal lükkaski Karl

Aabram kambriukse meelega valla, nägi köögis oma endist sulaspõissi ja hüüdis: «Juntsu!»

Selle nime puhul krimpsutas Anu põlastavalt nägu, aga Jüri ütles kombekalt tere ja küsis, kas seal tagakambris kedagi maetavat.

«Oh ei, Juntsu,» vastas talle Karl Aabram. «Ei ole nii kaugele veel jõutud.» Ta oli väga lahke, püüdis juttu iga hinna eest teisale juhtida ning jätkas mahedana: «Eks sa astu edasi, võta istet ja räägi ka, kuidas seal härjatallis elatakse? Kevad läheneb, kas lihunikud juba hakkavad käima?»

«Ma ei ole enam härjatallis,» vastas Jüri ja astus üle künnise, sügavalt kummardudes.

Talitaja tundis end ikka veel solvatuna. Ja ikka veel seisis ta raamatut käes lahti hoides, nagu kavatseks ta sealt iga silmapilk lugema hakata. Tema elatanud näos oli kõik punane, nii habe kui põsed, eriti aga ta tugev nina, mis otse lõomas ja kiskus endale tähelepanu kõigelt muult, isegi naeratuselt, mis ta näo punakaid toone kord tugevamalt, kord nõrgemalt helkima pani. Kui Jüri oli tagakambrisse astunud, pöördus talitaja Rikka Aabrami poole.

«Ja sina, mu sõber Aabram, ole aga nüüd jah kärmas seda noort teopõissi Juntsuks nimetama, et su käsi temaga paremini käiks kui Villemiga.»

«Juntsuga me saime alati hästi läbi,» ütles Rikas Aabram. «Ja sellepärast ma ei kardagi, et ta oma südames minu vastu kurja võiks haududa. Või mis sa ise, noormees, sellest arvad? Kas ässitad ka ühel päeval kurjad koerad mulle kallale?»

«Ega siin siis tohigi kõike ütelda,» vastas Jüri naljatades. «Näe, kohtusaks siinsamas — kuuleb pealt ja pärast polegi muud kui anna aru.»

Selle jutu peale puhkesid kõik kolm naerma, ka Jaan Koppel, kes juba hulga aega solvatuna oli vaikinud.

«Põisi süda, näed sa, ei ole siis ikkagi päris puhas,» ütles ta, ja teised kaks olid sellega meelsasti nõus, nagu oleksid nad siin enne Jüri tulekut aina leplikus meeolus istunud. Niipea kui Jüri tупpa astus, taipas kogu seltskond kohe peaaegu üheaegselt, et selles noores teopõisis on ilmunud uus märklaud nende pilkenoolte

jaoks. See arusaamine soodustas kiiret leppimist. Ja kui omavahelistest lahkkelidest kõigi tunnuste järgi üle oli saadud, ulatas talitaja «Ristirahva Palve-koja» Jürile, lausudes sealjuures nõnda:

«Kui mõisa teopoisid lugeda oskavad, siis vali ka sina siit omale välja kohane peatükk, millega sind ükskord viimsele teekonnale saadetakse.»

«Ei ma hakka end sellega vaevama,» vastas Jüri. «Kui tarvis, võib mõisa teopoiss ka ilma peatükita minna, kuid ma ei mõtlegi veel surema hakata.»

«Soo-oh!» hüüdis vallakohtu esimees Koppel ja tõstis oma laia, rasvunud ning ühtlasi kahvatu näo üles. Ta väikesed tuhmi läikega silmad näisid Jürile otsa vaadates millegi üle nagu imestavat, millestki nagu kahju tundvat.

«Noh, surema ei mõtle hakata,» lausus samal ajal talitaja. «Mõtled siis elama hakata, mis? Tulid meie sõbra Karl Aabrami tütart tanutama või?»

See märkus mõjus Aabramile halvasti. Mure tema isa-südames ajas järsku nagu uss oma pea püsti. Aga Jürile lõi veri näkku. Ta ei teadnud seda oodata, ja see oli kõige nõrgem külg, millest talle võidi kallale tungida. Hea, et Anu enam tagakambri uktsel ei seisnud.

«Ma tulin küll asja pärast,» vastas ta, raskelt jalga-del tammudes, «kuid see ei ole kosjateekond, nagu talitaja-härra arvab.»

«Räägi siis,» ütles Aabram tuseselt.

Jüri vaikis arupidavalt, viimaks ütles ta, ning kõik see tuli tal kuidagi rabedalt ja järsult välja:

«Ma tulin kuulama, kas teil magasiaidas vilja seemneks ka on? Arvasin küll, et saan rääkida ainult triiki-jaga, aga näe, nagu minu õnneks talitaja ka siin.»

Ta oli igasuguseks vastuseks ette valmistatud, kuid mitte selleks, mis talle osaks sai, — talle ei vastatudki. Ei hakanud ka keegi naerma, mida ta kõige rohkem kartis pärast talitaja ütlust: «Kui mõisa teopoisid lugeda oskavad.» Rohkem tooniga kui nende sõnadega oli talitaja teopoiisi ja enese vahele piiri tõmmanud. Ja ei oleks Jüri suudki avanud, et ütelda, miks ta täna Toomatarele sisse astus, kui siin hiljem poleks hakatud pilgates rääkima tanutamisest. Aga nüüd oli see kar-

detud pilkaja vastuse asemel juba mitu korda ainult kõhatanud. Jüri seisis, ootas ja tundis, et igasugune muu vastus oleks olnud kergem kui see vaikimine. Ning siis kuuliski ta oma selja tagant perenaise imestunud küsimust:

«Mis sina, Jüri, viljaseemnega peale hakkad?»

«Mõtlesin, et ehk saan tüki maad kätte või... võtan... kannustikust,» püüdis Jüri vastata korraga nii meestele kui perenaisele, kes oma küsimuse oli esitanud kõögist.

Talitaja noogutas rahulolevalt.

«Muidugi, Juntsu,» muutus ka Karl Aabram uuesti lahkeks, nagu oleks ta alles nüüd Jüri küsimust õieti kuulnud. «Magasi ait ju selle jaoks ongi, et külvisemet laenata. On sul maatükk käes, ära sa siis seda karda, et me seemne poolest hädasse jätame.»

«Oled aga isegi julge poiss,» arvas Koppel. «Ei ole need magasi aida võlad kerged tasuda.»

«Missugune võlg see kerge tasuda on,» ütles Jüri rõõmsana selle ootamatu lahkuse üle, millega siin kõik ta kavatsustesse suhtusid.

«Kui aga maa hea on, siis see seemnelaen pole kohe midagi,» arvas Karl Aabram omalt poolt. «Võtame kas või mind. Ega mul seda põldu siis palju pole, aga mis on, see on ka esimese numbri oma... Ja seda vilja, mis ma igal sügisel oma väikeselt kohalt kokku panen! Oo! Ait on igal aastal harjani täis; eit teab küll, kuidas ma olviaugust toobiga olen teri aita valanud, et aga viljasaaki ära mahutada.»

Nõnda rääkis Karl Aabram oma sõprade heakskiitvate noogutuste saatel. Ja kui ta hetk hiljem klaasi tõstis, et maitsta seda, mis viljast on saadud, värises ta käsi õige tugevasti. Jüri vaatas seda Rikka Aabrami värisevat kätt ega imestanud selle üle pärast seda, mis ta siin praegu mehe enese suust oli kuulnud. Ei ole naljaasi aida teravat harjaalust läbi olviaugu viljaga täita — seal pole tõesti teist teha, kui pead toobiga tõstma!

Kevad oli kätte jõudnud.

Veel hoidis mets siin-seal oma okkalises põues vana lund, kuid lagedalt olid just paari viimase päeva soe tuul ja päikesepaiste ta sootuks ära ajanud. Polnud ka teedel enam jääd, ja see oli Mart Heina arvates lausa õnn. Ei ole naljaasi libedaga Vöhunõmmelt nuumhärgi linna ajada. Loomad on terve talve laudas kinni olnud; kui välja saavad, siis ei tea, mis esimese tuhinaga teeksid või ette võtaksid. Ja kui siis kusagil veel jääd on, ollakse oma raske kerega varsti prantsti pikali. Ja teinekord ei ole kuigi palju tarvis, et oledki loomast lahti. Nii juhtus alles läinud kevadel Kabala jaamas, kuhu härjad tookord aeti. Jõuti õnnelikult kohale ja saadi loomad just lihunikusellile üle anda, kui üks härgadest sõnnikuga kaetud jääle sattus, maha prantsatas ja valmis oligi. Sellest ajast peale oli Mart Hein härgadega väga ettevaatlik.

Aga täna ei olnud tal vähemalt libedaga muret. Ei olnud kontkõva konaratki, mida juhtub vahel isegi kevadhommikutel pärast tugevat öökülma. Kõikjal laiutas end sügav pori, mida kerge öökülm ainult pealt oli pisut kahutanud ja härmatisega katnud. Sellest paremat hommikut ei osanud Mart soovidagi. See oli kohe nagu tellitud selleks, et kakskümmend nuumhärگا kütkest lahti lasta — jooksku õuele, pangu sarved kokku, kat-sugu jõudu, möllaku ja kraabelgu veel enne linnateele asumist niipalju kui süda lustib.

Seekord oli lihunik ostnud enamiku partiist — nimelt kahekümnest sarvepeast viisteistkümmend — Mart Heina talitavatavast laudaosast. Kui härgade hommikune söötmine lõpetati, oli päike kevadtaevas juba üsna kõrgele tõusnud. Ta oli juba ammugi välja jõudnud madala kaasiku tagant ja leegitses nüüd hiigelpeeglina särava veeheinamaa kohal.

Kohe varsti pärast söötmist, kui mehed põhuruumis ka ise pisut olid keha kinnitanud, otsustatigi alustada lihunikule saadetavate härgade lahtipäästmisega. Mart Hein oma talliosas asus seda tegema Ronk Madisega. Loomad, kes ketiga kahelt poolt sõime külge olid kinni-

tatud, vabastati ükshaaval. Aga alguses jäi nii mõnigi härgadest paigale pärast sedagi, kui ta ahelad olid juba maha langenud. Ta mõirgas küll kohutavalt, kuid seisis liikumata oma vangiasemel edasi, otsekui oskamata või tahtmatagi enam kuhugi minna.

«Ei suuda loom enam uskuda, et ta vaba on,» vihastas Ronk Madis. «No mine, sa siin enam vahid!» Ja nii mõnigi kord pidi vihase teomehe käes vihisema roosk, et juhmile loomale hämarast laudast juhatada teed õuevalgusesse. Kuid nii olid lood ainult esimeste lahtisaajatega. Varsti täitis kogu suurt talli hirmus mõirgamine ja ketide ragin; trambiti kärsitult jalgu, taganeti latrist välja niikaugele kui ahelad lubasid ja sikutati või väänati kahele poole visalt pead. Ning see, kes oli lahti päästetud, ei nõudnud enam rooska, vaid jooksis aegaviitmata läbi lauda nagu hall viirastus, peatudes alles siis, kui oli jõudnud üle laudaläve, kus ta end tundis otsekui põrkavat vastu valgust.

Täna ärasaadetavate loomade hulgas oli ka Roland, härgadest kõige tugevam ja suurem, kogu Vöhunõmme härjatalli uhkus. Kui Mart alguses kohe ütles, et Rolandi ta päästab köidikutest ise, oma käega, siis oli see mehele ainult osaliselt auasjaks — Roland oli pullhärg ja temaga tuli olla ettevaatlik. Aga ettevaatusest ka teiste härgade suhtes vabastas Mart Rolandi köidikutest kõige viimasena, kuigi mehe enda seisukohalt seda oleks olnud parem teha juba alguses. Rolandi kannul, kes väljus tallist vihasena puhudes ja rutakalt, kuid mitte joostes, tulid välja ka mehed. Jõudes üle talliläve, jäi Roland seisma, — ka tema, sattudes heledasse päevalgusesse, tundis end esialgu otsekui vastu seina põrkavat. Siis ta mõirgas ja sööstis varem lahtilastud ning õuel laiali jooksnud härgade hulgast endale vastast otsima.

Mart Hein nägi ainult Rolandit. Ja mitte ainult sellepärast, et see pull oli siinsamas Vöhunõmmel mehe silmade all ja osalt ka tema hoolitsemisel üles kasvanud. Selleks oli veel teine ja esimesest vahest mõjuvamgi põhjus: Roland oli suur ja ilus loom, kelle jõud Mardi arvates kõikidest teistest üle käis.

«Mis tühjaga jännaku,» ütles ta Ronk Madisele, kui Roland keset õue esimese ettesattuva halliga sarved

kokku pani. «Ta on kangematestki vastastest võitu saanud.»

Hall oli Rolandist väiksem, kuid pani visalt vastu.

«Ära ütle midagi, sel omajagu ikka kangust ka,» vastas Ronk Madis, kellel Rolandi suhtes polnud Mardi tundeid. Aga Mart ainult naeratas.

«Pole ma seda veel näinud, et meie oma oleks kellelegi alla vandunud,» lausus ta natukese aja pärast, kui halli vastupanu rauges. Ning ta vaatas uhkusetundega pealt, kuidas hall Rolandi eest esmalt taganes ja kuidas tal viimaks muud üle ei jäänud, kui end kiire põgenemisega päästa. Saanud hoobi või kaks sarvedega külje alla, jõudiski hall teiste varju.

Roland käis õuel ringi võitjana. Tema eest põigati kõrvale, kuid need, kes julgesid oma sarved talle vastu seada, pidid halli kombel talle varsti alla vanduma. Leidmata väarikat vastast, jõudis ta varsti tiigikaldale, kus üks ruske ja lauk parajasti jõudu katsusid. Pikka aru pidamata segas Roland end kolmandana võitlusse. Lauk tõmbus kohe tagasi ja Roland jäi sarvipidi kokku ruskega. See oli tugev härg, kuid vähehaaval tuli temalgi Rolandi ees taganeda. Tema selja taga oli tiik, järsu kaldaga, kaunis sügav ja täis kevadist rabedat jääd.

Nähes ette ruske allavandumist ja isegi võimalust, et Roland ta tagurpidi tiiki paiskab, haaras Ronk Madis jämeda toobripuu kätte ja hakkas süngenäolisena pusklejatele lähenema. Kuid enne tema tiigikaldale jõudmist juhtus midagi, mis mõjus ootamatusena kõikidele, kes seda kahevõitlust mitmelt poolt jälgisid ja selle tagajärgi endile hoopis teisiti olid kujutlenud. Keegi ei kahelnud enam, et ruske juba lähematel silmapilkudel kas leiab end tiigist või peab end samuti nagu teisedki päästma põgenemisega. Aga sellal kui see oleks pidanud juhtuma, jooksis kohale hall, kes Rolandile esimesena oli alistunud. Ruske seisukord läks kohe kergemaks, kui hall oma sarved Rolandile külje alla seadis. Ja äkki tegi sedasama ka lauk, kes kogu aeg oli osavõtmatult kõrval seisnud.

Ronk Madis oma jämeda toobripuuga jäi eemale seisma, nagu oleks ta kartnud end nii suurde rüsinasse segada. Rolandil oli nüüd kolm vastast ja nüüd suruti

teda ennast järk-järgult tiigikaldale aina lähemale. Kas Mart Hein lootis Ronk Madisele, kes seisis toobripuuga härgadele hulga lähemal kui tema, või mõjus ootamatus nõnda: ta jäi hiljaks. Paha viga seisis veel selles, et ta oli palja käsi ja ligiläheduseski ei olnud midagi kätte haarata. Ja kui ta olematu koeraga võtsitades lähemale jooksis, andis hall Rolandile külje pealt tugeva hoobi ning võimas pull paiskus kogu oma pikkuses ja vägevuses tiiki.

Aga peaaegu samal silmapilgul kostis tiigi vastaskaldalt enesega rahulolevat naeru. See naer oli solvav Mart Heinale, kes tundis end praegu millegipärast lööduna ja väga õnnetuna.

## 9

Oskar Müür oli pilpalõikamise Võhunõmmel juba mõne päeva eest lõpetanud. Ta oleks meelsasti mõisast lahkunud ka päev või kaks varem, kuid Nurm ei lubanud talle eraldi küüti, öeldes: «Paned oma kompsud ülehommie härjaajajate vankrisse.» Noh, oleks ka lausa ime olnud, kui ta teisiti oleks vastanud!

Tolmune, täis puusepa tarbepuitu, saepuru ja laastuhunnikuid töötuba, kus Oskar oli peaaegu kolm kuud elanud ja pilpaid kiskunud, muutus kevade tulles veelgi vastumeelsemaks. Sel kaunil aprillihommikul tundus ta eriti süngena. Oskar ärkas varakult, pani oma kompsud hakkama ja läks välja. Mäe ääres sepikoja taga oli soe; taevas pea kohal männiokste vahel sinetas sügavana ja taamal läikis veeheinamaa nagu järv. Kuid Oskar sulges varsti silmad, tõstis näo vastu päikest ja püüdis mitte midagi mõtelda, tundes samal ajal ometi kogu oma olemusega, et istub siin viimast korda. Hommik oli niivõrd vaikne, et siia mäe äärde kostis mõisaõuelt isegi jalaastumist ja seda, kuidas siin-seal õhuke jääkirmetis käija jalgade all kerget raginat tehes murdus. Mis seal siis imestada, kui siin Liisi oma kõlava häälega laulab ning see laulgi siit, muretu või nukker, mõisa juurde kandub, ärritades seal valitsejat ja mõisnikku. Aga praegu vilistasid kuldnokad ja kogu taevaalune oli täis lõokeste lõõritamist, mis oma lakkamatusega Oskarile

kose kohinat meenutas. Nii see on: suled silmad ja tahad mitte midagi mõelda, aga juba leiad end kaugetest kodupaikadest. Kui nende kodupaikade ja lapsepõlve meenutamine hinges mingisugust rõõmu tekitaks! Kose kohin on Oskarile täis rahva needmist ja sajatusi. Jälle avanevad kooleraohvrite ühishauad. Ja tee mis sa tahad: mida kauemini sa kuulad sillerdavat linnulaulu ülalt, seda raskemaks muutub su süda, nagu oleks kogu see kevadine sära ja taevaalune rõõmus häälitsemine ainult selleks, et sina võiksid harilikust veel selgemini kuulda ahelelate kõlminat, milledesse isevalitsuse vägivald ja hirmuteod rahva on pannud. Kuid siis kajas lõõrituse sekka, mida ühes valgusega otsekui sadas alla, sepikojast esimesi vasarakõlksatusi.

Sepad hakkasid tööle, ja kui Oskar kohe esimeste vasaralöökidest järel silmad avas, nägi ta esimest härga püüdnud kahe poolega talliuksest välja jooksvat. Esimesele järgnes varsti teine, siis kolmas. Oskaril oli aeg tõusta, ta pikk ooteaeg oli lõppenud. Kui Oskar juba eile Mart Heinalt tänase linnamineku kellaaega oli küsinud, oli vana teomes talle naeratades vastanud: «Küll sa juba kuuled ja näed ise, kui me härjad välja laseme.» Tal oli õigus: seda oli võimatu mitte kuulda. Oskar teadis linna saadetavate härgade arvu. Ta tuli mäe äärest tiigikaldale ja seisis seal niikaua, kuni teispool tiiki asuvast tallist viimane härg oli välja lastud. Kuna ta teadis, et silmapilk kohe teele ei asuta, astus ta nüüdki üsna aeglaselt mööda tiigikallast edasi. Nõnda minnes ja kogu aeg härgade jõukatsumist vaadates jõudis ta tiigi tallipoolsesse otsa parajasti just selleks ajaks, kui Roland sealt tiiki paisati. Ja tema oligi see, kes samal ajal teispool tiiki naerma puhkes, oma naeruga Hein Marti solvates.

Vana tõsine tallimees arvas, et Oskar naerab Rolandit, tema lemmiku õnnetut tiikilendamist, ja oli pahanud sellepärast. Muidugi, Oskarile valmistas rõõmu ka see, et võimujoovastusest hullunud pull nii järsku end külmast vannist leidis, kuid naerma puhkes ta ometi millestki muust. Ta ei vaadanud mitte ainult härgi, vaid ka mehi, kelledest ühel oli küll toobripuu käes, kuid kes sellega midagi ei teinud, kuna see, kes oleks tahtnud

Rolandile appi minna, oli palja käsi. Kõik see kokku oli omamoodi nii traagiline kui ka naljakas, ent Oskar poleks sellepärast veel naerma puhkenud. Ta enesega rahulolev naer pääses kuuldavale alles siis, kui Hein Mart viimaks toobripuu Ronk Madise käest ära kiskus ja ka siis muud ei osanud teha, kui seda mõned korrad õige saamatult pea kohale tõsta ning sellega paar niisama mõttetut kui hilineud liigutust sooritada.

10

Needsamad Hein Mardi abitud liigutused, mis Oskarile niivõrd nalja tegid, et ta vägisi pidi naerma pahvata, vallandasid parun Taubes äkilise vihaprahvaku.

Polnud sugugi juhus, et Vöhunõmme omanik parun Bruno Wilhelm Taube väljus härberi paraaduksest just sel ajal, kui esimesed härjad üllatunult mõirates õuele jooksid. Parun teadis, et osa tema nuumhärgetest täna pidi Rakverre saadetama, ja tahtis nende nägemisest viimast peremehe-rõõmu nautida, seda enam, et tänase saadetise hulgas oli ka mõisa omakasvatatud pullhärj Roland. Nuumhärgete ärasaatmine oli parunile igakord mitmetigi erutavaks vaatepildiks. Tema nuumhärjad olid kuulsad kogu maakonnas, olid seda Venemaa pealinnas Peterburiski. Ja Taube, kes end heaks põllumeheks pidas, tahtis loomad enne teesaatmist oma silmaga üle vaadata, kontrollides nende puhtust ja rammusust. Täna ta pisut hilines. Tal oli kavatsus talli juurde minna, kuid nähes, et osa härgi on juba lahti lastud, jäi ta esialgu paraadtrepil ülemistele astmetele seisma. Ja siin, olles liiga kaugel, et otsustada, kuidas loomi oli talvel söödetud, täitis ta südant ja rinda tunne, mis sobis rohkem mõnele muistsele imperaatorile kui kahekümneenda sajandi alguse suurpõllumehele. Kui oletada, et seal need sarvipidi kokkuläinud härjad on üksteisega elu ja surma peale võitlevad gladiaatorid, tema aga siin oma küllaltki kõrge trepi kõige viimasel astmel üks muistse vägeva Rooma riigi keisreid. Vihased mõirged, mis uute härgete õuele ilmudes tiigikallastel ja talli ees üha sagnevad, pole midagi muud kui areenile sammuvate gla-

diaatorite hüüded... Aga mida nad õieti hüüdsid? Ja parun Taube, toetades oma paremat puusa kergelt jalutuskepile, rändas vaimus jälle kord Tartusse, peatus oma üliõpilasaastail, meenutades joominguid, kahevõitlusi ning lõpuks ladina keeltki; sõpru, kes olid vehklemises osavamad kui tema, kes trumpasid ta üle joomises, olid temast vaimukamad ja armastasid edvistada oma ladina keele oskusega. Ning just seal ja mitte mujal hakkab vanast Roomast ja gladiaatoritest midagi helisema ka suurpõllumehele, kes äsja trepile astudes kindlasti veel ei teadnud, millest rohkem rõõmu tunda, kas tohutust sõnnikuhulgast, mida sada nuumhärگا talvel produtseerivad, või sellest, kuidas igakevadine härgademüük ta kukrut paisutab. Ning korraga ei ole tema jaoks neis kummaski enam endist ahvatlust. Sõnnikule mõeldes ta nüüd nagu ise ironiseeriks enese üle, naeraks nagu ise välja oma senise teooria, mille järgi kogu elu Võhunõmmel kulgeb kolme vabriku kaudu, kui arvata põld vabrikuks, mis toodab vilja, ja laut... Kuid mõtelge ise: kartul ja vili lähevad piiritusevabrikusse ja praak sealt lauta — sõnnikuvabrikusse. See on muidugi õige, sest niisugune on Võhunõmmel elu ringkäik, nähtud suurpõllumehe silmaga, aga kuidas te seda teooriat katsumsüitegi viisakamalt väljendada, jääb see ometi väga matslikuks. Peab olema purjus või kõige algelisema sündsusetunde unustama, et sellest hästikasvatatud daamide juuresolekul rääkida. Aga siin, maal, teomeeste ja loomade keskel, võite te head kombes unustada ja niivõrd metsistuda, et hakkate oma teooriast rääkima ka heas seltskonnas, nagu oleks see täiesti loomulik. Märkate oma eksitust alles siis, kui daamid on minestamas, ning teil tuleb ennast vabandada, nagu oskate. Kuid mis teil säärasel puhul endavabanduseks ütelda on — olete hea põllumees ja peate sõnnikust väga lugu!

Kord tuli parun Taubel end nõnda vabandada, ja ainult tänu aristokraatse seltskonna taktitundele jäeti talle ütlemata, et ta sellega end veelgi rohkem naeruvääristas. Aga hääled, mida ta oma Tartu-aastate kaasvõitlejate suust kuuleb, ei ole nii taktilised ega mõistaandvad. Need temast vaimukamad sõbrad, kellede ladina keele oskusele ta ikka veel loodab, naeravad ja räägivad

täie häälega: «Bruno, sa oled mats!», «Ütle, armas, kui see saladus pole, kas sa kosid oma papa toa- või köögitüdruku?» Aasiti. Temagi vastas jämedustele jämedustega. Aga siiski oli see ilus aeg! Kus võiksid tema tolleagedsed ülikoolisõbrad praegu viibida? «Kui ma kordki elus gladiaatorite võitlust näha saaksin!», «Jah, see seal oli alles võimutäius!» Kurt, kes nõnda vana Rooma kohta väljendus, oli praegu tähtsal ametikohal Peterburis.

Sellal kui parun Taube kadunud ladina keele jälil Tartust Peterburi oli jõudnud, nägi ta Rolandit laudast välja jooksvat. See suur ja erakordselt rammus pull, kes juba õhtul krabiseva paberrahana paruni kukrusse mahub, täitis praegu ta rinda uhkusetundega. Ja kui Roland vihase mõirgega oma esimese vastase kallale tormas, oli Taubel ka otsitud lause ladina keelest õnnelikult leitud.

«*Ave, Caesar imperator, morituri te salutant!*»<sup>1</sup> ümises ta endamisi kuuldavalt. Ning korraga oli tal tunne, et selles lühikeses lauses peitub ka kogu idealism, mille puudumist tema kolmevabrikuteooriale pahaks pandi. Ning ta jäi üsna õnnelikuna jälgima Rolandi võidukäiku kuni silmapilguni, mil see lõppes lugejale juba kaks korda tuntud õnnetusega tiigikaldal. Kui ta nägi tiiki lendavat just Rolandit, mis oli kõige vähem tõenäoline, ei uskunud ta oma silmi. Roland! Kas see on tõesti võimalik! Teda valdasid häbi ja raev. Meie uhke Roland, mis nad sinuga tegid! Nad tungisid sulle mitmekesi kallale nagu röövlid! Ah, see on alatus! Ja kus olid tallimehed, et nad vahele ei rutanud? Kui Roland, see uhke loom, oma häbiks juba tiigis on, lõhub üks vanamees, arvatavasti Mart Hein, paar korda kaikaga õhku ja see ongi kõik. Kus olid nooremad mehed, kus oli selle vanamehe poeg Jüri, kes on ometi suur ja tugev mees?

Ununes «*morituri te salutant*», kustus nõiduslik helin muistsest Roomast, kus «valitses alles võimutäius», ja parun Taube oma paraadtrepil ülemisel astmel ärkas nagu mingist unest. Rolandi pärast rängalt kannatades astus ta kiiresti trepist alla ja vaatas siis pahasena ringi, tundes, et peab valitsejaga rääkima.

<sup>1</sup> «Tere, imperaator Caesar, surmaminejad tervitavad sind!»

Et kerge öökülm mudale taheda koorukese oli peale tõmmanud, läks valitseja Nurm juba varahommikul Viulikaela, see on põllule, mis asus kohe mõisa pargi taga ja juba teist aastat oli ristikkeina all. Sellele varahommikusele jalutuskäigule ajas Nurme majapidamise seisukohalt küllaltki tähtis mure — ta tahtis näha, kuidas ristikkeinataim talve oli üle elanud. «Härra Taube võib täie õigusega õnnelik olla,» oli valitseja esimene mõte, kui ta noorele, talve alt tulnud ristikupõllule astudes nägi, et taim oli hästi säilinud. Kõigepealt härra Taube ja siis alles mina, — see põhimõte oli Nurmegi elus juba seaduseks saanud. Kas härra Taubel oli põhjust õnnelik või õnnetu olla, sai valitseja neistki tunnetest oma osa. Taube kaudu ja ikka Taube käest, nagu oleksid needki endist moodustanud mingi naturaalpalga, mida tuleb mõisa aidast vastu võtta. Ka siis, kui talle pakutigi midagi otseselt nagu sel aprillihommikul, astus ta juba harjumusest kõrvale; ta kujutus jäi ahtraks ristikkeina enda suhtes, ei rutanud looma pilti selle kevadisest tumerohelisest lopsakusest ega selle õitsepuhkemisest vähe aega just enne vikati alla minekut. Kuigi siin juba täna oleks võidud tunda lõhna ja kuulda kimalase suminat, ei toimunud ometi valitsejaga midagi niisugust. Küll aga kujutles ta endale väga elavalt parun Taube mõningaid käte ja pea liigutusi, ta hääle mahenemist, ta muidu külma, kahtlustava ja põlgliku pilgu moondumist harilikust mõnevõrra inimlikumaks ning soojemaks — lühidalt kõike seda, mis harjumuspäraselt härra Taube hea meeolu juurde kuulus. See oli valitseja osa õnnest, mida ta hästitalvitunud ristikupõllul kõndides tundis, ja selle võttis ta välja viimase raasukeseni. Kuid härra Taubel oli teinegi liik käte ja pea liigutusi, ta silmad ja hääled võisid ka vastupidiselt moonduda. Ning sellepärast ei piirdunud valitseja põllu pealiskaudse vaatlemisega, vaid ruttas sinna, kuhu igal kevadel suurvesi kõrgematelt põldudelt tulles enesega liiva ja kruusa kandis. Nagu selgus, oli suurvesi siin tänavu eriti palju pahandust teinud: ristikutaim oli nelja kuni viie sülla laiusel rindel ja mitmekümne sülla pikku-

selt paksu uhtemulla alla mattunud. Et vältida taime lämbumist, tuli see uhtemuld siin võimalikult kiiresti laiali kanda ja rehitseda. Aga sellal kui valitseja endamisi arutas, kui palju siia töölisi saata, hakkas mõisa juurest kostma härgade mõrgamist. Seda kuulates ei viitnud Nurm enam aega, pöördus sedamaid koju, tuli kiiresti ja jõudis hingeldades pargi värava kohale just siis, kui Roland mäepoolsest tiigiotsast välja ronis. Ootamatust kümlblusest ehmununa oli pull läbi tiigi kahlanud, julgemata enam jalgagi tõsta sellele kaldale, kust ta sisse oli paisatud. Aga valitseja nägi ainult seda, kuidas ta end kaunis vaevaliselt kaldale hoo- bas, sedamööda teele sai ja siis häbelikult mäe poole sörkis.

«Roland just nagu teaks, et see tee Rakveresse viib.»

«Säh hullu — sakste oma pull!»

«Vaata, et viimaks oskab lugedagi!»

Naised lehmatali ees naersid ning nende hüüded saatsid Mart Heina, kes Rolandile toobripuuga järele jooksis. Parun Taube tuli otse läbi pargi, valitseja mööda pargitagust teed, mida palistas madal kuuskedest elav- tara, ja kõik nad said kokku pargi nurga juures natuke enne seda, kui pull ümber mäenurga pöördus ja silmist kadus.

Pull kartis; nende Roland oli arg!

Aga justkui oleks pulli julgus ja viha paruni sisse läinud, sööstis see Hein Mardi kallale. Ta punetas näost, ta karjus, ta vehkis kepiga, ja kaugeltki mitte nõnda abitult nagu natuke aega tagasi Mart oma toobripuuga. Ja sellest abitust toobripuuga vehkimisest oligi nüüd jutt. Miks ta laskis sündida sellel, mis oli sündinud? Miks ta «neid väikseid» ei löönud, kui tal puu käes oli?

«Juhm vanamees! Lontrus! Ma sülitän sulle näkku!»

Mart seisis paruni eest mütsita. Ta oli valmis kõike kuulama ja kõike vastu võtma.

«Aulik parunihärra,» julges ta viimaks kogelda, «kes seda meist oskas mõtelda.»

«Ja kus on Jüri, su poeg?» küsis parun juba leplikumalt.

Hein Mart saatis argliku pilgu valitsejale, kes parunist veidi tagapool seisis.

«Parunihärra, Jüri on sepapajas,» vastas valitseja.

«Soo! Kas mina olen käskinud teda sinna panna? Tema pidi ju seal härjatallis töötama.»

Valitseja tundis end kimbatuses olevat. Ta oli talvel omapead talitanud, tehes vea sellega, et jättis Jüri kangekaelsuse parunile rääkimata. Nüüd tuli seda siiski teha. Ning ta ütleski, nägemata vana Mardi pilku, mis kogu aeg ta silmi ja suud sihtis:

«Parunihärra, Jürit ei võinud härjatallis pidada, — ta hakkas seal vastu.»

«Soo!» venitas Taube ja mõõtis valitsejat halvakspaneva pilguga. See kestis kaua. «Mina käsin,» jätkas ta siis nii valitsejale kui vanale Mardile selga pöörates, «et Jüri peab see Roland kinni püüdma ja pärast ka nende härjaajajate hulgas olema.»

Nõnda juhtus, et Jürist sai sel päeval üks härjasaatjatest, kuigi ta ise härjatallis enam ei töötanud.

## 12

Härjad talliõuel ei olnud oma jõukatsumist veel lõpetanud, kui ajajad nad tihedasse rõngasse võtsid ja teele asusid. Peale kolme mehe: Jüri, Ronk Madise ja Silva Johannese, kes olid seekordsed pärissaatjad, tuli kodust esialgu veel kaasa terve hulk abilisi, keliede hulgas oli näha isegi karjast oma koeraga. Koer haukus rõõmsalt, karjane ise vandus, nagu oleks juba suvi käes, härjad mõirgasid ja piitsad plaksusid; voor oli kärarikas, kuid selle vööri ees sügavas poris liikus peaaegu hääletult suur vanker mitte just kõrge heinakoormaga.

Jüri vilistas pikalt, hõikas meelega valjusti ja plaksutas oma piitsa, käies kiiresti härgade kannul. Kõik see, mis oli toimunud teisel pool tiiki, polnud sepapajast temalegi nägemata jäänud. Ta oli näinud sedagi, kuidas isa oli seisnud paruni ees palja päi, oli kuulnud ka kärkimist, ent mitte kõikidest sõnadest aru saanud. Vahepeal polnud mahti, et isalt seda küsida. Pealegi oli talle paistnud, et isa on kinnine ega taha midagi rääkida.

Saatnud versta või pisut rohkem, jäi karjane seisma,

kutsudes oma koera ära. Ka teised abilised pöördusid nüüd koju tagasi. Kuid vaevalt olid nad voorile selja pööranud, kui Jüri oma käratsevast osast loobus ja ees-  
sõitjatega juttu püüdis teha.

«Pidage siis vahel jälgi ka silmas,» hüüdis ta isale ja Oskarile, kes istusid teineteise kõrval heinakoormal ja vaikisid. Vana Mart poleks nüüdki hea meelega suud avanud. See rumal lugu Rolandiga oli ta meeoleolu täna kõigepealt rikkunud. Ja siis veel see, et Oskar, kellest ta muidu kui tõsisest inimesest lugu oli pidanud, seda asja naljaks arvas, seal teispool tiigikaldal naerma puhkes. Ei jõudnud ta tusk sellest kõigest veel vaibumagi hakata, kui Taube oma pröökamisega tuli. Kuid kõik see oleks olnud nagu kärbsehammustus ja oleks meelest varsti ununenud, kui Nurm poleks härra ees seda sõna ütelnud. Küsi hullu, mis vastuhakkaja see Jüri tal ikka oli!

Mart vaikis.

«Jälgi? Jah, eks me siis vaata,» hüüdis Oskar Jürile üle öla tagasi, kuigi tundis, et siin oleks pidanud isa vastama.

«Tea, kuhu siis läks,» ütles Mart alles nüüd ja süvenes taas oma murelikku mõtiskellu.

«Mina mõtlen, et see lõikas otsekohe Rebasemägede alla, mullusuvisele karjamaale.»

«Ega mujale,» oli isagi arvamine.

Jüril oli nüüd härgadega tegemist. Neist mahti saades hüüdis ta kohe:

«Aga näe, saks on mõnes asjas tume nagu tõkatipudel. Tema arvates jooksis Roland ei tea kuhu põrgusse.» Ja natukese aja pärast vankrile üsna lähedale tulles: «Mis juttu ta sulle seal tiigikaldal ajas?»

Mart vaikis jälle.

«Mis temal meiesugusega ka rääkida on,» vastas ta siis pahaselt ja tõmbus endasse. Jüri taipas, et jutuajamist isaga ei saa jätkata; ta jäi vankrist jälle maha, muutus härgadega kärarikkamaks.

Rolandiga osutus lugu lihtsaks. Nagu nad seda kohe arvasid, oli pull jooksnudki läinud-sügisesele karjamaale, mis jäi linnatee äärde. Jüril ei olnud palju tegemist, et teda sealt teiste juurde saada.

Edasi liikudes jäi kari, teekonna algul mõirgav ja rahutu, aina taltsamaks. Ilm oli soe ja kogu talve nuumal olnud loomad polnud matkal vastupidavad. Jüri katsus isaga veelgi paaril korral juttu teha, kuid vana Mart ei võtnud vedu. Ka Oskar vaikis ja oli millegipärast tujutu, nagu oleks Mart Heina mure nakatanud tedagi. Nii mindi aeglaselt üle küngaste, millede harjad tuules ja päikeses juba olid tahedaks tõmbunud, ning solistati nõopõhjades läbi vedela pori. Aga tee ääres lendas juba esimesi kirjuid või kollaseid liblikaid ja taamal karjamaadel ning tumedate kuusikute ääremail öitsesid laialipillatult üksikud raagremmelgad, kõrgudes vahakollastena üle lillatoonilise lepavõsa.

Mets kord taandus teest, andes ruumi põllumaale, kord tungis peale, surudes selle tee äärde kitsaks ribaks. Ühel sellisel kitsal ribal üsna maantee serval asus ka saun, kus elas Okka Leenu, kaheksakümne-aastane «mõisaehitaja», nagu ta ennast ise nimetas. Saun oli madal ja sauna seinte najal seisid haakood nagu tummad valvurid, kaitses sauna teiselt poolt teed üle paese Taari lageda puhuvate tuulte eest.

Härjad käisid rahulikult. Ja päris rahulikult, nagu ei kavatsekski kurja, kaldus üks hallidest teistest pisut kõrvale, lõi sarved äkki haokoosse, mis seisis sauna najal, pusis seda ja tõukas siis vihaselt eemale. Hagu ragises ja Jüri ei kuulnud midagi, kuigi ta siis juba jooksis üleannetut piitsutama. Aga Mart Hein heinakoormalt silmas, kuidas tüükad tungisid saunaaknasse, purustades selle neljast piiblilehe-suurusest ruudust kaks.

Ta hakkas riidlema.

«Jüri, kus su silmad on? Vaata nüüd!»

Kui Jüri tagasi sauna poole vaatas, ei näinud ta mitte ainult kaht lõhutud aknaruutu, vaid ka Leenu, kes kurjana sauna tagant nähtavale tuli. Tee äärde jõudes tõstis eit käe silmade kohale ja lausus jämeda häälega:

«Sa halastaja aeg! Või terve mõisa kari on saadetud minu viletsa sauna lõhkuma.» Ning veelgi lähemale tulles ja kätt silmade kohal rusikasse tõmmates: «Ah-aa, küll ma nüüd tean — see oled sina.»

«Toh-oo imet!» pidas Mart hobuse kinni. «Kas ta sind tõesti tunneb?»

Jüri läks eidele üsna lähedale, jäi tema ette seisma, kummarduski pisut ja hüüdis valjusti:

«Ära muretse, emake. Sina ehitasid saksale mõisa üles, küll mõis laseb sulle need kaks ruutu ka ette panna.»

Seda oli kaugele kuulda, kuid ei kuulnud vana Leenu.

«Mis asja sa mulle räägid?» küsis ta nagu hauast.

«Las ta ütleb sulle, kelleks ta sind peab,» soovitas isa Jürile.

Kuid Jüri kummardus jälle ja kordas oma endist ütlust. Ja Mart Hein, kes ei uskunud, et see muld Jürit tunneb, kuulis vanaeite nüüd nõnda vastavat:

«Sa naerad saksa ja teotad jumalat, Jüri.»

Jüri lõi käega ja tuli ära, jättes eide saajatama.

«Kas tema ongi see, keda nahkseitungiks hüütakse?» küsis Oskar.

«No-jah,» naeris Jüri. «Nüüd oled sa kõik imed meie kandis ära näinud.»

Kõik teised naersid, kuid Mart Heina süda läks otsekuu sellest naerust veelgi raskemaks. Ta tõmbas ohjad pingule, nõõtas peaaegu vihaselt ja mõtles, kas oli neil üldse tarvis selle mullaga siin tee ääres õiendama hakata.

### 13

Nende teekond jätkus. Härjad astusid üha aeglasemalt. Kõik, kes järele tulid, läksid neist mööda, oli ta siis jalgsi või hobusemees, koormaga või ilma. Kui jõuti kiviteele, mis oli kuiv, kuid härgade astumist veelgi aeglustās, tuli Oskar heinakoormalt alla ja hakkas koos teistega loomade järel käima. Ta oleks seda juba ammugi teinud, kuid tema jalatsid polnud asjad poris käimiseks. Ja sel kuival kiviteel hakkaski nende selja taga põrisema taluvanker pilpakoormaga, mille otsas istus naiselikult puhta lõuaga Juljus Kulesaar.

«Villemi isa,» ütles Jüri Oskarile, kui Juljus oli alles kaugel. «Saab näha, mis ta puhub — see on teinekord ka hambamees.»

Kuid Jüri hea lootus ei läinud seekord täide. Mitte selpeparast, et ka Juljus teiste kombel oleks rutanud nende

väsinud nuumkarjast mööda ajama. Ei, aega Juljusel oli ja puudu polnud mehel ju jutustki, ainult et see jutt ise täna ei hakanud hambamehe suhu, kuigi ta mõnikord sinnapoole näis tüürivatki. See paistis välja eriti alguses, mil Juljus koorma otsast oli alles alla tulemata. Sealt ütles ta pilbastel põlvitades ja käsi eesminevate härgade poole välja sirutades, nagu tahaks ta neid önnistada:

«Sa jumal seda raha ja neid rublasid, mis Taubele iga päev kukrusse voorib. Käid sa seda suurt teed mil-lal tahes, muud sa ei näe: ikka liiguvad siin Taube rahavoorid. Kivid, kas te ei kisenda, maa, kas sa ei oiga, nähes neid piirituse- ja lubjavoore, neid palgi- ja liiprikoormaid, neid härjakarjasid! Raha, selge raha muudkui voorib. Ja ega see pole veel kõik. Viivad kõrts-mikud ja viivad rentnikud, viivad ka need, kes kohtasid päriks ostavad. Ja kust ei ole voorimas, sealt lendab mõisa rublakesi ja kas või kopikaid oksjonihäämri alt, nõnda et las aga olla. Kurat!»

Nähes, et vana Kulesaar ei kavatsegi mööda tõm-mata, läksid lahti ka Mart Heina keelepaelad. Ta pöördus vankril ringi ja hüüdis:

«Tere, jumalime! Mis asja sa, Juljus, seal räägid? Kas külas paugub jälle oksjonihäämer või?»

«Meie oma loomad kirjutati mõisa rendivõla kattedeks üles,» vastas Juljus ja hakkas koorma otsast maha ronima. «Eks sa mõtle ise, kui kaugel see oksjongi nüüd enam on.»

Et üle härgade oli raske ilma karjumata midagi rää-kida, jättis Mart oma hobused üksinda ees minema ja liitus pilpakoorma kõrval kõndivate meestega.

«Aga sa ikka lootsid, et saad teisiti?» küsis Jüri, kui koos edasi mindi.

«Jah, see'p see paha asi oligi, et ma seda teisiti saa-mist lootsin,» vastas Juljus.

«Rääkisid, et tahad magasiadast vilja võtta?» küsis Jüri jälle. «Kas sulle sealt midagi ei antud?»

Juljus puhkes kibestunud naerma.

«Magasiadast?» ütles ta õhates. «Kas te siis ei teagi, mis magasiadaga lahti on?»

«Ei meie tea veel midagi,» vastas Mart.

«Mis sellega siis lahti on?» küsis Jüri.

«Magasiat on tühi nagu kell,» ütles Juljus. «Oma silmaga nähtud asi, pole kuulnud jutt.»

«Mis pagan see siis tähendab?» hüüdis Jüri, keda see teade tugevasti puudutas.

«Eks need kahejalgsed hiired tassinud aida talvel tühjaks,» vastas Juljus.

«Sa, poiss, ju kavatsesid ka raiesmikus müttama hakata,» ütles Mart pojale. «Kust sa nüüd augustis-septembris seemne võtad?»

«Ei sealt ole nüüd enam, jah, kellelgi midagi võtta,» jätkas Juljus. «Aga ega midagi ütelda ei saa, lahked mehed nad muidu olid küll — kõik kolm võtit, niipalju kui neid oli. Võta niipalju kui tahad ja võta millal tahad. Näe, tegin triikijaga korraks juttu — küsisin, ja pärast seda hakati isegi pakkuma. Muudkui tule ja võta! Millal sa tuled? Reetee ähvardas ära minna, aga ma ei saanud kohe — Villem oli hobusega metsaveos, püüdis ka omalt poolt teha mis sai, et mõisa minnes neid rublakesi oleks rohkem kaasa võtta. Kolistas viimaks mööda juurikaid ja muda metsast koju. Noh, mõtlesin siis, nüüd saavad asjad varsti ühele poolele; käin magasiadas, teen need mõned tretid linna, viin pilpad härra Supperile ära ja siis võibki rahakotiga mõisa minna... Ehk kannatab siis mõne aja jälle! Keda kuraditki! Eelmisel õhtul tuli poiss metsast koju ja teisel päeval olidki kirjutajad platsis. Justnagu oleksid valvanud. Metsast pääses terve nahaga tulema, aga külas hunt vastas, murrab maha. Kes seda teadis, et see niimoodi läheb.»

«Kuidas need pilpad sulle veel jäeti?» küsis Mart.

«Need peitsin ma kohe talvel igavesti ära,» seletas Juljus. «Sa ju tead, et mul seda metsa omal ei ole. No-jah, aga magasiadas käisin siiski ära... Läksime sinna... ukсед ja lukud kõik terved, aga ait on tühi, aina kõliseb. Nüüd ole neile veel nagu tunnistajaks.»

«Noh, ja sul omal on ju nüüd ka tunnistajat tarvis,» ütles Jüri.

«Jah, eks Villemil küll,» parandas Juljus. «Kõige hullem lugu ongi see, et tema hobune ka kirja pandi.»

«Ja kas siis tunnistajaid ei ole?» küsis Oskar, kes meeste juttu kogu aeg vaikides pealt oli kuulanud.

«Miks ei ole,» vastas Juljuse asemel Jüri.

«Käivad su oma kõrval,» ütles nüüd ka Juljus. «Mõlemad, nii Mart kui Jüri, seisid laadal hobuseostu juures ja nägid, kuidas Villem raha maksis.»

«Siis hobuse ehk päästate ikka hundi käest ära,» avaldas Oskar lootust.

«Tea seda veel kedagi,» kehtas Juljus õlgu ja heitis juba teist-kolmandat korda Mardile uuriva pilgu, just nagu oodates, et ka Mart selle kohta midagi lausuks. Aga kuna Mart visalt vaikis, rääkis Juljus edasi, ja nimelt nõnda, nagu ta Marti arvas mõtlevat. «Ega see tunnistajategi asi kerge ei ole,» arvas ta. «Oleks veel inimesed, kellel mõisaga pistmist ei ole.»

«Jah,» möönis Mart.

«Jah,» kordas Juljus maha vaadates. «Siis on selge: mingi ka Villemi setukas Taube kukrusse, sest seal on ruumi rohkem kui vaese mehe tengelpungas.»

«Ei maksa nii kergesti jätta,» lausus Jüri. «Ma juba ütlesin, et mina tulen, kui aga tarvis on.»

«Kas sina ikka lähed?» kahtles isa.

«Jah ikka,» vastas poeg.

«Ei tea, ehk võtad isa sõna kuulda,» soovitas Juljus.

«Temal küll ei kõlbaks,» ütles isa ärritusest väriseval häälel. «Temal on juba plekk küljes.»

«Eks ole lugu lahti!» hüüdis Jüri. «Ega ma kohtusse valetama ei lähe, et peaksin kartma.»

«Kas sa talvel härjatallis valetasid, kui valitsejaga sõnelema läksid?» küsis nüüd isa ja vastaski ise: «Ei, muidugi ei valetanud, aga näe, alles veel täna seal tiigikaldal ristas valitseja sind Taube ees sellepärast vastuhakkajaks. Mida kõrgem on asutus või mida suuremad on härrad, seda vähem neil tarvis on, et sina õigust räägid. Pea seda alati meeles, poeg.»

«Aga õigust tuleks rääkida sellegipärast, kas härradele seda tarvis on või ei ole, kas see härradele meeldib või mitte,» raius Jüri.

«Jah, Jüril on õigus,» tähendas Oskar. «Õigust tuleb rääkida, tuleb rääkida seda julgemalt ja seda rohkem, mida vähem see härradele meeldib.»

See, et Oskar oma sõna Jüri kangusele toeks pani, ei meeldinud vanale Mardile põrmugi.

«Eks katsuge siis, kui kaugele te sellega jõuate,» ütles ta pahandatult ja tahtis tagasi oma vankri juurde minna.

«Head inimesed, mis te nüüd!» hüüdis Juljus piipu ja tubakakotti välja võttes. «Tülitsege, kui tahate, aga ärge seda minu pärast tehke. Sa, Mart, piipu ju ikka paned?»

«Ei jäeta teed sellepärast käimata, et tee hakkab ülesmäge minema,» ütles Oskar.

«No ei,» möönis Juljus meelsasti.

Mart võttis Juljuselt tubakakoti nohisedes vastu.

«Küll oleksin ka mina mees õigust nõudma,» ütles ta siis piipu toppides, «kui kõigest sellest karvavõrdki kasu oleks. Sa, Juljus, mäletad veel küll, kuidas Kirikuküllast Kenkmanni August paruni kohtusse kaebas? Kenkmannil oli tuhat korda õigus, aga kas sellest midagi tuli — kõik läks luhta. Ja räägitakse — ma ei tea, kui palju selles õigust on —, et Taube oli Kenkmannile ise ütelnud: «Oled ikka üks rumal mees, et mind kohtusse kaebasid. Mis sa sellest said? Mõtles ise: sinu majal on ainult üks korsten, aga kui palju korstnaid on minu mõisal; sinul on tallis ainult üks hobune, aga kui palju hobuseid on mõisal.» Ja eks ta niimoodi ikka olegi: kelle käes on rahakott, selle käes on ka õigus.»

«Või ta vale!» ohkas Juljus.

«Taube on muidugi uhke sellele toorusele, sellele vägi-vallale ja ülekohtule, mida tema maailmas õiguseks peab,» ütles Oskar, silmi kevadpäikeses pooleldi sulgedes. «Aga just samasuguse õigusega jooksis täna hommikul laudast välja Roland. Ta puhus ja mõirgas: Mina olen kõige tugevam, minu käes on võim! Võim oligi tõepoolest tema käes, kuid ainult niikaua, kuni väikesed ühel nõul ja mitmekesi talle kallale läksid. Sa, Mart, nägid ju siis küll, mis selle võimust juhmi elajaga juhtus.»

Ja Oskar puhkes jälle naerma, nagu ta hommikul seal tiigikaldalgi oli naernud. Aga nüüd ei solvanud ega pahandanud see enam vana Marti. Vastupidi: see mõjus nüüd koguni hästi ja vanamehe vimmast, mida ta Oskari vastu haudus, polnud varsti enam raasugi alles.

«Ah siis seda sa seal naersidki?» küsis ta koguni lõbusalt ja vaatas Oskarit jälle sõbraliku pilguga, nõnda

nagu ta kogu selle hommiku kestel veel polnud vaadanud.

«Jah,» vastas Oskar. «Ja mul oli õigust öelda hea meel, et sina oma toobripuuga hiljaks jäid.»

Vana Mart vaatas Jürile otsa ja naeris. See mõisaõuel õnnetuna tundunud lugu hakkas temalegi keset häid sõpru naljakana tunduma. Ja kui Juljusi seda lugu lähemalt tahtis kuulda, oli Mart esimene, kes jutuotsa lahti tegi, kuna ta ise üks selle loo osaline oli. Nii käidi üksteise kõrval ja aeti juttu elust, mis mõisnikule ja rikkale on juba maa peal paradüüs, aga vaesele tööinimesele lausa põrgu. Alles Mullikmäel, kust linn selgesti juba kätte paistis, ronis Juljus viinahärja Supperile müüdnud pilpakoorma otsa, hüüdes sealt, et viinahärja hakkavat kas sealauta või kuuri ehitama, ja sõitis härjakarjast mööda.

#### 14

Lõuna ei olnud enam kaugel. Taevas akna taga läks aina sinisemaks ja tubagi oli harilikust hoopis valgem, kuid päikest veel sisse ei paistnud. Sel ennelõunasel ajal seisis Heina-ema akna all laua ääres ja hoidis käes mitte väga paksu viilukat, mille ta pooliku leiva pealt just praegu oli lahti lõiganud. Ühes käes nuga, vaatas ta teises käes leivaviilukat mõtlikult ja otsekui vaagides: Kas Jüri saab sellest tarbeks? Siis pani ta leivaviiluka üle savikausi, millesse oli valatud paks jahukaste ning millel ta pilk enne leivalõikamist samasuguse arupidamisega oli peatunud. Aga vist oli leivaviilukas emale liiga õhukesena tundunud, sest juba järgmisel silmapilgul tõi ta kausi kõrvale valmispandud keedekartulitele veel mõned lisaks, võttes need sõelast, mis seisis seina ääres toolil.

«Häda nende tervetega ja häda nende haigetega,» mõtles ta ise sealjuures murelikult. «Haiget väsid sööma sundides, tervele ei jõua sa nii palju ette anda, kui ta tahab.»

Ta asetas selle toidumooni, mis moodustas suurekasvulise ja tugeva sepapõisi kogu lõunasöögi, väikesse korvikesse, kattes selle pealt puhta riidega. Kõike seda

tegi ta aeglaselt ja hoolikalt, nagu korvi pandavaid kartuleid üle lugedes või leivaviilukat peopesal veel kord vaagides. Pärast seda heitis ta pilgu kella numbrilauale ja astus siis aseme ette, milles poeg Juhan täna veel ikka magas.

«Kas lähed sina ja viid Jürile lõunaks süüa?» küsis ta magajat õlast kergelt raputades.

«Jah, eks ma või,» vastas Juhan uniselt, kuid pööras end samas kiiresti seina poole, pominal küsides: «Mis kell juba on?»

«Kui lähed, siis pead kohe tõusma,» vastas ema.

Nüüd pööras Juhan end järsu liigutusega selili, avas silmad ja asus kohe hoolega silmitsema oma haige käe peopesa, mis oli kõva ja pahtunud, — ta oli lubjavabrikust alles mõni päev tagasi ära jäänud ja kartis, et pahtunud peopesa reedab ta pettuse sõjaväekomisjonis, kuhu ta juba nädala-poolteise pärast peab ilmuma.

«Laps ootas kogu hommiku, et sina ka ärkad,» lausus ema kerge etteheitega, vaatas Miina aseme poole ja lisas: «Küll ta ootas ja küll tal oli igav, aga nüüd on ta vaeseke ise magama jäänud.»

«Miina, kuule hakkame mõisa minema, teistele süüa viima!» hüüdis Juhan haigutades, sest Miina oli iga kord kaasa kippunud, kui ta oma jõudepäevadel mõisa juurde isale ja Jürile süüa läks viima. Nüüd ärkas Miina sedamaid ning ta näole tekkis kohe naeruilmne rõõmust, et vend teda kaasa kutsus.

«Keda teisi teil täna seal on,» ütles ema enne, kui Miina jõudis vastata. «Eks isal oli ju täna jälle linnameinek härgadega.»

«Ah, tõsi jah,» meenus Juhanilegi nüüd. «Oskar läks ju ka täna ära.»

«Temast on teil suur puudus,» ütles ema.

«Jah,» nõustus Juhan. «Temaga sai mõnigi asi läbi arutatud.»

«Kes õpib, see saab ka midagi teada,» arvas ema, vaatas last ja lisas ohatas: «Aga näe, meie Miinast jääb maha õppimine ja kõik... Noh Juhan, tõuse siis, kui sust minejat on.»

«Jah, lähme,» ütles Miina.

«Kuhu sina ka lähed,» vastas ema haletsedes, kuid muutis kohe tooni ja lõpetas teisiti, kui oli kavatsenud: «Mõttele, millal sa juba üles ärkasid — siis kui Jüri mõisa läks, aga kas sa täna ivakest oled suhu võtnud?»

Juhan oli Miina poolt. Talvel lubjavabriku juures elades oli ta kogu kodule nagu võõraks jäänud; nüüd tundis ta otse tarvidust haige lapse vastu südamlilik olla, talle endast head mälestust jätta, sest mine tea... Ta ei olnud sugugi kindel selles, et saab sõjaväekomisjonist valge passi, — saavad viimaks aru, et mees oma haige käega on kogu aeg rüganud rasket tööd teha, panevad paika ja saadavad jälle kaugele. Mine seal siis veel Miinakesega jalutama.

«Lähme aga!» ütles ta. Kuid Miina poolt ei olnud mitte ainult ta vanem vend Juhan, vaid ka see ilus aprillipäev oma sooja päikesepaiste ja särava taevaga. Ja kui ta söögilauas oli käitunud mehisemalt kui kunagi paaril viimasel kuul, siis lõpuks oli emagi tema poolt, kuigi tal väga valus oli vaadata, kuidas laps Juhani kõrval Aadumäelt alla läks. Kõik oli ümberringi nii hele, ja nagu silmad valgusest, tõmbus ta süda kokku valust: see ei olnud ikka terve lapse astumine ega kõnd, mida ta nägi.

Aadumäelt alla läks Miina Juhani kõrval kõndides, kuid mäe all oli tee porine ja Juhan võttis ta sülle. Ei tulnudki enam kuiva teed ja nõnda nad siis läksid sepapaja ette välja, kus Juhan Miina maha pani, pärast seda kui oli selgunud, et Jürigi on täna linnas.

Ääs oli kustunud — sepp valmistus lõunale minema. Liisi, kes oli tulnud teda kutsuma, seisis seljaga vastu uksepiita; ta nägu oli tõstetud pisut ülespoole ning käed selja taga, nagu oleks päike ta siia selle piida külge aheldanud.

«Noh, Oskar pääses ikka edasi?» küsis Juhan, rääkides sepaga hommikust.

«Jah, istus heinakoorma otsa vana Mardi kõrvale ja läks,» vastas sepp, oma alanaeratavate pungsilmadega vaadates naist, kelle mustad kaarjad kulmud hakkasid nüüd üles-alla liikuma, meenutades liblikat, kes päikesepaistel aeglaselt oma tiibu langetab ja tõstab. Äkki avas

ta silmad, kükitas sepapaja künnisele ja hakkas rääkima Miinaga, kelle käe ta oma huulte juurde tõstis, nagu kavatseks ta seda suudelda.

«Ja sinu käpp muudkui hakkab nüüd jälle paistetama?» küsis sepp Juhanilt naerdes.

«Paistetusega on lihtne,» vastas Juhan. «Paar pritsi ja asi tahe, aga ütle, kuidas ma küll selle peopesa pehmeks saan?»

«Sa küsid seda sepa käest! Vaata minu omasid!»

Sepp naeris, aga Juhan näppis peopesast nahaservi ja näis olevat tõsiselt mures. Siis soovitas Liisi, et Juhan pesku paar päeva pesu, kui ta tõesti pehmeid peopesi tahab saada.

«Ega siis muud, jah, üle jäägi,» arvas ka Juhan, võttis Miina käest kinni ja tegi minekut, nagu ruttaks ta nüüdsama koju pesu pesema. Oli ka õige aeg lahkumiseks, et mitte raisata sepa lühikest lõunatundi, sest vaevalt olid nad paar sammukest astunud, kui mõisaõuel hakati perekella lööma. Miina kippus mäele. Juhan kandis ta sinna oma kukil. Mäel oli ilus olla, aga varsti hakkas Miina igatsema veeheinamaa juurde, mis neile siia viinavabriku tagant kätte paistis nagu suur järv. Juhan oli nõus Miinaga ka sinna minema, sest mine tea, mis nad temaga sõjaväekomisjonis veel teevad. Ja pealegi ütles Miina kahetsedes, et ta kevadisest suurveest oli näinud ainult loigukesti õuel või õigemini nende virvendavat vastuhelki laes, sest kõik need päevad oli ta peasjalikult voodis olnud.

«Lähme siis, kui me kord uitäma oleme tulnud,» ütles Juhan, Miinat mäest allaminekul uuesti kukile võttes. Ja nõnda läksidki mõisa veeheinamaa juurde kaks haiget, kelledest üks kõigest hingest terveks tahtis saada, kuid teine ainult sandipassile mõtles ja selleks ise oma kätt rikkus.

Parun Taube enesetunne oli kannatanud kogu hommikupooliku. Alguses teadis ta üsna selgesti, mis ta tusatunnet põhjustas. Mis võiski see olla muud kui

mõisa uhke ja võimisa pulli allajäämine neile laatadelt sügisel kokkuostetud härgadele. Roland oli friisi tõugu ja puhastverd, kuid teiste juures ei saanud juttugi olla mingist tõupuhtusest. Pealegi olid nad kabud. See rumal ja alandav stseen tiigikaldal püsis parun Taubel hulk aega silmade ees. Ta oli pahane valitsejale ja otse vihkas Marti, seda rumalat vanameest, kes oma puuga oskas ainult tühja õhku peksta. Kuid vähehaaval kandus ta rahulolematuse ja tusk üle teistelegi elunähtustele ning lõuna eel ei võinud ta enam sugugi ütelda, mis ta enesetunde kallal kindlasti näris. Ta rahaasjad olid viimasel ajal üsna korras ja seltskonnas polnud ta peaaegu kuu aega enam viibinud. Kas oli ta maksa seisukord ehk halvemaks muutunud? Ei, ta ei võinud sedagi ütelda. Kas oli ta hiljuti ehk saanud kirja mõne halva uudisega? Ei, ta ei mäletanud ka seda. Muidugi teadis ta ka nüüd, millest see halb meeleolu hommikul tekkis, kuid see ei oleks tohtinud nii pikaajaliselt mõjuda, pealegi kus valitseja kohe varsti pärast härgade ärasaatmist ristikheina heast talvitumisest oli teatanud. Siin pidi veel midagi muud olema, midagi tõsisemat, mis end praegu unustuse taha peidab, kuid tegelikult siiski eksisteerib. Suutmata avastada, mis see tõsisem on, jalutas Taube rahutult ühest toast teise, ümises laulda, katsus vilistada ja seisatas siin-seal jälle mõne akna all, et kulmu kortsutades välja vaadata, nagu oleks ta ebumusikaalses üminas ja saamatus viles süüdi olnud too rõõmus aprillitaevas, mis läbi hiirekõrvul olevate vahtrate sügavsinisena sisse vaatas. Seistes viimaks oma töökabinetis, mille akendest mõisa määratud veeheinamaad rõõmsalt helkides sisse paistsid, otsustas suurmaapidaja parun Taube, et ta peab oma tusa peletamiseks ratsasõidu ette võtma. Kohe saadeti kiire sõna kutsar Priidikule, et ta hobuse saduldaks, ja varsti tuli toatüdruk teatega, et kutsar juba olevatki ratsuga trepis. Aga kohe seejärel hakkas perekell lõunale lööma, ja see oli nähtus, mis parun Taube kavatsusega sugugi ei sobinud, riisudes suure osa selle praktilisest väärtusest. Mis mõte tal oli seda jalutuskäiku ette võtta ajal, mil mõisas kogu töö seisab! Ta ei mõtelnud ju välja ratsutada selleks, et kevadise taeva sügavat sina imetleda, või oma

nurmedel ja veeheinamaade juures peatuda ainult sellepärast, et hästi talvitunud ristikheinataimest ja sätendavast veeväljast rõõmustada. Tal olid peale selle ju veel orjad, need harimatud ja laisad inimesed, kellede mure seisis ainult selles, kuidas töö juures mõisa aega surnuks lüüa. Neid tahtis ta oma jalutuskäigul näha ja kontrollida. Ta pidas kõige paremaks välja sõita natuke pärast lõunavaheaja lõppu, kuna siis, nagu ta senised kogemused näitasid, oli kõige suuremaid võimalusi laiskade ja hilinejate tabamiseks. Hilinemine on hirmus pahe, sest kui hilineja tabad, siis on ka kohe selge, et sundija on pehme, et ta oma piitsa ega kurja sõna nagu kord ja kohus ei tarvita.

Kuid sedapuhku ei olnud Taubel õnne.

Kutsar Priidikul tuli parunit rohkem kui tund aega ratsuga trepi ees oodata. Ja kuigi Priidik ise oli ootamisega juba ammust ajast harjunud, muutus ratsu ometi rahutuks, hakkas hirnuma ja trepi ees rehitsetud maad kraapima, nõnda et Priidik temaga pidi kogu aeg edasi-tagasi jalutama, küll ptruutades, küll mõningaid kõvemaidki sõnu poetades — saksa vanduda ei tohi, aga hobust, kui ta perutama hakkab, ometi võib. Aga küllap sundijadki sellest aegsasti nägid ja kuulsid, et saks varsti välja tuleb. Nõnda siis juhtus, et kui parun ainult natuke aega pärast perekella tööle löömist Viilikaela ratsutas, nägi ta nurmel, kus kevadine suurvesi ristikutaimi oli uhtemulla alla matnud, otse kibedat tööd. Rehitseti, sibliti kätega ja tarvitati kohati, kus mullakord paksem oli, isegi labidaid. Üks vanamees oli kohal hobuse ja kastiga, kuhu naised pildusid kivikesi ja üleliigset mulda, mis end kohapeal ei lasknud laiali siblida. Tööd tehti kiiresti ja ohusolev ristikutaim päästeti loodetavasti juba õhtuks. Parun oli rahul, ent ainult üürikeseks; ristikutaim küll päästeti, aga seda oleks võinud palju odavamalt teha. «Mis,» küsis ta endalt veeheinamaade juurde ratsutades, «saadeti kivikesi korjama täiskasvanud inimesed — naised? Et see valitseja ja kubjas ise ka ei mõista.»

Nõnda mõteldes ratsutas ta viinavabriku taha ja tahtis siin lasta oma pilgul vabalt ringi uidata, kuid ei saanud, sest nägi heinamaa-äärsete pajude tagant väljuvat

esmalt meest ja kohe tema kannul last, kellel olid käes pajuoksad. Säärast pilti võis vaadata küll «Jugendist», kuid selline nähtus tema veeheinamaa ääres keset tööpäeva oli rohkem kui võõrastav. Miks ei teinud nad tööd, see mees ja see laps, selle asemel et siin ringi hulkuda?

Parun pidas hobuse kinni, kuid tõstis üles ratsapiitsa.

«Mees, tule siia!» hüüdis ta piitsaga viibates.

Juhan oli paari osava hüppega kraavi serval.

«Tere, parunihärra!» ütles ta viisakalt mütsi kergitades.

«Miks sa tööd ei tee?» küsis parun ja tõmbus näost tulipunaseks, kuna mees temaga rääkides mütsi pärast teretamist taas pähe pani.

«Olen keisrihärra loaga puhkusel,» vastas Juhan valjusti ja end sirgu tõmmates, nagu talle kroonus oli õpetatud. Ta tegi seda sihilikult, vaistuliselt aimates, et selline hoiak teda paruni viha eest ühtepidi kaitseb, teistpidi aga võimaldab tal vältida mõisaõue alandlikkust, annab talle nagu loa isegi vihaselt karjuda.

Taube teadis nüüd, kes ta ees seisis, käed külgedel, rind ette aetud ja pea kuklas. Ning kõik oleks korras olnud, kui see mehe nokatsmüts poleks nii kangekaelselt peas püsinud. Jah, kui see oleks olnud keegi teine, mitte Mart Heina vanem poeg Juhan, kes, nagu parungi teadis, oli kroonust haigusepuhkusele lastud, siis oleks ta oma traavli ainult paari sammu võrra edasi ajanud ja mehel selle mütsi ratsapiitsaga maha toginud. Aga seda vihasemalt kihvatas ta mõte selle pärast, et naised olid pandud kivikesi korjama. See on ju laste töö, lapsed aga hulguvad ringi ja korjavad pajuoksi. Mis teevad nad nendega? Kas neil on toas vaasid, kuhu nad need oksad vette panevad? Uskumatu!

«Miks sa oma tüdart tööle ei pane?» küsis ta, osutades Miinale, kes end pajupõõsaste vahele varjas. «Tahad sa temast see laisk kasvatada?»

«See ei ole minu tütar, see on minu õde,» vastas Juhan jälle soldatlikult karjudes. «Parunihärrad peaksid teda talvisest tuisust tundma.»

«Kivi korjama!» karjus parun ja kummardus hobuse seljas Juhani poole, ilmse kavatsusega talle näkku süli-

täda, mida ta vihasena pikemalt mõtlemata tegi, kuna see tal aastate jooksul oli kujunenud üheks armastatunaks viisiks, kuidas inimesi teetada. Ja kui ta igakord ei sülitanudki, siis ähvardama pidi ta sellega kindlasti, nagu alles hommikul oli ähvardanud ka Mart Heina. Nüüd oli tal suu juba külge täis ning ta kummarduski Juhani näole üsna lähedale, kuid sülitamisega ta sedapuhku siiski hakkama ei saanud. Ei tea kas ehmus hobune millestki ise või andis Taube talle kannuseid, kuid äkki sööstis ratsu paruniga tuhatnelja minema, jättes Juhani ja Miina imestunult endale järele vaatama.

«Kuidas sa julgesid temaga nii kõvasti rääkida?» küsis Miina, pajuokstekimbukest vastu rinda surudes, nagu oleks tal külm või nagu ähvardaks talt keegi seda ära kiskuda.

«Tuleb aeg ja temaga veel räägitakse,» surus vend läbi hammaste. «Ei tea, mis tal täna hakkas — kas sülg kuivas suurest vihast kurku kinni või?»

## 16

Sel silmapilgul, kui Taube lugejale juba teadaoleva kavatsusega hobuse seljas kummardus, toimus soldatina tema ees sirgu tõmbunud Juhani näol järsk moondumine. Parun Taube arvas koguni kuulvat, kuidas noormees oma tugevad hambad kokku pigistas, sest niivõrd ilmekas oli mehe põselihaste ja lõualuude liikumine. Ta ei tulnud oma kavatsusega toime. Ja korraga ilmus unustusest esile põhjus, mis ta tusa enne lõunat nii suureks oli paisutanud. Nüüd teadis ta selgesti, et selle põhjuse nimi on vastuhakkamine. Tundus tõepoolest, et ta sülg sel hetkel suurest vihast kurku kõrbes. Ning edasisõitmisel lainetas tas veel kaua aega rahutus sellest, et ta nii kergesti võis unustada valitseja hommikuse jutu Jüri vastuhakkamisest. Oleks pidanud küsima, mis laadi see vastuhakkamine oli. Miks valitseja seda kohe ei rääkinud? Üks hakkab vastu, teine hakkab vastu, viimaks on neid vastuhakkajaid palju ja siis puhkevad sündmused otsekui looduseõnnetused, nagu alles läinud

kevadel Lõuna-Venemaal, kus talupojad tõstsid mässu, tapsid oma härrad maha ja põletasid nende mõisad tuhaks. Kohe varsti pärast neid kohutavaid sündmusi kirjutas von Schilling Venemaalt, kus ta nüüd ühe suure mõisa valitsejaks on. Ta oli kokku puutunud selle hirmsa veretöö pealtnägijatega ja teatas, mis nemad olid jutustanud. See oli hirmus! Jumal tänatud, et sääraseid metsikused juhtusid tänapäeval ainult kaugel. Von Schilling oma kirjas avaldas arvamist, et talupoegade mässud niisugusel kujul võivadki esineda ainult Venemaal. Mis ta sellega mõtles? Kui ta mõtles seda, et eestlane oma härrat rohkem haletseb, siis on see rumal eksitus, millest tema, Taube, ennast petta ei lase. Ei või sugugi kindel olla, et ühel päeval samuti ka Balti kubermangudes ei juhtu midagi sellesarnast, kus talupoeg sind hangu otsa võtab ja põlevasse mõisa viskab. See võib tulla ootamatult nagu looduseõnnetus. Talupoegade mass on toores ühteviisi nii siin kui seal. Vahe seisab ainult mõisnikes. Ja kõik erinevused, mis ühtedes või teistes oludes valitsevad, on tingitud sellest, et saksa soost mõisnik Balti kubermangudes on palju kultuursem vene mõisnikust, kes sagedasti kaotab distantsitunde, satub äärmusse, kelle vooruste hulka ei kuulu lugupidamine distsipliinist.

Ratsu Taube all aeglustas traavi ja mõisnik andus asjade rahulikumale vaatlemisele. Häbiplekiks kogu ümbruskonnale on kahtlemata Kulina oma Babiniga. Ta ei ole aadliseisusest, ta on lihtne mees, räägitakse, et endine müürsepp, kes oma raha kaardimänguga on kokku ajanud. Kes nõnda tõuseb, see võib ka nõnda pea langeda. Seda langust oodati pikisilmi kogu kohalikus saksa soost mõisnikkonnas. Juhuks, kui Babinit peaks tabama oodatav langus, ostab parun Stackelberg Kulina endale. Siis saab Taube endale ka naabri. Aga selle asemel et kaduda, see häbiplekk aina paisub, aina kasvab. Alles mõni aeg tagasi ostis Babin Maiuse karjamõisa ja kinkis selle oma väimehele doktor Razinevitšile. Kuid Babin ei paisu ainult majanduslikult; niikaua kui tal raha käes on, ajab ta oma harud kõikjale. Tema kapitali varal pääsevad hariduse juurde inimesed põobli hulgast, kes toovad kaasa viha aadli traditsioonide ja

rikkuse vastu. Üks selliseid on ka Babini naise õepoeg Sergei; kasvas üles pesunaise pojana, kuid onu laseb tal Tartus filosoofiateaduskonnas õppida. Vene vabameelne intelligents, revolutsiooniline noorus! Sealt tulevadki inimesed, kes on valmis pommi heitma tsaari töllale, kelledest kasvavad tulevased ministritapjad. Ülikoolid streigivad ja alles läinud aastal tapeti haridusminister. Kelle töö see kõik on?

Niikaua kui talupoja malakas tabab mõisnikku looduseõnnetusena, ei ole asi veel kõige halvem. Nõnda oli ta ka oma vastuses von Schillingile kirjutanud. Hukkugu tsaar, langegu ka kümme ministrit mõrtsukakuuli läbi, võtku mõnes kaugemas Lõuna-Venemaa kubermangus talupojad ka sadakond mõisnikku hanguharude otsa — isevalitsuslikku korda Venemaal see veel ei kõiguta. Hoopis halvem on lugu, kui need pööbli hulgast tulnud ja haridust saanud nihilistid nende looduseõnnetusena puhkevate mässude ja streikide etteotsa asuvad, neid juhtima hakkavad.

Kuigi Babin oma päritolult on lihtmees, vaevalt talle mõisnikuna nüüd ometi meeldib, kui keegi asuks ta jalgealust õõnestama. Paraku siiski teevad seda kunagi kõik need razinevitšid ja sergeid, keda ta praegu oma majas hellitab. Saabub aeg ja härra Babin kahetseb seda kibedasti, ent praegu ei saa ta midagi parata: traditsioonideta ise, kasvavad kõik ta harudki metsikult ja omapead. Ise soetab endale hauakaevajaid. Aga kas ei ole see nõrkus omane enamikule vene mõisnikkonnast?

Taube lähenes Väljaotsale, kus asusid ka mõned töölistmajad, ja märkas alles nüüd, et oli juba veeheina maast mööda sõitnud, ilma et oleks seda õieti vaadanudki. Seda kõik muidugi olid teinud need rahutud mõtted vastuhakkamisest. Kui sagedasti ta heas meeleolus töölistmajadest möödudes, ükskõik kas siis Aadumäel või Väljaotsas, oli vaadanud lastest kubisevaid õuesid, endaga rahulolevalt mõteldes, et need siin on ta tulevased orjad põldudel, metsades, härjatallis ja kivi-murdudes. Täna ta isegi püüdis vältida neid vaatamast, otseku kartes, et näeb seal praegu ainult tulevasi vastuhakkajaid, neid, kes temale haua kaevavad.

Vana Leenu külaskäigud Okka saunast mõisa olid jäänud aasta-aastalt ikka harvemaks, nagu oleks maa tema sauna ja mõisa vahel aastatega pikemaks kasvanud. Ometi oli mõisa ja sauna vaheline maa endine, ainult vanadus tuli ja muutis kõik teiseks: põduraks jäi vana mõisaehitaja tervis, tõntsiks ta jalad, viletsaks kõrvakuulminegi. Ja et mõisaski teda samal ajal hakati ikka jahedamalt vastu võtma, ikka harvemini sakste jutule laskma, siis võis sedagi vanaduse süüks pidada. See oli raske hoop Leenule, kes oli arvanud, et sakstel tema kui vana mõisaehitaja vastu surmani lahkust jätkub; pärast seda ta tigestus, hakkas Taubet oma südames põlgama, kuid uskus edasi, et seda jahenemist poleks tulnud, kui parunipreili Karin oleks kodus elanud — tema vähemalt ikka oleks lahkeks jäänud.

See jahenemine algas juba mõne aasta eest. Kui ta enne seda oli mõisas käinud peaaegu igal nädalal, kulus nüüd kuu või koguni kaks, enne kui ta end jälle seal näitas. Aga tihti oli mõisatulekute vahel veelgi pikem aeg ja siis peeti teda mitugi korda juba surnuks ning imesitati endamisi, kui ta jälle nähtavale ilmus. Seda tegid peamiselt noored, kes arvasid, et nad ärkavad hommikul ja lähevad õhtul magama ainult tänu oma noorusele, et nad elavad tänu asjaolule, et on kahekümne või kahekümne viie aastased, kuid mitte üle selle.

Sel aastal oli terve talv möödunud, ilma et ta end mõisa juures oleks näidanud. Ja kui ta tol soojal aprillipäeval üle mõisaõue läks, näis ta jälle nii mõnelegi hauast tõusnuna. Ta astus tarmukalt, keppi kaugele ette maha ulatades, kuid jõudis oma tarmukusest hoolimata aeglaselt edasi, otsekuu vares, kes lendab vastu tuult. Varesega tegi teda sarnaseks ka suur narmastega villarätt, mida ta täna kandis maani ulatuval tumerohelisel kleidil — sakste kingitusel. Nii loovis ta sihiteadlikult mõisa köögiukse poole, läbis kepiga kolistades võlvitud koja, mis oli pime, ning astus hetk hiljem valgesse kööki, vajudes esimesele ettejuhtuvale toolile hingeldusega, millest vähemalt pool oli teeseldud. Arvatavasti sel põh-

jusel ta hulga aega vaikiski, ei vastanud küsimustele ega olnud ka ise jutu algatajaks. Ta näis koguni vaenulikult suhtuvat kokasse ja köögitüdrukusse, kes katsusid mitmel korral juttu teha, ja elavnes alles siis, kui toatüdruk Roosile kööki tuli.

Ka Roosile, umbes kahekümne-aastasele noorele inimesele, tundus võõrastavana, et vana Leenu ikka veel elas pärast talve, mis oma tuiskude ja pakasega nii pikk oli olnud. Kuid ometi ei mõtelnud ta Leenut köögis nähes hauast tõusnule, vaid soojale kevadpäikesele, mis vanainimese oli arvatavasti välja toonud.

«Ega midagi, kevad on jälle käes,» ütles ta Leenust möödudes ja kandikut toidunõudega ühele laudadest asetades.

«Jah, seal ta sul istub, see sinu kevad,» vastas kokk pooleldi pahasena, pooleldi naljatades.

«Poleks uskunudki,» lausus köögitüdruk, «et seitung ka sel kevadel käima hakkab.»

«Seitungil on visa hing,» tähendas kokk. «See käib veel mitu aastat.»

Seda kõike räägiti häält tasandamata. Aga Roosile hääl oli harilikust isegi kõvem, kui ta ütles:

«Nahkseitung ei sure kunagi, sest tema ei ole liha ega lilleke, mis närtsib.»

Samal ajal peatas Leenu oma hingeldamise.

«Kas parunihärra on kodus?» pääsesid järgmisel hetkel esimesed sõnad ta suust peaaegu vihastena. Ta jäme hääl kajas õõnsalt, tekitades õudust.

«Räägi temaga,» sundis kokk Roosile.

«Parunihärra tuli just välja,» hõikas toatüdruk eidele, kumardudes kõrva äärde.

«Ära nii kõvasti karju,» ütles Leenu. «Ma kuulen nende võlvide all su juttu vähemastki. Vii mind parunihärra juurde.»

«Parunihärra on väsinud, ta tuli just väljast,» vastas talle Roosile oma häält tasandades ja heitis pilgu köögi võlvitud lakke.

«Ka mina tulin väljast,» vastas jäme hääl, jonnaka tigidusega korrates: «Vii mind parunihärra juurde.»

«Oh jumal, mis ma pean temaga tegema!» ohkas Roosile. «Taube oli tujust ära ja tige nagu va saatan;

kuidas ma lähen talle seda eite teatama. Andke Leenule ometi süüagi, ehk jääb siis leplikumaks.»

Leenule kaeti rikkalik laud. Ta tühjendas aplalt toidunõud, pühkis käeseljaga suu puhtaks ja kordas endise jonnakusega:

«Vii mind parunihärra juurde, ma pean temaga rääkima.» Ta ohkas, vaikis pisut ja jätkas siis kaeblikult: «Tulid karjas, vaata, et oleksid kogu selle onni upakile lükanud.»

«Kes need sul karjas tulid?» küsis Roosi.

«Eks ikka härjad,» vastas Leenu. «Tulid karjas ja sarvipidi aknasse... Tuul puhub tupp, tuleb üle pae-murru-aukude ja puhub tupp.»

«Mine räägi valitsejaga,» soovitas Roosi. «Ehk oota siin, võib-olla võtab parunihärra su pärast jutule.»

Aga nüüd ei rääkinud Leenu enam ühegagi neist. Varsti tõusis ta laua äärest üles, võttis oma kepi ja väljus köögist. Välisust vasakule jättes läks ta läbi koja ja peatus koridori hakul, mis seisis ta ees pikana, võõraste lõhnadega ja paljude ustega pimeduses. Ta vajus nendest ainult ühte, seda, mis viis suure aknaga trepikotta. Käsi toetatud vastu niisket seina, milles oli ta enda kantud kive, meenus talle viimaks, et see oli kolmas uks vasakult. Siis läks ta ja astus sellesse väikesse ruumi, mis ta mälestuseski oli püsinud alati valgena ja heledana, kuna varasematel aegadel oli teda siin lahkelt vastu võetud. Siis polnud ta veel poolkurti ja teadis neile rääkida, mis neid huvitas. Nüüd oli ta siis eemale tõugatud nagu koer, kes enam ei suuda haukuda. Aga vale kõik — vana Leenu teab veel mõndagi. Vara tegite tast koera, kellele nõor kaela pannakse! Vanal Leenul võib ka nägemine kaduda, aga ta teab ikka veel midagi. Ta teab teile mõndagi rääkida veel hauast, tulge ainult küsige. Tule, parunihärra, ja küsi veel midagi, kui vana Leenu mullas on; siis ei ole tal enam tarvis sinu klaasruutusid, sinu suutäisi ega hilpe, ning siis räägib ta sulle, kuidas rahvas sind vannub ja neab, kuidas ta sind nagu ussi aia all põlgab.

Leenu õõtsutas end edasi-tagasi, istudes trepikoja kõrge akna all. Valgus langes talle otse lagipähe, millelt villarätt oli vajunud õlgadele, jättes paljaks ta hõre-

dad, kuid mitte hallid juuksed. Ta ootas visalt, kuni Roosi ta kangekaelsust nähes ometi nõustus parunile temast teatama.

Taube tuli alla tunni aja pärast. Vana Leenu laskus kohe põlvili ja ulatas käed välja, kobades oma konksus sõrmedega härra püksisääri. Ta häälitseis kaeblikult ja nutuselt. Taube jäi kuulatama, kuid ei saanud millestki aru. Milleks tuli see vana naine veel siia? mõtles ta pahaselt. Mis teateid võiks olla sel poolkurdil, kes ju enam midagi ei kuule. Teda ei ole siin kunagi sellepärast vastu võetud, et ta omal ajal selle mõisa ehitamisel töötas. Ainult parunipreili Karinil jätkus naiivsust uskumiseks, et Leenule osutati heldust ja lahkust kui vanale mõisaehitajale. Ning soovides eidest kiiremini lahti saada, ta ütleski:

«Parunipreili Karin on suvel mõisas. Tule siis.»

Kuid nüüd alles hakkas Leenu oma lugu jutustama.

«Mõisa härjad, armuline parunihärra,» ütles ta põlvedel lähemale roomates, «tulid sarvipidi tuppa. Tuul vuhiseb saunaaknast sisse... ruutusid pole ees olemaski... Kui palju olen mina selle mõisa sisse kive kandnud... olin plikake alles...»

Kui Taubele viimaks selgus, milles asi seisab, lubas ta Leenule, et pühapäeval kirikusse tulles parandab puusepp ta saunaakna ära. Pärast seda pöördus ta ringi, kuid ei suutnud ka seekord lahkuda küsimuseta, mida ta Leenule varasematel aegadel sagedasti oli esitanud. Trepikoda oli väike ruum paksude mõisamüüride vahel, kuhu võõras kõrv, kui ta ei olnud surutud just vastu koridoriust, kunagi ei ulatunud kuulma. Sellepärast küsis Taube päris kõva mõisnikuhäälega:

«Kas oled ka kuulnud, mis rahvas räägib? Tead sa ehk, kes inimeste hulgas on need kurjad?»

Ja nahkseitung vastas õhku ahmides ning paksudest kivimüüridest hoolimata äkki tasahääli, kuigi ta poolkurdina oli harjunud valjusti rääkima:

«Miks ma seda ei tea, parunihärra. Üks kurja südamega inimene on mõisa oma Jüri.»

«Mis sina temast tead?» nõudis Taube, muutudes Jüri nime juures kohe kärsituks ja rahutuks.

Nahkseitungile oleks nagu näidatud kingitust. Oli

saabunud see õnnelik hetk, mil ta võis saksale läheneda mitte ainult põlvedel, ta püksisääri kaabates. Nüüd oli parun saaja ja Leenu hoobas end kärmesti püsti; ega ta nüüd ei keela, kui sa oma vana suu talle kas või kõrva äärde ajad.

«Oi, parunihärra, oi!» sosistas ta tasa. «See Jüri ei usu jumalat. Kui sel vägi ja võim käes oleks, siis see lõhuks küll kiriku maha ja teeks praostihärraga sada imet.»

«On ta pagan?» küsis parun. «Kas ei ole ta leeris käinud?»

«On, on,» jätkas vana Leenu. «Miks ta ei ole. Jüri käis juba noorelt leeris. Oli teine alles tattnina poisike, kui aina kippus sinna.»

«Kuidas ta siis jumalat ei usu?» pahandas parun.

«Küsige ikka enne, miks ta sinna leeri nii noorelt kippus,» ahmis Leenu õhku. «Vaadake, parunihärra,» tasandas ta siis veelgi rohkem oma jämedat hauahäält, «täiel mehel ei kõlbavat Jüri arvates praosti lori kuulata, see olevat ainult lollide, laste ja minusuguste vanaeitede jaoks.»

«Kas on see tõsi?» küsis Taube.

«Nii jumala tõsi kui ma parunihärra ees seisan,» vastas Leenu, kuid samas vajuski põlvedele ja tundis, kuidas viha paruni vastu ta hinges jälle maad võttis.

«Noh, mine nüüd kööki, las nad annavad sulle midagi,» ütles Taube ja läks kiiresti üles. Juba kolmandat korda selle päeva kestel oli Jüri see, kelle pärast ta oma rahu kaotas. Aga nüüd oli ta rahutus endisest suuremgi. Ta käis oma tubades jälle edasi-tagasi, seistas mõne akna all, vaatas välja ja veendus ikka rohkem, et praost Hoffmann, kes muidu oli ustav saksa mees ja keda ta tundis range jumalasukulasena, oli oma hinge-karjase-ametis siiski ehk liiga pehme olnud.

Päev oli suures pära-stlõunas, kui mõisamehed jaamas oma karja lihunikule üle andsid, suurvankrile istusid ja linna tagasi sõitsid. Siin tehti turuäärse teemaja ees

peatas, ja kuna kõigil oli linnas mõningaid asjatoimetusi, läks siit igamees oma teed, teades nüüd, kuhu hiljem kojusõiduks kokku koguneda.

Jüri läks Oskari juurde ja jäi sinna tunniks-poolteiseks. Kui ta sealt tagasi tuli, seisis peale mõisa suurvankri teemaja ees veel neli-viis taluvankrit. Ja nende juures ta kohtaski Anu, kes sel päeval oli ka linna tulnud, kuigi ta Jüri teada oleks pidanud juba leeris käima.

Anu ei konutanud vankril istuda, nagu seda teevad harilikult naised, kes hobusega kõrtsiuste taga seisavad ja pikisilmi ootavad oma mehi välja tulema. Vähemalt sel ajal, kui Jüri teemaja ette tuli, ta seisis vankri kõrval. Toetudes küünarpeadega istmekotile, oli ta kumardunud vaatama mitmesuguseid nõõbikesi, mis oli laotatud paberile tema ees. Nähtavasti oli ta just poest tulnud, sest ta ei paistnud sugugi kärsitu olevat ega igavust kannatavat.

«Sind juba oodati,» ütles ta Jürile, kes ta vankriotsa kohale teretades seisma jäi.

«Ja keda sina siis ootad?» küsis Jüri, kes tüdrukule vastamata jättis.

«Voldemari, oma aulikku venda,» vastas Anu, keeras nõõbid paberisse ja ajas enese sirgu. «Kas sina ei lähegi sisse?»

«Lähme kahekesi,» soovitas Jüri.

Anu võttis taskuräti, pani paberiposku, milles olid nõõbid, rätti ja sidus selle otsad kõvasti sõlme.

«On aga sinul ka aru peas,» ütles ta alles siis naerdes.

Ka Jüri naeris. Ning just sel ajal, kui nad nõnda teineteisele sõnatult otsa vaatasid ja naersid, väljus teemajast Voldemar, Toomatare noorperemees, kellel ei olnud tarvis veel vagatseda ega «Ristirahva Palvekojaga» tegemist teha. Asjaolu, et tema isa oli kihelkonna kiriku võõrmünder, ei pidurdanud tema nooruslikku uljust kuigi tunduvalt. Jah, kui ta on Kehala või Kulina kõrtsis, siis tuleb natuke ringi vaadata; astud lärmi ning vandumisega kõrtsiuksest välja ja juhtub aga samal ajal praost ise, köster või mõni muu kihelkonna vagamees mööda sõitma — ei kõlba. Temal muidugi

ei ole sellest midagi, aga isal! See ju kardab, et hakatakse viimaks näitama: võõrmünder, vaata, missugune poeg sul on. Eh sa, vanamees, nüüd pead sa oma napsid võtma kodus kapiukse taga ja tahaksid, et inimesed unustaksid, missugune sa ise oma nooruses olid. Nõnda pidi kihelkonna kiriku võõrmündri poeg aru pidama kodulähedastes kõrtsides, kuid selles linna turuäärses teemajas tundis ta end üsna vabana. Ja sellepärast astus ta nüüd teemajast välja valjuhäälsete hõigete saatel, mis polnud just kõige viisakamad ja Anu nooruslikule jumele omalt poolt häbipuna lisasid. Kui ta nägi Jürit vankri kõrval õega juttu ajamas, ta uljad hõiked kahekordistusid. Nende hõigete saatel lähenes ta vankrile mitte enam kergelt tuikudes, nagu ta teemaja trepist alla oli astunud, vaid ränka vaarumist teeseldes.

«Jüri, miks sina teemajasse ei tule?» küsis ta kätt ulatades. «Kõik teised härjaajajad on seal,» jätkas ta, Jüri kämmalt kord tugevasti pigistades, sealsamas aga lõdvalt oma käelaba Jüri kätte rippuma jättes. «Tule, jääd viimaks hiljaks — teised joovad jootraha maha, mis lihunik teile andis.»

«Hakkame koju sõitma,» ütles Anu. «Näe, päike Valimäel juba puudutab veski katust.»

Voldemar ajas käe taskusse, võttis sealt peotäie kompekke ja viskas need Anu ette istmekotile.

«Säh, tee elu magusaks,» lausus ta hooletult.

«Söö ise ja tee, et tulema saad,» vastas Anu.

«Mis sa, õesirts, sirised,» ütles Voldemar nüüd juba halvakspanevalt ning pöördus taas Jüri poole. Seekord ütles ta: «Tule! Johannes hakkas juba linnukeeli tellima. Kes see lihunik oli, kes nii suure jootraha andis — Peterburist või? No Juntsu, kurat, tule!»

«Mis Juntsu ma sulle olen?» küsis Jüri.

«Hakka juba lõpetama,» nõudis Anu.

«Sina ole üsna vait,» vastas talle Voldemar. «Ära sega. Mina tahan rääkida Jüriga. Ma olen juba ammugi talt tahtnud üht asja küsida.»

«Mis tähtis asi see siis on?» oli Jüri huvitatud.

«Ütle, Jüri,» küsis Voldemar, «kas sina ka tead, miks meie isa, kui sa Toomatarel vihtusid tööd teha, sind ikka Juntsuks hüüdis?»

«Sa, Voldemar, paistad mind üsna rumalaks pidavat,» vastas Jüri naerdes ja tahtis mõisa suurvankri juurde minna.

«Aga sel ajal sa seda siiski ei teadnud?» võttis Voldemar tal kuuenööbist kinni.

«Ei teadnud,» kinnitas Jüri. «Ega uskunud teadjaidki, kes seda mulle rääkisid.» Ning siis naerma hakates ja Voldemarile ülalt alla vaadates: «Jah, ja ega Rikkal Aabramil sellest muidu kasugi poleks olnud.»

«Või nii!» venitas Voldemar, hakates Jüri kuuenööpi, millest ta ikka kinni hoidis, äkki ägedalt väänama.

«Kui sinust tulijat ei saa, siis ma lähen üksinda,» ütles Anu.

«Üksinda?» küsis Voldemar umbusklikult.

«Jah, võtan hobuse ja muudkui lähen,» vastas õde.

«Üksinda? Sina tühi!» kordas Voldemar. «Et sa mul hobust ei puuduta. Küll me teame: kipitad Juntsuga seltsis minema? Kus mul noorpaar väljas!»

«Just lähemegi seltsis,» vastas õde, kes alati Jüri lähedusest trotsiks ja vasturääkimiseks julgust sai.

«Vaata ette, Anu,» ütles Voldemar hoiatavalt. «Kas sa Udu Priidut linnas ei näinud?»

Ta hakkas teemajja tagasi minema.

«Mine aga, mine!» hüüdis õde talle järele. «Ära ähvarda siin kedagi. Mis minul sinu Priiduga tegemist on?»

Ja vaevalt oli teemaja uks Voldemari selja taga kinni langenud, kui Anu tõepoolest minekut tegi, sõlmesetud taskurätt käe otsas. Jüri heitis pilgu korraks teemaja poole ja läks siis Anuga kaasa.

«Ah, eks nad kuule nüüd Voldemariltki, et ma ära läksin,» lausus ta käega lüües.

Neiuks ja noormeheks sirgunutena polnud nad kunagi veel niiviisi kahekesi linna vahel käinud. Ning nad läksid vaikides, tundes teineteise seltsis kohmetust ja nõutust, seda rohkem, et teadsid endid teemaja akendest vaadatavat.

«Sellepärast olgu sul kõige vähem muret,» vastas Anu, minnes niivõrd kiiresti, et Jüri tast sammu või poole võrra maha jäi. Selle kiire mineku juures ei kuldunud palju aega, kui nad juba Kondivalu noorte kaskede

all käisid. Siin-seal väikestes aedades kahel pool Tartu tänavat tehti kütist. Kuigi suits aprillikuu õhtupäikeses siniste keerdudena otse üles tõusis, oli õhus kevadiselt tulemulla hõngu tunda. Taamalt paistis Piira noor kuu-sik, mis sealpool linnamaju kerkis taevale nagu tumehroheline müür.

Kaskede all aeglustas tüdruk sammu. Oma esialgsest kohmetusest maa läheduse tõttu jagu saanud, käisid nad nüüd teineteise kõrval. Ja siin Jüri ütleski:

«Kuule, Anu, sa pidid ju sel kevadel leeri minema.»

«Pidin küll,» möönis Anu, kes veel väga hästi mäletas, et ta ise sellest Jürile oli rääkinud tol varakevadisel päeval, mil harakad ümber talu kädistasid. Ta ei jaganud oma ema ebausku, aga nüüd oli käes see pahandus, mida ema kartis. Ei tea, kas Jüri juba teab, et magasi ait on tühjaks varastatud. Vastutama peaksid need, kelle käes on aidavõtmed. Jah, sellest võib veel suur pahandus tulla! Anu hakkas muretsema, kuid pidi jälle nagu varemgi imestama teiste perekonnaliikmete ükskõiksust ja südamerahu selles loos. Emagi, seni igas asjas kõige kartlikum ja alati ebausklikult rahutu, ei hädaldanudki praegu. Ja Voldemar võis üsna rõõmsal meelel kõrtsi jääda. Milleks pidi siis temagi oma südant valutama, kui teised, kaasa arvatud ka isa, ei näinud endale muret tegevat.

«Noh?» küsis Jüri, nähes, et Anu ei kavatsengi enam edasi rääkida.

Anu ohkas.

«Või see laps omapead midagi otsustada tohib,» vastas ta siis, heitis kõrvalt Jürile pilgu ja katsus naerda.

«Jääd siis päris paganaks või?» küsis Jüri alles mõne aja pärast. «Sa oled kihelkonna kiriku vöormündri tütar — kuidas see kõlbab?»

«Vöormünder!» ütles Anu, kui oli tükk maad edasi läinud. «Ei see üksinda tähenda veel midagi, aga isa ostis koha hiljuti päriseks. Kuidas siis peretütrel enam kõlbab sulaste ja tüdrukute seltsis leeri minna.»

Tüdruk väljendas sellega ainult oma vanemate seisukohta; häälega püüdis ta edasi anda isegi nende suurustlemist, kuid nähtavasti ei olnud ta ise sellest sugugi vaimustatud.

«Sa lähed siis suvisesse leeri?» küsis Jüri.

«Nii tahetakse,» vastas Anu. Ja kuigi oldi juba linnast väljas, hakkas ta jälle tõttama.

Jüri käis ta kõrval vaikides ja nägi äkki oma past-laid ning lühikesevõitu püksisääri — kogu seda viletsat sepapoi si riie tust, milles ta hommikul suure kiiruga teele oli asunud. Tema kõrval aga käis tüdruk, kes vanemate tahtel pidi rikaste leeri minema.

«Ega sa ei tohi siis ka minuga sõprust pidada,» arvas Jüri.

«Aga kui ma seda sõprust siiski pean?» küsis tüdruk. «Kui ma ei taha, et nad tahmase kontsu mulle eluks ajaks näole suruvad?»

Need julged sõnad valmistasid Jürile rõõmu, kuid ta ei suutnud veel täielikult rahuneda.

«Jah, kui sedamoodi just,» ütles ta.

«Või tahad sa Toomatarele koduväiks tulla?» küsis Anu, kes Jüri rahutust näis otsekui aimavat.

«Mine ikka!» tõrjus noormees kogu näost punastades, sest ta kuulis Anu sõnadest hukkamõistu oma rahutu-sele. Kes teab, kuidas Jüri rahutusega oleks jäänudki, kui enne nende teekonna lõppu poleks juhtunud midagi, mis ta südamest pühkis ära igasuguse mure, tehes sel-lesse ruumi ainult suure õnne ja paljude unistuste jaoks.

Kui nad Loori künkale jõudsid, oli päike juba veere-mas. Nad seisatasid, tõmbasid siin hinge tagasi ning kuul-sidki siis kaugelt endi selja tagant metsikut vankripõri-nat.

«See on Voldemar,» ütlesid nad peaaegu üheaegselt ja vaatasid sealjuures teineteisele silma. Vankripõrin lähenes kiiresti, kuid vanker ise püsis veel teekäänakul kasvava võsa taga. Järsku võttis Anu Jüril käest kinni.

«Jookseme!» ütles ta, osutades pilguga taamiale, kus kahel pool teed nende ees kasvas noor kuusik.

«Oota,» ütles Jüri.

Aga künkast alla kuusikuni oli tükk maad ja Anu tõmbas ta jooksma niipea, kui vanker Voldemariga tee-käänaku tagant nähtavale tuli. Nähes vankri ees metsi-kult tormavat hobust, jooksid nad kõigest väest. Viimaks olid nad hingeldavatena teeäärsete kuuskede taga pei-dus ning vaatasid teineteise najale toetudes, kuidas

varsti pärast seda ka Voldemar künkaharjale jõudis. Nad pigistasid teineteisel kätt ja naersid. Voldemar sõitis mööda hõigates, hobust sundides ja lauldes. Aga kõigest sellest hoolimata kuulis Jüri ainult seda, kuidas mets ta selja taga kajas linnulaulust. Seda laulu ja vilet, mida kostis lähedalt ja kaugemalt, lühidalt ja pikalt! Kord oli see nukker, kord igatsev, kuid samas kajas otse pöörasest rõõmust helisedes. Ka Jüri meel, mis alles natuke aega tagasi oli murelik olnud, muutus nüüd rõõmsaks. Anu ta kõrval hingeldas ikka veel ägedast jookst; ta rind kerkis ja vajus kiiresti, ta huuled olid poolavatud ning ta silmis oli rõõm nagu ülemeelikul lapsel oma õnnestunud kõerusest.

«Anu, sa oled mulle armas,» ütles Jüri, kui Voldemari vankripõrin alles siitsamast maanteelt kuuskede tagant kostis. Ta nägi naeru tüdruku silmades kuidagi virvendama löövet — ja lähendas oma näo Anu näole. Ning järgmisel silmapilgul ei kuulnud nad enam ei kaugenevat vankripõrinat ega Voldemari jooanud laulu; vaikis isegi kevadõhtune laas nende selja taga — noorte südamed elasid üle oma esimese suudluse joovastust.

«Jüri!» sosistas tüdruk pärast suudlust.

Jüri võttis ta sülle.

«Ei!» ütles Anu tõrjuvalt ja avas alles nüüd oma suudluse ajal suletud silmad. «Ma ei ole veel leeris käinud.» Ütles nii, punastas, nagu oleks tal just sellest lausest hirmus häbi hakanud, ja tõstis Jüri silmade ette sõlmeseotud taskuräti, milles oli mitmesuguseid linnast ostetud nõõpe.

Jüri laskis ta sülest maha.

«Sa saad siis jaanipäeval leerist lahti?»

«Jah,» vastas Anu. «Kuule, kuidas kuusemetsa ööbik hõiskab.»

«Kogu see aeg,» vastas Jüri.

Nii läksid nad aprilliõhtul pruunis hämaruses teineteise ligidale hoides nagu lapsed ja rääkisid suvest, mis seisis ees, näis peaaegu lõputuna, tegi neid õnnelikuks ning pani unistama, kui nad selle valgetele öödele mõtlesid.



## Kolmas jagu

1

«Nädalapäevad see valu-saatan nāris puusaliikme kallal, aga eile õhtust nagu kiuste — korraga kadunud. Oleks ta siis mulle tänasegi öö veel seltsiks olnud!»

Nōnda kurtis Juljus Kulesaar selle maipäeva hommi- kul, mil ta poja kaebus mõisa vastu pidi vallakohtus aru- tusele tulema. Kui Juljus oma unetult veedetud ööd nōnda iseloomustama asus, oli Juuli Kritt, ta lähemaid naabreid, just tuppa astunud. See juba üle keskea jõud- nud, kuid üsna noorusliku tegumoega lesk käis siin sageli, et meesperelt nõu ja abi saada, kuid vahel ka muidu, vahel aga mure sunnil, et peatāit maha nutta ja kergema südamega āra minna. Täna ei tulnud ta naab- rite juurde nutma ega abi saama, vaid selleks, et sõita Villemiga seltsis kohtusse, kus ta pidi tunnistama, et Villem Kulesaar oma isast eri leivas elab. Selle imeliku kurtmise peale, millega naaber teda vastu võttis, puh- kes ta täie hāālega naerma. Nii Villem kui vana Mari olid praegu vāljās; kui üks neist oleks toas olnud, poleks Juuli nii kōlavalt naernud.

«Valu puusaliikmes!» ütles ta ikka edasi naerdes. «Leidsid sina aga omaale asja, mida taga kahetseda.»

Juljusele meeldis see, et Juuli naer teiste äraolekul kõlavamalt kajas.

«Mis siis arvad!» ohkas ta aknalaualt piipu võttes.

«Mõni küljelu, keda taga igatsetakse,» ei jätnud naine oma naeru.

«Küljelu,» muutus Juljuse ilme ootamatult hapuks. «Tema kas magab norinal või hakkab riidlema kohe, niipea kui silmad avab.»

«Jah, ega tema sul naljast palju aru ei saa,» oli Juuli kaasatundvalt nõus.

«Naljast ei ole siin juttugi,» jätkas Juljus. «Tema kohe ei taha, ei või sallida seda, et mina iseene, oma häda või mure üle naeran. See on viimane patt, mis ma veel teha võin. Sa, Juuli, ei tea: olen selle eest talt juba võmmusid saanud ja, pane tähele, saan neid veel surma-laupäevalgi.»

«Pimevaim, mõtled sa siis veel selgi päeval naerda?» küsis Juuli. «Kas sa siis ükskord juba oma eide tahtmistega ära ei harju?»

«Näe, ei harju,» vastas Juljus õnnetult. «Ja kui paljukest siis seal tarvis on. Lipsab aga sõnake või teine suust, nagu siin täna hommikul, ja võmmud ongi kuklas.»

«Taevake, sul on tänane «õnnistus» siis juba käes!» hüüatas Juuli. Ta läks akna alla, heitis pilgu korraks õue ning jätkas: «Ma olen mitu korda mõtelnud ja imestanud, et kuidas sina, Juljus, selle Mari küll omale kaela võtsid. Kas polnud külas vähe toredaid tüdrukuid, kes sulle oleksid tulnud?»

«Arvad sa iseennast ka nende toredate tüdrukute kilda?» küsis Juljus, kiskudes piipu sellise ägedusega, et tubakas lõi põledes ragisema.

«Mis sa sellest räägid,» vastas Juuli pisut nukralt. «Sa tead ju küll, et ma pidasin sinust lugu kui ühest kõige etemast poisist meie suguseltsis.»

«Mine tea, kuidas selle Mariga on,» ütles Juljus, nagu poleks ta Juuli viimast lauset kuulnudki. «Kas ta oli kohe niisugune või on ta niisuguseks minu kõrval kasvanud.»

«Millega sa siis need tänased võmmud ära teenisid?» küsis Juuli. «Mis sa jälle rääkisid?»

«Ega ma jõudnud veel õieti midagi üteldagi,» vastas Juljus muiates. «Sain aga alles hakata siunama, et see puusavalu eile õhtul mul järele andis. Aga mõtle ikka ise: tee mis sa tahad, tervel ööl silma kinni ei saa, muudkui vahi oma murega tõtt. Ja kust see uni enam peabki tulema, kui su veri on rikutud. Öö on akna taga valge ja aina kisub silmad lahti, nagu oleks sind aidauks kusagil ootamas. Ütled enesele küll, et pole midagi, Juljus, pane aga silm ilusti kinni ja jää magama. Vahel hakkabki silm suurest väsimusest kinni vajuma, aga siis parajasti juhtub kas Mari vähe äkilisemalt norskama või lendab põrnikas vastu akent... Noh, kui suurt põrinat see ikka teeb, seesama väike krõpsuke, aga sinu silmad on jälle pärani lahti, nagu oleks sul kõrva ääres suurtükki lastud.»

«Ja kõik selle tänase kohtuasja pärast?» küsis Juuli.

«Eks sellepärast ikka ka,» vastas Juljus, «sest ega see pole veel kindel, et nad Villemi õigust sellele hobusele tunnistavad.»

«Kuhu nad ikka pääsevad,» lausus Juuli lohutavalt.

«Mine sa seda tea!» kahtles Juljus. «Eile öösel, kui põrnikas vastu akent lendas ja minu silmad nagu kaks uurikapslit lahti kargasid, ma küll enam ei uskunud, et sellest midagi välja tuleb. Jüriga vist ei ole ka head lugu, et ta täna tunnistajaks on. Sai kutsutud ja lubas, aga iseasi, kas talle mõisas seda kingitakse. Oh jumal, kes jõuab ära rääkida kõiki neid mõtteid, mis sa niimoodi ainsa ööga mõtled. Enne kui koitma hakkab, oled sina sada korda hukkas ja sada korda päästetud — puha hädahunnik, millega sa maadled. Ja pole seal siis naljanatukestki, kui sa viimaks hakkad taga igatsema kas või oma vana jooksvavalugi. Paneks keegi ka selle Taube ühekski ööks niimoodi asemele visklema, küljealuseks põhukott ja viimanegi loomaräbal oksjonikirja pandud, — katsugu siis, kas on rahu magada nagu praegu. Kuluks ära ka vanal Hoffmannil nädalapäevad tõrvakoor-maga mööda maad rännata või kasevihtasid teha, kuigi tema-mehikese amet nüüdki suurem asi ei ole.»

«Kui see amet halb oleks, ega ta siis kõhtu ei saaks kasvada,» arvas Juuli.

«Ega see iga kord heast elust ei tule,» vastas Juljus.

«See tuleb vanadusest, kui inimene hakkab vanaks jääma.»

«Jah, aga kus sinul see kõht on?» küsis Juuli pahaselt.

«Rumal, mõtle, kus teisel on ninaesine!» põlastas Juljus. «Ega ma selle vastu ei vaidlegi — ninaesise poolest tal võib küll hea elu olla, vaata, et mitte halvem kui Taubel, aga amet jääb tal ikka mustaks. Minu arvates on see tal kohe hoopis niru. Jah, vaata, kui ma eile öösel üksinda siin üleval olin ja mõtelda katsusin, et kes peale minu ja minusuguste haamrialuste peaks oma asemel veel niimoodi vähkrema, siis jäi mu mõte peatuma kirikumõisas, just vanal Hoffmannil. Ära naera midagi! Kui temal oma ameti pärast mure oleks, siis tema ei saaks minu arvates ööl ega päeval silma kinni, sest mõtle ise: saks kütab põrgu siin maa peal juba kuumaks ja tema-mehike nagu ei näeks ega kuuleks midagi, aina noomib ja hirmutab rahvast põrgutulega — mis sa põrgusolijaid põrguga enam hirmutad.»

«Mis sa arvad,» küsis Juuli, «kas ta teeb oma tööd täie südamega, nagu meiesugused teevad seda põllul, või ainult lõuavärgiga?»

Juljus ei jõudnud Juulile midagi veel vastata, kui Villem tупpa tuli. Ta oli metsa äärest hobuse toonud ja selle juba ettegi rakendanud.

«Noh, Juuli,» küsis ta, «kas hakkame siis varsti minema või?»

«Minupärast kas või kohe nüüdsama,» vastas Juuli. «Minu süda ei löö tõtt rääkides värisema, aga näe, vana Juljus räägib siin, et tal polegi enam asja sisse usku.»

«Vana on siis halba und näinud,» arvas Villem.

Juuli puhkes naerma.

«Teine räägib siin, et pole tervel ööl silmagi kinni saanud.»

«Või tema sellest kuigi palju teab,» ütles isa. «Küsi, kuipalju ta öösel kodus oli?»

Poeg ei vastanud midagi, ta seisis pliidi ääres seljaga rääkijate poole ja kugistas kiiruga midagi alla. Talle oli täiesti ükskõik, mis nad siin praegu temaga seoses pruutidest ja ehalkäimisest rääkisid. Isa teadis väga hästi, et ta öö läks varajase öitsilolemise nahka, kuna nende laudipealne juba mõndagi aega kõlises nagu kell.

Poeg teadis, et isal ei olnud kodus suurt sõnaõigust, eriti mis puutub naljatamisse, ja et ta sellepärast küllaliste tulekut ära kasutades alati oma keelepaelad valla päästab. Rääkigu ja lobisegu siis niipalju kui tahab.

Aga Juljus ei jõudnud veel suud tühjaks ega südant kergeks rääkida, kui Villem Juuliga juba ära sõitis. Villem sellevastu oli hoopis sõnakehv ja vaikne inimene, kes oma hambad suus sagedamini risti pigistas kui naeruks paljastas. Juuli vaatas teda kõrvvalt huviga, lootes leida ta näolt jooni, mis oleksid aidanud tal vana Juljuse noorusaastate ilmet elustada. Paraku leidis neid poja juures vähem, kui Juuli noore Juljuse näolt neid mäletas. Villemi ilmes oli midagi kokkusurutut, seal oli kõik mõtlik ja raske. Emasse! mõtles Juuli, leidmata isa ja poja juures nimetamisväärset sarnasust. Vaata, kuidas ta rääkimagi hakkab! Ei, Villem pole hoopiski see, kes oli Juljus, kui ta neis aastais oma suu lahti tegi.

Nad olid juba suurel teel, kui Villem ohjad lõdvale laskis ja otsekui läbi hammaste surus:

«Ma ei tahtnud seda vana ees rääkida, kuid ega minagi enam ei usu, et sellest midagi välja tuleb. Olgu niisama jonniks.»

«No-noh!» kokkus Juuli, kellele see jutt ei meeldinud, kuna ta aina põles soovist Kulesaartele selles asjas abiks olla. «Mis siis sind, noort inimest, nii araks teeb?»

«Mispärast araks?» küsis Villem. «Karda ma keda tontigi, aga mis sa siin palja julgusega peale hakkad. Oleks minu rahakott Taube omast suurem, siis ma lähaksin kohtusse kohe röömsa meelega, sest mis see kohuski palju parem on kui laat, kust sa võid endale õiguse osta nagu lehma või hobuse. Ja eks see niimoodi ole mujalgi. Oli siin aprillikuu, kui Juhan Rakveresse kamiisi läks. Kas oli siis veel julgemat meest kui tema! Kus mehe käsi paistes ja sinine — sõrm puudub! Tõega vaatad, et mis see kroonu niisuguse sandiga peale hakkab, aga paika pandi. Teine mees sealsamas kõrval terve nagu härg ja saab vabaks. Noh, kus see õigus sul siis on? Ma olin ise sel päeval linnas... Oleme Juhaniga vanad sõbrad ja ütlesin talle juba ammu ette, et ärgu ta jalgsi hakaku minema — panen oma setuka hommikul aiste vahele ja viin su ise kamiisi. Viisin ja mõtlesin ise

omas meeles, et toon ta õhtul ka tagasi, aga võta näpust — muudkui paika ja kohe nii hullusti, et koju ka ei lastud.»

«Ja läsksi niimoodi?» küsis Juuli.

«Niimoodi,» vastas Villem. «Mina tõin veel õhtul Heina omadele sõna, et katsugu järele viia, mis tarvis on. Pole pärast seda nendest kedagi näinud ega tea, kuidas nende asi läks, kas saidki enam Juhanit näha.»

«Sa seda siis oma kohtuasjaga võrdled,» ütles Juuli. «Sul on ometi inimene, kes tunnistab, et just sina laadalt hobuse ostsid.»

«Noh, on küll,» väitis Villem.

«Mis sa siis kardad ja kahetsed!» lausus nüüd Juuli peaaegu pahaselt.

Möödus hulk aega, enne kui Villem vastas.

«Kahetseda ei ole siin midagi,» ütles ta viimaks, pikka toomevääti heinakoti alt välja tõmmates. Ta vihistas paar korda sellega läbi õhu ja jätkas: «Mine seda asja tea, võib-olla ongi parem, kui kohus pika ninaga tulema saadab.»

«Mis juttu sa nüüd ajad!» hüüatas Juuli. «Milleks sa siis mind tunnistajaks üles andsid? Mis kasu sul minu kaasatulekust on?»

«Kasu on sellest alati, kui sa õigust nõuad,» vastas Villem. «Mõistab kohus sulle õiguse — on hea, ei mõista — on teinekord veelgi parem. Noh, võtame kas või minu tänase asja: kui kohus tunnistab hobusesetuka minu omaks, siis pole selle kohta kellelgi midagi ütlemist, laseb ta aga hobuse isa rendivõla katteks ära müüa, siis on kõik kohad kära täis. Iga aus inimene, kui ta niisugust asja kuuleb, läheb vihaseks, vannub esimese hooga kohut ja kõige viimaks ka suure Vene riigi keisrit, kogu seda kupaatust. Kas sa, Juuli oma suu kinni pead, kui kohus mulle täna õigust ei mõista?»

«Ära sa seda karda,» vastas Juuli. «Ma neid siis alles põhjan, nii et vist saab.»

«Näed siis,» ütles Villem, keerutas toomevääti ja ajas hobuse jooksmas. «Sedasama teeb ka Jüri, minu teine tunnistaja.»

Rääkides oma oletatavast kaotusest kohtus, Villem naeris täna esimest korda ja tegi seda nii võidurõõmsalt,

et Juuli vaatas teda võõrastamise tõttu veidi kõõrdi. Talle ei olnud päris selge, missugust otsust Villem kohust otsima läks — kas õiglast või ebaõiglast.

2

Jüri teadis, et tunnistab kohtukulli ees sulaselget tõtt, ja seepärast ootas ta ainult niisugust otsust, mis Villemi hobuse sedamaid oksjonikirjast kustutab. Ta oli isa ja teistegi käest küll ja küll kuulnud, kuidas kohus on vaeserahva õigusest ilma jätnud, kuid sellegipärast oli ta oma arvamises niivõrd kindel, et ei teinud selle kõrval enam ühtegi teist oletust. Jüri usk tuli nooruse trotsist ja suurest jõutundest. Kuhu nad pääsevad, kui ta seisab nende ees täis tõevaimu ja vaatab neile kõigile kordamööda silma sisse — nad peavad hakkama ülekohtu häbenema.

Oli ta ju ise juures, kui hobusekaupa tehti, ja nägi oma silmaga pealt, kuidas Villem raha maksis — seitseteistkümmend rubla. Ta ütleb seda neile kindlal sõnal ja rahulikul meelel, ei lähe ägedaks, nagu olevat läinud Juhan Rakveres sõjaväe arstidekomisjoni ees.

Jüri tuli Taevasepa kaudu otseteed jalgsi ja jõudis vallamaja juurde enne teisi. Järgmisena saabus Villem Juuliga, kuid kohtuni oli veel nüüdki aega.

«Vallakohtu esimees vist alles magab,» arvas Villem, kui oli hobuse lasipuu külge sidunud.

«Paistab kõik maja ümber nii vaikne olevat,» tähendas ka Juuli.

Vallakohtu esimehe Jaan Koppeli uus talu suure raudkivist loomalaudaga ja ritta istutatud niinepuukestega ümber nelinurkse õue oli lasipuude juurest kiviga visata.

«Mis te ometi mõtlete,» ütles Jüri vallamaja eest Villemi ja Juuli juurde tulles. «Ega siis endine kõrtsmik vanas eas enam ei hakka tööd tegema.»

«No ei,» möönis Villem, kes Koppelit väga hästi tundis, kuna too enne talu ostmist nii Kehalas kui Kulinal oli kõrtsi pidanud, need aga olid ainsad kohad, kus Rikas Abram Villemile sulasepalka armastas maksta. «Noh, aga kuidas Juhaniga läks?» küsis ta siis Jürile kätt ulatades.

«Eks ta nüüd juba peaks olema Baikali taga, kui raudruun enne ära ei väsinud,» vastas Jüri.

«Ei see väsi,» arvas Juuli.

«Ei jah,» kinnitas ka Villem, kohe edasi pärides: «Kas teist keegi linnas käis, sai Juhani veel näha?»

Paistis, et need küsimused olid Villemil juba kaua südamel pakitsenud.

«Vana ise käis,» vastas Jüri. «Tuli tagasi ja pahandas, et olevat kõik Juhani oma süü, miks ta paika olevat pandud. Mina ei tea, ta olevat kamiisis arstidega püredaks läinud.»

«See tilk viina mehele siis nii kangesti mõjus!» imestas Villem.

«Jah, arst olevat Juhani kätt ikka siit ja sealt vaadanud,» jätkas Jüri. «Kui viimaks hakanud katsuma küünarnukist ja kõrgemaltki, siis Juhani olevat põrutanud, et mis sa sealt otsid, eks sa näe, kus häda seisab. Nii oli ta linnas vanale ise kurtnud.»

«Sa vaene mees!» haletses Juuli, kellel oli juba nutt varuks ja kes kõikidele hädalistele alati kaasa tundis. Kes teab, kas ta oleks suutnudki oma pisaraid tagasi hoida, kui Villem poleks hakanud teda hurjutama, öeldes naljatoonil, et Juhani on nooremaidki, kes tema pärast oma silmi vesistavad.

Ja varsti pärast seda hakkaski kostma vankripõrinat linna poolt. Sõitjaks osutus Toomas Uula, kes oma hobust ei ajanud vallamaja otsa lasipuude juurde, vaid keeras sisse Koppeli õueväravast. Läks veel natuke aega mööda ja siis tulid mõlemad kohtumehed Koppeli raudkividest lauda tagant nähtavale. Nad tulid mööda jalgrada, mis viis vallamajja üle söödinurga, kus asusid lasipuud.

«Mõisavolinikku ei olegi veel?» küsis kohtumeestest Koppel juba eemalt.

«Tere, kohtusaksad!» ütles Juuli. Aga Villem küsis:

«Mõisavolinik — kes see on?»

«Eks ikka härra Nurm,» vastas talle esimehe asemel Jüri, imestades omaltki poolt valitseja hilinemist, sest juba siis, kui tema Taevasepa juurest tuli, nägi ta Nurme üle Kupna välja alevi poole sõitmas.

Kohtumehed jäid lasipuude juurde viivuks seisma.

«Kibe põllutööaeg, kel see praegu on tahtmist valla-  
majaga jännata,» arvas Uula.

«Eks ta see ole,» möönis Koppel, riivas korraks pil-  
guga Villemit ja astus siis edasi. Kuid nüüd teadis Juuli,  
et nad alevist läbi tulles olid valitseja hobust kiriku-  
mõisa väravas näinud.

«Jah, seal ta oli,» hüüdis Villem kohtumeestele järele.  
«Ja küllap palub Nurm alles praegugi ühes Hoffmanniga  
mõisa ettevõttele õnnistust.»

### 3

Juljus Kulesaar eksis, kui ta oma põhukotil unetult  
väherdes arvas parun Taubet rahulikult magavat. See  
oletus oli ekslik vähemalt sinnamaani, kus varane koit  
ainult pooleldi hämardunud öötaevast juba märgatavalt  
asus jumestama uue kevadpäeva värvidega. Maipõrni-  
kad, kes keerlesid alles hiljuti öitsele puhkenud vahtrate  
ümber ja oma rõõmsas lennutuhinas sattusid vaheteva-  
hel vastu mõisaaknaid, tabasid sel öösel ka parun Taube  
unepuuduselt. Esiteks leidsid nad ta magamistoast, kus  
ta nagu Juljusi püüdis asjata uinuda, hiljem aga istumas  
oma töökabinetis kirjutuslaua ääres suure kuppellambi  
valgusesõõris, mis kaugemal nii mahedana poolhämara  
kevadööga ühte sulas.

Muidugi ei vaevanud härra Taube oma südant sel-  
lega, et oli lasknud Juljus Kulesaare loomad ja varana-  
tukese rendivõla katteks üles kirjutada. Kui ta sel öösel  
ometi ka Kulesaarele mõtles, siis polnud selle põhjuseks  
kaugeltki oma teo julmakspidamine või mingi äkkitekki-  
nud tarvidus kaaluda, kas ta oma talurenti pole ehk  
liiga kõrgele kruvinud. Vastupidi. Härra Taube uni  
pages murest, et kindlustada endale tulevikuski kõik  
võimalused taolisteks julmusteks ja talurentide veelgi  
kõrgemale kruvimiseks. Ja mis oli selleks tarvis? Selleks  
oli tarvis, et rahvas austaks oma härrat, oma jumalat ja  
oma keisrit, et ta elaks alandlikus meeles ega tõstaks  
nurinat seaduste vastu, mis riigiülemad oma tarkuses  
on andnud. See on vana ja lihtne tõde, mida väga hästi  
peaks teadma ka kihelkonna praost Hoffmann. Tema

käes on taevas oma inglitega ja põrgu oma kuraditega. Tema käes on kirik ja kool, mida ta käib katsumas, kas seal õpetatakse lapsi õiges alandlikkuse vaimus. Ja parun Taube imestas ning oli ühtlasi pahane, kuidas kõigest hoolimata siiski saab tekkida umbrohi, kuidas kasvavad need kangekaelsed, kes muudkui näitaksid hambaid ja kannavad endis vastuhakkamise idu. Aga neid kasvas ja neid leidus aeg-ajalt ikka ja jälle! Kas nad oma kõrvad kinni toppisid, et nad ei kuulnud, mis neile koolis ja kirikukantslist räägiti? Või oli see kohe isesugune tõug, kes õpetust valeks peab, kes midagi ei karda ja kelle sees oli kohe sündides kuradi enda kange õss.

Üheks niisuguseks inimeseks mõisa tööliste hulgas pidas parun Taube viimasel ajal noort teomeest Jurit. Seda, et ta kord aastate eest Jürile näkku oli sülitanud, ta ei mäletanud enam. Ja kuigi oleks mäletanud, poleks see takistanud teda imestamast, kuidas niisugune mürgine umbrohi oli võinud nisu hulka sattuda. Mine tea, vahest oleks ta siis veel rohkemgi imestanud — et ka siin paruni sülg polnud asja parandanud! Et Jüri valitsejale talvel vastu hakkas, seda katsus Taube veel kuidagi mõista. Aga kust võttis see teopoiss juba mitme aasta eest oma paganliku arvamise kiriku ja usu kohta? Nime-tada loriks leeriõpetust, kui nina omal alles tatine peas on! Nii sageli kui Taube sellele mõtleski, läks ta hari iga kord hirmsasti punaseks. See oli ju jumala ja oma isandate põlglik eitamine, nende irvitamine. Kuhu olid langenud praosti manitsused ja hoiatused, ähvardused ja ahvatlused, et nad ei olnud teed selle inimese südamesse leidnud? Või kas ei osanud praost kõiki tema kätte usaldatud vahendeid mõjukalt kasutada, et jumalalgamine kihelkonnas maad võttis. Kuhu niisugune asi viib, seda on juba näha — nüüd julgeb see noor teomees, see mats kohtusse oma härra huvide vastaselt tunnistajaks minna.

Asjaolu, et Jüri vallakohtus Villem Kulesaare poolel tunnistajana esines, pani ta senistele eksimustele ja pattudele Taube silmis krooni pähe. Kui ta ehk muidu veelgi oleks viivitanud, vahest teistsuguseid abinõusid otsides, kuidas vastikuks muutunud teomehe kangekaelsust murda, ei jäänud tal nüüd enam muud üle, kui pidi kir-

jaga praosti poole pöörduma. Kiri tuli pikk, kuna selles osutati hädaohule, nagu see Taubele pärast von Schillingilt saadud kirja veelkordset läbilugemist näis, ja samal ajal juhutati kätte mõningaid abinõusid, mida tuleks rakendada vastuhakkamise idu lämmatamiseks. Ta kirjutas kaua ning sellise pingutusega, et tundis vajadust vahepeal end jahutada. Selleks avas ta akna ja jäi vaatama küla poole, kust sel hetkel ei kostnud isegi koerte haukumist. Kõik oli selles poolvalges öös vaikne, kui mitte arvata maipõrnikate suminat vahtrate ümber. Aga härra Taube pea huugas mõtetest ning südames tuikas mure oma mõisa ja maade pärast. Et ta talupoja und alati oli sügavaks ja raskeks pidanud, ohkas ta nüüd paar korda salakadedusest. Siis läks ta ja hakkas oma mõtteid taas paberile panema, teadmata, et samal ajal Juljus Kulesaar oma majaosmikus samasuguse endastmõistetavusega mõtles saunavihtade valmistamisele...

Parun Taube öösel valminud kiri praost Hoffmannile oligi põhjuseks, mis sundis valitseja Nurme kohtusse sõites üle Kupna välja alevisse pöörduma ja kirikumõisa sisse astuma. Kuna praost, juba eakas mees, eelmisel õhtul nagu tavaliselt vara puhkama oli heitnud ja nagu ikka kogu öö suurepäraselt maganud, siis leidis valitseja ta reipana ja jutukana eest. Kuuldes, et parun Taube oma kirjale kohe vastust ei nõua, hakkas ta valitsejaga rääkima põllutöödest, mis olid kirikumõisaski täies hoos. Sel põhjusel, aga võib-olla ka ettekavatsetult hilines mõisavolinik oma tulekuga vallamajja, lastes kohut ennast oodata. Mida enam valitseja hilines, seda rohkem Juuli oma südames lootis, et ta kohtusaksad oma hilinemisega ära pahandab, ja oli pettunud, kui midagi sellesarnast ei juhtunud. Oh ei, pahandamisest ei saanud juttugi olla, sest kohus viivitas nüüdki veel, tehes seda otsekui selleks, et oma ruttamisega mõisavolinikku mitte solvata.

Viimaks tuli kohus kokku. Kui Jüri nägi asuvat kohtulaua taha Uulat ja Koppelit, kelledest viimase kõrval võttis istet kirjutaja, siis oli selles pildis talle mõndagi tuttavat. Meenus Toomatare tagakamber. Ainult et siin olid nende pärisperemeeste näod rangelt tõsised, otse pühalikult auväärised. Ka ei olnud Koppeli lihav nagu täna nõnda hall; näis, nagu oleks siin, kohtulaua taga,

Uula talle midagi oma jumekest laenanud. Kohus asus asja arutama. Kõigepealt kuulati ära Jüri Heina tunnistus, mis oma lihtsuses ja selguses ei jätnud vähematki kahtlust, et Juljus Kulesaare rendivõla katteks üleskirjutatud hobune kuulub tema pojale Villem Kulesaarele. Tunnistaja oli olnud juures, kui Villem Kulesaar hobuse laadalt ostis, oli näinud raha maksmist ja — kui aulik kohus seda soovib — võib ütelda isegi seda, mis ostja hobuse eest maksis.

«See hobune on palju rohkem väärt, kui tunnistaja seda siin ütleb,» hüüdis Nurm, kui Jüri oli hobuse hinna nimetanud.

«Muidugi maksab see hobune nüüd rohkem kui sügisel,» vastas Jüri endise rahu ja enesekindlusega, kuigi Nurm oma hüüdega just seda enesekindlust oli tahtnudki kõigutada. «Kui mõisal korda läheb see hobune oksjonil maha müüa, siis olge kohe kindel, härra Nurm, et te saate selle hobuse eest nüüd oma kakskümmend rubla. Aga see tähendab seda, et hobune on terve talve hea peremehe käes olnud; aulikud kohtumehed on ise kõik talupidajad ja teavad küll, kuidas hea ümberkäimine loomale mõjub.»

Sel ajal kui Jüri oma tunnistust andis ja mõisavolinikuga vaidles, hakkas Juuli korraga kartma, et teda võib mitmesuguste kavalate küsimustega segi ajada. Pealegi tundus talle nüüd, et on hoopis kergem tunnistada seda, kes on hobuseostja, kui seda, kas inimesed elavad ühes — või eri leivas. Jah, aga kui ühes talus on alati kaks poolikut leiba — mis sellest siis mõtelda? Eks pea siis majas olema ka kaks perekonda, kes kumbki oma leiva küljest lõikab. Mis nad siis veel tahavad, kui ta neile seda tunnistab! Kuid vaevalt sai ta hakata oma tunnistust andma, kui vallakohtu esimees oma silmad laualt valitsejale tõstis, küsides:

«Kas härra Nurm aga sallib seda, et tunnistaja Juuli Madise tütar Kritt on Villem Kulesaare sugulane?»

«Mis sugulane ma Villemiga enam olen,» ütles Juuli. «Olgu Juljusega veel kuidagi.»

«Ei, ei,» tegi Nurm käega tõrjuva liigutuse. «Tunnistaja Juuli Kritt tuleb kõrvaldada.»

Juuli püüdis oma tunnistajaks olemist õigustada.

«Kui tihti elavad inimesed eri leivas just sellepärast, et nad iseekeskis läbi ei saa,» ütles tema. «Kas teab seda võõras siis kaugelt tulla tunnistama.»

«Tuleb kõrvaldada,» kordas mõisavolinik endiselt sundivamalt.

Juuli kõrvaldati. Ja pärast seda, kui Villem enam millegagi ei saanud tõestada, et ta elab eri leivas, oli kohtul üsna ükskõik, kes hobuse oli ostnud, kas isa või poeg. Nõnda läks tühja Villem Kulesaare kaebus mõisa vastu, mis, nagu paljud arvasid, pidi tühja minema igal juhul, kui mitte ühel, siis teisel põhjusel ometi. Ainult Juulile tuli see ootamatult ja oli suureks hoobiks, et tõde niimoodi jalge alla tallati. Ka oli tal kahju Juljusest, keda nüüd uued võmmud ootasid, kõnelemata uutest unetustest öödest, mis pealegi järjest valgemaks läksid. Kuid ta talus kõike seda üsna vapralt, ei hakanudki nutma, mis tema juures muidu üsna harilik asi oli.

«Said nüüd seda, mis sa igatsesid,» oli ainus, mis ta Villemile vankri juures ütles.

«Jah,» vastas Villem ja kordas kangekaelselt oma sõnu, mis ta kohtusse tulles Juulile oli lausunud. «Mõistab kohus sulle õiguse — on hea, ei mõista — on veelgi parem.»

#### 4

Juba kohtupäeva õhtul astus Juuli mitme vabadiku ja sauniku juurde sisse, et jutustada, kuidas vallakohus parun Taube voliniku ees oli alandlikult selga painutanud. Kohus aitas mõisal Villemit paljaks riisuda! Nii ta rääkis. Ja oli lausa ime, et see kõigile härdasüdamelisena tuntud lesknaine tegi seda nüüd silmanurkagi pühkimata. Juulile oli pärast kohut nagu uus ja kangem süda sisse kasvanud. Ning selle kangema südamega kinnitas ta kõikjal, et ärgu mingi ükski vaene inimene õigust otsima sealt, kus seda õigust tema jaoks ei ole — kohtust suures Vene tsaaririigis.

See oli tõde, mis Ridaküla kehvikutele enam ammugi uudiseks ei olnud. Kõik teadsid seda, aga ometi oli Juuli see, kes tuli ja otsekui oma jutustusega vallakohtust naeris välja inimeste lootuse, mida nad pärast magasiaida

vargust olid endamisi hellitanud. Juuli jutustas sellest, kuidas kohtunikud olid mõisa ees lipitsenud, aga need, kes teda kuulasid, hakkasid mõtlema magasiaida vargusele. Oli loodetud, et magasiaida vargad tabatakse ja antakse kohtu kätte. Rahval oli algusest peale selle varguse kohta oma arvamine, ent niikaua kui asja ametlikult uuriti ja loota võis, et vargad teenitud karistuse saavad, oldi tagasihoidlik seda arvamist avaldama. Aga nüüd paistis, et see läheb luhta, nagu läks luhta Villem Kulesaare kaebus mõisa vastu ja nagu peavadki luhta minema kõik kohtuasjad, kus on karta, et vaene raasukenegi saab õiguse otsast kinni haarata. Kuidas võisidki magasiaida vargad välja tulla, kui seda asja tõsiselt ei uuritud, kui need, kes seda tegid, olid varastega ühel nõul. Magasiaidal oli kolm võtit. Miks ei vastutanud kõik need kolm, kelle käes olid võtmed ja kes olid kohustatud vastutama. Oleksid lukudki olnud lõhutud! Jah, vaata kui julgete meestega siin tegemist oli — ei katsutud jälgigi segada. Lukud olid terved ja keegi ei võinud aimatagi, et ait tühi on. Niikaua kui ükskord oli tarvis sisse minna. Selleks ajaks aga oli kelmidel vili juba õigesse kohta toimetatud ja urjadnik Pupp sõbraks joodetud. Üteldagu siis pärast mis üteldakse. Kelle asi see enam on? Kas nemad on küsinud ka sellest, mis Ridakülas räägitakse.

Nüüd räägiti Ridakülas, et üks magasiaida varastest müütab pühapäeviti kirikuvärvavas laululehti. See oli juba selge jutt. Aga aja jooksul muutus see veelgi selgemaks, vargaid hakati nimetama nimepidi; öeldi lausa, et magasiaida tühjendasid need, kelle käes olid aida võtmed, ning et selles loos oli peaosa mänginud Rikas Aabram, sest tema juures on alati nähtud öömajalisi, küll Avinurmest, küll kaugemaltki — Peipsi äärest. Ärge laske end petta sellest, et Aabram nüüd «Ristirahva palve-kojaga» ringi käib ja ennast enam kõrtsides ei näita. Vaga vesi, sügav põhi!

Kumu kasvas ja jõudis külapidi viimaks ka Toomatarele. Kui perenaine Mai kuulis, mis inimesed magasiaida vargusest räägivad, pidas ta end Toomatarel esimeseks, kelle kõrvu see hirmus kuuldus ulatub. See ei olnud enam arglik sosin, vaid terav ja julge naer, mis küla mööda ringi käis. Mehed külvasid põllul, kui perenaisele

see uudis koju toodi. Õhtuni oli veel aega ja Anugi leerist alles tulemata. Teada saades, keda küla magasiaida vargaks peab, ei kärsinud vana Mai teiste kojutulekut oodata ja läks väljale külvajate juurde. Küla põld maantee ja metsa vahel oli kahel pool põllupeenart suuremateks või väiksemateks lappideks jagatud. Peaaegu kõigil neil lappidel käis sel õhtupoolikul töö, ja kuna Toomatare põld oli kaugel teiste taga, läks Mai nagu läbi kadalipu. Ta nägi mitmel pool hõredalt seemendatud põlde ja teadis, et nende harijad kevadel magasiaidale olid lootnud. Siin nad nüüd töötasid oma petetud lootustega, pöörates Toomatare perenaise lähenedes selja, põlglikult vaikides, kui ta neile jõudu soovis. Aga Maiele tundus ometi, et keegi tema selja taga selles vaikuses naerab: «Ehk on Rikas Abram magasiaida vilja toobiga olvi-august oma aita valanud.»

Need võikad sõnad kajasid Maiele järele, need idanesid siinsamas põllupeenra ääres hõredalt seemendatud kaerapõllul. Sel kujul ei olnud see süüdistus külas muidugi sündinud, kuid niisugusena oli see täna temani ulatunud. Tal ei olnud raske kujutleda, kuidas sedasama mõtet oli alguses hoopis teisiti sõnastatud, kuidas see sündis vihast ja kadedusest, esiteks nagu alasti oli, siis ringi käies kasvas ja viimaks mõnelt irvhambalt just niisugused suled selga sai, mis Maiele kõige vähem meeldisid. Kogu Ridaküla oli seda süüdistust oma vihasoojuses haudunud, kuid ometi pidi olema keegi, kes selle esimesena välja ütles! Kes ta oli? Kes julges seda ütelda Toomatare peremehe kohta, keda rahvas nüüd kui jumalakartlikku meest peaks tundma.

Jah, just seda, kes oli see kõlvatu, tahtis Toomatare perenaine kõige rohkem teada, kui ta mööda suurt põllupeenart meeste juurde läks. Aga asjata arvas ta end Toomatarel esimeseks, kelle kõrvu see paha kuuldus on ulatunud. Mehed olid kinnised ja jäid rahulikuks, kui Mai neile kurtma hakkas, milline arvamine külas magasiaida varguse kohta liigub. Kuuldes, et Mai oli just sellepärast põllule tulnud, nad koguni naeratasid, reetes sellega, et kõik see neile endile enam uudiseks ei ole.

«Las räägivad, mis see meile korda läheb,» tähendas Voldemar kaunis jårsult.

«Säh, miks see siis meile korda ei lähe,» ütles ema. «Räägitakse seda ju niimoodi, et kohe häbi hakkab.»

«Noo! Ja kuidas see jutt siis käib?» küsis Voldemar, keda Hull Iisak Kulina kõrtsis alles hiljuti lausa viljakratiks oli nimetanud. Kui ema laimu, nagu ta seda ise nimetas, täpsetes sõnades oli edasi andnud, hakkas pere-mehel natuke halb, ja seda peamiselt poja pärast, kes naerma puhkes ning sealjuures pead vangutades talle otsa vaatas.

«Mine pane sa inimeste suu kinni,» ütles ta maha vaadates.

«Ei, see olviaugu jutt oleks võinud siiski olemata olla,» tähendas Voldemar etteheitvalt.

«Ära tule mind õpetama,» vastas isa. «Ela ikka enne veel.»

Ta täitis ridaliku ja hakkas uue külvirindega eemalduma põllupeenrast, mille servale ema ja poeg istuma jäid. Nad vaatasid natuke aega vaikides, kuidas külvaja seemet kord ühele, kord teisele poole enda ette peotäitena laiali paiskas. Ta tegi seda natuke pahaselt ja seeme kargas laiali rabinal, kattes ühtlase korrana külvipinda. Seal eespool olid põllud palju harvemini seemendatud. See paisutas ema rinda uhkusetundega ning ta oleks võinud õnnelik olla, kui ta südames poleks olnud kartust.

«Mis sa arvad, tuleb sellest nüüd midagi?» pöördus ta oma kartusega poja poole.

«Ära tee väljagi sellest, mis räägitakse,» vastas poeg rahustavalt.

«Jah,» ütles ema, silmad kogu aeg külvajal.

«Kas Anu juba teab, mis külas räägitakse?» küsis Voldemar, kui isa oli küllalt kaugel, et neid mitte kuulda.

«Ei vist,» vastas ema, «sest sel oleks muidu juba pill lahti.»

«Jah, sel oleks siis kindlasti pill lahti,» arvas ka Voldemar.

Pojaga rääkides muutus ema meel kergeks, aga siis asus ka Voldemar oma töö juurde, jätkates seemne muldakündmist. Ema jäi üksinda oma mõtetega, mis rändasid siia-sinna ja peatusid varsti tol tuisusel talveõhtul, mil mehi hobustega kodus ei olnud, aga Jüri tuli ukse taha

kolistama. Ja niipea kui see meenus, oli ta süda korruga jälle rahutu ning raske, vahest raskem ja rahutumgi, kui ta seda enne oli olnud.

5

Kui praost Hugo Heinrich Hoffmann oleks olnud natuke pikem või kui köster Theodor Freiberg poleks kandnud prille, siis oleks mõnikord raskeks läinud kahte jumalasalust teineteisest eraldada. Nad mõlemad olid juba vanaldased mehed, nii üks kui teine neist kandis halli lõuahabet, mis nii praostil kui köstril oli ühte viisi teravaks pügatud ning mida kunagi ei lastud kasvada suuremaks kui seda on sordiehtsa kaalika juurekava. Hoolimata lähenevast raugaeast ja hoolimata isegi sellest, et oldi peaaegu võrdselt kõhtukasvanud, olid mõlemad mehed ühte viisi toimekad ja kräbedad. See vanaldaste jumalasaluste toimekus ja kräbedus tuli nähtavale eriti leeriaegadel, mil praost õpetas katekismust ja testamenti, köster aga piiblilugu.

Hoffmann oli oma rohkem kui kahekümneaastast ametit kihelkonna praostina pidanud äärmise rangusega. Ta oli piitsutanud kõike, mida usk piitsutada käskis, ja kiitust jaganud kõigele, mis püha jumalalõuna seisukohalt kiitust pälvis. Ta oli seda rohkemgi teinud kui paljud teised, rohkem, kui seda temalt oleks võidud nõudagi. Ja sellepärast sattus ta kohe, kui oli Taube kirja läbi lugenud, isesugusesse hämmeldusse. Päevad möödusid, ning see hämmeldus ei tahtnud kaduda. Temale heideti ette pehmust! See oli uskumatu ja tundus võimatuna. Ei, ta oli oma postil seisnud kartmatuna nagu sõjamees ja oma sõna oli ta tarvitanud nagu aednik oma kõige teravat nuga. Oma ametit pidades oli ta võõrdunud isegi naeratamast, uskudes, et sisendab nõnda oma kogudusse suurt austust jumala käsuõpetuse vastu. Ta oli alati uskunud, et tema koguduses ei ole asu jumalakartmatusel, et patt väriseb ta ees, ega võinud aimatagi, et ta sõna, ta jutlust ja manitsust võidakse pidada tühjaks lobaks. Ja see oligi peapõhjuseks, miks ta oma hämmeldusest ei suutnud vabaneda. Nelikümmend aastat jutlus-

tamist ja taevariigi kuulutamist — see oli tema elutöö. Aga üks karjapoiss tuleb leeri ja mõtleb nagu kurat: kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori. See karjapoiss võetakse esimest korda armulauale, see karjapoiss kasvab meheks, ta seisab oma mõrsjaga altari ees, laseb oma lapsi ristida, käib oma naisega lauakirikus ja mõtleb ikka nagu kurat: kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori. Sedasama mõtleb ta iga kord kirikumõisast mööda minnes või sõites ja sedasama räägib ta võib-olla ka oma sõpradega kõrtsis, sest kus oleks niisugusel veel meelepärasem oma aega viita.

Praost kahetses, et ta ustav abikaasa oli just nüüd sõitnud Rakveresse tütre juurde, kus oli väikest oodata. Kumb neist oli eksinud, kas tema või ta elukaaslane, kes mõnikord teda üleliigses karmuses oli süüdistanud?

Praegu oli küll tütarlaste leer ja pealegi suvine, millest sulased ja teenijatüdrukud juba ajapuuduse tõttu osa ei võtnud, aga praost veendus iga päevaga üha rohkem, et tal sedagi leeri raske oli pidada. Ainult mõnikümmend sammu lahutas kirikumõisa leeritoast. Jalgrada oli ilus, puudealune täis heledaid päikeselaike. Praost käiski seda leeritoa-vahelist teed nagu ikka, lühike ja noble samm tippiv, testament vasakus käes ning põialgi mitte mujal kui raamatukaant ilustava risti kuldtrükil. Nagu ikka tütarlaste leeri ajal, olid ta huuledki kannatusrikkalt kokku pigistatud. Nõnda polnud pealiskaudsel vaatlemisel ta juures märgata vähematki muutust, ent ometi esmakordselt elus tõrkus ta jalg leerituppa astumast. Ta oleks oma hämmeldusega meelsamini läinud ükskõik kuhu, ainult mitte leerituppa, oleks seisnud pigemini ükskõik kus, ainult mitte kolmekümne noore tütarlapse silmapaari ees, milledest ta luges välja salanaeru. Nemad siin muidugi ei võinud mõtelda nõnda, nagu see karjapoiss — häbematu krants — oli mõtelnud, et vanemaks saades ei kõlba enam leeris käia, aga millest rääkis see salanaer, mis vahete-vahel nende silmadesse vilksatas, ja mida tõendasid need tagasihoitud turtsatused, milliseid leeritoas vahel kuulda oli, hoolimata tema karmusest? Eks ikka seda, et nendegi kolmekümne hulgas oli noori inimesi, kellede mõtted tallasid patuteed, kes olid rutanud leeri tulema esimesel võimalusel, et saada õnnis-

tust liiderlikkusele, mis nende noores südames oli aset võtnud nagu roojane uss.

Tütarlaste kleidid kahisesid, kui nad praosti sisse astudes püsti tõusid ja hetk hiljem istusid. Siis oli suures leeritoas kuulda ainult testamendilehtede keeramist. Algas praosti tund, range, asjalik ja vähem huvitav, kui seda olid köster Freibergi piiblliloo-tunnid. Kohe tunni algul seadsid kolmkümmend tütarlasi endid istuma nukulikus liikumatuses, kaasa arvatud needki, kes istusid tagumistel pinkidel, sest praosti pilk lendas karistavalt siia-sinna. Ent niisama teravad kui pilk olid ta kõrva-dki, mis püüdsid kinni iga väiksema kahina. Seda teadis ka tüdruk, kes istus Anu kõrval kõige viimases pingis, kuid ometi kummardus ta kohe tunni algul oma naabri poole, kiiresti sosistades:

«Mõtelda, et see ka täna, laupäeval kestab jälle kaks tundi!»

Sosistaja oli suur, mehelike põsesarnadega ja seekordse tütarlaste leeri üks tõsisemaid tüdrukuid. Kaugel igasugusest ülemeelikusest, tõukas teda otsekui vanatühi ise rõhutama seda, mida neil kõigil iga päev nii raske oli taluda. Vaevalt oli ta oma sosistamise lõpetanud, kui praost küsis:

«Sina, roheline pluusiga seal, kuidas on su nimi?»

Tüdruk tõusis püsti, kaks tusedat laevaköie-jämedust blondi patsi mitte seljal, vaid rippumas üle kõrgete rindade ettepoole, ulatudes talle peaaegu põlvini. Ta vaikis natuke aega kangekaelselt, vaatas praosti altkulmu ja vastas siis, ühte oma patsidest tugevasti rusikasse pigistades:

«Kadri Liist.»

«Kadri Liist, mis asja sa sosistad?» küsis praost.

Tüdruk vaikis. Praost sattus sellest ennekuulmatust kangekaelsusest raevu ja kordas küsimust.

«Sosistanud midagi,» vastas Kadri, kui praost seda küsimust kolmandat-neljandat korda küsides ta ette seisma jäi.

Kadri mehelikud põsesarnad olid hakanud õhetama ning ta pigistas patsi südame kohal üha tugevamini, nagu oleks tal nõnda kergem oma kangekaelsuse juurde jääda.

«Mis ta sosistas sulle?» raevutses praost ja lõi oma silmad Anule, sihtides teda nimetissõrmega.

«Ma ei kuulnud,» vastas Anu, kiiresti püsti tõustes.

«Sa oled võõrmündri tütar,» ütles praost tähendusrikkalt.

«Jah,» vastas Anu.

«Ja sa ütled, et sa ei kuulnud, mis Kadri sulle kõrva sisse sosistas?» küsis praost uuesti.

«Ei, praostihärra,» vastas Anu julgelt.

«Ja sinu isal on veski,» pöördus praost Kadri poole.

«Minu isal on tuuleveski,» parandas Kadri.

«Teeb üks vanem oma veskis ausat tööd, siis ei kõlba tütrele leeritoas tühja tuult jahvatada,» algas praost oma manitsemist, kuid nüüd kostis ta selja tagant esimestest pinkidest turtsumist. Kui praost end ringi pööras, peatus ta pilk kohe väikesel Harju Lindal, alevi majaomaniku tütrele, kes praegugi veel kätt suu ees hoidis.

Seda oli ühe päeva jaoks liiga palju.

«Sina naersid!» käratas praost. «Kui vana sa oled?»

«Sain märtsis kuueteistaastaseks,» vastas väike Linda.

«Ma ei võta sind ega Kadrit armulauale,» hüüdis praost tulivihaselt. «Ma tahan teie vanematega rääkida, ütlege, et nad homme minu jutule tulevad. Noored inimesed, mis te mõtlete! Teie tulete leeri ja peate issandat ning tema õpetust naeruks. Teie olete tütarlapsed, aga teie ei ole sugugi paremad kui see toores teomees Jüri Hein, kes siin kolme aasta eest leeris käis, kuid oma südame ja meele poolest oli halvem kui pagan. Tema on ütelnud need kõlvatud sõnad, et kõik, mis praost Hoffmann räägib, on lori, mida täiel mehel ei maksa kuulata. Sina said alles märtsis kuueteistaastaseks ja tulid kohe leeri — kas sina mõtled ka nõnda, nagu see rumal teomees, see pagan?»

Anule oli praosti jutt toorest teomehest ja tema kõlvatutest sõnadest selgem kui enamikule ta leeriõdedest. Tema teadis, et Jüri oli tõesti niimoodi ütelnud, paljudele oli see aga uudiseks. Keegi oli Jüri sõnad praostile ette kandnud ja see, mis täna leeritoas juhtus, oli õieti algus suurele vihasele hurjutamisele kirikukantslist.

Anu süda oli koju tulles mures, aga et see mure poisi ja pealegi Jüri pärast oli, ei kavatsenud ta seda emaga

jagada. Kui ta sellest ometi hiljem rääkima hakkas, juhtus see vastu tema tahtmist.

Ema pidas tütart juba mitmendat päeva silmas. Kui Anu leerist koju tuli, silmitses ta teda ikka teraselt. Nii märkas ta tütre juures sel päeval kohe muutust ja hakkas pärima, mis temaga on juhtunud.

«Ei ole midagi,» vastas Anu. «Ma pean täna veel testamenti lugema.»

Ema vaikis ainult hetke. Tal oli südames oma mure, mis talle rahu ei andnud. Varsti algas ta oma pärimist uuesti.

«Said sa siis õpetaja käest täna riielda või?» küsis ta, istudes Anu kõrvale söögilauda.

Anu lahkus lauast ja võttis testamendi.

«Ei,» ütles ta järsult.

Ema muutus veelgi murelikumaks. Ta ohkas, viis laualt toidunõud ära ja ütles:

«Eks sa räägi siis, mis sul viga on. Ma olen ju sinu ema.»

«Kas isa ja Voldemar on põllul?» küsis Anu, et juttu mujale juhtida.

«Jah,» vastas ema keset tuba seisma jäädes.

«Külvavad ikka?» päris Anu edasi.

«Jah ikka,» vastas ema ärevaks muutudes. «Mis nendega siis on?»

Ta kartis hinge kinni pidades, et Anu hakkab nüüd sama rääkima kumust, mis külas magasiaida varaste kohta liikus.

«Naljakas!» ütles Anu. «Mis nendega peab siis olema?»

«Noh, mine tea, inimestel on teinekord halb suu,» arvas ema, sellega tütart külas liikuvate kuulduste jaoks otsekui ette valmistades. «Arvasin, et sa ehk oled midagi kuulnud?»

«Jah, halb suu!» ütles Anu imestunult, muutus ema murelikkust nähes äkki usaldavaks ja hakkas jutustama sellest, mis leeris oli juhtunud.

«Jürile see kulub ka ära,» ütles ema, kui tütar oma jutustuse oli lõpetanud. «Ega ta ise pole sugugi hea inime.»

«Mis kurja ta sulle on teinud?» küsis Anu.

«Sel on kuri süda sees,» jätkas ema. «Eks sa mäleta, kuidas ta siin ükskord saksagi vandus. Tal oli siis kohe nagu kiskja nägu peas; kui ma sellele mõtlen, hakkab veel praegugi hirm.»

«Häbene ikka!» ütles Anu. «Kes see saks sulle on, kui sa Jürit juba kiskjaks pead?»

Ema nagu tõmbus mossi, kuid sellegipärast küsis ta tagasihoidlikult:

«Kas sa pole kuulnud, missugust laimu nüüd külas meie isast ja Voldemarist räägitakse?»

Anu ei vastanud ja natukese aja pärast lisas ema, häält tasandades, nagu oleks neid keegi võõras pealt kuulamas: «Neid arvatakse ju magasiaida varasteks.»

«Noh?»

«Kes selle kõmu siis lahti laskis?»

«Tee mis sa tahad, ema, aga Jürist ma seda küll ei usu,» ütles Anu nüüd vihaselt. «Teie ähvardasite minu kangekaelsust murda — noh, vale ja laimuga te seda küll ei tee.»

Ema vaatas tütart uurivalt ning lausus siis veenva sosinaga:

«Kes siis veel muu kui Jüri — teisi ju sel tuisusel õhtul meil ei käinud.»

See lipsas emalt kogemata, suurest veenmistahtest.

«Ah siis ikkagi meie omad varastasid!» hüüatas Anu. «Ei, siis ma küll ei tea, kuhu homme oma silmad panna!»

Ta puhkes nutma ja jooksis teise tuppa. Alles tüki aja pärast läks ema talle sinna järele ja ütles, Anu käsivart arglikult puudutades:

«Rumal laps, ära ikka sellepärast nuta. Mis sul häbeneda on: isa maksis koha ostuvõla ära ja sina muudkui löö aga pea uhkelt kuklasse ja mine igalt poolt julgesti läbi.»

## 6

Vana Mai oma nõuandega tahtis tütre seisukorda kergendada, kuid ei märganud sellest vähematki kasu olevat. Kui ta sel õhtul ja järgmistel päevadelgi tütart vaatas, oli tal tunne, nagu oleks ta hane selga vett visanud. Nõnda see täiesti küll ei olnud, sest Anu tundis oma käsi-

varrel isegi ema arglikku puudutust, kõnelemata nõuandest, mida talle kõrvu oli sosistatud, kuid kõik see tegi ta seisukorra pigemini raskemaks kui kergemaks.

Anu ei kannatanud mitte ainult leeritoas ja võõras-tega kokku puutudes, mida ta esialgu kartis, vaid ta kodunegi elu kujunes nüüd lausa piinaks. Kahekõne, mis talle paljastas selle hirmsa uudise, et ta isa ja vend on magasiada vargad, toimus ainult mõned päevad enne leeriaja lõppu. Toomatarel olid juba käimas ettevalmistused õnnistamisepäeva pühitsemiseks ning just nendest ettevalmistustest osa võttes oli Anul kõige raskem oma pead kuklasse lüüa. Ent kui ta seda vahetevahel tegigi, siis mitte nõnda, nagu ema soovis — mitte uhkusest, et ta on Toomatare peretütar.

Õhtul enne õnnistamisepäeva nägi ema mitugi korda, kuidas tütar, kes teda leeripeo ettevalmistuste juures abistas, oma pea põlglikult kuklasse lõi. Mai mõistis seda omamoodi. Ta arvas Anu mossitavat sellepärast, et Jüri oli leeripeo külaliste hulgast välja jäetud. See ärritas teda vähe. Noorte südameasjad on ju ikka olnud küsimuseks, mille puhul mõistlikud vanemad peavad ilmutama kannatlikkust ja leplikku meelt. Siin ei saa asja parandada ainult kurja sõna ja vitsahirmuga, vaid peab mõndagi jätma aja hooleks. Ükskord saab Anu isegi aru, et maailmas on peale Jüri veel teisigi noormehi, ei puudu need homsegi peo külaliste hulgas.

Aga sel õhtul ei igatsenudki Anu enam Jürit oma leeripeole. Kui ta oleks saanud oma südame järgi talitada, siis oleks ta homse päeva ka ise meelsamini veetnud metsas kui kodus. Kuid milleks unistada võimatust — homsest metsapõgenemisest, kui ta leeriaja kestel ei tohtinud oma jalga kiigelegi viia. Ta polnud Jürit enam mitmel nädalal näinud ega teadnud, kas ta homme kirikussegi tuleb. Parem, kui ta sinna ei tuleks, parem, kui ta ei näeks mind leerikleidis, mis on küll ilus, kuid mille eest maksti võib-olla varastatud vilja eest saadud rahas. Sellepärast on parem, kui teda homme ei ole nägemas ka peoroogasid ja jookisid, mis võivad äratada samasuguse mõtte. Anule endale oli see mõte juba korduvalt tulnud. Ning just selle mõtte juures tundis ta tarvidust oma pead põlglikult kuklasse lüüa.

See mõte tuli Anule ka õhtulauas, kui isa käed risti pani ja söögipalvust alustas pärast seda, kui oli pikalt ohanud. Ta vagatsemine oli külas liikuvate kuulduste tõttu viimastel päevadel hoogu võtnud. Kilpi, mida lahingus tarvis läheb, õpitakse ju aegsasti kasutama. See ilmnes ka tänases söögipalvuses, mida ta pidas pühalikumalt kui muidu. Anu ei julgenud isa ees meelt avaldada. Ta istus norgus päi laua ääres ja mõtles hirmuga eelseisvale õnnistamisepäevale. Ta tundis, et isa söögipalvus on otsekui sissejuhatuseks kogu homse päeva silmakirjatsemisele ja valele. Häbitunne, mis ta südant praegu rõhus, on tühine asi selle kõrval, mis teda ootab järgmisel päeval, esiteks kirikus ja hiljem Toomatare peolauas.

Mõtted, milledega Anu sel õhtul laua äärest tõusis, ei olnud leerilapsele kohased. Ei olnud need leerilapsele kohased hiljemgi, kui ta istus üksinda õuel ja vaatas, kuidas suvine õhtu areneb valgeks ööks.

Toomatare õuel kasvas Anuga samaealine kask. Seda puud ei olnud keegi istutanud, vaid see oli võrsunud seemnest, mis oli kandunud siia jumal teab kust, võibolla koguni lubjaahju tagant kaasikust. See oli Anu kask, kõik nimetasid seda nõnda, kuid mitte sellepärast, et Anu oli kasega samaealine. Selleks oli teine põhjus. Kaevu ääres kasvades puistas kask sügiseti oma lehed kaevu, ja need olid Anu palved, mis teda isa kirve alt juba korduvalt olid päästnud. Kunagi oli Anu sellest kasevõsukesest pikem olnud, nüüd aga oli puu oma sihvaka ladva majaharjastki kõrgemale sirutanud. Öö oli hoonete vahel õuel hämaravõitu, ent kaselatv, mis ulatus üle majaharja, helendas nõnda, et iga ta oks ja leheke olid selgesti nähtavad. Aeg-ajalt löid lehed kaseladvas tuulehingusest tasa värisema. Ning äkki tundis tüdruk, et temagi süda ühes kaseladvaga värisema lööb.

Toomatare õuele kandus läbi öise vaikuse pillimängu. Anu teadis, et see tuleb lubjaahju-tagusest kaasikust, kus on kiige ja kus praegu tantsitakse. Arvatavasti ei puudu sealt ka Jüri! Aga kas Jüri nüüd enam tahabki teda tunda? See mõte panigi Anu südame valust tõmbema, kui ta pillimängu kuulis.

Tema ei tohtinud täna kiigele minna. Õues istudes Anu teadis, et ema ei maganud, et teda valvatakse. Toast kostis kord tasaseid kõhatusi, kord venitatud hai-gutusi ja alles äsja oli ta kuulnud oma selja taga akent irvakile lükatavat. Anu ei pööranud end tagasi vaatama, kuigi tal oli tunne, et ema vaatab aknast välja ja tahab talle midagi ütelda, võib-olla teda magama kutsuda. Koi-duhelendus kaseladvas näis juba kasvavat, aga Anul ei olnud veel ikkagi und. Ja siis kolksatas ettevaatlikult koja ukselink — ema astus välja. Ta tuli palja jalu läbi kummelite, tegi oma jalad kastes märjaks ja ütles sellest pahandatuna:

«Mis sa siin õues vahid, et sa ei maga?»

«Und ei ole,» vastas Anu.

Ema seisis natuke aega tütre kõrval liikumatult ja tummalt, teadmata, mida ütelda. Lehm laudas tõsis kütkeid kolistades üles, kukk saputas tiibu ja hakkas laulma. See kõik tõendas emale, et hommik ei ole enam kaugel.

«Millal sa siis magad?» küsis ta, kuna tal korraga tütre-st kahju hakkas. «Kuhu see uni just täna öösel sul kadus?»

«Sina ise ka — ei maga,» vastas Anu.

«See on ka üsna ükskõik,» arvas ema, «kas mina täna öösel magan või ei maga. Mis minust on — ega mina täna õnnistamisele ei lähe.»

Anu ohkas.

«Mõtled poistele või?» küsis ema.

«Olen mures, kuidas selle tänase päeva küll mööda saab,» vastas tütar.

«Pimehull!»

«Ei ole ma midagi pimehull.»

«Kas on tütarlapsel elus veel ilusamat päeva kui leeripäev?»

«Ära räägi sellest, et see ilus on! Mis ilu sel on? Minule on see ainult piinaks.»

«Ega ma sulle halva pärast ei räägi,» katsus ema tütart rahustada.

«Ma tean ise!» ütles Anu tõrjuvalt õlgu kergitades.

«No, kui tead,» lausus ema pahuralt, kuid samas kükitaski tütre kõrvale ning jätkas tooni muutes:

«Vaata, tütar, et sa isale ja Voldemarile midagi rääkima ei hakka. Kui nad veel kuulda saavad, et mina sellest sulle olen hinganud, siis saan ma nende käest ei tea kuipalju võtta. Ega see isa ei küsi, see võib veel vanaski eas klobima tulla. Hoia oma keel paigal. Näe, eile õhtul, kui ta laua ääres palvet hakkas pidama, oli mul kohe tuline hirm, et viimaks sa ei saa oma suud peetud. Unigi kadus pärast ära. Noh, viska nüüd see Jüri oma peast välja... Kas Priidu ei ole mees?»

«Oleksid nad siis veel mõisaaidast varastanud,» ütles Anu, nagu poleks ta ema küsimust kuulnudki.

«Juba sa hakkad jälle!»

«Jah, ma kohe ei saa teisiti,» vastas Anu. «Sa ise soovitasid mulle, et ma igalt poolt julgesti läbi läheksin, aga mul ei ole seda julgust niikaua, kui ma varastatud leiba söön.»

«Vaata, et sa isa ees niisugust juttu ei räägi,» kordas ema oma hoiatust.

«Katsun oma keelt hoida,» lubas Anu, «kuid sina, ema, ei tohi mind keelama hakata, kui ma kohe pärast jaanipäeva mõisa turbarabasse tööle lähen.»

«Tahad siis sinna nii kangesti minna!» ohkas ema.

«Kas saab alati tahtmisest hoolida?» küsis Anu. «Sinna läheb teisigi külanoori.»

Külast oli mõisa turbarabas alati tööl käidud. Kahel suvel oli Anugi käinud seal endale raha teenimas, ainult tänavu oli talle kord öeldud, et tal enam ei ole tarvis minna.

«Kas sellest ei aita, mis sa seal varem oled käinud?» küsis ema. «Ei, sellest ei aita,» vastas tütar kangekaelselt.

«Kes sind ikka keelab, kui sa sinna nii kangesti kipud,» ohkas ema murelikult.

«Mis mina sinna parata saan,» ütles Anu.

«Ega ma sellepärast ohkagi, et sa turbarabasse tööle kipud,» lausus selle peale ema. «Ma ohkan sellepärast, et sul tänasel ööl ka muud rõõmsamat mõtelda ega tahta ei ole.»

Seda öeldes tõusis ema püsti ja sundis tütre enesega tuppa tulema. Kui nad juba üle künnise olid kotta astunud, aga uks nende selja taga veel ei olnud kinni lan-

genud, lendas esimene paar pääsuke si rōõmsa vidinaga üle õue.

«Vaata, kui vähe sa nüüd magada saad!» ütles ema tütrele ja sulges ukse.

7

Jüri Heina hinnati mõisas tema suure jõu poolest.

Taube teadis, et selles noores teopois is elas vastu hakkamise vaim ning et ta kiriku ja praosti kohta oli paganlikke arvamisi avaldanud, kuid sealjuures uskus ta sedagi, et Jüri on Vōhunōmmel üks tüsedamaid teomehi. Tema suur jõud avaldus iga töö juures, mis talle kätte anti. Ja see lepit as paljugi Taube vihast, mida ta oma südames selle kangekaelse talupoja vastu kandis. Pealegi oli ta juba künni ajal valitsejale käsu andnud, et see ei peaks Jürit ainult sepapajas, vaid saadaks ta alati kõige raskematele töödele, sinna, kus on tarvis suurt ihurammu. Kui ta praostile Jüri kohta kaebekirja läkitas, siis õigust öelda nägi ta jumalasōnas ainult poolikut ja vahest ehk üsnagi nigelat abinōu Jüri-taolise vāänkaela taltsutamiseks. Ka mõisal tuleb omalt poolt teha kõik, et inimene oma südames ei kasvataks kurjust, vaid annaks seal aastatega ikka rohkem ja rohkem maad alandlikkusele. Mōisa kohus on valvata selle järele, et inimene ei saaks kerget põlve, et tema ees oleks alati töö, kannul aga piits, mis ei annaks talle mahti mõtlemiseks, sest kõik halb ja kogu kurjus maailmas tuleb sellest, kui ori mõtlema hakkab.

Kui Vōhunōmmel kohe pärast jaanipäeva algas heinaaeg, talitas parun Taube just selle äraproovitud ja range põhimōtte järgi. Sel aastal olid soodsad tingimused heinakasvuks; luhahain veeheinamaadel ulatus pikalegi mehele vōōni ja palju teisiti polnud lugu Viilikaelas ka ristikheinaga. See oli lopsakas ja kasvas õitsemisseni nagu müür, ulatudes kõikjal üle põlve. Kuid vaevalt oli ristikhein nādalapäevad õitsenud, kui tuli raske äikesevihm, mis lõi ristiku just kõige lihavamates kohtades lamanduma. Kuna raske hein ei suutnud end tervikuna üles ajada, otsustati Viilikaelas heinategu alustada peatselt pärast vihma. Kuid ei ole kerge säärast laman-

dunud heina niita. Mõisaõuel hakati kohe pärast äikesevihma rääkima, et seda ristikut Viulikaelas sel aastal ei niideta vakamaad söögivahe, nagu Vöhunõmmel seni sunduseks oli. Seda öeldi ka valitsejale. Aga kui valitseja sõandas Taubelt pärast pikka kõhklemist küsida, kui suur peaks tänavu mehe söögivahe-norm olema, vaatas too imestunud valitsejale ja küsis:

«Kas te mõtlete seda normi tänavu suurendada või vähendada?»

«Kui hein püsti kasvab, parunihärra, on teda jõudsam niita,» tähendas valitseja.

«Jaa, härra Nurm, see on õigus,» vastas Taube irooniliselt. «Aga kui hein pikali kasvab, siis on tarvis teda kiiresti koristada. Minu hein, tahan, et see oleks nagu salat.»

«Jah, parunihärral on muidugi õigus,» möönis Nurm alandlikult.

«Kui vihm on heina maha löönud, siis läheb ta kergesti mädanema,» jätkas Taube etteheitvalt. «Ma imestan, et seda peab teile veel meelde tuletama. Hea küll, ma ei hakka siiski mehele rohkem ette andma, jääb ikka seesama — vakamaa söögivahe. Vakamaa! Üksainus vakamaa söögivahe. Kas seda on palju niisugusele tugevale mehele nagu Jüri.»

See kahekõne valitseja ja parun Taube vahel toimus õhtul enne heinaaega ning Taube jäi oma otsusega väga rahule. See ei olnud inimese rahulolu, kes on mingi mõrtsukaliku otsuse teinud rumalusest ja usub sealjuures end olevat kõige paremini talitanud. Ei, Taube rahulolu rajanes teadlikkusele, et tema otsuse tagajärjel peavad niitjad iga päev lihtsalt oma higis ujuma, ja seda südasuvisest päikesetõusust kuni loojanguni.

\*

Päike oli just parajasti madala rabametsa kohale tõusnud ja kumalased oma sammalpesadest alles välja lendamata, kui esimesed teomehed Viulikaela ristiku-põllu pargipoolsel serval peatusid. Rääk, kes kogu öö oli siinsamas pargitaguses ristikheinast häälitsetud, jäi äkki vait. Öitsva heinapõllu kohal hõljus narmendama

lõõnud udu. Rohi ja puuoksad olid märjad nagu pärast vihmasadu, kasterikas öö oli isegi tolmu kinni lõõnud.

«Te naerate asjata minu püksitorbikuid,» ütles Mart Hein, kelle lühikesed püksid ainult poolde sääرده ulatusid. Ning pöördudes oma kaaslaste poole, kelledest üks oli ta oma poeg Jüri:

«Teomehel ei maksa kunagi pikki pükse igatseda; vaadake, mis teie püksisääred nüüd ütlevad — märjad ja mudased. Niimoodi on see alati ja iseäranis künnitöö juures.»

«Sul on tõsine naine,» arvas Ronk Madis. «Minu eit ei laseks mind niisugustes pükstes mitte toastki välja — kuhu sa mul nendes kukepükstes jooksed.»

«Noh, teie olete alles noored,» arvas Mart Hein.

Rääk hakkas uuesti häälitsema, nagu oleks ta seda juttu Mart Heina kukepükstest juba eelmistel suvedel kuulnud. Narmendavast udust polnud peaaegu midagi enam järele jäänud.

«Kui kaua sa arvad seda udu ja kastet tänase ilmaga kestvat!» ütles Jüri selgesse taevasse vaadates.

«Heinakaarel on lühikesed püksid ka kuival ajal head,» arvas Mart. «Näe, siin mul on ühes taskus piip ja tubakakott, teises luisk ja vikati puss. Hommikul ja pärast lõunasööki pole vigagi, aga oota, kui kõht tühjaks läheb, siis rebivad need rasked taskud püksid rebadele.»

Jüri naeratas.

«Ega see vale ole,» ütles Ronk Madis. «Mina ei saa oma pikkade püksitorudega teisiti, kui seon nad alt kinni. Kui ma seda ei tee, siis on nad tühja kõhuga mul varsti kandade all.»

«Minul ei lähe nad kunagi kandade alla, vajuvad nad muidu, mis nad vajuvad,» tähendas Mart Hein ja näis enesega rahul olevat, et sai jälle millegagi oma lühikeste pükste kasulikkust tõestada.

Jüri astus midagi ümisedes põllule, kergitas jalapöiaga siit-sealt lamandunud ristikut, mis oma õitsvad ladvad juba oli püsti ajanud, ja ütles:

«Selle härjapeaga on vilets — niida sa teda pükstes või püksata.»

«Ma ütlesin kohe, kui see vihm tuli,» lausus Mart piipu toppides.

«Jah, tükitööga pole siin midagi peale hakata,» arvas Jüri põlluservale tagasi tulles.

«Kes sellest küsib,» vastas isa.

«Hakkame vastu,» ütles Jüri. «Kui tänase niidu juures tükitööd nõuavad, siis kuulutame streigi välja. Põld on nagu saari täis, mine haruta need kõik vikatiotsaga lahti.»

«Kui sa niisugust juttu ajad, siis mine kohe aegsasti ja heaga põllult ära,» soovitas isa.

«Mina lähen ära ja teie jääte siia tuhnima — mis sellest siis tuleb,» ütles Jüri pahaselt. «Lähme kõik ära, meid on hulk mehi, katsugu, kuidas nad selle härjapea maha saavad, kui keegi niitma ei hakka.»

«No ei tea veel,» lootis Ronk Madis. «Kui nad jagu kas või poolegi peale vähendavad, siis poleks ka veel väga nuriseda.»

«Siis võiks vähemalt katsudagi,» arvas Jüri. «Kui läheks õige ka mõisaõuele, kuuleb, mis seal räägitakse.»

Kuna tänane heinatöö algus juba eelmisel õhtul teatavaks sai, tulid nemad kolmekesi Aadumäelt otsekohe Viilikaela, jättes käigu mõisa juurde tegemata.

«Ei need vähenda,» kahtles Mart ja jäi kuulutama meeste jutukõminat, mis nüüd põllule pargitagust teed kaudu lähenes. Seal tuli kubjas Einberg nelja niitjaga, kelledest kaks olid Silvad, vana Pärt ja Johannes, kuna teised kaks olid vennaksed Rammusad, uued, alles jüripäeval Vöhunõmmele kolinud teomehed.

«Ei sa suuremat väge saanudki kokku?» hüüdis Mart kupjale, kui see meestega teel ristikupõllu ääres peatus.

«Vaata, kus mul mehed vedelevad,» ütles kubjas, kes alles nüüd teomehi pargiserval nägi. «Nemad maalutavad siin, aga sina oota neid kuradisi mõisaõuel nagu heinailma.»

«Ära sa, kupja-saks, pahanda seal midagi,» vastas talle Ronk Madis. «Vaatasime, et tuleb kuum ilm, ega hakanud enam seda jalavaeva ette võtma.»

«Aeg kulus ära aru pidades, kuidas seda siin niitma hakata,» ütles Jüri.

«Arud on kõik peetud ja peetakse ilma sinuta,» vastas kubjas. «Sinult ei nõuta muud, kui löö vikat sisse ja kärista.»

«Aga seda aru sul ei olnud, et oleks sirbid kaasa toonud,» naeris Jüri.

«Kui arvad, et sirbiga jõudsam on, siis otsi seda ise,» sähvas kubjas. «Pole minu asi, kuidas sa niidad, aga vaata, et sul vakamaa söögivahe maas oleks.»

«Eks ma ütelnud,» lausus Hein Mart. Aga vennaksed, keskealised ja keskmist kasvu, kuid väga laiaõlalised mehed, ainult nohisesid. Neid oli kuulnud üldiselt vähe rääkimas. Nad hoidusid teineteise lähedale, nagu oleks neid alati mingi hädaoht varitsenud. Ja kuigi poissmehed, olid nende püksid nii eest kui tagant lapitud hoolsamini kui paljudel naisemeestel. Mart Hein vangutas elutargalt pead, vennaksed nohisesid, kuid teised teomehed ei suutnud tagasi hoida vandesõnu.

«Kuradile käigu oma vakamaaga,» hüüdis Ronk Madis.

«Tulgu Taube ja katsugu päevaski vakamaa niisugust heina maha niita,» pomises Silva Pärt kuppjast eemaldu-des.

«Taube!» ütles Jüri põlgavalt. «See magab lõunani ja siis tuleb sülitab sulle laraka näkku, sõimab näo täis. Seda teeb tema, sest tema on härra.»

«Jüri, ära pruugi asjata suud,» hoiatas Mart, vaadates üht silma pidi kubjast, kelle lõug oli hakanud ärritusest vabisema. «Jäta parunihärra rahule.»

«Jah, tööle!» hüüdis nüüd kubjas Einberg. «Tööle, tööle, mehed. Mis te oma kallist aega ilmaasjata raiskate.»

«Vakamaad ei võta vastu,» hõikas Jüri. «Igaüks niitku, kuidas jõuab!»

«Jah,» toetas teda üks Rammusatest.

Kubjas ei suutnud oma viha enam taltsutada. Ta läks Jüri juurde ja hakkas ärritatult karjuma.

«Sinul kuradil on ka alati kõige suurem häda pirseda. Muudkui vingub, nagu oleks tema see kõige väetim.»

«Sinuga ei tasu vaielda, sest sina ju ei tohi olla targem kui kubjas,» vastas Jüri rahulikult naeratades.

Ronk Madis ja Silva Johannes puhkesid naerma, aga vana Mart sülitas luisule ja hakkas südametäiega luis-kama, ehkki ta vikat oli terav nagu habemenuga. Siis lõi ta vikati teomeestest esimesena ristikheina.

«Katsume, ehk jõuame ometi,» lausus ta lepitavalt.

«Mis te veel vahitel!» hakkas nüüd kubjas teisi sundima. «Noh, Rammusad, hakake pihta; ega Võhunõmmel palja nohisemisega läbi ei saa. Pärt, kurat, mis aru sina seal pead. Noh, Johannes, asu oma jao kallale ja löö laul lahti. Jüri ja Madis, mis te ootate — kuni kaste maast ära läheb või?»

«Kaste tõuseb kõrgele...» alustas Johannes laulu ja asus samal ajal niitma.

«See juba läheb,» katkestas teda kubjas oma kiitusega. «Noh Madis, noh Jüri! Jüri, hakkad sa tööle või?»

«Tööle hakkan, aga tapma ennast mitte,» vastas Jüri.

Kui kõik juba niitsid ja Johannes oma kaarega oli teest üsna kaugele jõudnud, alustas ta oma poolelijäänud laulu uuesti.

«Kaste tõuseb kõrgele,  
udu aurab ära,  
aga teomehele  
tuleb selga higi.»

Johannes laulis seda oma kõlaval häälel valjusti, ja nüüd oli teomeeste kord selle laulu eest teda kiita.

«Jah, see on jumala tõsi,» arvas üks Rammusatest, haaras heinatuusti ja hakkas vikatit pühkima.

«Aga teomehele tuleb selga higi,» kordas Ronk Madis. «Soolane higi, mis ihu kipitama paneb.»

«Ei jõua see kaste veel ära auratagi, kui su värvli-vahe higist juba lainetab,» ütles teine Rammusatest.

«Kui kaua meid selles soolases higis veel pargitakse?» küsis Jüri, raiudes lamandunud ristikheina järskude vikatilöökidega. Aga kubjas Einberg seisis teel ja kortsutas seda kõike kuuldes ainult kulmusid, segamata end teomeeste mõtteavaldustesse. Nägi temagi, et see töö kerge ei olnud; meestel oli kahtlemata õigus, aga tema ei tohtinud seda õigust näha sellepärast, et oli sundija. Jah, Jüril oli õigus: tema ei tohtinud targem olla kui kubjas; kõik peale kupjatarkuse oli tema juures kurjast. Ja sellepärast ei jäänud ta kauemaks kuulatama ka meeste vandumist, mida need oma suures meelekibeduses ei kavatsenudki täna tema eest varjata. Vandugu minupärast niikaua kui tahavad, mõtles ta mõisa juurde

tagasi minnes. Kuid juhtus vastupidi: niipea kui kubjas oli kuuldepiirkonnast väljas, rauges vandumine hoopiski. Niideti vaikides, ainult vana Mart küsis pärast kupja äraminekut nõupidamiseks:

«Ei tea, kas katsume või?»

«Mis meie, vanad ja väetid, seda arutame,» ütles Silva Pärt.

«Meie ei hakka nahast välja kippuma, kui kõige tugevam pressi peale ei pane,» arvas üks Rammusatest, vaadates Jüri poole.

«Jumalal päevi, peremehel leiba,» vastas Jüri.

Ja nüüd niideti jälle suuremat juttu ajamata, kuni valitseja Nurm natuke aega enne keskhommikukella põllule ilmus. Nurm hakkas juba eemalt ruttama, ajas lähemale jõudes silmad pärani, vehkis kepiga ja karjus:

«Mehed, mis te kogu hommiku olete teinud — te jääte ju täna kella alla.»

Mehed niitsid vaikides edasi.

«Te jääte ju täna kella alla!» kordas valitseja oma hädaldamist. «Keskhommikuni pole enam kuigi palju aega.»

«Seda parem, kõht hakkabki tühjaks minema,» vastas Jüri ja jättis vikati seisma.

Sedasama tegi ka Ronk Madis.

«Jah, ja näe,» naeris ta, «vana Mardi jutt ongi käes — luisk vajutab püksid juba ühe puusa peale!»

Ja mehed lakkasid ükshaaval kõik niitmast.

«No niitke, niitke!» sundis valitseja. Ning Jüri poole pöördudes: «Ära sa, poiss kurat, mul mitte loodagi, et täna enne leivakotti avada saad, kui vakamaa maas on.»

«Niipea kui kell lööb, lähme keskhommikule,» vastas Jüri.

«Sa peaksid teistele tööga eeskujuks olema, aga mitte ässitama,» ütles valitseja.

«Mis siin enam ässitada ongi!» urises Silva Pärt.

«Püüame hommikust peale kõigest väest,» algas nüüd Mart Hein selgitavalt, «aga kuhu sa niisuguse heina sees jõuad. Olge lahked, valitsejahärra, vaadake ise, kuidas vihm ta maha on peksnud. Oleks veel, et kõik ühtepidi, aga mõnes kohas ei saa muidu, kui käi ümber tüki ja muudkui otsi, kust sa vikatiga lüüa saad.»

See alandlik jutt ei meeldinud Jürile. Ta ütles:

«Mis sa sellest enam räägid. See on näha kõigile, kes seda aga näha tahavad.»

«Sa võiksid lugupeetud moonamees olla, kui sa vähem lõugaksid,» ütles valitseja kaunis isalikult. Ja siis hoo-piski lahkelt: «Kas see vakamaa siis ka sinule tõepoolest üle jõu käib?»

«Võib olla, et lööksin ta raibe maha ka, kui ma seda just kangesti tahaksin,» naeris Jüri.

«Ja miks sa siis seda ei tee?» jätkas valitseja endises toonis. «Näita ikka välja, et sa kange mees oled. Alasi tõstsid sa sepapajas paku pealt põrandale ja põrandalt jälle paku peale tagasi — see polnud sinusuguse mehe käes kohe midagi.»

«Vahel võib ju koerustki teha,» arvas Jüri.

«Miks sa siis heinakaarel ei näita, mis sa võid! Mis sa siingi oma nahka hoiad?»

«Ei tea, kas ainult oma nahka?» küsis Jüri. «Ütleme, et ma niidan söögivahes vakamaa maha, — noh, ja mis siis? Teadagi, et pärast seda hakkab valitseja mind nagu piitsa teiste turjal keerutama. Ei lähe läbi!»

Sel silmapilgul hakkas kell keskhommikule lööma ja mehed lakkasid niitmast, torgates vikatid päikese eest heinakaare alla.

«Mis te, kuradid, nüüd teete?» muutus valitseja too-reks. «Kes keskhommikule läheb, jääb söögivahest ilma.»

Mehed ei lasknud end sellest ähvardusest heidutada. Nad valgusid üle niidetud põllunurga oma leivakottide poole, porisedes üleõla valitsejale, kes üksinda nagu post keset põldu seisma jäi:

«Ega kedagi!»

«Kui ilma, siis ilma.»

«Siis jääb mõisa hein meie poolt küll niitmata.»

Aga Johannes Silva, kes oli esimesena põlluservale jõudnud, hakkas oma leivakoti suud lahti harutades laulma:

«Udu valge niitudel,  
kaste puhtalt särab,  
aga teomehel sel  
elu must kui pigi.»

Kui valitseja seda kuulis ja sellest järeldas, et tema ähvardusel mingit mõju ei ole, läks ta põllult ära, vihasena kepiga kaari pekstes.

Söödi vaikides nagu harilikult, aga õigest magamisest ei tulnud sel keskhommikul ometi midagi välja. Kas oligi mõtet praegu siin põlluserval enam vedelda ja pärast keskhommikut jälle niitma hakata, kui valitseja oli ähvardanud söögivahest ilma jätta. Jätab ilma esimesest söögivahest, jätab ilma teisest ja kolmandastki, — misjaoks nad siis niimoodi tööd teevad. Parem siis juba kohe koju minna, saagu pärast mis saab. Nõnda arvasid nooremad mehed, aga vanad, ehkki nad seda mõtet algul pooldasid, löid varsti ometi kõhklema. Töö mõisapõllul seisma jätta tundus neile siiski liiga hirmsana. Ei mäletanud nemad, et seda oleks Vöhunõmmel kunagi varem juhtunud. Viha ja vandumist oli siin ennegi küllalt olnud; oli tulnud ette ka seda, et üks mees läks paruniga tülli ja jättis töö sinnapaika, kuid kunagi ei olnud seda tehtud hulgakesi.

«Kuid mis me siis teeme?» küsis Jüri. «Et me vakaamad söögivahest maha ei suuda niita, seda näeb igaüks.»

«Ehk annab aga Taube süda järele, kui näeb, et me püüame,» ütles Silva Pärt.

«Püütud on üleearugi,» arvas Ronk Madis.

Vana Mart ohkas.

«Mis teie arvate, poisid?» pöördus ta Rammusate poole.

«Küsi, mis Jüri arvab,» vastas vennastest vanem.

«Minu arvates on lollus loota, et paruni süda järele annab,» ütles Jüri. «Niiviisi meil tööle ei maksa hakata. Parem lähme Taube juurde ja ütleme talle kindlal sõnal, et selle moega meie seda põldu ei niida. Nagu ma juba kupjale ütlesin: igaüks niitku, nagu jaksab. See on minu mõte ja sellest ma ei tagane.»

«Eks lähme siis, mehed!» kargas Ronk Madis seepeale püsti. Ja nüüd tõusid kõik, võtsid oma vikatid, viskasid leivakotid üle õla ja seadsid sammud mõisaõue poole. Juba löigi kell keskhommikult välja. Müts kuklasse lükatud, astus Jüri pika kärme sammuga kõige ees, nagu kardaks ta kuhugi hilineda. Nõnda mindi ainult esialgu,

sest niipea kui pargitagusele teele jõuti ja nähti, et Taube neile valitsejaga vastu tuleb, ruttas vana Mart pojast ette. Jüri ägedat meelt tundes püüdis ta vältida kõige halvemat — tüli mõisahärraga.

«Pea sina oma suu, küll mina räägin,» ütles ta möödumisel pojale ja võttis aegsasti mütsi maha.

«Pane müts pähe, vana,» surus Jüri läbi hammaste ja tundis oma viha mõisniku vastu veelgi suuremaks paisuvat. Ja just sellepärast lisaski ta väljakutsuvalt: «See sülitab su hallid juuksed täis.»

«Kuhu nüüd, mehed? Tagasi, tagasi heinakaarele!» hüüdis valitseja eemalt kepiga vehkides. «Kas te ei kuulnud, et kell juba löi?»

«Kuju lähme! Mis meil kellast on? Meie ei niida enam!» vastasid teomehed läbisegamini.

Ka parun Taubel oli kepp käes, kuid ta ei vehkinud sellega valitseja kombel, vaid tagus seda järskude löökidega vastu maad. Ta tõstis oma kepi alles siis, kui mehed kõik troppis ta ette seisma jäid.

«Mis!» karjus ta vihast punetava näoga. «Teie julgete oma härrale vastu hakata!»

«Austatud parunihärra,» algas Mart, «vakamaa mehe kohta söögivahes on palju. Meie tahtsime parunihärrat alandlikult paluda...»

«Aga mis saab siis minu heinast, minu kallist heinast?» katkestas teda Taube. «Kas sina, lurjus, selle peale ka mõtled, et minu hein siis mädanema läheb, kui mina teil laiselda lasen.»

«Meie ei tulnud Taubet paluma,» astus Jüri nüüd isa kõrvale. «Tulime ütleva, et meie seda heina tükitööna enam ei niida. Kui meid ei lasta teha, nagu igaüks oma rammuga jaksab, siis võib härra selle heina ka ise maha niita!»

«Võib! Ja löögu söögivahes maha kas või kaks vakamaad,» kostis Jüri selja tagant naeru saatel.

Niisugune ennekuulmatu vastuhakkamine ajas paruni märatsema. Ta karjus:

«Sina mats! Sina jumalateotaja! Sina mässaja! Minema minu mõisast! Kasi!»

Hull oma raevust, lähenes ta meestele, keppi löögivalmis pea kohal hoides. Mart Hein tõmbus kõrvale.

Taube astus edasi, kuid äkki kisti tal kepp käest. See sündis väga kiiresti ja Taube, kellel tulirelva kaasas ei olnud, tundis end äkki abituna noore teomehe ees, kes kepi ta käest oli ära kiskunud.

«Mis jumalat sinul ka on peale rahakoti,» ütles Jüri ja sinatas sealjuures parunit, mis Mardi kõrvadele tundus hirmus olevat. Aga järgmisel hetkel juhtus midagi veel hirmsamat: Jüri murdis Taube kepi katki ja viskas selle tükid tagantkätt kraavi.

«Lähme, poisid!» ütles ta.

Kui mehed hiljem isekeskis arutasid, missuguse näoga parun teele seisma jäi, siis seitsmest mehest teadis kinnitada ainult üks ja nimelt Silva Johannes, et Taube meeste ära tulles oli kahvatu olnud ning kogu kehast värisenud, kuid ei teadnud Johanneski, kas suu- rest vihast või suurest hirmust; ainult arvata võis, et seal ei puudunud see ega teine.

## 8

Mõisaõuelt lahkudes lubasid mehed üksteisele, et keegi neist enne niitma ei hakka, kui Taube on järele andnud. Ronk Madis ja Silva Pärt arvasid, et nüüd peaksid koju jääma nende naisedki, kes mõisa karjalaudas lüpsmas käisid. Ja just sel kohal lausus vana Mart need sõnad, mis Jüri südame äkki nii kergeks tegid:

«Jah, ega sellele raipele hea sõna ega tellimine ei aita.»

«Saad nüüd aru?» küsis Jüri.

«Sellest on ammugi aru saadud, aga ikka veel loodad,» vastas isa. «Ainult sinuga on nüüd asjad selged: sul ei ole selles ega üheski teises mõisas enam elu.»

Rammusad läksid Väljaotsale, teised Aadumäele, välja arvatud ainult Jüri, kes enese ütles minevat metsa uitama. Ta läks Rammusatega kuni Väljaotsani ja liikus sealt edasi üksinda läbi kõrge segametsa Punamäe poole. Üle hulga aja oli ta tööpäeval jälle vaba. Ja nüüd võttis mets sel aeglaselt märke tõusval teel ta pidulikuna vastu.

Jüri läks ruttamata, vahete-vahel seisatades ja metsa

ilu vaadeldes. Päike tungis ülevalt laane rohelusse tuhandete laikudena. Need liikusid kõikjal kord aeglasemalt, kord kiiremini, olid teel hallid, samblal roheli- sed, kasetüvel valged ja männikoorel punased. Jüri lapse- põlv oli olnud lühike. Juba enne seda kui tast Tooma- tarel sulane sai, oli ta niisugusele argipäevasele ringi- uitamisele aina hukkamõistu ja mõnitust kuulnud. Aga Aadumägi ja tema ümbrus oli kõle. Ja poisikese kõige õrnemagi ea päevad olid sealt alla veerenud karedalt, nagu ümmargused kruusakivid, mida keegi jalaga hoo- limatult liikuma lõi. Nagu oli läinud tema lapsepõlv, nõnda läks see ja läheb ka teistel toomeeste ja vabadike lastel.

Jüri jäi seisma, kuid mitte selleks, et kuulata kägu, kes suvises rahus kukkus. Ei, see oli laste kilg ja hui- kamine, mida ta kuulatama jäi. Punamäele viivalt teelt seda kuulates oli tunne, et lapsed on eksinud laane sü- gavusse. Kuid Jüri teadis neid heledaid huikeid kostvat Käba Antsu sauna juurest. Ei olnud seal muidugi niisu- gusel suvepäeval kodus teisi peale väikeste, kes elasid oma päeva omapead, õnnelikud suvest ja päikesest. Nõnda nad seal siis jooksid, laulsid ja hüüdsid, tead- mata veel midagi ahelaist, millega elu ootas neid väljas- pool seda laant ja enne veel, kui õrn lapsepõlv neist jõu- dis lahkuda. Alles ebateadlikult õnne poole sirutatud käed pannakse kohe raudu. Mõisa härjatallid, viinavab- rikud, turbaraba, lubjaahjud, paemurrud ja põllud ootavad pikisilmi uusi orje. Lähkris hapupiim, märsis silgud ja leivakannikas, peas kümme käsku, südames ränk viha oma isandate vastu ja — söögivahe- vaka- maa, vakamaa söögivahe... Niisugune on varsti nen- degi elu, kes seal praegu laulavad ja huikavad! Hakkab välkuma härra kepp, ja siis ununeb käo kukkumine ning heledast päikesepaistest, mis neid praegu nii sõbralikult ümbritseb, jääb tuhm mälestus, nagu oleks kunagi näh- tud mingit viirastust. Siis on hea, kui suudetakse vihata, alati värskelt, iga päev uuesti süttides, iga suutäiega, mida alla neelatakse, iga sõnaga, mida lausutakse nende nurjatute kohta, kes on poetanud endid elama rahva turjale oma paradiisi ja põrguga, pappidega, kogu oma inglite ja kuradite kupatisega. Mina, issand, sinu

jumal, olen püha vihaga jumal... Ole püha vihaga jumal; nuhtle, kuni sa ükskord oma pimedas ja pühas vihas lämbud; ole, kuni ükskord need, kes elu ja vabadust armastavad, su troonilt tõukavad.

Niisugused olid Jüri mõtted, kui ta Käba Antsu sauna juurest laste kilkeid kuulatas, meenutades samal ajal oma lapsepõlve. Kuid ei lahkunud temast need mõtted ka siis, kui ta jälle jätkas oma teekonda, mis pidi teda viima üle Punamäe mõisa turbarappa, kus Jüri teadis töötavat ka Anu. Jõudes Punamäe harjale, kus sihvakas segamets harvemaks muutus, jäi Jüri uuesti seisma. Mäe all tema ees laius Kukesoo — mõisa turbaraba. Soo lõunapoolses sosis hiilgas tillukesena Mustjärvi, seistes praegu üsna päikese all. Lõunaaeg ei võinud enam kaugel olla.

Neil päevil töötas mõisa turbarabas rohkem kui paarikümmend inimest. Seal oli naise ja tüdrukuid, aga ka üksikuid otsekui kogemata naiste hulka sattunud poisiohtu noormehi. Nähes neid praegu mäe all hoolega turvast ringi keeramas, naaldus Jüri õlaga vastu krobelist kasetüve ja kavatses siinsamas mäeharjal oodata, kuni turbatöölised lõunale lähevad.

Päev oli kuum ja tuuletu, naised töötasid rabas kõrvetava päikese all vaikides. Udu Priidu istus keppi vestates turbapätside hunnikul. Mäeharjale, kus Jüri seisis, kostis ainult üksikuid sõnu. Taevahoidja lendas kõrgel raba kohal, liugles vaevu tiibu liigutades siia-sinna ja jäi siis hulgaks ajaks tüdrukute kohale täiesti liikumatult seisma, nagu peaks ta nende pearätte kanakarjaks või nagu oleks tal tõesti ametiks taeva ülalhoidmine.

Sel ajal kui Jüri taevahoidjat vaatles, oli Priidu kepi vestamise lõpetanud ja turbapätside hunnikult üles tõusnud. Kui Jüri oma pilgu taevast alla tõi, käis Priidu tüdrukute selja taga, oma vastse kepigaga turvast torkides. Ja nüüd kuulis Jüri mäeharjale, kuidas Priidu tüdrukutele tagasundivalt ütles:

«Laske aga, laske käed kärmemini käia! Varsti on lõuna käes, siis on teil aega küllalt selga sirutada.»

«Kas me veel vähe oleme teinud?» vastas Priidule üks naistest. Jüri tundis ta häälest ära: see oli Käba Antsu koltunud põskedega Teele. Nõnda öelnud, ajas Teele end

sirgu, tahtis midagi veel öelda, kuid siis juhtus temaga midagi: ta eemaldus teistest, jooksis kiiresti noore vaevakase varju ja hakkas seal oksendama.

«Seal su töö on!» hurjutas Priidu. «Või tema veel küsib, kas vähe tehtud on? Kus mul paljutegija! Juba teist korda täna hommikul jookseb ta põosa taha öökima.»

«Häbi! Häbi, Priidu!» kostis tüdrukute ja naiste hulgast hüüdeid, kuna Teele talle praegu kõige parema tahtmise juures vastata ei saanud.

«Vakamaa söögivahes, söögivahes vakamaa!» mõtles Jüri seda kõike vaadates ja kuulates.

Teele ajas end vaevakase taga sirgu.

«Eks sa mõtle ometi, et ka sinu, nurjatu pärast on naisterahvas pidanud kord öökima,» lausus ta Priidule töö juurde tagasi tulles.

«Minupärast tee mis sa tahad,» karjus Priidu talle vastu, «aga ära tule mõisa turbarabasse tööd narrima, kui su asjad sedamoodi on. Sina öögid, kuid töö eest pean mina hea seisma.»

Taevahoidja seisis ikka veel liikumatult oma endisel kohal.

«Näed sa nüüd, millal inimese käed juba raudu pannakse,» ütles Jüri endale Punamäe harjal. «Juba siis, kui ta alles ema südame all on, hakatakse teda teotama.»

«Sina tahad mõisalt auraha saada,» kandusid Teele sõnad rabast Jürini. «Kui sa arvad, et see sul minu pärast saamata jääb, siis lähen ma koju; riputa see auraha endale kas või nina otsa ja ole õnnelik!»

Nende sõnadega pööras Teele end ringi, läks katusküüni alla, võttis sealt oma kompsu ja hakkaski tulema. Kui seda poleks juhtunud, oleks Jüri hoolimata oma kavatsusest lõunaaega oodata Punamäe harjalt kohe alla rabasse läinud. Mis ta seal oleks siis teinud või mis ta Priidule seal oleks siis ütelnud, seda ta ei teadnud, ainult niipalju oli selge, et tal siis poleks olnud seda mõtet, millega ta natuke aega hiljem mäelt alla läks. See mõte tekkis tal sel ajal, kui Teele rabast tulles mäeharjale jõudis. Ta tuli mäe peale hingeldades ja oli väsinud, nagu täis turbatolmu, silmade ümber tumedad rön-

gad, kuid silmis vihaleek, rahutu murest, mida kandja naine tunneb uue elu pärast oma südame all.

Jüriga mäel kokku saades istus Teele kohe tee äärde maha ja hakkas valjusti kurtma.

«Räägi tasem,» ütles Jüri. «Ma ei taha, et meie juttu rabasse niisama hästi kuuldakse, nagu mina teie juttu rabast mäele kuulsin.»

«Priidu ei ole kellegi inimene,» laususki Teele nüüd häält tasandades. «Sul, Jüri, on palju rammu käes — anna talle hea keretäis või uputa turbaauku; niisugusest ei ole kellegil kahju.»

«Eksid, Teele,» vastas talle Jüri. «On neid, kellel Priidust hirmus kahju oleks. Poleks temataolisi, oleks häradel raske endid nuumata.»

«Ta on kurat inimese nahas,» arvas Teele.

«Priidu on koer, kes piitsa iseenele jaoks lõugade vahel kannab,» ütles Jüri. «Sina, Teele, mine nüüd koju ja ole üsna rahul — küll mina katsun hoolitseda, et Priidu kiituse asemel sõimata ja auraha asemel keppi saaks.»

Kui Käba Antsu Teele oli mäeharjalt teisele poole alla läinud, ruttas Jüri peaaegu jooksujalu rabasse. Aga seal olid tüdrukud ja naised parajasti töö seisma jätnud, istusid turbapätsidel ja hurjutasid ning häbistasid Priidut kuidas keegi veel oskas.

«Ikka vara, ikka vara hakkate lõunat pidama,» kärkis Jüri rahulolematult Priidu ette seisma jäädes. «Tee silmaluugid lahti ja vaata mees, kus alles päike on.»

«Kes neid, kuradinahku, lõunale on lasknud,» vastas Priidu. «Istusid ise maha ja muudkui kaagutavad aga.»

«Jah, nende naistega on muidugi raske,» ütles Jüri Priidut pooldavalt. «Ega nemad siis ei taha mõista, mis käsk ja mõisateenistus on.»

Jürit säärasena nähes turtsatas nii mõnigi tüdrukest naerma ja nii mõnigi nendest oleks seda hea meelelega teinud, kuid ei julgenud. Aga Anu vaatas teda lausa kokkunult: tema ei tundnud seda Jürit — tige nagu vanasarvik; astus ligi, ei teretanudki. Ja omamoodi kokkunud oli ka Udu Priidu, kes end süüdlasena tundis, et ta naise polnud suutnud piitsa all hoida. Teda lohutas ainult see, et Jüri kohe tema poolele asus.

«Mis te turtsute?» pöördus Jüri küsimusega tüdrukute poole. «Küsi Priidu ja minu käest, kui raske on parunihärrat teenida. Siin ma praegu olen, nahk seljas märg, aga kus sa parata saad, kui kästakse — Jüri, jookse sina, sul on kõige kärmemad jalad.»

«Mis seal mõisas siis lahti on?» küsis Priidu, kes Jüri poolehoiu tõttu isegi vana viha unustas.

«Mis seal sellepärast veel lahti peab olema,» vastas Jüri ja võttis istet, nagu oleks ta tõepoolest paruni käsku täites kogu tee mõisast turbarappa ühe hingega maha jooksnud. «Lahti pole seal midagi,» jätkas ta istudes. «Ainult sina, Priidu, täna õnne, et kubjas teie logelemisele ei sattunud, et ta ise ei tulnud, minu saatis.»

«Sinu saatis!» kordas Priidu. «Mis käsku sa tulid siis meile tooma?»

«Käsk on niisugune,» vastas Jüri, «et teil tuleb hakata mõisa astuma — kohe, kui olete kõhud täis sünnud.»

«Mõisa? Mis sinna?» kostis hüüdeid tüdrukute ja naiste hulgast.

«Ärge nii väga ehmatage,» lohutas Jüri naerdes. «Ega mullegi seda päris otse ei öeldud, aga valitseja ja kupja jutust oli aru saada, et mõisa nisu on umbrohtu täis kasvanud. Küllap teil tuleb minna ohakaid torkima.»

«Eks ole kuramus lahti,» ütles nüüd Udu Priidu, kellele ohakate torkimine mõisa põllul sugugi ei meeldinud. «Jäta siin kibe töö katki ja muudkui jookse jälle.»

«Jah, aga mis sa parata saad,» vastas Jüri. «See on parunihärra käsk.»

Nüüd söödi kiiruga ja asuti sedamaid teele. Kohe Punamäest üles minnes hoidus Jüri Anu lähedale. Ta ei olnud enam vanasarvikuna tige, nagu rabasse tulles, kuid nüüd põrnitses tüdruk teda altkulmu. Jüri katsus juttu teha — Anu ei vastanud. Jüri paljastas hambad naeruks — Anu jäi surmtõsiseks ja vaatas maha.

«Nüüd oled sa juba leerist läbi,» ütles Jüri, kui nad olid poolde Punamäkke jõudnud.

«Jah,» vastas Anu ja sellest taipas poiss, et tüdruk ei ole talle vihane.

Anu vaatas maha, vaikis, põrnitses Jürit altkulmu, ei vastanud talle, ei naernud temaga kaasa, kuid oli kogu aeg kaugel vihast. Kui ta kõike seda tegi, siis oma nõrku-

sest iga silmapilk punastada. Tal oli peas valge rätt ning ta hoolitses, et iga väiksemgi juuksekihar püsiks selle all peidus; ta punastas mõttest, et ta nägu on higine ja must, et ta silmad pärast poolepäevast kummargil olekut on paistes. Punamäe harjale jõudes olid nad tüdrukute ja naiste enamasti ühekaupa edasiliikuvast reas viimasteks jäänud. Ja siin äkki võttis Jüri Anu ümbert kinni, osutas samblasse tallatud jalgrajale, mis lookles piki mäeharja, ja ütles kõigile kuuldavalt:

«Meie tee läheb siit!»

«Tüdrukud!» hüüatas Anu.

Tüdrukud ja naised, kes olid hakanud mäeharjalt juba alla laskuma, vaatasid korraks tagasi.

«Jumal, Anu!» kostis just nagu kahetsevaid, kuid tõeliselt kadestavaid hüüatusi ja juba järgmisel hetkel koonduski kõikide tähelepanu Udu Priidule, kes kogu aeg oli rea eesotsas käinud, nüüd aga ringi pöördus, nagu tulp seisma jäi ja hädiselt hüüdis:

«Ruttu, ruttu! Mitte maha jääda!»

Kõrge segametsa alune kaikus korraga vallatust naerust. Tüdrukud tõukasid üksteist jooksma, tormasid oma eestegijast mööda, jättes Udu Priidu tulema kõige viimaseks, iga paari sammu järelt tagasivaatavana.

Udu Priidu ei olnud end kunagi halvaks inimeseks pidanud, aga kõige vähem pidas ta end selleks nüüd, mil ta tundis, et talle on ülekohtu tehtud. Tüdrukute ja naiste kannul Punamäelt alla tulles tekkis ta südames Jüri vastu abitu, kuid seda hirsam viha. Halb ei ole tema, keda praegu terve maailm peaks haletsema, vaid Jüri, kes Anuga mäele jäi. Kõrvades kogu aeg Anu nõrk hüüatus, mõtles ta Jürist mitte palju paremini kui röövlist. Esialgu ta ometi lootis, et Anu ja Jüri neile varsti järele jõuavad. Selles lootuses tegi ta metsa all isegi puhkepeatuse. See peatus ei olnudki väga lühike, ja kui oodatavaid ikka veel järele ei jõudnud, hakkas Priidu tüdrukuid ja naisi ägedasti süüdistama selles, et need ei olnud Anu Jüri käest ära päästnud, et nad selle asemel olid naerma hakanud ja mäest alla jooksnud. Tüdrukud vastasid talle mitmeti, selgitasid tõde küll lausa, küll vihjamisi, küll pilke, küll sõimu, küll heatahtliku naeru saatel. Ja kui Priidule kõigest sellest viimaks sel-

gus, et Anu ainult moepärast hüüatas ja et küllap talle endalegi meeldis metsa uitama jääda, siis hakkas Udu Priidu süda sees valutama nõnda, nagu ta ei olnud enam mitmel aastal valutanud.

Selle südamevaluga ta siis jätkas naiste seltsis oma teekonda turbarabast mõisa, kuhu jõuti väikese hiline-misega. Perekell lõpetas löömise juba siis, kui nad alles viinavabriku taga lagedal olid, ja Priidu kui eestegija kartis, et teda mõisaõuel hilinemise pärast peapesu ootab. Mõisaõu oli aga vaikne ja tühi, ainult Raas Otu, kes oli hobustekopliisse minemas, jäi keset õue imestunult seisma ja vaatama, kuidas käratsev naistejõuk Udu Priiduga eesotsas õuele ilmus.

«Ei valitsejat ega kubjast, nagu surnud!» hüüdis noormees ja vaatas juba järgmisel hetkel abituna pealt, kuidas kirev pere heleda päikesepaiste käest laiali jooksis, kes puude varju, kes kaevu juurde end karastama. Kuid tüdrukutest jätkus mujalegi — talli ette tiigikallas-tele ja kellaposti alla, kus üks üleannetutest käe kella-nööri järele sirutas. Suutmata oma uudishimu ja koerust talitseda, tõmbas ta korra, teise ja kolmanda. Kell löi nagu pahandatult hädaldama.

Valitseja Nurm kontoris kokkus... Kes löi sel päeva-ajal kella? Mis need kellalöögid tähendavad? See ei olnud laste töö, sest kellanöör oli küllaltki kõrgelt posti külge seotud. Kas oli mõisas tuli või tõesti ehk mäss lahti? Parun oli hommikusest vahejuhtumisest nõnda vapustatud, et ütles enese haige olevat. Nõnda mõtles valitseja, vaatas aknast välja ja lausa ehmus: naised turbarabast hulkusid päise päeva ajal mööda mõisaõue. Alles tund aega tagasi oli valitsejal laudas tegemist, et karjanaisi meelituste ja ähvarduste varal lüpsma sunnida. Ninakaks olid läinud inimesed, hirmus ninakaks! Valitseja libistas relva igaks juhuks taskusse ja läks välja, vastu tahtmist, kuid pilkav ja terav küsimus juba aegsasti valmis mõeldud. Kuna mõned tüdrukud praegu veel kellaposti all seisis, ei saanud ta kohe oma teravusega välja tulla.

«Inimesed, mis te seal posti all vahite?» käratas ta juba kontori nurga juurest. «Eemale, eemale kellapostist! Mis turbakuivatus teil seal on?»

Priidu kargas puude varjust kärmesti üles.

«Meie tulime...» algas ta.

«Tulite rabast ära; jah, seda on näha. Tulite valitsejale kaebama, et sääsed liiga teevad, mis?»

«Meid kästi tulla,» algas Priidu uuesti. «Meie tulime umbrohtu hävitama.»

«Ohakaid torkima,» hüüdsid tüdrukud.

Valitseja ei teadnud, mida niisugusest vastusest arvata. Poleks täna juba varem vastuhakkamisi esinenud, oleks ta Priidut lihtsalt ogaraks arvanud, ta mõisaõuelt ühes naistega minema kihutanud. Naised olid nüüd kõik Udu Priidu selja taha kogunenud ja see toetas valitseja kartust, et siin ehk siiski kavatseti midagi muud kui räägiti.

«Kes teid käskis tulla?» küsis ta kurjalt, kusjuures ta käsi nagu iseenesest taskusse libises. Kui valitsejal oleks olnud aega ja kui keegi temalt oleks küsinud, missugust vastust ta Priidult ootab, poleks ta ligilähedastki tabanud.

«Jüri tõi sõna,» ütles Priidu julgesti. «Pidavat veel paruni enda käsk olema.»

Jüri tõi sõna! Nüüd hakkas valitseja asja õigest otsast taipama. Kakskümmend viis mõisa turbatöölist logasid jumalamuidu mööda ilma ringi! Ja pealegi veel Jüri — selle häbematu teoposi käsul.

«Tehke, et te kaote, enne kui parun teid siin näeb,» ütles valitseja.

«Ja kus on siis põld?» küsis Udu Priidu.

«Soos, seal on teie põld,» hakkas valitseja kannatust kaotama. «Kohe, pöörake kohe oma aiasid tagasi.»

Naiste keskel tekkis nurin. Ühed vihastasid, teised hakkasid naerma, kuid kõik hüüdsid nagu ühest suust:

«Ei, soosse me enam ei lähe. Ega me koerad ole, keda siia-sinna hulgutatakse!»

«Naised,» hüüdis Udu Priidu kaunis käskivalt, «lähme tagasi!»

«Mine ise! Mine, kui tahad!»

«Siis niitma,» leidis valitseja hea nõu.

Kuid nüüd puhkes tüdrukute ja naiste hulgas päris torm lahti. Nad ei andnud valitsejale ega Udu Priidule mahti enam rääkimisekski:

«Kuju! Lähme koju, naised!» hüüdis keegi neist viimaks ja lugu lõppeski sellega, et naistejõuk Udu Priidiku selja tagant laiali pudenēs, jättes eestegija mõisaõuele valitsejaga kahekesi. Alles siis, kui Priidu selja tagant viimanegi naine oli lahkunud, sõandas valitseja ütelda, et niitjad olid hommikul streikima hakanud ja et selles oli peiosa mänginud just Jüri, kes pole muud kui mässaja. See teade pani Priidu südame veelgi rohkem valutama, sest tal oli otse hirmus mõtelda, et Anu, see vaene laps, oli mässajaga Punamäele jäänud.

Naised oma koduteel olid jõudnud juba kaugele, kui Priidu viimaks üksinda nagu peksasaanud koer mõisaõuelt lahkus. Nüüd oli juba küllalt aega viidetud, aga Priidule tundus, et ta peaks veelgi viivitama — ta astus kiirustamata ja vaatas praegugi iga natukese maa pealt tagasi, lootuses näha Anu järel tulemas. Tee aga oli tühi ja selle tolmu kohal leegitses pärastlõunane päike, mis tundus olevat Priidule niisama halastamatu nagu valu, mis ta haavatud südames möllas. Nõnda jõudis Priidu viimaks külakaevule, kus ta end karastama asus. Siin kohtaski teda Voldemar, kes kohe pärima hakkas, kuhu Anu oli jäänud. Selle pärimise peale Priidu esiteks võpatas, siis heitis lootusetult käega ning vastas:

«Kuhu jäi? Punamäele — Jüriga luuslangi lööma!»

## 9

See kaunis suvepäev oli parun Taube elus üks raskemaid nendest, mil ta ei saanud läbi südametilkadeta. Ta võttis neid sisse kohe pärast keskhommikut ja jäi kogu ennelõunaks tuppa, et oma viha toavaikusēs üksinda seedida. Jumal ise teab, kui kaugele ta selle ülesandega jõudis, aga juba lõuna ajal tuli uus lops. See juhtus parajasti siis, kui tal oli telefonikõne parunipreili Kariniga, kes hommikuse rongiga oli Rakveresse saabunud, praegu Dellingshausenite juures peatus ja endale hobused palus järele saata. Taube ei olnud oma vanapiigast õe palvele veel lubadustega vastanud, kui ta pilk aknast välja sattudes nägi turbatöölisi mõisaõuele ilmuvat.

«Sirelid on juba õitsenud,» kuulis ta samal ajal tele-

fonist õe häält. «Ja ma kartsin väga, ma kartsin nii väga, Bruno, et viimaks õitseb ära ka see suur jasmiinipõõsas, mis mõisa otsas, just minu toa akende all kasvab. Ah, kui imehästi ta just õhtuti lõhnas. Kas sa kuuled mind, Bruno? Miks sa mulle ei vasta? Või oled sa sellest jasmiinipõõsast lasknud hagu teha?»

«Ära naljata — aeg on praegu tõsisem, kui sa arvad,» vastas Taube, silmad kogu aeg õuel.

Ta ei suutnud oma häält rahulikuks sundida, ja see just oligi põhjuseks, miks Karin Rakverest kohkunult küsis:

«Mis on juhtunud, Bruno? Räägi, ära pea mind teadmatuses.»

«Siiamaani ei ole veel midagi juhtunud,» püüdis Taube rahustavalt mõjuda.

«Mu süda ütleb mulle, et Vöhunõmmel sünnib just praegu midagi koledat,» piiksus hääl telefonist. «Ära varja minu eest midagi. Natuke aega tagasi ma kuulsin, kuidas su hääl järsku värisema hakkas. Jumala pärast, räägi, mis seal lahti on?»

«Ma olen tõesti natuke ärritatud,» lendas hääl Vöhunõmmelt Rakverre. «Sa tahad nüüd muidugi selle ärrituse põhjust teada. Jah, Karin, praegu on meie mõisa õuele rohkem kui kaskkümme inimest kogunenud, kelledest ma ei tea, mis nad tahavad või kavatsevad.»

«Kus on su valitseja?» küsiti kaugelt.

«Ma ei tea, võib-olla on ta põllule läinud,» ütles Taube, lõi kogeleva ja tundis äkki, et ei saa ärritusest edasi rääkida. See oli silmapilk, mil ta märkas naise kellaposti all ja kuulis kohe pärast seda tugevaid kellalööke tuppkaajavat. Sel silmapilgul ei kahelnud ta enam, et see on mõisas mässu algus. Ning juba lõi ta hirmunud kujutus pilte sellest, kuidas mitmesuguste löögiriistadega varustatud teomehed ja talupojad mõisa ümbritsevad, sisse tungivad, rüüstamist ja tapmist alustavad, põletavad. Hääl ta kõrva ääres piiksus aina rahutumalt, muutus nutuseks, hädaldas ja hüüdis:

«Bruno, kas sa kuuled mind? Miks sa ei vasta? Jumala pärast, kas sa oled ikka veel elus?»

«Ma olen õnnelik, et sind praegu siin ei ole,» vastas Taube, ilma et oleks aru saanud kõigest, mida hääl tele-

fonis päris. Kuid siis kostis ta kõrvu neli-viis väga selget sõna:

«Kas su püstolid on laetud, Bruno?»

Seda küsis jäme mehehäääl, mis kuulus parun Dellingshausenile. Suur oli Võhunõmme omaniku rõõm, kui ta seda häält kuulis. Talle oleks sellega ulatatud nagu sõbrakäsi, mis püüdis surma jäisi sõrmi ta kaela ümbert lahti kangutada, juhatada talle teed kaotatud mehisuse juurde. Aga ühtlasi manas see häääl ta silmade ette Dellingshausenite linnamaja, mis asus vaikselt aedade-rohkel Karja tänaval, otsast mööda vulisemas selge ojake, tänava poolt piiratud kõrge paekividest müüri-ga. Jah, seal oleks olnud praegu rahulik olla! Mis viga oli vanal Dellingshausenil sealt küsida, kas püstolid on laetud. Õnnelik vanamees! mõtles Taube ja kadestas oma elus esmakordselt vana Dellingshausenit, kes juba aasta kümne eest oli mõisa poja valitseda andnud ja seitsaadik Rakveres elas, käies ise sisseoste tegemas, kaubeldes iga kopika pärast, sõimates turul talupoegi ja sinatades linnakodanikke, nagu oleksid kõik needki tema moonakad ja toimehed. Ta elas kõigutamatus usus, et aeg ja inimesed olid jäänud ikka samadeks, mis nad olid siis, kui tema oma mõisa valitses. Nõnda mõteldes Taube esmalt ohkas ja alles pärast seda vastas:

«Jah, ma laadisin nad juba hommikul.»

«Kas sul on abi tarvis?» küsis seesama mehehäääl. «Võib-olla peab Võhunõmmele sõjaväge saatma?»

«Loodan, et tulen seekord ise toime,» ütles Taube nüüd kindlalt, vabanedes oma koledatest nägemustest. Ta häälgil oli hakanud jälle loomulikult kajama. Kuid seda muutust temas ei põhjustanud praegu püstolite ja sõjaväe meenutamine, vaid asjaolu, et ta nägi valitsejat tööliste juurde astuvat. Ka vaikis kell. Ei, asjad ikka ei ole vist nii halvad, nagu ta esialgu kartis.

«Karin tellis sinult hobuseid — mis sa sellest arvad?» küsis Dellingshausen.

«Hobuseid ma talle täna vastu ei saada,» ütles Taube. «Soovitan mõned päevad oodata.»

«On asjad väga halvad?» küsiti murelikult.

Taube viivitas hetke, hindas kiire pilguga olukorda õuel ja vastas:

«Minu põllutöölised — streigivad.»

«Streigivad!» imestas vana parun irooniliselt, kusjuures ta hääl karedaks muutus. «Kuule, Bruno,» jätkas ta siis etteheitvalt, «see ei ole peremees, kes majasse korda ei saa. Ma lootsin sinust palju rohkem. Mäletan ühte külaskäiku Vöhunõmmele, kui su õnnis papa alles elas ja sina poisike olid. Nägin seal, kuidas sa teomeestega seltsis lõunalt välja läksid, nende hobuste järel jooksid, piits peos, ja loomi sundisid, et orjad kiiremini künnivaole jõuaksid. Iga piitsahoobiga ilmus su suursugusele germaani näole ikka ilusam puna, mille üle paruniproua nii uhke ja rõõmus oli. Ja nüüd streigivad, nagu sa ütled, sinu mõisas teomehed — need poolloomad! Kuidas on see võimalik?»

Kui vana parun oli lõpetanud, arvas Taube pettunud rauga laitvat peavangutamist nägevat. Aga ühtlasi hakkas ta süda kahetsusrikkalt valutama mälestusest, kuidas ema oli hellalt ta punetama löönud põski suudelnud, kaisutades teda armastusega iga kord, kui ta hobuseid peksmast tagasi tuli. Kus on nüüd tema ema hellus, kõik need kallid, rahulikud ajad?

«Miks sa vaikid?» küsis samal ajal Dellingshausen. «Kas on ehk veel midagi tõsisemat juhtunud?»

«Midagi tõsisemat?» kordas Taube, kavatses eitavalt vastata, kuid meenutas siis kepi katkimurdmist ning ütles: «Jah, siin juhtus hommikul tõsisematki, kuid sellest kokku saades. Võimalik, et me juba täna õhtul Rakveres näeme.»

Kui ta parunessile mõningaid rahustavaid sõnu öeldes telefonikõne lõpetas, hakkas rahvas mõisaõuelt juba lahkuma. Pärast seda tuli valitseja ja jutustas, millise arusaamatusega tegemist oli olnud.

«Jüri, see ässitaja, peab mõisast lahkuma,» ütles Taube näost tulipunaseks tõmbudes. Seda tegi metsik viha, mida ta Jüri nime kuuldes üle elas. «Kui vana Mart tahab mõisas tööl käia, peab ta oma kange kaelaga poja kodust ära ajama. Ütelge talle seda. Ja saatke kubjas teomeestele sõna viima, et nad homme niitma tuleksid — ristikheinapõllul on see nüüd päevatöö.»

Viimaseid sõnu öeldes segunes parun Taube vihasse häbi oma järeleandmise pärast. Ta tegi selle järeleand-

mise vaikselt hambaid kiristades. Ning sellest tekkis kõrgi mõisniku hinge niivõrd ränk solvatuse-tunne, et ta suutis sellest lõplikult vabaneda alles paari aasta pärast, ja nimelt 1905. aastal, kui soldatitest koosnev karistus-salk oli Võhunõmmel oma peksutööga juba peale hakanud.

Kuid täna paraku ei teadnud ta veel midagi sellest teda eespool ootavast lohutusest ning ta enesetunne oli väga halb, kui ta õhtu eel kalessis istudes Rakvere poole sõitis, kahel pool teed suvised põllud ja kõikekuldav päikesepaiste.

## 10

Umbes samal ajal või pisut hiljem läks Toomatare peretütar selles kõikekuldavas päikesepaistes kodu poole. Ta ruttas, kuid oli sealjuures ometi rahulik. Tema teades ei olnud aeg suvise päeva kohta sugugi hiline, kui ta koduõuele astus. Sellega pööras ta end otse vastu päikest, mis veel suures kõrges seisis. Anu heitis pilgu aknasse ja nägi sealt välja vaatavat kolme nägu, mis tema lähenedes aegamisi toa sügavusse tõmbusid. Ja alles nüüd tundis ta oma nägu tugevasti õhetavat, teades, et see ei tule ainult päikesest ega kiirest käigust.

Kuidas teda oligi vaadatud, kui ta üle õue tuli, ei tõstetud toas talle tükil ajal pilkugi. Vend vahtis lakke, isa põrandale, ema nurkadesse. Vaikus oli rõhuv ja vaenulik sellele õnnetundele, mis praegu Anu rinda paisutas.

«Mis matuseid teie siin peate?» küsis ta sellest võõrastavast vastuvõtust ärrituses.

Vastus andis end oodata.

«Eks need ole meie armsa tütre matused,» lausus viimaks ema. Ta hääl oli seda öeldes kahetsusrikas ja hale. Vend turtsatas mürgiselt naerma.

«Mis me sinu arvates peaksime siis tegema?» küsis isa.

Anu hakkas aimama tõde. Ta hingas sügavasti, ent ei vastanud.

Seda, et tema Jüriga Punamäele jäi, kui teised turbatöölised ära tulid, ei kuulnud ainult Voldemar Udu Priidu käest. Enne veel kui Voldemar Priidut kaevul

kohtas, läksid tüdrukud läbi küla ja seletasid emale Anu puudumise kohta sedasama, mis Priidu Voldemarile, ainult teistsugustes sõnades. Need olid hoopis valusamad. Ja need olidki valitud otse selleks, et lõigata sügavale ema südamesse, võtta talt igasugune uhkus tütre puhul, panna ta enesetunne valutama.

«Jah, mis me sinu arvates peaksime siis tegema?» kordas ema selle valutava enesetundega isa sõnu. «Peaksime sind vist naerdes, hambad suus laiali, vastu võtma.»

«Jutud tulid koju enne sind,» tähendas Voldemar.

«Mis jutud?» küsis Anu, kes tundis end esimesest kohmetusest toibuvat.

«Sa veel küsid?» hüüdis ema.

«Kus sa mul nii kaua olid?» päris isa. Ta oli vihane ja tõusis püsti. Voldemar nägi Anu hämmeldust ning turtsatas taas naerma. Need venna mürgised naeruturtsatused olid hirmsas vastuolus Anu tunnetega ja vihasitasid teda rohkem kui ema või isa oma otsese kallaletungiga. Nad olid nagu kokku rääkinud selles, et kiskuda ta südamest välja kõik, mis talle praegu nii kallis oli.

«Te teate küll, kuhu ma hommikul läksin,» vastas ta järjest külmemaks muutudes.

«Kuhu sa läksid?» küsis isa.

«Tööle turbarabasse,» vastas tütar.

Vend ei vahtinud enam lakke, isa põrandale ega ema nurkadesse, vaid nüüd püüdsid nad kõik oma pilguga haarata ta silmi ja huuli, iga ta näoliigutust.

«Sa tegid seal siamaani tööd?» küsis isa. «Eks sa ütlesid siis ka oma isale ja emale, mis tööd sa seal tegid?»

Anu lõi pilgu maha. Ema astus kohe talle kiiresti lähemale ja hakkas hurjutama, just nagu oleks ta kogu aeg aina seda silmapilku oodanudki.

«Et sul kurjalvaimul ka põrmugi häbi ei ole,» ütles ta südamevalusa tigidusega. «Teised tulevad ilusti koju, aga sina jääd poisiga metsa, pealtnägijateks terve küla tüdrukud. Kus su aru on? Nüüd on kõik kohad lara täis — häbiks ja teotuseks.»

«Mina ei saa inimeste suud kinni panna,» vastas tütar.

«Seda sa nüüd enam küll ei saa,» ütles Voldemar.

«Kus ta nüüd seda enam saab!» jätkas ema. «Oleks ta olnud siis ise pealt kuulamas, mis tüdrukud tema kohta mulle siinsamas me oma väravas vastasid. See oli varsti kohe lõuna järel, kui vaatasin, et mis asi see siis on: inimesed juba tulevadki turbarabast koju. Läksin väravasse vastu ja küsisin, et kas on midagi juhtunud või — kuhu te meie plika jätsite, et seda näha pole? Vaadati esiteks üksteisele otsa ja siis hakati naerma — Jüri olevat Anu põõsastesse viinud, rautada. Muudkui tule tagasi, suu ja silmad häbi täis.»

«Kuuled sa, mis me sinu pärast kannatada saame!» ütles isa. «Ja ega see pole veel kõik, see on alles algus.»

«Ma ei tea, mis te minust tahate?» küsis Anu.

«Et sa üles tunnistaksid, mis Jüri sinuga metsas tegi,» ütles isa.

«Et sa kõik üles tunnistaksid,» kordas ema.

«Teie olete hullud,» vastas Anu. «Mul ei ole teile midagi üles tunnistada.»

«Küll sul on, kui ma selle malaka võtan,» astus isa sammu paari võrra tütrele lähemale.

«Kui su nahk tuliseks köetakse,» tuli ema oma sõnaga isale toeks.

«Ma lähen tagasi turbarappa; ma lähen Mustjärve,» ähvardas Anu ja olekski nende sõnadega toast välja jooksnud, kui Voldemar poleks teda selles takistanud.

«Punamäelt tulid ja tahad Mustjärve minna,» ütles tema. «Eh, lollus! Mustjärv läheb selle moega küll mustemaks, aga sina ennast seal puhtaks ei pese. Mõtle ikka ise, kuhu sa tormad! Rääkigu need tüdrukud külas, mis nad tahavad. Mina sellest palju ei hooli. Mina pärisin kaevul Udu Priidult, kuidas see asi oli. Tema jutust selgus, et Jüri oli su hoopis vägisi metsa viinud.»

«Mina ei hooli ei tüdrukute ega Udu Priidu jutust!» ütles Anu. «Ja teie arvake ise, mis teie tahate, ainult jätke minu hing rahule.»

«Või jätke tema hing rahule!» osatas isa.

Ema ohkas; Voldemar naeratas. Ja nõnda naeratades ta hetke pärast ütleski:

«Udu Priidu on nõus seda tunnistama. Ta tuleb selle tunnistusega ka kohtu ette, kui tarvis on.»

Anu toetas pea vastu seinat, sulges silmad ja otsustas vaikida. Nüüd hakkas rääkima ema:

«Kui Priidu on seda juba kohtu ees tunnistanud,» ütles ta, «siis ei või sulle enam keegi sõrmega näidata ja ütelda, et Anu jäi või et Anu läks Jüriga.»

«Jah, võta aru pähe, plika,» seisatas Voldemar Anu ees.

«Või jätke tema hing rahule!» kordas isa. «Jätame meie sinu hinge rahule, on teised varsti meie hinge kallal. Oleks siis Jüri veel kellegi inimesel! Räägitakse, et täna — ma ei tea, kas see õigus on — olla see hull mõisahärra kepi katki murdnud.»

«Sina ei tea, aga mina tean, et see kõik õigus on,» vastas Anu isale. «Jüri ise rääkis mulle Punamäel.»

«Ja sina ei jooksnud tema juurest kohe tulema!» lõi ema imestunult käsi kokku.

«Sa oleksid pidanud siis temast nagu katkust eemale hoidma,» ütles isa. «Niisugusest võib saada ka hobusevaras ja mine tea mis veel — mässaja.»

«Võta aru pähe, plika!» kordas Voldemar.

Nii nad hurjutasid teda üksteise võidu, oodates pikisilmi, et ta ükskord ometi nende kätte nõrkeb ja Jürist lahti ütleb. Aga mida kauemini nad hurjutasid, seda kangekaelsemalt ajas Anu mööda palkseina oma pea kuklasse. Viimaks ütles ta, silmi avamata ja uhkelt:

«Jüri ei painuta oma selga kellegi ees, ja sellepärast, kui te teada tahate, ongi ta mulle armas.»

«Vaata!» hüüdis ema põlastavalt.

«Tal jääks õigust nagu ülegi,» arvas isa.

«Ja jääbki,» vastas Anu endiselt. «Mina ei ole midagi halba teinud, minu süda on puhas, kuid teie sõnad on mustad, mustemad Udu Priidu tahmakontsust; tema määris tahmaseks mu näo — teie tahate mustaks määrida kogu minu elu.»

«Tee oma kõrvad lahti ja kuula, mädand, mis sulle räägitakse,» läks nüüd ema tütredest mööda ja tõukas teda vihaselt õlast. Kuid Anu toetas pea taas vastu palkseina, sulges hetkeks lahtiehmata silmad uuesti ja otsustas veelgi kindlamini vaikida.

«Pea ei ole need tänased jutud otsaga kirikumõisas,» jätkas isa. «Kui praost teada saab, et sa Jüriga põõsas-

tes käisid! Võõrmündri tütar Anu! Mis ütleb ta minule siis, kui kuuleb, et sina selle paganaga raisus oled.»

Anu näost libises üle valus naeratus.

«Vaata, ta veel naerab sinu jutu üle!» ütles ema ässitavalt.

«Ta teenib veel täna,» ennustas Voldemar.

«Vasta, mis üle sa, häbemata, naerad?» küsis isa. «Mis asi sulle veel naeru teeb?»

«Miks sa ütled paganaga — mõtle aga, et see on Juntsu,» vastas Anu. Ja jälle libises üle ta näo endine naeratus.

«Kas sina mõtlesid, kui sa temaga täna Punamäele jäid?» päris vend.

«Jah, mina mõtlesin,» möönis Anu.

«Et sa ise ei häbene niisugusega tegemist teha,» põlastas isa. «Kui palju sellest aega tagasi on, kui küla kella täis oli, et mina Voldemariga oler. magasiaida tühjaks varastanud. Mis sa arvad, kes selle laimuotsa lahti laskis — kes muu kui Jüri.»

«Ma ei ole seda Jüri suust kuulnud,» vastas Anu. «Ma ei tea, kes selle jutu lahti tegi, aga eks see teie, sinu ja Voldemari töö ju ikkagi ole.»

Ema ohkas.

«Kurat, seda on Jüri sulle hambasse puhunud,» hüüdis Voldemar. Isa ja poeg vaatasid teineteisele otsa. Siis läks isa rehetuppa ja tuli sealt seditarihmaga tagasi.

«Seda sa naersid!» parastas ema.

Anu paotas ripsmed ja nägi isa käes rihma. Peksku, mõtles ta. Peksku niipalju kui tahavad; peksku kas või surnuks — nangun ei ole mul alles enam midagi rõõmust, millega ma koju tuln, mis mind põlluvahelisel teel nii kangesti laulma ajas.

Kui esimesed rihmahoobid üle käsivarre ja õla langevad, pekstava põskedele ja huultele tuult lehvitades, pööras Anu näo toa poolt ära, nägi seinapalgis suurt nõgist naela, põimis kõik oma parema käe viis sõrme ümber naela ja jäi ootama uusi lööke, mõteldes, et on hea millestki kinni hoida.

Uued rihmahoobid olid valusamad.

«Kas sa tunnistad, et Jüri su kallal vägivalda tarvitas?» küsis isa.

Anu pigistas oma peos nõgist naela ja vaikis.

Uued hoobid ja jälle seesama küsimus.

Anu pigistas oma peos raudnaela ja vaikis.

«Tunnista, et Jüri su kallal vägivalda tarvitasi!»

«Jüri ei tarvitanud, teie tarvitate minu kallal vägi-valda,» vastas Anu.

Uued hoobid ja uus küsimus.

«Tunnista, kas Jüri ütles, et meie magasiada vargad oleme?»

Anu laskis sõrmed naelast lahti, pööras näo uuesti toa poole, ja selle tõttu, et ta asendit muutis, langes üks hoopidest talle näkku.

«Ei ütelnud Jüri,» karjus ta raevukalt, sirutas käe ema poole ja tahtis jätkata, kuid samal hetkel kiskus ema isa käest rihma ära, öeldes:

«Eks sa jäta ükskord ka järele. Näed ju, et ta on nagu kivi.»

Vöörmünder lausus mõned vandesõnad ja läks rehe-alla.

«Hullem kui kivi,» arvas Voldemar, võttis pliidi eest kirve ja astus enda ette tasa vilistades õue. Toas jäi vaikseks, aga õuest hakkas sellesse vaikusse kostma raskeid kirvehoope. Ja siis prantsatas õuele kogu oma sihvakeses kask, mis kaevu ääres kasvas ja mida Anu kaseks hüüti. Voldemaril oli õigus, kui ta kaske raiudes mõtles, et teeb sellega Anule rohkem valu kui isa kogu oma peksuga, sest alles nüüd pööras Anu näo vastu seinale ja puhkes kibedasti nutma.

## 11

Mida lähemale moonakatemajale Jüri jõudis, seda rohkem inimesi nägi ta õue, ukse ette kogunevat. Silvade suuremad lapsed jooksid kisades Jürile juba mäerinnakule vastu. «Jüri tule!» hüüdsid nad eemalt ja kui ligi said, haarasid tulijal kahe käega säärtest kinni, naerdes ja vallatust tehes, nõnda et Leenut-Pärti pidid neid mitmel korral keelama. Samal ajal koerutses ümber Leenu laia seelikusaba väiksemaid, kes isegi

teadmata miks rõõmust kilkasid, korrates pudinal vane-  
matelt kuulnud sõnu: «Jüri tuleb!»

Jürist oli Aadumäel räägitud kogu pärastlõuna. Siin oli juba teatavaks saanud tema viimanegi temp, mis seisis selles, et ta turbatöölised rabast mõisa saatis. Selle üle oli väga pahandanud kubjas Einberg, kui ta tuli Aadumäele paruni järeleandmist kuulutama. See teade tegi kõigil südamed sees rõõmsaks ja sellepärast seistigi praegu naerul nägudega maja ees, oodates Jüri mäele jõudmist. Jüri tuleku puhul olid väljas kõik, tuppä olid jäänud ainult need, kes teda kõige rohkem ootasid ja kes peale rõõmu tema pärast tundsid veel sügavat muret. Niisiis ei olnud nende seas, kes Jürit rõõmsal meelel õues vastu võtsid, ei ema, ei Miinat, ei esialgu isegi vana Marti mitte. Vana Mart ilmus nähta-  
vate alles siis, kui Jürile juba oli jutustatud paruni järeleandmisest ja taheti, et ta lähemalt räägiks oma käigust mõisa turbarappa. Mardi arvates võis see rõõmu pakkuda ainult noorematele ning ta segas end jutusse, hüüdes juba koridorilt:

«Noh poeg, said siis sina ükskord ka õhtule?»

«See on hea päev,» ütles Jüri, rõõmus sellest, mida talle praegu oli jutustatud. «Kui oleks päev läbi heina taotud, poleks pooltki nii kasulik olnud.»

«Ega päeval viga ei ole,» nõustus isa. «Ainult et su omad asjad on nüüd sandid.»

«Seda ma tean,» ütles Jüri.

«Ei, kõike sa ei tea,» vastas isa. «Kubjas alles läks siit minema. Ega ta ei tulnud ainult sellepärast, et mehi niitma kutsuda; minule oli tal niisugune käsk, et ma sulle tuule kodust jalge alla teeksin.»

«Kas kohe täna õhtul?» küsis Jüri.

«Õeldi, et mida varem sa kaod, seda parem,» vastas isa. «Kui kaebajaid ei ole, siis võiksid minu juures ulu-  
alust ehk veel leida.»

«Mina kaebamist ei karda,» lausus Ronk Madis. «Tule maga minu juures.»

«Võiksid ka meil puhata,» arvas nüüd Silva Leenu, «aga meil on see toake neid lapsepõlne kuivalt täis.»

Jüri heitis pilgu taevasse, arvates:

«Ei tea, ehk jõuab tänagi mõnes kohas veel ära käia.»

«Tule tuppa, poiss,» kutsus isa. «Ema ootab sind juba ammugi, silmad peas märjad. Võtavad seal Miinaga kahekesi võidu.»

Jüri kohkus süüdlaslikult, oli paari pika hüppega koridoris ja astus tuppa. Miina istus voodiserval, ema seisis ta kõrval akna all — nad mõlemad olid nutnud.

«Õhtu nii ilus ja teie istute toas,» ütles Jüri sisse astudes. «Teised kõik väljas.»

«Mis meie seal teiste hulgas pidime siis tegema?» küsis ema. «Teised kõik naeravad, teistel kõigil hea meel.»

«Kas teie siis ei rõõmusta — näe, isa läheb homme niitma ja keegi ei anna enam jagu ette.»

Jüri istus voodiservale ja vaatas naeratades emale.

«Jah, see on nüüd küll,» vastas ema. «Selle üle tunneme meiegi rõõmu, kuid oleks, et sa homme hommikul võiksid ise ka vikati kätte võtta ja niitma minna. Kes teab, kuhu maailma otsa sina nüüd satud!»

«Pean ma siis just kaugele sattuma,» lohutas Jüri. «Kes teab, kui lähedal ma oma kanna veel kinnitan.»

«Annaks jumal!» ohkas ema, kellel oli raske mõelda, et peab ka nooremast pojast lahkuma.

«Sa arvasid, et jõuad veel täna mõnes kohas ära käia,» ütles isa. «Kuhu sa siis mõtlesid minna?»

«Kulinale,» vastas Jüri.

«Babini juurde?»

«Jah.»

«Noh, see küll ei oleks väga kauge,» ütles ema.

«Too aga talle siis midagi kehakinnituseks,» kiirustas isa. «Ja las ta pealegi käia seal juba täna ära; saab kohe kuulda, kas teda sinnagi tahetakse.»

«Arvad, et ei?» küsis Jüri.

«Kangesti kahtlane.»

«Mul on Kulina peale siiski natuke lootust,» arvas Jüri. «Rohkem kui Roela või Küti peale.»

«Roela ja Küti parun ajavad su koertega väravast välja, kui kuulevad, miks Taube sind lahti laskis.»

Jüri hakkas sööma. Tükil ajal ei lausunud keegi sõnakestki, siis ütles Miina:

«Küll on hirmus vaene olla! Ma mõnikord hakkamõtlemata, et kas see on ikka tõesti nii, et mina olen

vaene ja et kohe midagi ei ole enam parata — oled selleks sündinud, pead sellega leppima.»

«Sina veel sellest midagi tead,» summutas isa.

Aga Jüri oli teisel arvamusel.

«Teab küll,» vastas ta. «Miina on juba suur tüdruk.»

Isal ei olnud tahtmist vaielda; ta tõusis üles ja läks välja. Kui uks ta selja taga oli kinni langenud, pöördus Miina juba julgelt Jüri poole.

«Kas sina, Jüri, oled mõnikord ka niimoodi mõtelnud?»

«Mismoodi?» küsis Jüri.

«Niimoodi,» jätkas Miina, «et jooksed või mängid õues ja ei mõtle midagi, aga korraga jääd seisma ja kohe ei saa teisiti, kui pead mõtlema, et oled vaene. Mispärast mina vaene olen? Miks ma sündisin selleks, kes ma olen? . . . Ema, ära sina enam kuula — sulle ma juba rääkisin sellest.»

«Jah, näe, missugused mõtted meie lapsele pähe tulevad,» katkestas ema Miina jutustust.

«Jah, tulevad,» jätkas laps. «Paistab kangesti hele päike, teeäred on võililli täis, vaatad neid, silmad löövad kirjuks, ja ongi see kole mõte jälle peas. Süda hakkab valutama ja hing jääb rinnus kinni.»

«Miks ta kinni ei jää, kui õhust on puudu,» ütles Jüri, söömist lõpetades.

«Kas sulle on mõnikord niisugune mõte pähe tulnud?» küsis Miina.

«Miks ei,» vastas Jüri. «On küll. Kui sinusugune olin.»

«Aga nüüd?» päris Miina edasi. «Kas nüüd niisugust mõtet ei tule?»

«Ei, nüüd enam ei tule,» kinnitas Jüri. «Nüüd niisugust mõtet ei saa enam tulla.»

«Mispärast?»

«Ära mõtle ka sina kunagi, et oled vaeseks sündinud,» ütles Jüri Miinale. «See on hirmus mõte, kuid see pole tõsi. Tõsi on see, et mõisnikud riisuvad ja varastavad meid paljaks. Nende nahka läheb kõik meie rikkus ja meie vara.»

«No hakka, hakka aga siis astuma, kui tahtsid täna veel ära käia,» tuletas ema Jürile ta kavatsust meelde.

«Küll ma jõuan,» vastas Jüri, soovis head õhtut ja läks välja.

Kulina mõisa omanik Afanassi Matvejevitš Babin pidas end täie õigusega ümbruskonna üheks populaarsemaks mõisnikuks. Oma populaarsuse oli ta saavutanud võrdlemisi kergelt ning kõigepealt tänu nendele lahkkelidele, mis valitsesid tema ja aadliseisusest mõisnike vahel. Need lahkkelid olid ilmnenud kohe pärast Babini Kulinale asumist ja kestsid kuni viimase ajani, iga aastaga aina süvemas. Babin vandus ja naeruvääristas saksa soost mõisnikke talupoegade ees kuidas veel oskas. Ta põhjas neid nimme, teades, et kindlustab sellega endale rahva lugupidamise ja poolehoiu. Ta oli jutukas, armastas nalja ja võttis Rakvere teel jalakäijaid sõidule, tehes seda sagedasti, isegi sagedamini, kui juhtus olema purjus. Ta ei olnud kunagi uhke, kuid ta püksitaskud olid alati täis hõberaha, millega ta rõhutas oma rikkust, aga veelgi rohkem hoolimatust raha vastu. Kõlisev raha püksitaskuis — see oligi ainus Babini juures kõigile silmatorkav mõisnikutunnus. Ning sellel oli suur ahvatlev jõud nende jaoks, kes sügiseti ruttasid viinavabrikutele kartuleid või kände müüma. Rahahädaline, tihti peale kuulamata isegi hinda, läks oma kartulikottidega või kannukoormaga otsesemaid Kulinale Babini juurde.

Kui Taube ja Wrangel oleksid tahtnudki rahvaga käitumises minna Babini teed, ei oleks nad seda osanud ega suutnud. See tee oli neile suletud, nad olid selleks liiga kõrgid ja uhked. Tahtes Babinit naeruvääristada, nimetasid nad teda põlgavalt seisuseta matsiks ja saavutasid sellega oma eesmärgi ainult kitsas aristokraatide ringis, mis oli kapseldunud juba ammuugi rumaluseks ja vaimupimeduseks muutunud upsakusse.

Babin oli hoopis uut laadi härra, kelle taolist siinkandis varem ei olnud nähtud. Lihtsameelsed talupojad pidasid teda rahva sõbraks, ent needki, kes temas näilise rahvasõbralikkuse taga nägid samasugust kiskjat nagu Taube ja Wrangel, andestasid talle rohkem, kui oleksid andestanud kõrkidele aadlikele.

Selles nähtuses oli Babinile midagi endastmõistetavat. See pidigi niimoodi olema, nii oli temale kogu elu kõige arusaadavam ja loomulikum. Ja seda mitte ainult talu-

meeste seas, mitte ainult viinavabriku ukse taga, kus ta sügiseti kartuleid ja kände ostis, makstes üksikutele hästi, kuid enamikku armetult koorides. Babin oli harjunud, et inimesed lepivad tema igasuguste petmistega, ka petmistega perekondlikus elus. Ta oli ise sealjuures nii süütu ja heatujuline, patsutas petetule õlale, tegi nalja, lohutaski teda ega teinud kelmusest igakord saladustki, uskudes, et talle ei pandagi seda väga pahaks. Ta ei varjanud kellegi eest ka seda, et tal on kaks naist — vana proua ja noor proua, nagu ta ise suvatses ütelda. Vana proua Sofia Nikolajevna, Babini seaduslik naine, elas Kulinal. Nad olid paari läinud noorelt. Sofia Nikolajevna oli mehega üheealine. Ta oli vähese kooliharidusega, kuid lihtne ja hea inimene. Perenaisena töökas, abikaasana leplik, oli ta alati kannatlikult talunud mehe kõiki tujutsemisi: pillamist, joomist ja isegi abielurikkumisi. Hallipäine, kõhnal näol juba sügavad kortsud, käis ta kahekordses puumajas ringi mitte nagu mõisaproua, vaid nagu kannatav vari. Ta polnud veel kordagi meest süüdistanud, vaid oli kõik ta eksimused alati juba ette andestanud, tundes end rohkem emana kui naisena. Ta rahuldus nende väikeste, kuid see-eest ustavate, mitte kunagi teda reetvate rõõmudega, milliseid talle iga päev pakkus majapidamise korrashoidmine. Ta hoolitses karja eest, oli oma südameasjaks teinud vasikate jootmise ja töötas väga palju aias. Mõni aasta tagasi, kui Kulinalle tuli öövahiks Jaan Pill, üksik vanamees, kes tundis ka mesilastepidamist, soetas Sofia Nikolajevna endale aeda mõned mesilastarud. Nendest tarudest oli öövaht Jaani abiga kujunenud nüüd väike mesila. Tookord, kevadtalvel, kui lähedasest külast ostetud pakktarud aeda paigale asetati, ei osanud Sofia Nikolajevna aimatagi, kui palju meelelahutust võib valmistada ka sellise väikese mesila olemasolu. See tõi selles vaiksuses metsarikkas paigas ta ellu uut rõõmu ja uut muret. Elust kõrvale jäetud, vananev ja perekondlikus elus petetud mõisaproua märkas varsti, et ükski temale alles jäetud rõõmudest või muredest polnud võimeline koguma mõtteid ühte punkti sel määral nagu mesilastega seotud rõõmud ja mured. Sellest ajast peale, kui tal oli mesila, elas ta kogu loodusele kaasa hoopis teist-

suguste tunnetega. Varem polnud ta kunagi oma südant valutanud tormide ja öökülmade pärast, mis juhtusid tabama sarapuude ja raagremmelgate õitsemist — need olid päevad, mil mesilased kevadel esmakordselt hakkasid tarudesse kandma õietolmu. Ootamatult ja rajuga saabuva äikesevihma eel ruttas ta sagedasti tarude juurde ja vaatas seal hinge kinni pidades kojuruttavatest mesilastest ummistuvaid lennuavasid. Südasuvi, mil mesilased hommikul juba kella nelja ajal välja lendasid, valge roomav ristik, mailased ja ohakate mitmesugused liigid, milliseid ta varem oli vaevalt märganud, kõitsid nüüd ta tähelepanu, eksisteerisid tema kujutluseski oma iluga ja rõõmudega.

See oli tema maailm. Ja peaasi — see oli maailm, kuhu Afanassi Matvejevitš ei ulatunud oma vempudega, petmistega ning liiderlikkusega. Afanassi Matvejevitš käis harva mesilas, hoidus eemale tarudest ja põgenes kohe kabuhirmus, kui mõni mesilastest juhtus ligilähedaltki mööda lendama. See oli hea. Sofia Nikolajevna, naerdes niisugustel puhkudel, tundis mehe mesilastekartusest siirast rõõmu. See oli kindlaks tagatiseks, et Afanassi Matvejevitš ei tule ega pane kunagi oma kätt tööde külge mesilas. Mõtegi sellest oli vanale mõisaprouale hirmus. Niikaua kui ta töötas mesilas üksinda või kasutades abilisena ainult öövaht Jaani, oli Kulinal midagi, mis kuulus vaieldamatult temale, mille puhul tal ei tarvitsenud kuulda Afanassi Matvejevitši hõbedakõlistamist, temale tänulik olla.

Juba eelmisel suvel oli mesilas täielikult üle mindud raamtarudele. Nüüd ei tarvitsenud enam mesilasi surmata, kui taheti mett saada. See vabastas algaja mesilastepidaja suurtest südamepiinadest ja tema rõõm oli segamatu, kui ta juba enne pärnade õitsemist võttis tarudest välja puhtaid, uutesse raamidesse ehitatud, lõhnavaid ja meest raskeid kärgi. See oli aeg, mil iga päev võis oodata Sergei saabumist Tartust. Ning aasta meesaagi esimesi kärgi sahvrisse pannes oli Sofia Nikolajevna süda rahulik nagu harilikult õhtuti, kui ta tööst väsinuna enne uinumist oma õepojale jumalalt tervist ja tarka meelt palus — et ta teda liiderlikkuse eest kaitseks.

Niisuguses hingeseisundis viibis Sofia Nikolajevna sel ajal, kui Kulinal üldiselt teatavaks sai, et Rakveres elutsev noorprova Fenja oli Afanassi Matvejevitšile ta vanas põlves poja sünnitanud.

Afanassi Matvejevitš Babin ei kõlistanud ainult hõbedat oma püksitaskuis, vaid purjus päi meeste seltskonnas avas ta tihtipeale südamegi, hakkas kiitlema perekonnaõnnega ja nimetas oma abielu õnnelikuks. Selline arusaamine abieluõnnest oli täielikus kooskõlas mõisnik Babini üldiselt egoistliku elukäsitusega: tema abielu oli õnnelik sel põhjusel, et Sofia Nikolajevna milleski tema vabadusi ei piiranud. Nende vabaduste eest oli Babin naisele muidugi tänulik; ta ülistas teda õilsahingeliseks ja suurmeelseks, ent kui ta samas hakkas poissmeestele õnneliku abielu eeldusi selgitama, siis selgus kohe, mida ta selle kiidetud suurmeelsuse all mõtles. Babini õnneliku abielu retsept polnud keerukas. Toimige nõnda nagu tema: võtke naiseks lihtne ja vaene neiu, tehke tast kaupmehe- või mõisaprova, ning ta ongi teile surmani tänulik, et olete ta päästnud vanematekodu kitsusest ja viletsusest. Niisugune naine, kui ta pealegi ei ole väga noor ega väga haritud, kuulab mehe sõna, austab teda pimesi.

Afanassi Matvejevitš ei näinud kunagi oma naise kannatusi. Elades oma liiderlikku ja kergemeelset elu, kujutledes end nii kodus kui väljas heategijana, kelle tembutused on juba ette andestatud, kelle pettusi võetakse ainult väikeste naljadena ja unustatakse sellistena varsti ning kas või ainult sellepärast, et nende kordasaatjaks pole keegi muu kui Afanassi Matvejevitš Babin, — elades nõnda, ajades segi mõisteid ja uskudes, et maailmas on kõik ostetav, alates armastusest ja lõpetades orjameelsusega, ei tulnud ta kordagi mõttele, et tema elukaaslane võiks mingisuguseidki hingepiinu kannatada. Kas tundis Sofia Nikolajevna millestki puudu või kas oli tal muret homse päeva pärast? Ta elas külluses; tema kasutada oli kogu mõisa varandus. Ta oleks võinud iga päev

käsitada kutsarit ja pidada tervet karja teenijaid, kui oleks ainult tahtnud. Et ta seda ei teinud, see oli tema asi. Afanassi Matvejevitš ei olnud kunagi talle öelnud ühtegi halba sõna; ükskõik kas ta tuli koju purjus päi või kainelt, oli kaardimängus võitnud või kaotanud, vaatas ta Sofia Nikolajevnat alati nagu mingit head majahaldjat ja oli viimasel ajal hakanud teda nimetama emakeseks. Emale usaldatakse kõik, emaga jagatakse nii mured kui rõõmud.

Nüüd oli Babin õnnelik isakssaamise puhul. Neis küsimustes ei olnud tema jaoks avalikku arvamust; niipea kui see tema suhtes hukkamõistvaks muutus, oli ta harjunud sellele sülgama. Ta arvas, et kahe-naise-pidamine isegi suurendab talupoegade ja mõisatöölise silmis tema kui isanda väärtust. See oli muidugi näilisus, kuid on teada, et varanduse ja võimu juures olevad inimesed vahetavad meelsasti tõe näilisuse vastu. Nende jaoks see on nähtus, millest haaratakse kinni kas vaimupimedusest, hellitatud auahnusest või lihtsalt mugavusest, sest nõnda on parem nende südamerahule; aga tihti-peale ollakse sunnitud sellega leppima nagu tõe aseainega, kuna tõe ise oma karmi palge nende eest peidab.

Tõepoolest, polnud mõeldav, et Kulina karjanaised, kes Sofia Nikolajevnat tema lihtsuse ja südamlikkuse pärast armastasid, oleksid läinud Babinile tõtt ütleva selle kohta, mis nad arvavad tema kahe-naise-pidamisest, eriti aga tema varjamatust rõõmusest isakssaamise puhul. Neil päevil käis see rõõm Babiniga kõikjal kaasas, ei lahkunud temast ei põllul, ei karjalaudas, ei mõisaõuel ega häärberis vana proua juuresolekul. Ja kuigi enamik töötajaist pidaski seda rõõmu häbituks ning julmaks, ei hakanud keegi seda mõisnikule ütleva. Nii ei tarvitsenud Babinil arvestada inimeste arvamust ega karta oma kaaskodanike hukkamõistu, vähemalt siin, Kulinal mitte. Tema linnatutvuskonnas oli võib-olla ainult paar naist, kes oleksid võinud talle etteheiteid teha. Lausa hukka oleks teda mõistnud ainult Sergei, nooruk, kes elutundmises oli veel naiivne nagu mõni end vooruslikuks pidav vanapiiga. Väimees Razinevitš saab kõigest aru, see on laia silmaringiga inimene,

aga võimalik, et Sergeiga selles asjas tulebki veel ütle-  
misi.

See poisike, keda ta koolitas, ei valmistanud Babi-  
nile oma arvamisega muret. Aga kõigest hoolimata oli  
siiski midagi, mis vahete-vahel kippus elatanud mõisniku  
õnne tumestama. Tema härrandliku üleolekutunde alli-  
kaks oli palju aastaid olnud tõekspidamine, et maailmas  
on kõik ostetav. Ja vastik oligi see, et mure, mis nüüd  
ta hinge poetus, tuli samast allikast. Asi seisis selles, et  
noor proua Fenja oli Babinist ligi kaksikümmend aastat  
noorem. Kuidas ta ka võitles kahtlustega noore proua  
ebatruuduses, tulid need jälle tagasi, hakkasid kärpima  
tema isandatunnet, tekitasid rahutust. Selles oli midagi  
parandamatut ja saatuslikku — tema enda tõekspida-  
mine oli muutumas talle vaenlaseks. Jah, võib olla, et  
ta praegused kartused ongi enneaegsed, et ta oma kaht-  
lusi vastsündinuga põhjendamatult seob, kuid ometi ei  
ole vanadus enam mägede taga ning tuleb teatavaks  
võtta, et edaspidi peab ta oma liiderlikkuse eest ikka  
rohkem ja rohkem maksma.

#### 14

Samal pilvitul, kesksuviselt sinendava taevaga heina-  
kuu päeval, mis Võhunõmmel parun Taubele suuri hingelisi  
vapustusi tõi, ärkas Kulina mõisa omanik Afa-  
nassi Matvejevitš Babin varakult ja hakkas kohe mõt-  
lema kingitustele, mida ta esmajärjekorras Kulinalt  
peaks noorele nurganaisele saatma. Kas ilusa hommiku  
või selle tõttu, et ta oli nüüd puhanud, õnnestus tal  
kerge vaevaga tagasi tõrjuda kõik kahtlused, mis teda  
eelmisel päeval olid vaevanud. Ta riietus heatujuliselt  
ja aeglaselt ning läks siis jõe äärde, veskisse, mille  
remont oli parajasti käimas. Veski juurest tagasi tulles  
otsustas ta lõplikult, et saadab lisaku täna linna. Ning  
teinud kutsarile teatavaks, et ta «hiire» kaariku ette  
rakendaks ja linnasõiduks riietuks, läks Afanassi Mat-  
vejevitš enesega rahul olles mõisa, et rääkida Sofia  
Nikolajevnaga kingituste üle, mida ta kavatseb lisakuga  
noorele prouale saata.

Ta kohtas Sofiat suures trepikojas. Naine oli ülemisselt korralt alla tulemas ning tal oli veel kolm astet astuda, kui Afanassi Matvejevitš teda kõnetas.

«Emake,» ütles mõisnik oma halli habet ning sellega ühtlasi ka lihavaid huuli läbi peo tõmmates, «ma saadan Iisku täna linna Fenja juurde. Korralda, et kutsarile saaks kaasa antud veerand eile tapetud mullikast ja pool maksa.»

«Jah, ma annan need oma käega välja,» vastas Sofia, kes seisis ikka veel seal — kolmandal trepiastmel —, kuhu ta mehe sisse astudes oli seisma jäänud. «Mida sa veel käsid?»

Ta küsis seda täiesti tõsiselt, ilma igasuguse pilke ja kibeduseta.

«Pane riidest kotikestesse, milledest sul, emake, kunagi ju puudu ei ole, püüli ja mannat,» ütles Babin.

«Jah, ma vaatan järele, kui mul neid kotikesi aga leidub,» vastas Sofia Nikolajevna naeratades. «Kas see on kõik?»

«Ei,» ruttas ütleva Babin. «Noor proua oleks väga rõõmus, kui ta saaks Kulinalt värsket koort ja mune. Ma ütlen Iisakule, et ta täna ei kihutaks.»

«Ja kinnita ka seda, et ta korvi tagasi tooks,» tähendas Sofia Nikolajevna, «sest muidu võib tulla aeg, kus enam millegagi pole saata.»

Ta mõtles, et see on kõik, ja hakkas ettevaatlikult trepist alla astuma, kui Babin, selle jutuajamise kestel juba teist korda oma halli habet ja lihavaid huuli siludes, ütles:

«Ma tean, emake, sul on üleval sahvris tänavuaastast kärjemett; ole hea, paki paar kärke hoolikalt paberisse ja pane need munadega ühte korvi.»

Sofia Nikolajevna, tulnud ainult ühe astme võrra madalamale, jäi uuesti seisma ja võttis trepikäsi puust kinni. Niikaua kui Afanassi Matvejevitš tegi korraldusi liha, koore, munade ja teiste põllusaaduste kohta, tundus see talle täiesti endastmõistetav ja loomulik olevat. Oma südames oli Sofia Nikolajevna juba ammugi end lahutanud Afanassi Matvejevitšist kui mehest, suhtudes temasse nagu mõisnikku, kes oma varandusega võib teha mis ta tahab. Pealegi polnud see esimene kord,

kus noorele prouale Kulinalt toiduaineid saadeti. Kuid ealgi varem ei olnud juhtunud, et Babin oleks talt mett või kargi nõudnud. Ja nüüd, mil Babin seda ometi tegi, tõmbus ta süda valusalt kokku, tundes samal ajal ületamatut vastikust ja eemaletõukavust Afanassi Matvejevitši, tema kahe-naise-pidamise, kogu ta liiderliku eluviisi ning isegi Fenja vastu, keda ta muidu ei vihanud.

«Ei, kargi sa minult küll ei saa,» vastas ta kergelt pead väristades.

«No emake!» hüüatas Babin, kellele Sofia Nikolajevna peaväristamine millegipärast tekitas mulje, et talle keelduti naljatades, et Sofia Nikolajevna seda öeldes isegi naeratas.

«Ei saa, kargi sa minult küll ei saa,» kordas naine, märgatavalt rohkem pead väristades.

«Kellele sa neid hoiad?» küsis Afanassi Matvejevitš, kuigi ta juba eelmiste aastate kogemustest teadis, et Sofia Nikolajevna enne Sergei saabumist oma kargi kunagi ei lõiganud ega puudutanud.

Sofia Nikolajevna ei varjanudki seda.

«Kui tuleb Sergei, saate kõik, niipalju kui teid on,» vastas ta rahulikult, samal ajal tundes, et küsimus ei seisa kärkeades ega mees, vaid nendes paljudes väikestes muredes ja rõõmudes, mis seitsaadik, kui ta mesilasi pidama hakkas, teda loodusega sidusid.

«Küllap jätkub Sergeilegi,» arvas Babin lohutavalt. «Jumal õnnistab tänavu rikkaliku meesaagiga.»

Afanassi Matvejevitš, võttes suhu jumala nime, ei saavutanud soovitud tulemusi.

«Jah, just sellepärast, et see on jumala õnnistus,» ütles Sofia Nikolajevna, «ei saa sina sellest oma sohinaise jaoks raasugi.»

Mõisnik ei olnud sääraseid raskeid ja säärase otsustavusega öeldud sõnu oma naise suust veel kordagi kuulnud.

«Sa oled tänamatu!» hüüatas ta ja pööras sellega oma hinge pahupidi nagu tasku. «Nüüd sa oled mõisaproua, aga mõtle, kes sa olid, kui ma su naiseks võtsin. Kas ma olen sulle halb olnud, või kas sul on millestki puudu?»

Sofia Nikolajevna astus nüüd kaks viimast trepiastet alla, möödus Afanassi Matvejevitšist nagu vari, läks oma tuppa, kuhu viis uks siitsamast trepikojast, seistas hetkeks pühakuju ees, tegi ristimärgi, ohkas, võttis siis ukse kõrvalt seinalt võtmekimbu ja ulatas selle üle läve Afanassi Matvejevitšile, öeldes:

«Võta need, et ka sinul, mõisnik, millestki puudu ei oleks.»

Mõisnik võttis võtmekimbu sõnalausumata vastu.

## 15

Võtnud üle läve võtmekimbu vastu, kusjuures teda oli nimetatud mõisnikuks, ei saanud Afanassi Matvejevitš säilitada oma harilikku ja loomupärast heatujulisust. Ta lõi kõhklema, tundis, et tas ärkab midagi südametunnistuse taolist, ja võib-olla oleks otsustanud teisiti, kui talle samal ajal nii selgesti poleks meelde tulnud rahutus, mida ta eelmistel päevadel oli tundnud, kahtlustades noort nurganaist ebatruuduses. Niipea kui see vastik rahutus ning kõik sellega seotud ebameeldivad järeldused talle meelde tulid, sai ta kohe oma kõhklusest võitu. Ta ruttas üles, avas sahvriukse ja valis serviti riulile asetatud kärkedest kaks kõige raskemat nurganaisele saatmiseks.

Kuigi ta sel hommikul tundis end rohkem kui hari-likult mõisnikuna, ei teinud ta seda ometi ilma süütundeta. Ta lootis, et see talle harjumatu tunne hiljem ära kaob, kuid selle asemel see aina kasvas. Ei aidanud seegi, et ta kogu mõisa töölispere ees hõbedat kõlistades Iisakule enne ta teele asumist jootraha andis. Muretu lõbusus, millega ta seda tegi, kadus niipea, kui ta üksinda jäi. Halva enesetundega ja võib-olla esimest korda oma liiderliku eluviisi pärast piineldes läks ta võtmekimpu Sofia Nikolajevnale ära viima.

Naine oli end vahepeal ümber riietanud. Ta oli selga pannud oma kõige vanema kleidi, selle, millega oma meelelahutuseks karjalaudas käis vasikaid jootmas. Kui Babin võtmed oli lauale pannud, ütles ta meest teietades:

«Mis te nendest enam siia tõite? Mina ei tõsta enam jalgagi teie aitadesse, keldritesse ega sahvritesse. Ma olen tänulik, kui te lubate mul karjanaisena teie karjaulaudas töötada.»

Babin hämmeldus. Tõsi, ta tunnetas praegugi oma süüd, kuid mitte sel määral, et säärast kohtlemist teenituks pidada. Ta ühmatas midagi, ajas silmad suureks, võttis Sofia Nikolajevna vastas istet, tahtis kõike naljaks käänata ja ütles, samuti teietades:

«Noh, Sofia Nikolajevna, mis te nüüd sedasi... vanas eas hakkate veel tujutsema. Me oleme juba mõlemad vanemad inimesed, jätke tütarlapselikud kapriisid nooremate jaoks.»

«Vanas eas tehakse mõndagi,» vastas talle naine. «Vanas eas saadakse isaks — lipakatega, vanas eas öeldakse oma elukaaslasele sõnu, mida mitukümmend aastat on südame põhjas varjatud. Lubage, härra mõisnik, et nüüd ka mina teile kõik oma südamest ära ütlen.»

«Kui seda liiga palju on, siis jätame ehk teiseks koraks,» ütles Babin, kellele perekondlikud seletamised vastumeelt olid. «Ma tahtsin vaatama minna, kuidas sõnnikuvedu edeneb.»

Sofia Nikolajevna hakkas oma vasaku käe selga paitama ja ütles kõrvale maha vaadates:

«Küllap jõuate seda pärastki.»

Naine ei rutanud südamepuistamisega. Ta paitas endiselt oma käeselga ja näis millegi üle veel järele mõtlevat. Viimaks vaatas ta Afanassi Matvejevitšile veidi kahetsevalt otsa ning lausus:

«Perekonnas kujutate teie endast eeskujulikku abikaasat, mõisas head peremeest, külas lahkett mõisnikku, aga jumala ja viimse kohtupäeva ees olete te kelm ja petis. Rohkem mul ei olegi teile ütelda.»

«Kas tõesti?» küsis Babin silmade naeratades.

Sofia Nikolajevna tõusis püsti ja läks ning sulges akna, nagu oleks suvehommiku kerge tuulehingus ja oma õitsengu eel seisva pärna tasane, pidulik ja otsekuu millestki unistav kohin nende jutuajamist häirinud.

«Jah, tõesti,» kinnitas naine oma kohale tagasi istudes. «Kogu teie elu on vale: teie petate oma lahkusega,

silmavaatega, oma tembutustega ja isegi lobaga, mida te inimestele ajate. Teie kiitlete, et olete olnud müüritööline; räägite, nagu oleksite oma miljonid võitnud kaardimänguga.»

Babin muutus rahutuks.

«Sofia Nikolajevna,» ütles ta, «teie ju teate, et see tōsi on, kuidas võite te seda lobaks nimetada?»

«Tean, tean,» vastas naine pead vangutades. «Kui te oma isaga tulli läksite, siis tegite te mõned nädalad müüritööd. Eks ole seda küll palju, et sellest kogu eluaeg rääkida! Mis puutub kaardimängusse, siis kelmina ja petisena ei ole te vähe võitnud, kuid eks te mäleta, et mängima hakkasite te alles siis, kui kodukülast juba väljas olite, kaubitsesite, linnas hoovi pidasite. Teie isa oli veel aus inimene; mis oli tema väike külapood teie hoovi kõrval. Babini hoov! Noh, see oli ju nii mitmegi asja poolest kuulus. Te ostsite üles kõik, mida talupoegade töökad käed olid sunnitud rahahädas teile müüma. Jah, härra Babin, seal te ladusite müüri — oma mõisale.»

«Ja aina petsin?» küsis Afanassi Matvejevitš.

«Aina petsite,» kinnitas Sofia Nikolajevna. «Petsite ise ja petsid teie sellid, kaalude ja lobaga. Külanaised, ükskõik kas nad astusid teie hoovi munakorviga, tulid villakotiga või lambaga vankri vahel, olid teile kõik emakesed. — Emake,» jätkas ta uuesti pead vangutama hakates, «ma tean, sul on üleval sahvris tänavuaastast kärjemett. Üleval sahvris! Näe, sellegi olite te oma ninaga välja nuusinud.»

«Kuid ma ei petnud ju teid, ma võtsin vägisi,» ütles Babin jultunult.

«Sellepärast, et mina olen teie pärisori,» vastas Sofia Nikolajevna. «Kas te, härra mõisnik, olete tähele pannud, kuidas mahajäetud teedale rohi kasvama hakkab? Mitmel aastal ei kasva seal midagi, ja esimene taim, mis neid otsekui halastusest katab, on valge ristik, tagasihoidlik, madal ja roomav, kuid omamoodi ka ilus.»

Babin ohkas. Ta juba aimas, kuhu Sofia Nikolajevna oma jutuga sihib, ning lausus tõrjuvalt:

«Jätke need sentimentaalsed võrdlused luuletajale.»

«Jätan, kohe jätan,» ei lasknud naine end segada. «Lubage, et ma teile veel ühe lause ütlen: täna hommikul sõitsite te sellest ilust oma sõnnikukoormaga üle.»

Naine lausus seda vaikse nukrusega, nagu räägiks kalli inimese surmast.

Babin tõmbus näost üleni punaseks. Ta vaikis natuke aega, tõusis siis püsti, hakkas mööda tuba edasi-tagasi käima ja küsis:

«Kas te ei arva, et mina, see kelm, ka iseennast petan?»

«Ennast te olete petnud ainult üks kord elus — siis, kui minuga abiellusite,» vastas Sofia Nikolajevna endises toonis.

«Ei,» ütles Babin, jäi naise ette seisma ja lisas järealt: «Ma petan ennast ka praegu — Sergeiga.»

Ta teadis, kuidas Sofia Nikolajevna oma õepoega armastab, ja nägi Sergeis ainsat võimalust oma naise mõjutamiseks, tema tagasikutsumiseks alandliku sõna-kuulelikkuse juurde.

«Sergeiga?» küsis naine kohkunult; tal oli tunne, nagu oleks teda tõmmatud omaaegsesse «Babini hoovi», kus aeti suurt ja väikest äri.

«Jah, teie õepojaga,» vastas Babin.

«Miks ja kuidas siis temaga?» küsis naine. «Ta õpib Tartus ju hästi.»

Babin oli rahul mõjuga, mida ta sõnad naisesse avaldasid.

«Kas teate,» ütles ta rõhuga, «see teie õepoeg on hunt, kes ei lase end kodustada. Ma tean, see poiss vihkab mind oma südames sellepärast, et olen mõisnik. Olgu; mina olen kelm ja petis, aga vaatame, kellega ta siis lepib. Meie väimees, doktor Razinevitš, on kõigiti lugupeetud, haritud ja humaanne inimene, kellest Sergei kui õilishing ja vabade vaadetega inimene endale eeskuju peaks võtma. Razinevitš ei ole petis, kuid ometi näitas Sergei esimest korda oma hundihambaid just temale kallale tungides. Ja mis eest? Sellepärast, et doktor sidus kinni mehe haavad, keda sandarmiohvitser kroonimispidustuste ajal peksis. Razinevitš on mulle sellest mitu korda rääkinud. Ta arvab, et mees oleks pimedaks jäänud, kui abi oleks viibinud. Või näete ka

teie, Sofia Nikolajevna, selles midagi halba, et teie väimees nii inimlik oli, vaese mehe oma korterisse sõidutas ja talle seal abi andis, kopikatki selle eest nõudmata.»

«Ei, see oli ilus tegu,» vastas Sofia Nikolajevna.

«Jah, aga näete — Sergeile, teie õepojale, ei meeldi sellised ilusad teod. Ta mõistab hukka heategevuse, naerab humaansust, ta on nihilist.»

Babin oli seda rääkides hoogu sattunud ja ägestunud. Ka Sofia Nikolajevna käsi, millega ta oma vana kleiti silus, oli hakanud erutusest värisema. Kuid hoolimata sellest erutusest ütles ta nüüdki rahulikult:

«Sergei oli sel ajal alles poisike, nendes aastates, kui inimene kõike südamesse võtab. Talle mõjus raskesti juba see, et m es pekseti veriseks sellepärast, et ta hümnid laulmise ajal mütsi kohe peast maha ei krahmanud. Teie teate väga hästi, milles Sergei Razinevitšit süüdistab: ta ei suutnud ega suuda tänapäevani mõista, kuidas võis doktor juba samal õhtul sandarmiohvitseridega kaarte mängida ja juua.»

«Sergei arvab, et ainult temal on õigus sandile kopikat visata,» ütles Babin peaaegu karjudes.

«Ei, mitte seda,» vastas naine. «Sergei unistuseks on maailm, kus ei oleks mõisnikke ega sante.»

«Seda enam!» hüüdis Babin. «Just selle poisi koolitamisega petangi ma ennast. Ma lootsin, et ta vane maks saades aru pähe võtab, kuid alles läinud aasta veebruaris Gogoli mälestusõhtul karjus ta maha Romanovide ja isevalitsust. Ja niisuguse inimese eest maksab Afanassi Matvejevitsš Babin kooliraha! Äh, mu kallid, kas pole see endapetmine — koolitada tulevasi tsaaritõllale pommiviskajaid... Noh, võtke see vasikatejootmise kleit seljast ja olge edasi mõisaproua.»

Sofia Nikolajevna vaatas maha ja raputas ainult pead. Hetke vaikinud, läks Afanassi Matvejevitsš ukse juurde ja ütles sealt:

«Teie tuvike levitab Tartus kardetavaid üleskutseid. Teie ei tea veel kõike, millega see noormees tegemist teeb.»

«Ma tean ainult ühte: Sergei tahab head,» vastas naine.

«Võtke võtmed ja visake oma rumalad karjatüdrukud mõtted peast välja,» ütles Babin ukse käsirauda lõgistas.

Sofia Nikolajevna raputas endiselt pead.

Naise alistumatust nähes hüüdis Babin endavalitsemist kaotades:

«Sergei loeb «Iskrat», ta on sotsialist. Sotsialist! Noh, Sofia Nikolajevna, mis te sellest arvate?»

Naine tõusis püsti ja läks laua juurde, millele Afanassi Matvejevitš oli visanud võtmekimbu.

«Mis mina sellest arvan?» küsis ta oma vaikselt moel ja vastas ise: «Mina arvan, et Sergei noor süda aimab, kuspool on tõde.»

See ei olnud vastus, mida Babin oli oodanud, nähes teda äsja lauale lähenevat. Ning ta jäi naisele, keda ta täna sugugi ei tundnud, imestunult ja küsivalt otsa vaatama.

«Võtke oma võtmed,» lausus Sofia Nikolajevna mehe küsivat pilku märgates.

## 16

Pikk südasuvine päev oli lõpule jõudmas, kui Jüri Kulina mõisa ees maanteel seisatas, et oma pilku tulnud teed tagasi läkitada. Vaadata ei olnud palju. Tolmune ja valge tee kadus peatselt metsa vahele ning seesama mets — hambulise harjaga kuusik — varjas vaataja pilgu eest nii Võhunõmme kui Ridaküla. Jüri jäi vaatama veerevat päikesetera, mis praegu just Ridaküla kohal leegitses. Veel oli sellest päevast järelejäänud tund või pool. Ja Jüri mõtted rändasid seekord just nagu head ööd soovides Anu juurde. Seda tehes oli ta süda ühtaegu nii rõõmus kui nukker: täna oli teisipäev, aga alles pühapäeval pidid nad kirikuaias kokku saama. Siis astus ta kiiresti maanteelt alla, otsekui oleks eelseisev kokkusaamine talle meenutanud, et praegu on vaja rutata.

Kulina kahekordne puust härrastemaja jäi õuel kasvavate puude varju. Õu oli nelinurkne ja seda piiras igast küljest kõrge elavtara. Väljapoole elavtara jäid

mitmesugused majapidamishooned ja töölistmajad, kuna ehituste ja elavtara vahelt käis tee, mis viis jõe äärde veskisse. Kui Jüri maanteelt ära pöördus, sattus ta just sellele veskiteele, mida ta teadis mõisa otsas kaarjaks sissesõiduteeks hargnevat.

Tee hargnemise kohal, pika ja madala töölistmaja seina ääres pingil istus naise ja mehi. Liivasel õuel, kus kasvavad ainult üksikuid kummeleid, mängisid lapsed. Öhtu oli väga soe. Töölistmaja ukсед ja aknad seisid pärani lahti. Seetõttu kostis kõik, mis tubades tehti, selgesti õue. Et aga õu oli ühtlasi ka teeks, siis võis teekäija sellisel vaikselt suveõhtul kuulda isegi kella tiksumist, kõnelemata padade ja pliidirõngaste kolinast, saapatalutaja haamrilöökidest või muudest helidest, milliseid ta samasugustena oli harjunud kuulma omagi kodukolde juures.

Kui Jüri Kulina töölistmaja eest läbi läks ja lahtistest akendest kõiki neid koduseid häält kuulis, tundis ta erilise selgusega, et temal endal nüüd see kodukolle puudub. Ta möödus inimestest, kes istusid maja ees pingil, soovis neile jõudu ja pöördus härrastemaja poole. Seal oli kõik vaikne. Kuid mõned sammud astunud, hõigati talle järele. Jüri pööras end ringi.

«Lähed Babinit otsima või?» kordas oma küsimust üks meestest, kes istus maja ees pingil.

«Jah, see nõu oli mul küll,» vastas Jüri.

«Ära parem minegi,» keelas nüüd mees. «Babin läks alles tundi veerand või pool tagasi välja, keeras siit alla jõe poole. Eks ta ehk veskisse või karjalauta läinud.»

«Ei ta nii hilja enam veskisse läinud,» arvas mehe kõrval istuv keskealine naine. «Kui niisama ringi ei uita, siis pole mujal kui karjalaudas.»

«Mis siis viga, kui ta ikka kodumail on,» ütles kergendustundega Jüri, kes oli hakanud juba kartma, et Babin on Rakverre või ehk koguni kaugemalegi — Peterburi — sõitnud. «Asi see teda oodata või karjalaudast otsimagi on minna.»

Talle pakuti istet.

«Ei tea, kas teda just otsima maksab minna,» kahtles naine. «Tal on seal omad asjad.»

«Või see võõras inimene teabki teda sealt otsida,» tähendas mees ja vaatas kulmu kortsutades naisele, kes oma viimaste sõnade juures oli naerma hakanud.

Jüri istus pingile naise ja kolme-neljateistaastase poisikese vahele.

«Ega ma siin väga võõras ei olegi,» ütles ta sealjuures. «Kulina jõeäärne on mulle kohe hästi tuttav.»

«Siis ei olegi kaugelt inimesi?» küsis mees.

Jüri ei jõudnud veel vastata, kui poisike ta kõrval kogu näost naeratama lõi ning ütles:

«Mis kaugelt ta siis on — siitsamast Võhunõmmelt.»

«Nime ka tead?» pöördus Jüri poisikese poole.

«Tean küll — sa oled Jüri,» vastas nooruk.

«Vahi poissi!» imestas naine. «Või tema tunneb ka siitkandi inimesi.»

«Meie tulime Kulinale alles jüripäeva ajal,» tähendas mees selgitavalt.

«Jaa-jah,» ütles Jüri. «No ja kuidas see uus härra siis on?»

Abikaasad vaatasid teineteisele küsivalt otsa.

«Mis sa nii järsku tead otsustada,» ütles viimaks mees õlgu kehitades. «Ühed kiidavad, teised põhjavad, et küll saab. Minul pole temaga veel suurt tegemist olnud.»

«Mina ei tea muust, aga oma prouale ta on küll halb,» lausus naine. «Oleks ta minu mees, küll ma niisugust veel õpetaksin. Ei mina tema tujusid hakkaks kannatama.»

«Babiniga saab mõnikord nalja,» arvas poiss.

«Vait sina, ninatark,» sähvas talle naine.

Poisike vaikiski, kuid hakkas naerma, Jürile otsa vaadates.

«Tujukas — jah, seda räägitakse,» ütles nüüd Jüri. «Mina tulin tööd saama; ei tea, missugune see härra tuju täna peaks olema?»

Läbi lahtise akna Jüri selja taga oli kogu aeg kuulda tule praksumist pliidi all. Nüüd kostis samast lahtisest aknast kõhatust. Jüri vaatas üle õla tagasi ja nägi suure habemega vanameest aknast välja kummarduvat. See oli öövaht Jaan. Vanamees kõhatas veel kord ja ütles siis naeratusega hääles:

«Oi poju, paremat päeva poleks sa võinud omale isegi unes soovida: härra sai mõni päev tagasi noore prouaga isaks. Niisuguse suure rõõmu osaliseks ei saa Babinigitaoline mees iga päev. Näe, oli teine juba varahommikul jalul, saatis lisaku Rakveresse noorele prouale meelehead viima.»

Nüüd puhkes pingil istuv mees naerma.

«Noh, mis sul korraga hakkas?» küsis naine.

«Ma mõtlen ikka seda hommikust asja, kuidas Babin lisakule jootraha andis,» vastas mees. «Härra ikka mis härra, taskud hõbedat täis; kõlistab seda kõikide kuuldes hulk aega ja tõmbab siis viimaks rusikasse pigistatud käe taskust välja — iga sõrmenüki vahel hõberaha. Inimesed ümberringi karjas ja iga mees mõtleb, et no küll nüüd aga annab, kohe terve peotäie. Küsid pärast lisaku käest, et kui palju seda siis ka oli? — kaheksakümmend kopikat! Polnudki rohkem kui need neli kahekümnekopikalist, mis nükkide vahelt välja vahtisid.»

«Jah,» naeratas öövaht Jaan. «See on nagu vana-pagana seaniitmine — palju kära, vähe villa.»

«Ei, selles asjas mina Babinit küll ei süüdistata,» arvas naine omalt poolt. «Annad sa niipalju kui tahad, inimesed ei ole ikka rahul, ikka nad nurisevad. Kaheksakümmend kopikat! Kas seda veel vähe on kõrtsis mahalakumiseks.»

«Nojaa, kas vähe või palju, ega ma sellest ei räägi,» ütles mees. «Anna minupärast kas või kümme kopikat, aga ära tee sealjuures igasugust trianglit. Annaks ikka nagu peoga, aga pihk on tühi.»

Kõik jäid vait. Oli kuulda, kuidas kusagil toas kraabititi lusikaga panni, kuidas teisel tõreldi kassiga, ja Jürile tuli meelde, et ema jäi Miinaga koju nutma.

«Tulid sa nüüd otsekohe Võhunõmmelt?» küsis mees teist juttu tehes.

«Jah, ikka,» vastas Jüri.

«Kuspool sa seda Taubet orjasid?» jätkas mees oma pärimist. «Põllul või lubjavabrikus? Taube on ju oma lubjavabrikuga maailmatu kuulus; näe, mõni aasta tagasi ehitati suur Aseri vabrik Taube lubjaga üles.»

«Mina olin seal põllutöeline,» vastas Jüri napisõnaliselt.

«Ja tahad siis nüüd Kulinal tööd saada?» päris mees edasi. «Läksid sa paruniga riidu või? Täna räägiti siin, et mehed olla Taubet tugevasti pigistanud. Ei tea, kui palju selles tõtt on?»

Jüri kehtas õlgu. Ta pidi midagi vastama, kuid nüüd hakkas ta selja taga toas vana seinakell lööma, võttes selleks pika kähinaga hoogu. Kell lõi kümme.

«Ei tea minagi, kui kõvaks seda pigistamist võib nime-tada,» vastas Jüri, kui kell oma löömise oli lõpetanud. Igal õhtul Aadumäel tõmbas ema nüüd kellanuiad üles. Küllap tegi ta seda seal tänagi. Kuid see ei olnud enam Jüri kodu.

Aga nüüd müksas poisike talle külge ja lausus tasa-hääli:

«Babin tuleb!»

Jüri tõusis pingilt ja astus mõisnikule vastu.

«Tere õhtust, härra Babin,» ütles ta. «Ei tea, kas tohib nii hilisel ajal enam tülitada?»

Härra jäi seisma.

## 17

Kohe pärast hommikust sõnavahetust Sofia Nikolajevnaga läks Babin põllule ja sõitis sealt hiljem otsemaid edasi karjamõisa, mille ta mõne aasta eest tütrele oli kinkinud. Ei tütar ega väimees olnud sel aastal veel maale sõitnud ja Afanassi Matvejevitš veetis ülejäänud päeva Maiusel, jäädes sinna õhtuni. Ta toimis nõnda osalt selleks, et väimehe majapidamisega lähemalt tutvuda, kuid veelgi rohkem põhjusel, et pärast tema elus nii ebatavalist perekonnatüli kodust eemal olla. Kui ta hiljapeale koju jõudis, oli Kulinal parajasti lõpsiaeg. Kogu tee Maiuselt Kulinale uskus Babin kindlasti, et Sofia Nikolajevna on päeva kestel oma meelt muutnud. Kõik see, mida ta hommikul naisele Sergeist oli rääkinud, pidi Babini arvates sundima Sofiat hiljem järele mõtlema ning nõnda mõjuma, et see ei saanudki teisiti olla. Ja sellepärast ei osanud ega tahtnud ta oma kujutluses näha naist teistsugusena, kui ta teda alati oli harjunud nägema — majapidamise-muresid ja võtmekimpu kandva varjuna. Kuid koju jõudes selgus, et proua, nagu

köögitüdruk ütles, oli läinud karjalauta. Toonis, millega tüdruk seekord sõna proua hääldas, tundus Babinile olevat midagi alandavat, ning ta läks kohe naist karjalaudast otsima. Tema kartus, mis järsku pärast köögitüdruku vastust oli tekkinud, pidas paika: Sofia Nikolajevna ei olnud oma hommikusest otsusest loobunud. Ta lüpsis, istudes väikesel järil, peas valge rätt, nagu surutud ühe poolega vastu lehma külge, ega pööranud vähe- matki tähelepanu mehele, kes ta kõrvale pahandatult ja nõutult seisma jäi.

Babin ei lausunud sõnagi ja tuli karjalaudast varsti segaste tunnetega ära. Mõni minut hiljem kõnetas teda Jüri ning imestas, et Babin sugugi õnneliku inimese plaani välja ei andnud. Öövaht Jaan oli kas eksinud või talle hambasse puhunud, nimetades seda päeva heaks, paremaks kui oleks võidud uneski soovida. Tema ees seisis lüheldane mees, ümmargune nii kehast kui näost. Kuid see tembutaja ümar nägu kajastas täna tuska, hämmeldust ja väsimustki. Lihava mõisniku juures oli terav ainult habe; see oli juba hall ja puudutas oma teravikuga mehe rinda.

Babin tõmbas habeme paar korda läbi peo, siis ütles kergelt hingeldades, tusaselt:

«Noh, räägi, mis sul oli.»

«Kas härral on tööd anda?» küsis Jüri.

Babin vaatas üllatunult seda pikka ja tugevat noormeest enda ees, kes nii hilisel tunnil oli tulnud tööd tahtma.

«Kas suitsetada oskad?» küsis ta paberrossikarpi avades.

«Ei ole veel õppinud,» ütles Jüri.

«Viina jood?»

«Ei joo.»

«Kaarte mängid?» päris Babin, iga küsimusega oma nõrdimusest ikka rohkem toibudes.

«Väga vähe.»

Babin vaikis, tõmbas suitsu peale tuld ja küsis:

«Mis asja sa siis oskad?»

«Künda oskan.»

«Veel?» küsis Babin, muutudes kord-korralt aina heatumisemaks.

«Niita oskan.»

«Veel?»

«Sepatööd pisut kah.»

«Kus sa mul seda kõike õppisid?» küsis Babin, heitis pilgu Jüri suurtele tugevatele kätele ja tundis, et on oma tavalise lõbususe juurde tagasi jõudnud.

«Võhunõmmel, Taube juures,» vastas Jüri, kartes juba ette järgmist küsimust.

Aga Babinil ei olnud küsimusega kiiret.

«Aa!» venitas ta ainult, ning samal ajal löid ta silmad naeratama, nagu oleks Taube nime juures miski asi teda lõbustanud. Selle lõbusa pilguga mõõtis ta nüüd noormeest enda ees pealaest kuni jalataldadeni ja näis millegi üle aru pidavat.

«Tunnistust mul Taube käest ei ole,» ütles Jüri ja jäi põnevusega ootama, mis Babin selle peale kostab, kas head või halba. Paistis, et midagi head ei tule, sest Babin tõmbus kohe näost tusaseks. Ja kui ta seni oli ainult kergelt ähkinud, hakkas ta nüüd äkkvihast lausa hingeldama.

«Tunnistust! Tunnistust!» kordas ta karjudes. «Kas ma olen seda sinu käest küsinud? Mul ei ole selle sakslase tunnistust tarvis.»

See tekitas maja ees istujate keskel elevust; seal hakati naerdes midagi arutama.

«Ja ega ta ei annakski mulle seda,» ütles Jüri, kes rahuldustundega nägi, et Babini viha läks mööda niisama järsku kui oli tekkinudki. Ta silmad löid jälle lõbusalt naeratama ning ta ütles heasüdamliku ähkimisega:

«Selle sakslase tunnistust ei ole mul tarvis, aga ega ma sind niisama tööle ka ei tohi võtta — peab olema peremehe luba.»

«Peremehe luba!» imestas Jüri. «Härra Babin teeb vist nalja.»

«Vähe sa tead veel Kulina asjadest,» vastas talle Babin ja hüüdis töölistmaja õuele, kus istus ja seisis nüüd juba hoopis rohkem inimesi kui ennist.

«Kus on Iisak?»

«Iisak!» kordas õuel jõuk nagu kaja.

«Iisak magab,» hüüdis siis keegi jõugust.

«Ärata üles ja kutsu välja,» käskis Babin.

Jüri ei teadnud, mida asjast arvata. Ta oleks hea meelega küsinud, kas see on ikka tõsi, mis rahvas räägib, et Iisak võitis kaardimänguga Kulina endale, kuid mõisal lasuvast suurest võlast kuuldes ei julgenud võitu vastu võtta. Et ta aga Babiniga esimest korda niimoodi juttu ajas, ei hakanud ta seda asja nii kaugelt pärima.

Päike oli looja läinud ja pargi puude alla, kus tukkusid pikad koerputked oma valgete õiekorvidega, hiilis juba poolhämärus. Aga Kulina madala ning pika töölistimaja õuel, mis oli peaaegu niisama valge kui päeval, oli palju naeru, sagimist ning jooksu, enne kui Hull Iisak oma rängast unest ärkas ja välja tuli.

Ta oli Jüri-pikkune mees, kuid vanem ja tublisti kogukam. Pintsak õlgadel, juuksed magamisest sassis ning tukad üle silmade, astus ta trepist alla ja lähenes Babinile ning Jürile suurte paljaste jalgade patsatades pakusus tolmus.

«Vaata, Iisak, mees tuli väravast sisse ja tahab tööd saada — kas lubad teda tööle võtta või ei luba?» pöördus Babin Iisaku poole.

«Üks kuradi jamps!» pomises Iisak pahuralt endale nina alla.

«No otsusta, otsusta, peremees,» sundis Babin. «Inimene ootab.»

«Südaöösel tullakse tööd otsima, mis asi see on!» pahandas Iisak edasi. Ta põrnitses natuke aega Jürit altkulmu, lükkas siis tukad silmadelt ja küsis väljakutsuvalt:

«Mis pagana hulgus sa oled?»

«Sa näikse ju päris püstijalu magavat,» vastas talle Jüri, kellele kogu see asi ikka rohkem tsirkusena hakkas tunduma. «Tee ikka silmaluugid lahti ja vaata enne järele, kellega sul tegemist on.»

Iisak hakkas naerma.

«Kae kuradit!» hüüdis ta Jürit ära tundes. «Mis häda sind veel nii hilja taga ajab?»

«Vaata, noormees,» ütles Babin nüüd Jürile, «kui selle mehemüraka vägikaikaga üles tõmbad — saad Kulinal tööd, jääd talle alla — pole midagi parata.»

«Hakkame siis kohe pihta,» kiirustas Jüri. «Muidu

tuleb öö tõesti kätte ja mul on veel tükk maad koju minna.»

Iisak võttis pintsaku õlgadelt ning tõmbas selle korralikult selga.

«Lähme minu tuppa,» ütles ta.

«Tooge kaigas!» hüüdis keegi.

«Toobripuu,» naljatas teine.

Mitmed puhkesid naerma.

«Misjaoks ta sinna tuppa kippugu,» hakkas äkki öövaht Jaan üsna Jüri kõrval torisema. «Mis nüüd õues viga on, suvine aeg — istugu rohu peale maha ja tõmmaku hommikuni välja.»

«Kas toas või õues, see on üsna üksstapuha,» arvas mees, kellega Jüri ennist pingil istudes juttu oli ajanud. «Iisakule ei pane keegi vastu.»

«Toh-oh!» hüüdis poisike vanamehe selja tagant.

«Nõua aga, et ta oma vägevust siinsamas õues näitaks,» soovitas öövaht ja tuli Jürile veelgi lähemale.

«Minu arvates on see ka üsna ükspuha,» vastas Jüri ja astus Iisaku järel tuppa. Tuba tuli poisse, tüdrukuid ja mehi täis. Kes tuppa ei mahtunud, jäid seisma lahtise akna taha. Akna taha jäi seisma ka Babin.

Viimaks võtsid mehed põrandal istet. Tuba oli kaunis hämar. Ahju ääres Iisaku selja taga seisis tüdrukud ja kihistasid isekeskis naerda.

«Kui Iisaku üles tõmbad, võid Kulinale sepapoisiks tulla,» lubas Babin.

«Kas katsume siis?» ütles Jüri Iisakule.

«Mis sa meie Iisakuga ikka katkud!» arvas üks mees-test.

«Meie Iisakul ei ole vastast,» kilkasid Iisaku selja taga tüdrukud ja muudkui kihistasid naerda.

«Pagan need piigad seal kihistagu,» kirus laia habemega öövaht, kes seisis Babini kõrval lahtise akna taga. Ka Babin naeris, nähes mehi pihtadest kumeraks tõmbuvat.

«Iisak!» ergutasid tüdrukud oma kaitsealust ahju ääres.

Jüril ei olnud siin ergutajaid. Isegi poisike, seesama kolme-neljateistaastane, kes ta kohe oli ära tundnud ja kogu olemusega talle võitu soovis, jäi Jürile praegu oma ergutava silmapaariga selja taha.

«Iisak!» hüüdis juba mõni meeski, nähes, et kaikavedu seekord kujuneb tasavägiseks.

Jüri oli paljudega vägikaigast vedanud, kuid mitte kellelegi veel alla vandunud. Ta hakkas kergelt peale, ei lootnudki Iisakus nii tugevat vastast leida. Ja tüdrukud Iisaku selja taga ahju ääres muudkui kihistasid. «Kui Iisaku üles tõmbad, võid Kulinale sepapoisiks tulla,» tuli talle Babini lubadus meelde. Aga see ei rõõmustanud ega ergutanud teda praegu; korraga tundusid need head sõnad Jürile niisama alandavatena kui tüdrukute häbitu naerukihin. Muidu hea mees, tunnistusest ei hoolinud, mõtles ta, aga näe, mis laseb teha — tant-sitab nagu karu. Ta oli juba kahevahel: kas jätta see mäng ühes lootustega Kulinale tööd saada? Aga ema, kes nuttis, et ta kaugele läheb? Ja Miina, kellele ometi ükskord peab arsti tooma? Häbi ka ei ole väike, kui ta Iisakul heast-paremast laseb end üles tõmmata. Ega Anulgi oleks hea seda kuulda. Samal ajal tundis ta, kuidas Iisak kogu väest rebib.

«Iisak! Iisak!» kostis meeste ja naiste hüüdeid.

Babin naeris.

Keegi toksis kepiotsaga vastu veelauda, keegi Jüri selja taga rahva seas ohkas. Küllap oli esimene neist öövaht Jaan, teine Jürile kaasatundev poisike.

Jüri lõi pea selga ja sulges silmad.

«Sa tuled!» ütles ta siis Iisakule.

Kõik jäid kuulatama. Kuulatasid inimesed, kuulatas valge öö ja teispool veskiteed pargialune hämarus, kus õitsesid koerputked. Äkki kostis selles suveöö vaikuses vihane karjatus.

«Kurat, hõlmad kärisevad!» hüüdis Kulina rammumees.

«Kas hõlmadega või ilma hõlmadeta,» ütles Jüri. «Aga sa tuled!»

Juba kärisesid Hullu Iisaku hõlmad kõigile kuuldavalt ja mees ise kisendas kurjalt, tõrjudes tüdrukuid, kes ta selja taga seisid:

«Minge ometi ära! Kuulete, ärge seiske mu hõlmadel, kur-r-a-did!»

Nüüd pudenesid tüdrukud ahju äärest laiali ja Iisak ise tõusis ühes oma rebenenud hõlmadega õhku.

Babin naeris, nägu ja kõht naerust ümmargusemad kui muidu.

«Võid homme hommikul tööle tulla,» ütles ta, kui Jüri toast välja astus. Jüri pomises midagi vastuseks ja eemaldus peatumata, käisega otsaesist pühkides.

«Kuivatab higipisaraid!» kostis poisikese hääl vaikus, mis Jüri järsust äraminekust oli tekkinud.

Aga Jüri läks koju ega tundnudki loodetud rõõmu sellest, et oli jälle tööd leidnud. Astudes raskel sammul oma metsavahelist koduteed, ümises ta endamisi rahvalaulu, mis paisus valjuhäälseks ning ähvardavaks sõnade juures:

«Küll mina teaksin, mis mina teeksin:  
paneksin härrad härgadeksi,  
prouad peale pulkadeksi ...»

## 18

Ei olnud Ridakülas veel raugenud jutt sellest, et Jüri on Anu ära rautanud, kui inimesed juba nägid Jürit Kulina sepikojas töötamas. Sellest sai keelepeks uue varjundi ja uued rattad alla. Ja kartes, et see Ridakülast jõuab peatselt alevisse ning sealt praosti ette, läks Anu isa veel enne pühapäeva kirikumõisa. Ta oli õnnelik, et enne keelepeksu Hoffmanni juurde jõudis.

Sel päeval oli vöormündril õpetajaga pikem jutuajamine. See oli reedel, aga pühapäeval läks Jüri kirikuaeda, et seal Anu kohata, nagu nad Punamäel nädala sees olid kokku leppinud. Anu ei tulnud kirikuaeda, teda ei olnud ka kirikupoes ega alevi vahel, ja kui jumalateenistus viimaks peale hakkas, astus Jüri kirikusse, südames lootusekübe, et sealt Anugi eest leiab.

Kesksuvine kirik oli soe. Päikesepaiste tungis külakendest sisse, langes säravate vihkudena põigiti alla üle maaharijate kukalde, lagipeade ja tööst kumeraks paindunud pihtade. Kirikuliste ilme muutus seda süüdlaslikumaks, mida kangem uni neile kallale tikkus — siin ei olnud sääski ja harva oli kuulda lendamas mõnda kärbestki. Kiilaspeaga vana mees tagumistes pinkides, kelle kõrval Jüri istus, võitles pealetikkuga unega meeleheitlikult, iga hetk suigatades ja virgudes. Kuid ka pin-

kidel Jüri ees vajusid meeste näod siin-seal uurakile, kuna kuklad endid vähehaaval ikka rohkem püsti ajasid.

Aga vastavalt sellele kõrgendas pastorgi oma häält. Ta seisis nüüd kantslis ja ütles jutlust. Nagu sagedasti varem, süüdistas ta nüüdki kogudust tuimuses, mida see usuelu vastu ilmutab. Uskmatus võtab maad. On inimesi, kes enam mitmel aastal lauakirikus ei ole käinud, kellele usuõpetus ja jumalaarm on ainult mõnitamiseks. Mis need inimesed endist mõtlevad — kas on nad enam ristiinimesed? Ei, nad ei ole ristiinimesed, nad on paganad. Aga paganate käsi käib halvasti igal pool, kus nad oma käe — oma rusika — ristiinimeste, ristiusu ja selle õpetuse vastu tõstavad. Jumal tänatud, nad on nüüd oma karistuse saanud Hiinamaal, kus nad kolme aasta eest mässi tõstsid, tapsid ära palju ristiinimesi ja nende seas ka ühe saksa härra, keda Saksa riik Pekingi linna oma saadikuks oli saatnud. See oli üks hirmus vandeselts, aga kus on nüüd need paganarahva suurelised bokserid, kes ei sallinud ristiusu valgust oma maal?

«Kus on nad?» kajas praosti raugalik hääl kiriku lõõvide all parastavana ja karmina. «Aga mina ütlen, et neid on tabanud jumala karistus, ja neid ei ole teips mitte enam,» jätkas ta kahjurõõmsalt. «Ja see olgu hoiatuseks paganatele ka mujal, sest Jehoova viha on suur ning ta ei jäta mitte karistamata neid, kes paganate kombel julgevad tõsta oma kätt jumalast seatud isandate vastu siin maa peal. Jehoova viha on suur, ja hirmus on patu palk. Mõtelge selle peale kõik, ja mõtelgu selle peale ka Jüri Hein, kes on juba maast-madalast üks üleannetu inimene olnud. Tema teod kaebavad suure häälega tema peale. Kui ma mõtlen sellele inimesele, kes on end kuradi meeleva anda andnud, siis kuulen ma juba vangi jalaraudade kõlminat ja näen põrguhauda, mis teda igaveses elus ootab. Selle hirmsa inimese pärast, selle Jüri pärast, kes oma jumalast ja hingekarjast on koledaid sõnu rääkinud, ei saa rahu ühegi ausa kristlase süda. Ta on nagu kurat, kelle mõtted ainult kurjade tegude juures viibivad. Eks olnud see tema, kes Võhunõmmel oma härrale vastu hakkas, kes ilusal heinatöö hommikul ise tõrkus ja mõisas need teisedki üles ässitas. Ja sellesama hirmsa inimese pärast, selle-

sama Jüri pärast peab iga ausa ema ja isa süda sees värisema, kui nad hommikul oma tütre kodust välja saavad, sest kui kergesti ei või jälle juhtuda, et see hirmus inimene nende lapse kallal vägivalda tarvitab, tema neitsilikku au riisudes.»

Praost oli koguduse keelepeksukired äratanud ja tukujatelt une peletanud. Unised näod ajasid endid üles. Pöörduti uudishimulikult vaatama, kuidas tunneb end see, keda kirikukantslist vägistajaks märgiti. Aga Jüri, kes kogu aeg rahulikult oli istunud, tõmbus ainult viimaste sõnade juures näost tumepunaseks, ümahtades enda ette midagi põlastavat. Ta ei rutanud kirikust lahkuma ega kantslisse praosti kallale tormama, nagu paljud arvasid, vaid läks välja alles siis, kui jutlus lõppes ja kogudus palveks põlvitades kiriku kivipõrandale vajus.

## 19

Kirikumõisa köögist oli tunginud meeldivat praelõhna isegi kantseleisse, kuhu praost pärast jumalateenistust tavalise rahuloluga astus. Ta kujutus hakkas kohe tegelema lõunasöögi mõnusustega, kuid ei jõudnud ta veel oma ametikuube seljast maha ajada, kui uks lahti lükati ja Jüri sisse tuli. Ta lähenes ainult paari sammu võrra toa keskel asuva laua poole ning jäi siis sõnalausumata seisma, näol süüdistav ilme.

«Mis sa tahad?» küsis praost, kuuldes oma häält erutusest värisevat.

«Ma olin kirikus,» vastas Jüri.

«Täna sa olid, aga muidu on sind kirikus harva näha,» lausus Hoffmann etteheitvalt.

«Ma kuulsin, mis teie minust rääkisite,» ütles Jüri häält kõrgendades.

«Jah, ja tulid sa nüüd oma hingekarjasele teatama, et tahad meelt parandada?» küsis Hoffmann.

«Ma tulin küsima, mis asja praostihärra minust tahab — mis kurja mina talle olen teinud?»

«Kuidas?» venitas Hoffmann imestunult.

«Praostihärral ei kõlbaks uskuda iga lori, mida külas naised suust välja ajavad,» ütles Jüri.

«Mees, sa oled mässaja,» hüüdis praost.

«Ärge tahtkegi mind selle sõnaga hirmutada,» vastas Jüri. «Parun Taube kepi ma murdsin katki ja teen seda ka edaspidi igal kellaajal, kui ta seda minu nina alla välgutama tuleb. Jah, seda ma tegin ja seda ma teen veel, nutke teie kantslist niipalju kui tahate, või sülitage minupärast kas või tõrva. Mis tõsi, see tõsi, aga vägi-valda ma tütarlapse kallal tarvitanud ei ole.»

«Tunnista üles!» tuli vihast värisev Hoffmann Jürile niivõrd lähedale, et Jüri tundis ta hingeõhku oma näol ja taganes piinlikkusest. «Jumala ja minu ees tunnista oma hirmus tegu üles.»

«Hirmus tegu on see, et te mind kantslist koguduse ees laimate,» lausus Jüri.

Hoffmann läks laua äärde, lõi seal kinni mingi paksu raamatu ja laskis kuuldavale ähvarduse:

«Kui sa ei tunnista siin, küll sa siis tunnistad mujal. Küll jätkub sinugi jaoks raudu.»

Jüri hakkas naerma.

«Külanaiste lori pärast ei pane mind veel keegi raudu,» ütles ta pead selga lüües.

«Sina nurjatul!» karjus praost. «Seda on see vaene tütarlaps ise tunnistanud.»

«Seda sa, vana ronk, nüüd küll valetad!» hüüdis Jüri sammu-paari võrra Hoffmannile lähenedes. «Nimeta mulle inimene, kellele ta seda on tunnistanud.»

Samal hetkel astus sisse vöörmünder Aabram, kes tuli ära tooma laululehtede müügist saadud vaskkopikaid. Ta oli natuke aega juba ukse taga kuulatanud ja oleks ehk veelgi kuulatanud, kui jutuajamine Jüri ja Hoffmanni vahel poleks just sellist pööret võtnud.

«Kuidas sa, krants, julged sedamoodi praostihärraga rääkida,» hakkas ta kohe sisse astudes Jürit hurjutama. «Kas sul ei ole häbi vanainimese silmle karata. Küsi minu käest, kui sul midagi küsida on.»

«Jah, ma küsin,» ütles Jüri. «Kes on see inimene, kellele Anu tunnistas, et mina olen ta kallal vägi-valda tarvitanud?»

«Seda inimest näed sa siinsamas,» vastas vöörmünder, käes kardkarp kiriku vaskkopikatega ja müümata jäänud laululehtedega.

«Vale!» hüüdis Jüri. «Seda ma tean kohe kindlasti, et Anu minu peale ei ole valetanud.»

Aga niisugune vastus oli vöormündri ausale nimele suureks teotuseks, ta solvus koledasti ja küsis vihaselt:

«Ah sina tahad siis ütelda, et ta Punamäel sinuga ise pöösastesse tuli — minu tütar, minu Anu? Kus on su aru? Kelleks sa ennast öige pead? Kus mul prints väljas!»

Praost oli vahepeal jõudnud oma talaari seljast maha ajada ja viskas selle ärritatult toolikorjule, mida ta muidu oma suure korralikkuse juures ealgi ei teinud.

«Hobusevaras ja kõrilõikaja tuleb sinust, kui sa oma meelt ei paranda,» jätkas vöormünder. «Ja millal sa seda enam parandad, iga päevaga lähed aina hullemaks ja hullemaks. Täna murdsid mõisahärra kepi katki, aga homme võib-olla kipud juba ta elu kallale. Ei minu ega kellegi teise ausa vanema laps taha sinusugust mitte nähagi.» Oma hurjutamise lõpetanud, pani vöormünder kardkarbi kiriku vaskkopikatega kolinal lauale. Jüri seisis juba kantselei künnisel. Ta ütles sealt:

«Anu lubas täna kirikusse tulla, aga teda ei olnud seal... Teadagi, sina ei lubanud tal tulla.»

Nende sõnadega astus ta välja.

«See inimene on ju püsti kurat!» lausus praost, kui Jüri arvatavasti juba kojastki väljas oli.

Vöormünder vaikis pisut, vaadates enda ette põrandale, kus hoolimata kirikumõisa ümbritsevatest vahteratest mõned hõberubla-suurused päikeselaigud mängisid.

«Jah,» ohkas ta viimaks. «Ei oleks mina võinud ka hingestki arvata, et see kurjategija veel praostihärra silmile tuleb.»

«Mis me temaga siis teeme?» küsis Hoffmann nõutult. «Kas sinu tütar Anu ei ole nõus kohtu ees sedasama tunnistama, mis ta sinule tunnistas?»

«Ei, kohtu ees ei taha ta seda tunnistada,» vastas vöormünder. «Aga mul oleks praostihärrale nõu anda.»

«Noh?» küsis Hoffmann.

Nüüd läks vöormünder kikivarbail üle toa ja avas järsu liigutusega ukse, et heita pilk üle künnise. Sealt tagasi tulles ütles ta häält tasandades:

«Valla täiskogul on õigus kõlvatut inimest valla piiridest välja saata. Kui praostihärra seda ise ka nõuaks ja parun Taube omalt poolt peale käiks, siis võiks selle nurjatu Siberi tühja saata.»

Nii ta ütles, vaatas põrandal hõbemüntidena mänglevaid päikeselaike ja mõtles endamisi: rääkigu siis veel, et Rikas Abram magasiada tühjaks varastas. Kuid mis tegi sel ajal praost? Ta seisis seljaga vöörmündri poole ja vaatas aknast välja suurele maanteele, mis siit-samast kirikumõisa akende alt läbi läks. Oli kirikuliste kojumineku aeg. Läks eidekesi, läks mehi, läks üksikult ja troppides, kuid praost nägi peamiselt neid, kes sõitsid mööda vankripõrinal, ohjad pingul ja hobused ees nagu ahjud. Imet küll, ta pidas ju ennast ka heaks põllumeheks. Ja kui ta oma silma küllalt oli rõõmustanud sellest vaatepildist, mis algas hirnuvate ning kraaplevate täkkudega lasipuude juures ja lõppes läbi päikesepaiste ning tolmupilvede kihutavate vankritega alevi vahel, pööras ta end jälle toa sisemuse poole ja lausus kannatlikult ootavale vöörmünderile pead noogutades:

«Jah, Abram, ma arvan, et see ei ole paha nõu.»

20

Kohe kirikumõisa plangu taga puutus Jüri kokku Juljus Kulesaarega, kes vahepeal oli jõudnud poeski ära käia ja nüüd ütles end koju tüüriivat. Jüri õhetas näost, oli tusane ja sõnakehv ega rutanudki midagi lausuma. Tema pärast oleksid nad täna võinud ei tea kui kaua vaikides teineteise kõrval käia, aga Juljusele oli niisugune minek inetu ja kole. Sellepärast ütles ta kohe, kui oli Jüriga teisele poole teed karanud, kus maanteelt alatasa tõusvad tolmupilved lubasid vabamalt hingata:

«Täna, jah, sa alevi vahel ei näegi teisi kui Kulina mehi. Tea, mis neid on välja ajanud!»

«Keda siis veel Kulinalt nägid?» küsis Jüri, kes tundis, et rääkimine on talle täna suureks vaevaks, kuna ta mõtted olid laiali ja neid tuli iga kord, kui teine midagi ütles või ta ise midagi lausuda tahtis, otsekui suurest kaugusest tagasi kutsuda.

«Iisakut,» vastas Juljus. «Tuli poest välja, kui mina poodi läksin. Ütles enese kõrtsi minevat.»

Jüri ei vastanud, vaid lõi silmad korraks kõrtsi poole, mis asus eespool teekäänakul. Ka kõrtsi ees olid lasipuud ja mitugi meest oli parajasti oma hobust nende külge sidumas.

«Siin hakkab nüüd teise isanda teenimine,» ütles Juljus, püüdes sealjuures ise ükskõikne olla, kuid vaatas samal ajal igatsevalt mehi, kes naerdes ja valjusti juttu ajades kõrtsitrepil seisis. Jüri jäi ka seekord talle vastuse võlgu ja Juljus oli juba mures, missugusest otsast Jüriga uuesti juttu alustada, kui Iisak kõrtsiuksele ilmus ning hüüdis:

«Tule siia, Jüri! Kuhu sa lähed?»

«Kuhu siis mujale on minna, kui koju,» vastas Jüri.

«Sul on liigud alles tegemata,» hõikas Iisak.

«Mis liigud?» jäi Jüri imestunult seisma.

«Eks uue koha liigud,» naeris Iisak kõrtsitrepilt.

«Lähme pealegi sisse,» ütles Jüri nüüd Juljusele. «Sa vist ei ole veel kuulnudki, kuidas mul Kulinal selle kohasaamisega oli?»

«Väikest kõmu oli nagu kuulda,» vastas Juljus ja astus Jüri kannul kõrtsi, kus mehed sumisesid ümber õlle ja viina nagu mesilased. Sumin paisus, kuna kõmu, mida Juljus oli just praegu nimetanud, hakkas siinsamas kõrtsilaudade vahel liikuma, kui Jüri sisse tuli ja Iisaku juurde lauda istus.

«Vaata Babini sulaseid — kuhu nad jooma ei tule! Nagu Kulinal kõrtsi ei olekski,» kostis ühe laua äärest. Aga teise laua juures võeti see vastu naerulaginaga.

«Mis sulased?» kostis sealt. «Teine neist on ju pere-meel!»

«Jah, küll see vana Babin ikka oskab!» öeldi kolmanda laua äärest.

«Aga nüüd peaks Babin peremehe nime Jürile andma,» hõigati kusagilt.

«Mispärast?» küsis Iisak.

Hõikaja nähtavasti ei oodanud, et Iisak ise end sellesse jutusse segab, sest ta ei vastanud ja tegi, nagu poleks midagi öelnudki. Sellest hoolimata ei jäänud Iisak ilma vastusest.

«Sellepärast,» naerdi otse naaberlauast talle näkku, «et Jüri tõmbas su üles nagu kärbse.»

Ütleja oli Silva Johannes.

«Sina nägid või?» kargas Iisak püsti. Ta oli vihane, kuid kogu kõrts naeris talle heasüdamliku üleolekuga vastu ja võib-olla just seetõttu Iisak jätkaski, öeldes: «Ja mis siis, kui üles tõmbas, peremees Kulinal olen ikkagi mina, kui te teada tahate. Mis läheb siin mehe jõud korda, kui mees kaardimänguga mõisa endale võitis.»

«Ja hakkasid oma mõisas kutsariks,» naeris kogu kõrts talle vastu.

«Sel kuradi Kulinal oli ju seekord nii palju võlga peal, et mina teda raibet ei tahtnud,» katsus Iisak oma au päästa. Ta poleks lõpetanudki, aga Jüri ütles:

«Jäta järele. Viimaks lähevad hullemaks ja hakkavad veel su rebenenud hõlmade kallal närima. Ära õienda, räägime parem nendest liikudest, mis sa minult ootad.»

«Liigud olgu head,» ütles Iisak.

«Ma võib-olla teengi ükskord sulle need liigud välja,» vastas Jüri, «aga sa pead teadma, et sa pole väärt minult sõrmkübara täitki viina saama.»

«No-noh!» hüüatas Iisak.

«Jah,» jätkas Jüri, «sa ju teadsid, et ma koha pärast kaigast vedasin. Ja mis sina tegid? Sa vedasid kõigest väest, sa rebisid nagu loll, viis paari jalgu pintsakuhõlmadel. Sa ei tahtnud, et ma Kulinal tööd saan!»

Iisakule tuli see jutt kaunis ootamatult ja mees hämmeldus.

«Ei, selle vastu ei olnud mul midagi,» ütles ta.

«Nõrgem mees minu asemel oleks ilma tööta jäänud,» ägestus Jüri. «Aga sa ei mõtelnud sellele!»

«Ma ei mõtelnud midagi,» vastas Iisak naerdes. «Ma lihtsalt rebisin, et sulle mitte alla anda.»

«Sa teadsid küll, missugune minu seisukord sel õhtul oli, missugused tuuled mind Kulinale tõid,» raius Jüri tulist viha ja etteheidet edasi.

«Ei noh, seda ma siis küll ei teadnud!» hüüatas Iisak.

Jüri nägi, et see hüüatus tuli Iisakul puhtast südamest.

«Hea seegi,» ütles ta leplikumalt. «Aga selletagi ei ole sul, mehemürakas, veel oidu sellest, et ka meiesugused

peavad ühte hoidma. Vaata kuidas sakstel, vaata kuidas härradel, kuidas rikastel see asi on sisse seatud. Juhtud sa ühte nendest kusagil natukenegi pigistama, siis valab praost kantslist juba pisaraid ja sülitab tõrva. Sa oled kohe mässaja. Nendel lähevad kõik sõrmed ühel ajal rusikasse, et sind lüüa, ja kõik on ühel ajal välja sirutatud, et sult nahka võtta.»

«Pea ikka, pea aru, mis sa räägid!» manitses Juljus oma noort sõpra.

«Vaata, Iisak!» jätkas Jüri. «Sa ei käinud kirikus, ei kuulnud, mis vana Hoffmann rääkis?»

«Mis pisaraid ta seal siis valas?» küsis Iisak.

«Oh sa pühadevahe,» vastas Juljus. «Seal said võtta kõik — küll Hiina, küll oma paganad.»

«Ja mind tembeldati tütarlapse au riisujaks,» ütles Jüri, haaras lauaservast kinni, pigistades seda kõigest jõust, nagu tahaks tükki küljest ära murda.

Iisak nihutas end Jürile lähemale, aetas küünarnukid lauale ja surus läbi hammaste:

«Kui nad peaksid sind puudutama, küll ma neile siis veel näitan, kuidas Luukas õlut teeb.»

Jüri vaatas tükk aega Iisakule otsa, siis lausus:

«Sina ei näita midagi; sina oled kange mees ainult enda nahka hoidma.»

Kui ütleja poleks olnud Jüri, vaid keegi teine või kui seda oleks Iisakule öeldud teistsugustel asjaoludel, siis oleks nüüd kohe riid lahti olnud. Seda teadis väga hästi ka Juljus, kes Iisakuga lähemalt tuttav oli, ja sellepärast ütles ta Jürile nagu hoiatuseks:

«Ära sa pruugi oma suud nii palju ühtigi, vaata et see kargab sulle siinsamas tutti kinni.»

Kuid Iisak tundis end hirmsa rebimise pärast Jüri ees süüdlasena ega mõtelnudki tülitsemisele.

«Sa pead mind näruks meheks,» ütles ta, altkulmu põrnitsedes. «Juljusel on õigus — igamehele ma seda ei kingiks. Ega kingiks sullegi, poiss, kui ma sel õhtul vägikaigast nii meeletult poleks rebinud.»

«Mis sa ainult rebimisest räägid,» sõnas Jüri tusa-selt ja pööras näo kõrvale, nagu ei tahaks ta kõike seda enam meeldegi tuletada.

«No millest siis veel?» küsis Iisak ja tõmbas silmad

pilukile, kuna samal ajal ta põselihased tukslema hakkasid, nagu oleks ta herneid närinud.

«Küll sa tead isegi,» vastas Jüri endiselt kõrvale vaadates. «See oli lausa sulitegu, puha kokkumäng. Või arvad sa, et tüdrukud niisama su selja taha pugesisid ja sinu pintsakuhõlmad kogemata neile päkkade alla satustid?»

Iisak vaatas Jürit uurivalt ja näis endaga rasket heitlust pidavat. Seda kõike nähes ja kuulates muutus Julius aina rahutumaks. Ning ta ütles Jürile jälle manitsevalt:

«Ma kardan, et sa ei jäta enne, kui viimaks nattipidi koos olete.»

Aga nüüd pööras Iisak oma kulmude alt põrnitseva vaate Juljusele ning lausus tõrjuvalt:

«Lase mehed räägivad suu tühjaks, tulgu pärast mis tuleb, löödagu siis kämblad lepituseks kokku või murtagu hirmsas vihahoos alevisakste püsttarast teibaid. Ainult niipalju ma ütlen, et mina oma rusikat täna esimesena ei tõsta. Mis seal salata — sulitemp see Kulinal ju oli, kuid seal olid mängus tüdrukud, viin ja... parem ära räägi — nägid isegi, et peremees pealt vaatas. Jah, kust need härrad siis lõbu ja nalja saaksid, kui orjad üksteist ei nahutaks... Kurat, kas ma olen vähe kannatanud. Aastat neli-viis tagasi, kui Aserit ehitati, vedasin ma Vöhunõmmelt sinna lupja. Taube rääkis ja kartis, et talupojad tema lubjaveoga püstirikkaks lähevad. Ei mina saanud aru, et ma lubjaveoga rikkamaks oleksin läinud. Lao ikka oma viis kulist kotti lupja peale ja mine sellega siit Aserisse. Missugune maa! Panin ainsa talvega hea hobuse magama ja kevadeks olin jalamees. Läksin laadale, ostsin uue setuka — seal siis oli see minu lubjaveoga teenitud rikkus! Millega sa, hing, veel renti maksad. Ja siis ühel päeval oledki Babini juures ja mängid härraga kaarte — tema oma mõisa ja sina oma saunahüti peale. Kurat, ega see pole niisama rahva jutt. Noh, mehed, pidage viinast lugu.»

«Ega see Jüri võta vist tilkagi suu sisse,» arvas Julius, kätt kortli poole sirutades.

Selle küsimuse peale ärkas Jüri oma rasketest mõtetest ning vastas:

«Kuidas ma võin teda võtta, kui ma selgegi peaga asjast aru ei saa.»

«Ah, sina nüüd seda Hoffmanni lära nii südamesse võtad,» püüdis Juljus teda rahustada. «See on temal vana viga inimesi kantslist niimoodi norgutada.»

«Ma käisin küsimas, kust ta selle laimu võtab?» ütles Jüri ja jäi vait.

«Sina?» imestas Juljus. «Ma nägin küll, et sa sealt tulid, aga ma mõtlesin, et käisid ennast armulaua kirja panemas.»

«Ennem läheksin ma vanakuradilt endalt armulauda saama kui sellelt rongalt,» vastas Jüri sapiselt.

«Mis ta seal sulle vastas?» päris Juljus.

«Ta ähvardas mind vangiraudadega.»

«Koera saba alla oma vangiraudadega,» sülitas Juljus.

Iisak vajutas oma kämbla Jüri käeseljale ning lausus:

«Minu sõna sa juba tead, poiss. Säh, pigista see kortlitäis hinge alla ja pea meeles, et Iisak võib ka sõber olla.»

«Rauad raudadeks,» ütles Jüri viinakortlit tagasi lükates. «Aga ma ei usu, et Anu minu peale valetas.»

«Pidi ta siis valetanud olema?» küsis Juljus. «Kust sa seda kuulsid?»

«Seda kinnitasid nad mõlemad seal.»

«Mõlemad seal,» kordas Juljus Jüri sõnu ja lisis mõtlikult: «Anut ei ole peale teispäeva enam keegi näinud. Külas räägitakse...»

«Mis seal räägitakse?» nõudis Jüri, kuna Juljus oma lause katki jättis.

«Ah, mis me nendest küla juttudest...» lõi Juljus käega. «Ega minagi usu, et Anu seda ise rääkima hakkas, kui nad just et suure peksuga...»

Juljus ütles seda küll ettevaatlikult ja jättis ettevaatusest lausegi pooleli, kuid Jüri erutus hirmsasti.

«Peksuga?» lükkas ta laua kolinal endast eemale. «Kas teda siis pekseti? Kes peksis?»

«Külas räägitakse,» ei saanud Juljus ka seekord oma lausega kaugemale, sest nüüd tõusis Jüri püsti ja läks tuikudes ning kiirustades kõrtsist välja, nagu seda mõnikord juhtub suurte viinavõtjatega.

Anu istus kord rehetoa hauduja kana juures, kord talu köögis, kus ta esimesi munast koorunud tibusid vakas villa sees hoidis. Ta vaatas kas ühest või teisest aknast juba ammu enne esimeste koju ruttavate kirkuliste nähtavaletulekut välja ja tegi seda tihtipeale veel nüüdki, mil maantee oli jälle tühjaks jäänud ja vaikunud. Köögi ja rehetoa vahel pühapäevaks tuikuma jäetud tütarlaps oleks nüüd järsku nagu nutta tahtnud. Aeg jõuab üle keskpäeva, lühikesed puudevarjud kraavipervel pöörduvad maanteele ja hakkavad kasvama nagu igal pärastlõunal. Öhtu kätte jõudes on süda täis valu, nagu oleks kogu eluaeg asjata oodatud, nagu kulgeks vaikne maantee paksu tolmukorra all mitte ainult toa tagant, vaid tema elustki läbi.

Just niisugune lootusetus täitis Anu hinge, kui ta oma silmad aknast jälle välja lõi ja nägi Jürit alevi poolt tulevat. Ta oli siis parajasti rehetoa hauduja juures. Mõeldes, et Jüri võib sisse astuda, läks ta kohe kööki, istus seina äärde pingile ja tardus ootusest. Kui Jüri teaks, et praegu teised kõik väljas on, siis tuleks ta kindlasti sisse! See oli ainus mõte, mida Anu mõtles kuni silmapilguni, mil Jüri kotta astus. Jüri oli uhke kehahoiakuga ja tugev noormees, kuid keegi ei tundnud sellest uhkest kehahoiakust ega tugevusest nii suurt rõõmu nagu Anu. Aga nüüd astus Jüri kööki ja Anu tõstis oma pilgu ainult hetkeks, et teda vaadata. Juba järgmisel silmapilgul pööras ta oma näo kõrvale ja vaatas maha.

«Anu,» ütles Jüri talle üsna lähedale tulles, «ma otsisin sind kirikuaiast.»

Ta tahtis Anule kätt anda, kuid Anu vaatas endiselt kõrvale. Ja nõnda kõrvale vaadates ajas ta end püstakilegi, ulatas vaka vastkoorunud tibudega toolilt ning ütles:

«Võta istet, Jüri.»

«Sa ei tulnud,» ütles Jüri püsti jäädes.

Anu hoidis vakka tibudega süles. Ta ohkas pikalt ja vastas alles siis:

«Näe, keda mina pean siin karjatama.»

Jüri oli sisse tulnud ärritatult, kuid Anu lähedus mõjus kohe talle rahustavalt.

«Kuule imet — piuksuvad juba!» ütles ta vaka kohale kummardudes.

«Võta istet!» kordas Anu.

«Sa noomisid mind Punamäel, et ma harva kirikus käin,» ütles Jüri istet võttes. «Noh, ma täna siis käisin.»

Anu pistis sõrmed vakka kanapoegade juurde villa sisse.

«Jäi sulle sealt midagi meelde?» küsis ta.

«Miks ei,» vastas Jüri. «Praost ristas mind tütarlaste vägistajaks.»

«Kantslist?» küsis Anu väga tasa.

«Kantslist,» vastas Jüri. Ja nähes, kuidas Anu veelgi sügavamale vaka kohale kummardub, oli järsku ta süda jälle täis rahutust ning muret. Miks olid Anu silmad aina vakas? Kui hea oleks nüüd tüdrukule otsa vaadata, näha, kuidas ta pilk äkki süttib, ning sellest taibata, et ka tema mõtleb praegu Punamäel oldud tundidele. Võib olla, et Anu mõtlebki praegu sellele pärastlõunale, kuid tal ei näi sellest rõõmu olevat; ta vaatab maha ja on otsekui häbistatud. Kas ta viimaks siiski peksu ja ähvarduste sunnil valet ei tunnistanud? Ning just selle kahtluse pärast ütleski ta Anule:

«Vaata mulle otsekohe silma sisse, tüdruk!»

Anu viivitas pisut, siis tõstis näo vaka kohalt üles.

«Hea küll, vaata siis,» ütles ta ise, ning ta naer, mis sealjuures nähtavale tuli, oli moonutatud ja kurb. Aga Jüri ei saanud ka nüüd vaadata ta silmi, sest nüüd kiskus ta pilgu endale sinendav peksujälg, mis käis vasemalt poolt põigiti üle Anu põse.

«Sind pekseti?» küsis Jüri.

«Jah, mind pekseti,» vastas Anu.

Nad vaikisid. Anu kummardus jälle vaka kohale. Ja siis ütles Jüri:

«Jah, mis seal ikka imestada, kui sa viimases hädas tunnistasid, et mina su väevõimuga metsa viisin.»

«Kes seda sulle ütles?» küsis Anu silmi tõstes.

«Praost ja sinu isa ka.»

«Nad valetavad,» ütles nüüd Anu lihtsalt.

«Nad peksid su siniseks, aga sina ei tunnistanud valet?» küsis Jüri.

«Vaata seda raudnaela seal seinapalgis,» ütles Anu. «Ma hoidsin sellest kinni ja olin vait. Kui nad nägid, et nad minult seda ei saa, mis nad tahtsid, siis läks Voldemar ja raius kase maha. Kas sa nägid, et minu kask on maha raiutud?»

«Nägin, kaske ei ole enam,» vastas Jüri.

Siis vaikisid nad jälle.

«Noh, ja nüüd sa tead, kuidas sind Toomatarel ei sallita,» ütles Anu.

«Tean,» oli vastus.

«Ja hakka siis nüüd minema, Jüri.»

Jüri ei vastanud, aga ta hingamine muutus sügavamaks.

«Hakka siis minema, Jüri,» kordas Anu.

Jüri hingamine muutus veelgi raskemaks.

«Aga kuidas on sinuga, Anu?» küsis ta viimaks. «Sinu pärast ma ju olen siin.»

«Minu pärast sa võiksid olla, kuid kes olen siis mina siin ja mis tähendab minu sallimine,» vastas Anu.

Ta tõusis püsti, ütles, et peab minema rehetuppa, ja lootis nüüd kindlasti, et Jüri ära läheb. Aga Jüri tuli temaga ühes hauduja juurde, kelle pesa oli tühjas kaerasalves, kükitas Anu eeskujul madalale salveservale ja hakkas üsna pikka juttu ajama.

«Kui ma talvel alles härjatallis olin,» algas ta, «siis mõtlesin ma tihtipeale, kuidas ka mina ükskord oma maatükki harin. Sa ehk hakkad naerma, Anu, aga minu mõtetes olid sinagi juba seal — meie lõikasime kahekesi rukist ja meie ei tapnud seal ühtegi ussi, kuigi nad meile mõnikord sirbi ette jäid. Jah, nüüd ma näen, et tõesti ennem võib armu anda ussile kui inimesele, kes ennast teisest paremaks peab ja selle teise verd imeb. Anu, ära kard! Rääkigu see Hoffmann siin mis ta tahab ja viibutagu Taube oma keppi kuidas jaksab, ega see nende asja ei päästa. Ma tean juba mõndagi. On olemas veel teistsugune kirjasõna kui see, millega praost kantslist inimeste silmi pimestab.»

«Isa hirmutab mind sellega, et sa mässaja oled,» ütles nüüd Anu ja tõstis pesast hauduja juurest uue

vastkoorunud tibukese vakka, mida ta praegugi oma põlvedel hoidis.

«Mässaja!» kordas Jüri. «Mis on mässaja? Kõik, mis on noor ja nõrk, kasvab ükskord suureks, nagu need väetid tibukesedki vakas sinu põlvedel. Juba sügiseks on nad suured linnud, tiivad seljas. Kas nad on sellepärast mässajad? Keegi ei taha kängu jääda; kõik, kel jõudu on, see kasvab.»

Anu vastas ohkega.

«Ma ei taha enam inimeste eest metsa usside juurde põgeneda,» ütles Jüri ja võttis vakaservalt Anu käe oma pihku.

«Sellest ei tea mina midagi,» vastas Anu ja vaatas kõrvale.

«Ära kurvasta midagi,» lohutas teda Jüri. «Tead, ma sain nüüd Kulinal endale tööd. Ma viin su varsti oma juurde. Mul on nüüd oma tuba, tool ja laud ka sees, voodi teen ma sepaapajas ise... Anu, ma õpin sepaameti selgeks ja hiljem me kolime maalt linna.»

«Sa viid mind oma juurde — kuidas sa mind viid?» küsis Anu. «Ega siis Hoffmann meid paari ei pane.»

«No see ronk seda küll ei tee,» arvas Jüri. «Kuid eks siis peale tema ole veel teisigi.»

Jüri pigistas Anu kätt ja nõnda nad natuke aega vaikisidki.

«Ole ettevaatlik,» ütles siis Anu.

Aga Jüri poleks sed' nagu kuulnudki; ta pigistas Anu kätt veelgi tugevamini ja küsis:

«Kas sa ikka tuled minu toa nelja seina vahele?»

«Küll kohe,» vastas Anu ja toetas sealjuures oma pea ainult silmapilguks Jüri najale.

Järgmise päeva pärastlõunal veeres kahe-hobuse-kalesse Võhunõmme härrastemaja ette. Oli pilvine, ent sealjuures lämmatavalt soe õhtupoolik. Kutsar, alles noor mees, rebis trepi ees hobuste pead vastu rindu ja samal ajal kallutas end vaatama tahapoole, tehes seda otsekui murest, kas ta teel oma sõitjat ehk ära pole kaotanud.

Kuid sõitja — kihelkonna hingekarjane Hoffmann oli alles, ja kutsar küsis kähinal:

«Kas praostihärra mõisa kauaks jääb?»

«Mitte kauemaks kui pooleks tunniks,» vastas praost kuivalt ja astus raugaliku ettevaatuse ning aeglusega kalessist otse välistrepi esimesele astmele. Ta ei jõudnud veel ülemisele, kui sireliheki äärest noore pärnapuu alt kostis rõõmus hüüatus, mis teda üllatas ja ühtaegu hämmelduma pani.

«Oo, see on ju härra Hoffmann, meie kallis pastor!» ütles õrn naisehääel sulaselges saksa keeles.

Hoffmann kummardas, ruttas trepist alla, võttis kübara peast ja ütles pärnapuu alla jõudes:

«Tere, armuline parunipreili! Andke mulle andeks ja vabandage minu vanu silmi.»

Parunipreili Karin oli umbes neljakümne-aastane vanapiiga, kaunis pika kaelaga, kahvatu näoga ja kergelt punetava ninaga. Ta seisis püsti, kuna siinsamas aiapingil oli istet võtnud vana külanaine liias rohelises seelikus.

«Kas härra parun on kodus?» küsis Hoffmann, kui ta parunipreili kätt juba oli suudelnud ja selle viimaks lahti laskis.

«Jah, ta on kodus; tema maks ei ole viimasel ajal päris korras,» vastas parunipreili. Ning nüüd kattis ta kahvatuid põski häbipuna, et ta oli maksast räकिनud.

Kutsar lahkus kalessiga paraadtrepist eest, hobuseid käia lastes. Perud loomad närtsid kärtsitult suulisi, vahtu ja ila maha pillates.

«Vaesed hobused,» ütles parunipreili Karin.

«Ilm on väga soe, armuline parunipreili,» vastas pastor.

Vana külanaine aiapingil avas hingates iga silmapilk suu, nagu oleks ümberringi vähe õhku olnud.

«Mõtlege, härra praost,» tähendas parunipreili Karin, naeratava pilguga rauka osutades, «see vana naine oli viieteistaastane olnud, kui seda mõisa ehitati. Ja ta mäletab ikka veel, et siin olid pihlakad kasvanud.»

Vana Leenu mõistis pilkudest, et jutt oli temast, ning ta lausus oma õudsel hauahäälel valjusti:

«Kui palju olen mina selle ehituse juures lupja seganud!»

Parunipreili Karin noogutas vanale külanaisele heakskiitvalt. Praost ütles:

«Ma olen õnnelik, armuline parunipreili, et te pole heategevust jätnud, et te ka linnas olete oma südame kristlikule kutsumusele ustavaks jäänud.»

Siis ta kummardas.

«Ja nüüd, kui te lubate,» ütles ta kübarat peast võttes.

Parunipreili ulatas talle käe, seljaga ülespoole.

«Täna teid, härra praost; teie sõnad on mulle alati suurt rõõmu valmistanud,» lausus ta sealjuures. «Teie oskate nii ilusasti julgustada — ütelge siis midagi ka härra parunile, et ta meeleolu rõõmsamaks läheks.»

Praost vaatas vana külanaist, nende pilgud kohtusid.

«Loodan, et mul on härra parunile midagi rõõmustavat teatada,» pomises ta siis, pööras end ringi ja kuulis, kuidas õudne hauahääli ta selja taga jälle midagi jutustama hakkas.

## 23

Kihelkonna praost Hoffmann oli kogu oma pika ametisoleku aja kirikukantslit täie südidega rahva hurjutamiseks kasutanud. Ei möödunud ühtegi pühapäeva, mil ta kogudusele poleks maalinud vapustavaid pilte igavesest põrgutulest, veripunastest pattudest ja — surmast, mis on nende palk. Vana jumalasalase kogu kuulsus selles seisiski. Ta oli varemgi oma jutlustes üksikuid karjast eksinud koguduseliikmeid häbiposti naelutanud, kuid ei mäletatud, et ta kunagi oleks seda teinud niisuguse vihaga või sealjuures vangiraudu kõlistades nagu Jüri Heina puhul. Ta kõlistas neid jutluses, mida Jüri ise pealt kuulas, ja ähvardas nendega veelgi vihase-malt järgmistel pühapäevadel.

Nüüd oli sellest juba kaks nädalat möödas. Mart Hein oma naisega ei käinud kirikus, kuid nad kuulsid teiste käest, kui kuulsaks nende poeg oli saanud. Rukkilõikuseni oli jäänud vähe aega ja varsti sai sellest kaks-kümmend aastat täis, kui Triinu Hein, sel ajal alles noor

teomehenaine, oma teise poja Jüri mõisa rukkipoollul ilmale tõi.

Mart Heinal oli neil päevil raske oma naist vaadata. Kõik see, mis Jüriga viimasel ajal oli juhtunud ja mis temast pastori hurjutamisega seoses räägiti, vajutas ta elukaaslase tööst vaevatud õlad veelgi madalamale, pani ta muretsema ja ohkama. Noh, kes ei teaks seda, mis ütleb ema süda sees, kui ta lapsi on tabanud õnnetus või ähvardab hädaoht...

Oli juulikuu pühapäeva kõrvetav pärastlõuna, kui Jüri tuli Aadumäele vanemaid vaatama.

Ema muutus poja tulekust kohe rõõmsaks, nagu poleks ta teda mitmel-mitmel aastal enam näinud. Kõik need päevad rahutust tundnud poja pärast, keda juba kantslist vägistajaks ja mässajaks hurjutati, oli ta seda õnnelikum nüüd, mil Jüri ootamatult tuppa astus. Ta hakkas oma juukseid kohendama, vaatas toas ringi, kuhu poega istuma panna, ning jäi siis talle ainiti otsa vaatama, õnnelik sellest, et näeb teda jälle kogu ta pikkuses ja tervises, näol ikka seesama naeratus, aval ja rahulik, mida nii julgustav oli vaadata.

Vaikus, mis sel suvisel õhtupoolikul Aadumäe töölismajas valitses ja kogu aeg emale hädaohutunnet oli sisendanud, lakkas olemast halbaennustav. Ema silmad löid läikima.

«Tulid ometi viimaks!» ütles ta siis liigutatult.

Isa Mart ajas end asemelt üles, kuid ei läinud pojale vastu, vaid astus akna alla, pöörates sellega talle selja. Ta vaatas välja ja hakkas piipu toppima. Aadumäe all koplis sõid mõisa hobused. Ka neil oli täna puhkepäev. Pilt, mida Mart Hein praegu aknast välja vaadates nägi, oli täpselt samasugune nagu tundi paar tagasi, kui ta viimati enne päevast uinakut oma pilgu oli koplisse heitnud. Kõik ligi kakskümmend mõisa tööhobust sõid suure hoolega, ainult varsaga Mann seisis paigal ja noogutas magava varsa kohal vahetpidamata pead, söödikuid eemale tõrjudes. Kaks-kolm tundi ikka üks ja seesama liigutus, suutäitki hammustamata! Kuid par-mud, sõgelased ja kärbsed kippusid talle endalegi kallale ja sellepärast vehkis Mann sabaga ning trampis vahete-vahel jalgu.

«Kui paljukest siis sellest aega on, kui ma viimati kodus käisin?» küsis Jüri.

«Kui mure südant vaevab, siis on iga tund pikk,» vastas ema.

Nüüd pööras end Martki toa poole.

«Jah, sa oleksid võinud ikka varem tulla,» ütles ta etteheitvalt.

«Mis teil siin vahepeal siis juhtus?» küsis Jüri rahutuks muutudes.

«Ei meil ole siin suuremat midagi juhtunud,» vastas isa. «Meil on siin üks ümmargune kõik, aga sina, poeg, lähed ise küll väga kuulsaks. Küla räägib sinust, mõis räägib, kirik ja kõrts räägivad, kuid sina ei näita meile oma nägugi; kas sa ei tea, et sul on kodus ema, kes sinu pärast oma südant valutab.»

«Taha ju oma käimisega isale muret teha,» vastas Jüri ennast vabandades. «Eks rääkige, kuidas teil siis mõisas läheb? Sa, vana, oled ju nüüd Taube silmis see kärnane lammas.»

«Kärnane ja must,» vastas isa. «Ja ega ainult Taube silmis — vaat et valitseja ja kubjas norgutavad veel rohkem kui Taube ise.»

«Noh, nendega sa ju puutud ka iga päev kokku,» arvas Jüri.

«Ega midagi, üks minul ole nüüd ikka eluaegne plekk küljes,» jätkas isa. «Pead ikka alati numbri peal platsis olema, ja kui öeldakse, et naine olgu väljas, ei siis ole sul enam sõnakestki vastu rääkida, olgu ilm, tervis või ka töö missugune tahes.»

«Või millal seda vasturääkimist sul siin on olnud?» küsis ema, sest ta tundis selgesti, et nendes isa sõnades peitus varjatud etteheide Jürile. «Kas oli kahekümne aasta eest lõikuse ajal — sa, vanamees, tead küll, millest ma räägin — sinust või minust mõisale vastuhakkajat. Ainult Jüri oli see, kes kohe kisendama kukkus, kui ta mõisapõllul rukkivihkude vahel ilmale tuli.»

Sel ajal kui ema seda rääkis, vaatas Miina suuri silmi vennale otsa, kuni viimaks ta näole naeratus ilmus ning ta oma pilgu süles kokkupandud kätele langetas.

«See on hea, et ma kohe kisa tõstsin,» ütles Jüri.

«Mispoolest see siis nii väga hea on?» küsis isa ja

vaatas jälle aknast välja. Pilt koplis oli endine, aga alt soo poolt oli nüüd kerkimas sinkjasmust pilv, mis rühkis kiiresti päikese suunas, kumeradäärjooned nagu välgusähvatustega või hõbedaga palistatud.

«Jah, sina tõtsid kisa, aga meie Mardiga ei tohtinud mitte suudki paotada, kui mulle juba teisel päeval käsk mõisast järel oli... Muudkui ole aga vait ja võta sirp jälle kätte.»

Nõnda lausus ema ning ta kujutluses elustus möödunu kuuma lõikusekuu päikeselõõmaga, emamuredega ja vastsündinuga, kes nüüd oli küll juba meheks sirgunud, kuid sellegipärast sugugi vähem muret ei valmistanud. Ja sel kombel oma mõtetega tagasi olevikku tulnud, nägi ema uuesti ja veelgi teravamalt hädaohtu, mis ta poega ähvardas, ning seekord mitte mõisa ega kellegi muu kui teise naise — Toomatare Anu — poolt. Ema ei uskunud, et Jüri oleks kedagi vägistanud. Ta ei lasknud sellist mõtet kui muret oma südame ligi, kuid ta oli kuulnud paljude teiste juttude seas, mida nüüd Jürist räägiti, et Anu oli seda ise oma isale tunnistanud. Ja sellepärast küsiski ta Jürilt nõnda, olles enne seda ohanud.

«Vasta mulle, poeg, kas see tüdruk on seda väärt, et sa tema pärast pead hukka minema?»

«Mispärast hukka minema?» küsis Jüri.

Nüüd ütles ema oma südamest ära kõik, mis ta viimasel ajal Anust oli arvanud, ja palus, et Jüri ütleks end lahti tüdrukust, kes oma isale ja, väga võimalik, et isegi Hoffmannile on valet tunnistanud, sest mis see ronk sealt kantslist muidu kraaksus ja ähvardab.

«Anu ei ole seda tunnistanud,» vastas Jüri, kui ema oli lõpetanud.

«Aga kust need jutud siis tulevad?» ei jätnud ema oma muretsemist.

«Neid jutte ajab Aabram omast peast,» vastas Jüri.

«Aabram tahab omale rikast väimeest,» arvas isa, pöördudes jälle toa poole. «Tuleta meelde, Jüri, kas ma ei ütelnud sulle seda juba talvel härjatallis.»

Isa arvas, et poja silmad on nüüd lahti läinud, kuid Jüri näis oma kangekaelset õigust endiselt täis olevat, kui ütles:

«No mis siis sellest on. Rääkigu Aabram mis ta tahab, tütar elab oma elu.»

Vaigiti natuke aega, siis küsis ema:

«Kas sa oled Anuga pärast seda jutus olnud?»

«Jah,» vastas Jüri. «Nad ei saanud talt suure peksugagi valet välja ja sellepärast nüüd ongi ronk kantslist kraaksuma hakanud.»

«Paha lugu seegi,» arvas isa ja küsis kohe, sellega nagu Jüri seljatagust uurides: «Kuidas sa seal Kulinal Babiniga läbi saad?»

«Teagi veel seda läbisaamist,» vastas Jüri. «See sõitis läinud nädala sees Peterburi, ja ei tea, millal sealt tuleb.»

«Kes siis Kulinal peremehe aset täidab?» küsis isa.

«Razinevitš.»

«Suurt see Razinevitš põllutööst teab,» hakkas vana Mart selle peale naerma. Aga niipea kui ema kuulis, et doktor Razinevitš Kulinal on, otsisid ta silmad Miina üles, kes oli Jürile üsna külje alla pugunud.

«Meie peame Miinaga ükskord nüüd ikka tohtri juurde tulema,» lausus ta.

«Ükskord!» hüüdis Jüri rahulolematult. «Tulge kohe, mis te enam aega viidate. Ma rääkisin temaga eile üsna pika jutu maha. Väike kuivanahka mees teine ja paistab päris lahke olevat. Aga pahaseks sai küll, kui kuulis, et asi on nii vanaks jäetud.»

Ning nende sõnadega oma juttu doktor Razinevitšist lõpetades vaatas Jüri oma väikesele õele väga tõsiselt, aga ühtlasi ka julgustavalt otsa.

Vahepeal oli kiiresti liikuv mäekujuline pilv päikese kinni katnud. Nüüd ei olnud ta äärjooned enam hõbedaga palistatud, vaid ta tormas edasi üleni mustjassinisena, ajades enda ees üksikuid räbaldunud ja otsekui tahmaseid pilvekahle. Järsku raputasid suvekuumuses tardunud ja põuast loodust jahedad tuuleiilid. Tuba tõmbus hämaraks. Vastu aknaklaasi langes esimesi harvu vihmapiisku. Nüüd vaatasid kõik aknast välja ja vana

Mart nägi pilku koplisse heites, et varss Manni nina ees end jalule ajas ja et Mann seejärel kohe kiiresti sööma asus. Aga varsti valgustas ikka tugevamates tuuleiilides rabelevat loodust hele välgusähvatus, millele peatselt järgnes vali kõuemürin, nagu oleks üleval pilvedes hiiglaslikke veeanumaid veeretatud. Hakkas vihma valama.

Ema, kes toa sügavusse oli tõmbunud, vaatas kohkunult akna poole ja jätkas poolelijäänud kõnelust.

«Sai ju ikka paranemist loodetud,» ütles ta, «aga ega selle vaese inimese lootused siis täide ei lähe. Näe Juhani uskus ka siamaani, et kroonust valge passiga tulema saab. Nüüd kirjutab ja ütleb, et pole enam lootagi.»

«Noo, või Juhaniilt tuli kiri!» hüüatas Jüri. «Tea, kuhu see lootus tal nüüd nii järsku kadus?»

«Ma annan kirja su kätte, eks sa loe ise,» vastas ema ja avas kirstukaane.

Alles mõne päeva eest tulnud kirja oli ema kohe pannud kirstu, laekasse, kus hoiti muldavarisenud tuttavate juba koltumalöönud matuse-laululehti, mõningaid varem eluaja jooksul saadud ja samuti juba koltumalöönud kirju, päevapilte, kahte ristimistähte, kahte passi, kahte laulatussõrmust, mida kanti peamiselt kirikusse minnes, ning muid hinnalisemaid tarbe- või mälestusesemeid. Juhaniilt saadud kiri oli laekas kõige peal. Seda sealt ühes ümbrikuga Jürile ulatades ütles ema:

«Kardetakse ju jälle sõda.»

Jüri läks kirjaga akna alla ja hakkas seda seal hääletult lugema. Juhani käekiri oli suur ja kiri võttis enda alla mitu lehekülge. Jüri luges:

Armsad kodused Aadumäel!

Tere, ema, isa, väike Miina ja Jüri. Mina olen siis nüüd jälle siin kaugel Baikali taga ja paistab, et ma siit enne tulema ei saa, kui mu ajateenistus läbi on. Rakvere sõjaväekamiisis olin ma vines peaga natuke suureline ja hakkasin pärast kartma, et mind pandi paika sellepärast, et oma näpsakate sõnadega tohtri-härra ära pahandasin. Inimene mõtleb, aga jumal juhib. Noh, eks tulin polku ja hakkasin jälle oma õigust taga ajama, sest igaüks võib ju arvata, et mis soldat siis mina oma vigase käega olen. Polgust saa-

deti mind jälle Irkutskisse, aga seal sõimati mul nägu täis ja ähvardati vangirooduga, kui peaksin juhtuma oma nägu veel näitama. Minu süda sai selle peale ka täis. Läksin linna, otsisin Stepani, oma sõbra, üles ja mängisin tema ja ta venna juures kaks päeva päriselt väejooksikut. Poisid on ametilt mõlemad lukussepad ja teevad tööd raudtee depoos. Nemad teadsid rääkida, et nüüd on siin karta sõjamüdinat Jaapaniga ja et sellepärast sõjaväekamiisis enam nii kergesti valget passi ei saa. Ei tea, kui kanged mehed need jaapanlased lahinguväljal on, aga salakuulamisega olla nad küll agarad peale punnima. Räägitakse, et nende salakuulajaid olla kõik Siberi linnad täis. Talvel tulnud hulk jaapanlasi, mõned mehed ja kari ilusaid naisi, Irkutskisse, et nemad löövad suure pesukoja lahti. Löönudki siin pesumaja lahti, aga pärast tulnud välja, et puha piinid. Eks näe, mis sest tuleb. Kui meil Vöhunõmmel ja Ridakülas poisid kaklesid, siis tegid nad seda sellepärast, et nad endid kangeteks meesteks pidasid. Küllap see asi nõnda peaks olemagi, aga mõned inimesed kinnitavad, et maailma kroonitud peadega olla asi mõnikord ka teisiti.

Ära sina, ema, minu pärast siis üleliia muretsema hakka. Küll mina omadega siin välja tulen, kui peaks jaapanlastega sõjaks minema. Ja ära mõtle ka seda, et mind polku tagasi minnes pokri pisteti. Minul läks selle asjaga nii hästi, et paremini ei saanudki minna, sest parajasti kui ma Sretenskisse jõudsin, seisis polgul laagrisse minek ees ja minu patt jäi sellega nagu silmapaari vahele. Ja nüüd ma siis olengi ilusti koos polguga Tšitaa linna lähedal männimetsa all laagris. Kirjutage, kuidas teie seal Aadumäel siis elate, kuidas on väikese Miina tervis ja mis Jüri teeb — kas ta on Anu juba omale naiseks võtnud või? Praegu oma kirja lõpetades tuleb mulle meelde, kuidas isa kodus mitu korda rääkis, et paber kannatab kõik välja, et paber ei kisenda. Mõnes tükis on isal muidugi õigus, aga seda võin ma päris kindlasti ütelda, et see paber, mille peale mina praegu oma varesejalgu maalin, kõike küll välja ei kannata. Lõpetan seekord. Ütelge

tuttavatele minu poolt tervitusi. Ja Jüri tervitagu ka meie talvist pilpalõikajat, kui ta teda ikka näeb, aga ma arvan, et ta näeb. Lõpetuseks peab veel ütleva, et minu kaks sõpra on siin meie pilpalõikajaga ühte masti mehed. Olgu see, Jüri, sulle soolaseks silguks hammustada, kui süda peaks orjates vesiseks minema.

Võhunõmmel räägiti Udu Indreku Kaiest, et see olla kord nädalapäevad segamini ajanud ja laupäeval kirikusse läinud. Nüüd on minul käes samasugune lugu kuupäevadega, aga ju see siis tähtis pole, et üks rädavoi peab kuupäeva teadma. Aitab sellestki, kui ta teab, missugusel päeval talle suppi ja missugusel päeval talle putru antakse.

Heinakuul Tšitaa linna all laagris.

Aastanumbrit teate ise

Juhan.

«Paistab küll, et Juhan peab sandipassist ilma jääma,» ütles Jüri, kui ta oli kirja ema kätte tagasi andnud.

«Kui see hull aga ise ei hakka omale nüüd mõnda raskemat viga tegema,» kahtles ja muretses ema.

«Ja kui teebki, mis sina siis sinna parata saad?» küsis isa pahuralt. «Sina vaata, et sa ennast siin pimedaks ei nuta ja oma vakamaad lõigatud saad, kui sind heinamaalt ükskord rukkipoollule aetakse.»

Isa ütles seda kõike sellepärast pahuralt, et temal oli vahepeal Juhani kirjale mõeldes tekkinud oma mure.

«Juhan saadab oma kirjas Oskarile tervisi,» lausus ta varsti. «Kas sa oled seda meest mõnikord ka näinud?»

Jüri vastas alles mõninga aja pärast:

«Jah, paaril korral olen jutus olnud. Viimati nägin siis, kui käisin linnas rauda toomas.»

«Neid riigivastaseid on siis ikka igal pool,» ruttas isa.

«Kus tuult külvatakse, seal tormi lõigatakse,» vastas Jüri. «Ega Irkutskis pole kord teisem kui siin — see sama tsaar, needsamad vägivallateod.»

«Viimaks õonestavadki teise troonialuse tühjaks,» arvas isa.

Jüri vaatas aknast välja, kuidas vesi ojadena Aadumäelt alla jooksis, ning ütles:

«Pidin veel Väljaotsa Rammusate juurde minema, aga paistab, et täna ei tule sellest midagi välja.»

«Mis sinna?» küsis isa. «Asja pärast või niisama?»

Jüri kõhkles pisut.

«Tõin neile linnast mõned ehvtid lauludega,» vastas ta siis. «Tahtsin need ära anda.»

«Eks seda või minagi teha,» vaatas isa Jürile küsivalt otsa.

«Tee, aga nii, et keegi ei näe,» nõustus Jüri ja võttis põuest mõned ajalehpeberisse mähitud vihikud.

«No-oh!» hüüatas isa umbusklikult. «Või laulud!»

«Laulud ja mõned lood,» naeratas Jüri.

«Kurjad laulud?»

«Ei, head laulud.»

Aga kuigi Jüri neid riigivastaseid laule headeks nimetas, raputas isa nüüd pead ja arvas, et nendega peab ettevaatlikum olema — kus nemad neid töö juures hoiavad; juhtub aga keegi nägema.

«Ei, need tuleb ikka kas kodust kätte anda või koju viia,» otsustas ta.

Kuid nüüd segas end asjasse Miina, kes kogu aeg oli vaikinud, mõteldes eelseisvale käigule arsti juurde, ja isa ning ema lausa ehmatasid kuuldes, et laps nende juttu oli nii terase kõrvaga pealt kuulanud.

«Laske mina viin need ehvtid Rammusate kätte koju,» ütles Miina ja tegi seda niisuguse õhinaga, nagu näeks ta selles endale ei tea missugust õnne.

«Parem, kui sa kõike ei kuulaks, mis siin räägitakse,» püüdis isa ta õhinat vaigistada.

Aga Miina vaatas Jürile otsa, märkas kohe ta pilgus poolehoidu ja jätkas endiselt:

«Ma võtan korvi, teen, nagu läheksin marjule. Korvi põhja panen paberi ja ehvtid selle alla.»

Jüri oli Miinaga kohe nõus, ka emal polnud selle vastu midagi ja viimaks ei keelanud teda ka enam isa.

«Aga vaata, et sa sellest kusagil midagi ei hinga,» hoiatas ta ainult.

«Nagu ma ise ei teaks,» vastas Miina, pigistas kohe seejärel huuled karmilt ning uhkelt kokku, ja Jüri, vaadates teda kõrvalt, pidi lapse iseteadvust endamisi aina imestama.

Afanassi Matvejevitš Babin hindas Razinevitšit kui lugupeetud arsti ja haritud ning laia silmaringiga meest, ent pidas teda lapseks praktilistes küsimustes. Kõige vähem oli Razinevitšil aimu põllumajandusest. Kinkides mõne aasta eest Maiuse karjamõisa tütrele, Babin ei lootnudki, et see noorte käes võiks saada mingisuguseks tuluallikaks. Ta andis selle neile nagu mänguasja — ilutsege, olge rõõmsad ja peaasi — tundke endid varanduse omanikkudena. Aga kui ta enne Peterburi sõitu siiski väimeest ja tütart palus, et nad tema äraolekul Kulinal elaksid, ei teinud ta seda sugugi majapidamise huvides, vaid Sofia Nikolajevna pärast, kellele ta viimast tülist saadik enam mingisuguste juttudega ligi ei pääsenud.

Razinevitš avitas hädalisi. Tal oli hea süda, ta nägi rahva viletsust, oskas käituda nii rikaste kui vaestega, oli kõneosav ja mõjus liigutavalt eriti naiste juures, kui tõi lagedale oma alati käepärast oleva kaastunde. Kõike seda teades ei kahelnud Babin põrmugi, et Razinevitš on üks neid väheseid inimesi, kes võib ta sassiläinud perekonnaelu hõlpsasti joonde ajada. Sellist lootust avaldas ta ka väimehele, kellele ta veel enne ärasõitu isalikult õlale patsutades ütles:

«Noh, Pavel, tee siis vahepeal kõik, et Sofia Nikolajevnat mõistuse juurde tagasi tuua. Sa ju oskad igasuguseid haigusi ravida, eks ole?»

Razinevitšile tundus võõrastavana, et ta äia seni kõigile harmoonilisena paistnud abieluvanker ähvardas veel vanemas eas kraavi joosta. Aga ta surus oma imestuse peenetundeliselt maha ja lubas teha kõik, mis tema võimuses. Babin sõitis ära. Möödus kõigest paar päeva, kui Razinevitšile selgus, et temale usaldatud ülesanne osutub raskemaks, kui ta oli arvanud.

Alguses püüdis ta Sofia Nikolajevnat mõjutada kaudselt. Ta ahvatles teda jalutuskäikudele ja rääkis talle mitmesuguseid lugusid oma arstipraktikast. Teisel päeval palus ta, et Sofia Nikolajevna talle oma mesilat näitaks, ning aeda tarude juurde jõudes hakkas jututama mesilasema tohutust tähtsusest. See oli kõik tar-

gasti läbi mõeldud, ent ta ei teadnud, kui raske oli vanal mõisaproual üldse mõelda või rääkida oma mesilastest. Sofia Nikolajevna, kes seda isegi teadis, et ilma emata mesilasperet surm ootab, kuulas väimehe pika jutu kannatlikult ära ja ütles siis viisakalt naeratades, et peab minema karjalauta. Ja nõnda juhtus see alati, kui kari lõunale või õhtule tuli: ükskõik milline huvitav vestlus käimas oligi, lahkus Sofia Nikolajevna väimehe ja tütre seltskonnast vabandusega, et peab minema lüpsma. See mõjus iga kord raskesti.

Nüüd oli Babini ärasõidust juba pool nädalat möödàs ja Razinevitš pidi tunnistama, et ta oma misjonitööga polnud veel kuhugi jõudnud. Oli esmaspäev. Perekond istus kolmekesi mõisa alumisel korral suures saalis koos. Sofia Nikolajevna oli juba paar korda pilgu kellele heitnud, kui doktor Razinevitš hakkas rääkima arstibi puudumisest maal, väites, et eriti kurb on see laste seisukohalt.

Kui me mõni päev tagasi Olgaga Maiuselt Kulinale sõitsime,» ütles ta, «siis nägime tee ääres umbes kümneaastast tütarlast. Ta oli valgete juustega, valgete silmaripsmetega ja väga kahvatu näoga. Käe otsas kandis ta väikest korvikest metsmaasikatega. Et ta nii kahvatu oli, siis pidasin ma hobuse kinni ja võtsin ta sõidule. «Kas sa oled verevaene?» küsisin ma temalt, kui me edasi sõitsime. «Ei tea,» vastas laps häbelikult. «Kuhu sa siis ruttad?» küsis Olga, et teda julgustada. Laps vaikis natuke ja vastas siis, et läheb alevisse. «Ja mis sa sinna lähed?» küsisin mina. «Kas sa elad seal?» — «Ei, ma ei ela seal,» vastas tütarlaps, vaatas oma maasikaid, neelatas ja ütles, suus vesi ning pilk täis kurbust: «Ma lähen sinna... ma lähen sinna maasikaid müüma.» Niisugused pildid suvise taeva all teevad hinge haigeks, panevad südame valutama.»

Kui doktor Razinevitš oma jutustusega siiamaani oli jõudnud, vaatas Sofia Nikolajevna juba kolmandat korda kella ja lausus kerge ohkega:

«Ei, minul on aeg jälle minna.»

«Kas sa ei või endale aega võtta?» ütles Olga Afanasjevna emale. «Kuula ometi ära, mis Pavel edasi räägib.»

Sofia Nikolajevna, kes oli juba püsti tõusnud, võttis nüüd uuesti istet ja vastas naeratades:

«Noh, mis siin enam kuulata, see on juba teada, kuidas lugu lõppes — teie maksite maasikad lapsele välja ja käskisite tal endal marjad ära süüa. Ma juba teie tegusin tean ja tunnen.»

Doktor Razinevitš noogutas.

«Ainult teie eksite,» jätkas Sofia Nikolajevna, «et see verevaene tütarlaps nüüd maasikad ise ära söi. Kül-  
lap müüs need teist korda maha, ja ongi kõik.»

«See on küsimus, mida ka meie Olgaga edasi sõites arutasime,» ütles Razinevitš, rõõmus selle üle, et Sofia Nikolajevna nõustus uuesti istuma ja vestlusest osa võtma.

«Mina ei usu seda,» väitis Olga Afanasjevna.

«Aga minu arvamine on niisugune,» jätkas doktor Razinevitš kiiresti, «et laps enne koju jõudmist ei pistnud suhu ühtegi maasikat ja et ta koduski hakkas neid sööma alles pärast seda, kui oli need oma õega pooleks lugenud.»

Kell hakkas kaksteist saama; Sofia Nikolajevna istus nagu tulistel sütel.

«Oh seda juttu küll,» lausus ta uuesti püsti tõustes. «Mulle paistab, et te räägite seda kõike ainult selleks, et mind kinni pidada.»

«Ema, istu veel natuke,» ütles tütar. «Sa kuuled kohe, millega Pavel oma arvamist põhjendab.»

«Ei, ma ei istu enam,» vastas Sofia. «Ehk räägite oma jutu rutem ära, kui ma püsti seisan.»

«Vaadake,» ütles nüüd doktor Razinevitš. «Kui me lapsele ta marjad olime välja maksnud ja pärast seda küsisime, mis ta nimi on, siis selgus, et ta on üks Loviisa kaksikutest.»

Loviisa, lesknaine, keda Razinevitš praegu oma jutu sees nimetas, polnud mõisaprouale tundmata. Loviisa mees oli Kulinal kunagi puusepaks olnud ja siin veremürgitusse surnud. Loviisa aga ise oli kohe pärast mehe surma Maiusele läinud ja seal mõned aastad karjanaisena töötanud. Sellest Loviisast ja tema kaksikutest oligi nüüd jutt.

«Loviisal» ütles Sofia Nikolajevna midagi meelde

tuletades. «Noh, ja mis siis sellest, et see laps üks tema kaksikutest oli? Ilmaasjata ainult viidate minu aega; teate küll, et ma pean minema.»

Aga seepeale noored ainult naeratasid. Ja doktor Razinevitš, see muidu nii tähelepanelik inimene, poleks nagu Sofia Nikolajevna hädatsemist kuulnudki.

«Aastat viis või kuus tagasi,» jätkas ta, «kui Loviisa Maiusel karja talitas, haigestus üks ta väikestest tüdrukutest. Ema tõi ta minu juurde. Lapsel oli paremas peopesas roos. Ma tegin talle valu vaigistamiseks kummelikompressi. Ärge unustage, et siin on jutt ühest lapsest, kellel oli paremas peopesas roos, aga kui ma teisel päeval õues jalutasin ja kaksikud mulle vastu tulid, siis oli neil mõlemal parem käsi kinni seotud. Minu imestunud küsimusele vastasid nad häbeliku naeratusega. Hiljem jutustas Loviisa seda lugu lähemalt: ka teine kaksikuist oli endale roosi tahtnud. Minu juurde teda muidugi ei toodud, kuid ema oli pidanud viimaks ta käe ise kinni siduma. Vaadake, sellega ma põhjendangi oma arvamist, et laps ei hakanud maasikaid sööma enne, kui oli need oma õega pooleks jaganud.»

«Nüüd ma lähen,» ütles Sofia Nikolajevna, kui Razinevitš oma jutustuse oli lõpetanud. «Tehke teie, mis te tahate.»

Aga nüüd hakati teda lausa keelama.

«Ema, sa oled tõesti nagu ori,» ütles talle tütar.

«Jah, olen ori, olen seda eluaeg olnud,» vastas ema.

«Teie ei hooli isegi sellest, et teil külalised on,» tähendas Razinevitš.

«Kõik teie olete nagu kokku rääkinud,» ütles Sofia Nikolajevna, «et vanaeite karjanaise ametist ära võõrutada.»

Doktor Razinevitš võttis nüüd tõsisema tooni.

«Aga kui Afanassi Matvejevitš,» küsis ta iga sõna rõhutades ja aeglaselt, «teie käitumisest oma järelduse teeb ja end Sergei koolitamisest lahti ütleb?»

Sofia Nikolajevnal oli raske doktor Razinevitši suust niisuguseid sõnu kuulda. Ta võpatas ja jäi hulgaks ajaks vait.

«Ärge nähke vaeva,» lausus ta viimaks. «Teie, doktor, teate seda paremini kui keegi teine, et küürakat paran-

dab ainult haud. Kui meie mõisnik peaks seda tõesti tegema, siis lähen ma sinna varem kui ehk muidu.»

Tuppa tekkis raske vaikus. Olga Afanasjevna valgusid pisarad silmi ning ta pööras pea kõrvale.

«See on vana arvamine, et küürakaid ainult haud parandab,» ütles Razinevitš naist nutmas nähes. «Siin on uuemal ajal ka arstidel oma sõna ütelda. Muidugi,» parandas ta kohe, «kui õigel ajal jaole saadakse. Kahjuks aga tulevad inimesed arsti juurde sagedasti liiga hilja. Laupäeval pidas mind mõisaõuel kinni üks Kulina töölistest, noor mees, arvatavasti sepp, ja hakkas oma õe haigusest rääkima. Ma ütlesin talle, et nõnda ei saa midagi ütelda — toogu haige siia. Lubas. Eks näe. Kui nad tulevad, on lausa õnn, et Sergeid veel Kulinal ei ole.»

Kui Razinevitš sel kombel uuesti Sergei juurde välja jõudis, vajutas Sofia Nikolajevna vaikselt uksele ja läks toast sõnalausemata välja.

Olga Afanasjevna ei varjanud nüüd enam oma meeleliigutust. Ta päris mehelt läbi nutu ja pisarate, kas too oli isalt küsinud, mis neid nende elatanud põlves nii lepitamatult riidu oli ajanud.

«Ei, ma ei pidanud sündsaks nende perekonnaelu üksikasjadesse tungida,» vastas Razinevitš.

Nende sõnade peale tõusis Olga Afanasjevna üles ja ruttas emale järele, heites doktorile lävelt pilgu, mis oli süüdistav ja näis ütlevat: «Tobuke, kuidas sa siis lepitada oskad, kui sa tüli põhjustki ei tea.»

## 26

Varsti pärast seda, kui doktor Razinevitš oli üksinda jäänud, astus Heina-ema Kulina härrastemajja, haige laps käe kõrval.

Miina hoidis ema käest kõvasti kinni ning ta väike peopesa tõmbus järjest niiskemaks.

«Ära kardal!» julgustas ema teda veel ukse taga, kust nad valmistusid sisse astuma. Ja sedasama ütles talle ka doktor Razinevitš, kes nad mõisa suures saalis vastu võttis. Aga sellest hoolimata higistasid Miina peopesad

edasi; ta surus end vastu ema seelikut ning lahkus sellest kartlikult alles siis, kui Razinevitš talle värvipiltidega lasteraamatu ulatas.

«Istu, vaata pilte,» sundis doktor, osutades talle tooli laua ääres, millel oli muidki raamatuid.

Miina istus ja lõi põlvedel lahti pildiraamatu. Ta tahtis vaadata pilte karutantsitajast, kes oma karuga on mõisa tulnud, kuid ei võinud nägemata jätta ka doktorit. Doktoril on mustad juuksed ja piklik nägu, ta ninakühmul istuvad näpitsprillid, mille küljest ripub alla must pael, pugedes oma teise otsaga doktorile kas vesti nõõpauku või põue. Kuid pildiraamatu lehekülgedel on karu mõisas omapead uitama läinud — vist on ta mingisuguse pahandusega hakkama saanud, sest ühel leheküljel ajab teda tüdruk tulise triikrauaga taga.

«Sinu suur vend jutustas, et sa olid talvel tuisku jäänud,» ütles äkki doktor, kes vahepeal oli emaga juttu ajanud.

«Jah,» vastas Miina, «külm pidi mu peaaegu ära võtma.»

«Pärast seda jäid sa haigeks?»

«Jah.»

«Ja kus sa nüüd valu tunned?»

«Seljas.»

«Jah-jah,» noogutas arst ning Miinale näis, et ta muutus äkki väga tõsiseks.

«Mõnikord ikka kaebab seda rinnus ka,» tähendas ema.

Miina ruttas pildiraamatut lehitsema. Seal on veel palju lehekülgi piltidega loomadest: kord keedab seal rebane mune, peopesal taskukell, kord käivad seal voltis ja kortsus nägudega koerad kahel jalal, seljas mundrid ja vööl mõõgad. See on esimene lasteraamat, mida Võhunõmme Aadumäel kasvanud moonakalaps oma elus näeb. Ja kas ta neid rohkem enam näha saabki!

Siis asus arst teda läbi vaatama, tehes seda vaikides ja põhjalikult.

«Noh, pole viga, pole viga,» lausus ta viimaks läbi vaatamist lõpetades. «Nii suureks sa küll ei kasva kui su vend.»

«Ma ei tahagi nii suureks kasvada kui Jüri,» ütles Miina, tahtes sellega arsti nagu lohutada.

«Jah, aga kui sa terveks tahad saada, pead sa küll kipsist vesti kandma,» ütles Razinevitš.

«Kipsist vest?» küsis ema halba aimates.

«Ma lähen linna, ma vaatan ise,» vastas Razinevitš, nähes nõutust, mida kipsist vesti mainimine emas tekitas. Kuid ema teadis väga hästi, mida see tähendab — ei olnud Miina esimene, keda ähvardas küürakus. Sellepärast ta vaikis ja ohkas.

Rohkem kui pool lõunaaega oli läbi, kui ema ja Miina Jüri juurde tупpa tagasi jõudsid. Miina näitas Jürile pildiraamatut, mille tohter oli talle kinkinud, aga ema ei saanud pealetükkivate pisarate pärast kohe jutustama hakata. Ütles sõna ja jäi jälle vait, õnnetuna kord Jürile, kord Miinale otsa vaadates.

«Nagu ma kartsin, nagu ma kartsin...» lausus ta viimaks, võttis Jüri käest kinni ja lisas: «Ole sina talle eluajal toeks, kui meie Mardiga oma silmad oleme kinni pannud.»

«Ema, noh, mis sa nüüd sellest räägid,» ütles Jüri lohutavalt. «Ehk leitakse veel abi. Mis tohter siis Miina haigusest arvas?»

Aga ema ei tahtnud lapse kuuldes sellest rääkida nõnda, nagu ta seda ise oma ahastava südamega praegu kujutles.

«Küll sa kuuled seda ta enda käest,» vastas ta sellepärast lühidalt. Ja Jüri ei pärinudki enam pikemalt, sest ta nägi, et sedagi öeldes tõmbusid ema silmad märjaks ja et ta oma niiskeid silmi Miina küsiva pilgu eest hooliga püüdis varjata. Ning vahest oli see lapse murelikult uuriv pilk ka ainsaks põhjuseks, miks ema nüüd lausa ja suure häälega nutma ei puhkenud, vaid julgustavalt tütre poole vaadates ütles:

«Noh, Miina, kas teeme Jüri toa nüüd puhtaks, nagu me tee peal kahekesi rääkisime.»

Laps oli sellega rõõmsalt nõus. Ta avas akna ja hakkas kohe tolmu pühkima, kõigepealt aknalaualt, kus seda oli üsna paks kord. Nähes, et ema ja Miina ei taha seista, käed rüpes, võttis Jüri väikese mannergu ja ütles, et läheb lüpsi juurest oma igapäevast palgapiima tooma. Kui ta karjalaudast piimaga tagasi tuli, võttis ta poissmehetuba teda vastu küürituna. Akengi oli puhtaks pes-

tud. Aga ema istus nüüd akna all ja ajas nõõrile kahte kardinat. Need olid kodukootud linasest riidest ja lühikesed, katsid ära ainult poole aknast, nagu Aadumäelgi. Ja tuppa astudes oligi Jüril tunne, et tükike ta vanast kodust oli talle Kulinale järele rännanud.

«Vaata aga, mis teie selle lühikese ajaga ei ole ära teinud,» sõnas ta mannergut lauale asetades. Kartulid, mis ta lõunale tulles kohe tulele oli pannud, juba keesid. Miina kükitas pliidisuu ees ja kohendas tukke.

«Peame hakkamagi sind sagedamini vaatamas käima,» vastas ema silmi töölt tõstmata.

«Kas sa ei arva, et ma endale varsti naise võtan?» küsis Jüri ja oleks nagu sellega ema ees meelega suurustada tahtnud.

«Kes sulle ka tuleb?» kahtles ema.

Jüri käsi läks nüüd taskusse. Juba varahommikul, kui päike oli jöest alles välja tulnud ja vasara kõlksutamine sepapajas vaevalt alanud, tõi Juuli Kritt Ridaküllast veskile sõites talle Anult kirja. Ema vastusest järeldades, et ta ikka veel kahtleb ja et selle kahtluse taga seisab juba eelmisel päeval nähtavale tulnud mure, oleks Jüri seda kirja emale hea meelega näidanud. Kuidas sai Anu oma vanematele valet tunnistada, kui ta täna kirja saatis, mille eesmärgiks oli Jürit hoiatada, andes talle nõu kodust eemale hoida ja kas või koguni metsa minna. Anu oli kindlasti tema poolt. Aga kodust eemale hoida? Jüri ei olnud vähematki kurja teinud. Metsa — kes mind seal ootab? Kirja hommikul läbi lugenud, hakkas ta kohe uskuma, et Anu on lasknud end isa ja Voldemari ähvardustest hirmutada. Ja mida rohkem ta oli mõtelnud kirjas leiduvale hoiatusele, seda kindlamaks oli ta muutunud, et Anu oma kartustega liialdab, ja liialdab just armastusest Jüri vastu. See mõte täitis Jüri südame selge rõõmuga, ja nõnda saavutaski Anu hoiatav kiri soovitus hoopis vastupidise tulemuse. Jüri ei muretsenud ega kartnud midagi, vaid oli lausa õnnelik, seda rohkem, et ka Juhani kirjas oli leidunud mõnda, mis tõi kaugedki kohad ja inimesed lähedale, nagu oleks määratu suur maamuna korruga muutunud väiksemaks, millele — kui aga tahad — Kulina sepapoiss võiks isegi käsivarred ümber põimida. Aga kuigi Jüri sel kombel

õnnelik oli ja oleks emalegi Anu kirja hea meelega näidanud, ei sõandanud ta ometi seda teha, kartes talle sellega uut muret valmistada. Ning sellepärast tõmbas ta kord juba taskusse kirja juurde surutud käe tühjalt tagasi ning pöördus Miina poole järgmiste sõnadega:

«Ega midagi, kui kõik mind nõnda ära põlgavad, siis sina, Miina, tuled mulle ise perenaiseks.»

Laps naeratas. Ja vastküüritud tuppa tekkis otsekui sellest lapsenaeratusest raskevõitu vaikus.

Ei jõudnud toasolijaist keegi seda vaikust veel häirida, kui Kulina pika töölistmaja ette suure põrinaga veeres raudrehvidega sõiduvanker. Jüri vaatas aknast välja ja ütles:

«Urjadnik Pupp! Külakubjas näikse tal ka kaasas olevat.»

Ema sattus kohe suurde ärevusse. Tal ei olnud kardin veel nõõrile aetud ning ta sõrmed jäid seisma, kui ta Jürile otsa vaadates küsis:

«Ei tea, mis see siit tahab?»

«Mine sa seda tea,» vastas Jüri, tõmbus aknast eemale ja lisas: «Võib-olla on kusagil jälle hobuseid varastatud.»

Aga samal ajal tuli talle meelde Toomatare Anu hoiatav kiri, mida saatja oli palunud ära hävitada niipea, kui see on läbi loetud. Jüri oli kirja läbi lugenud ääsi ees, kuid ei raatsinud seda seal hõõgivatele sütele visata. Nüüd kükitas ta pliidisuu ette Miina kõrvale, võttis taskust kirja ja heitis tulle. Kirja põletades hakkas ta korruga kartma, et linnas on ehk Oskariga midagi juhtunud, ja küsis Miinalt sosinal:

«Viisid sa need ehvtilehed juba Rammusatele?»

«Jah,» vastas talle Miina samuti sosinal.

Niipea kui Jüri pliidisuu ette kükitas ja seal midagi tulle viskas, jättis ema oma töö hoopiski pooleli. Ta tõusis püsti, laskis kardina, mille nõõr ühte otsa pidi oli juba akna külge seotud, põrandale langeda ja hakkas toasügavusest õue piiluma.

Sel ajal ronis urjadnik Pupp, kes end vallas kohe mõisniku järel üheks kangemaks meheks pidas, vankrist ärritatult maha, vasaku käega mõõka hoides. Pupp elas Kehalas ja Kulinale oli sealt tublisti oma viis versta. Et lõunaajaks pärale jõuda, oli ta hobuse aiste vahel vahutama ajanud. Ta kiirustas ka vankrist mahatulekuga, kuid et ta kaunis paks ja mitte enam väga noor mees oli, siis muutusid ta liigutused kiirustamisel kohmakaks. See ärritaski teda. Vankrist maha tulnud, pööras ta oma telliskivipunase näo vihaselt maja poole ja hakkas mõõgatuppe ähvardavalt vastu saapasäärt peksma: katsuge te, kuradid, seal akende taga mul irvitada, et ma teie silmade all komistasin. Kuid ei akendel, ustel ega õuel kogu pika maja ulatuses olnud näha ainsatki inimest. Urjadnik lõi mõõgatupega veel paar korda vastu saapasäärt ja astus siis tähtsalt rinda paisutades maja poole.

Ta sattus keskmisele koridorile, ajas maja selles osas elutsevad mõisatöölised lõunauinakust üles, sai kuulda, kus Jüri Hein elab, võttis paar meest kaasa ja läks nüüd juba neljamehelise väega «seda kardetavat lindu» tabama, nagu ta ise ütles.

Heina-ema kavatses oma poolelijäänud tööd maast üles võtta, kui urjadnik manukate ja külakupja saatel sisse astus. Näis, et väikeses toas ei olnud nüüd enam mujal ruumi kui nurgas, kuhu ema ja Miina taganesid. Urjadnik vaatas toas ringi.

«Võõrad välja!» tegi ta siis käskiva liigutuse ukse poole.

«Siin ei ole võõraid,» vastas ema, tõmbas Miina tugevasti enda vastu ja hakkas värisema. See värin tekkis ehmatusest, vihast ning sellest peaaegu seletamatust hirmust, mida ema alati urjadnikuid nähes oli tundnud seitsaadik, kui Pupp ta vanemat poega pärast õnnetut oravajahti käis üle kuulamas.

«Pea suu, vanaeit, kui sa ei taha oma kortsus nahka parkimisele anda,» ütles Pupp ja tuletas sellega Heina-emale veelgi rohkem ta Juhanist poja ülekuulamist meelde.

«Jäta mu ema rahule ja räägi, mis tuuled sind minu juurde tõid?» küsis Jüri.

Aga nüüd alles vaatas Pupp Jürile esimest korda otsa ja käratas ähvardavalt, nagu ta alati oli ähvardanud ja nagu ta ikka oli harjunud käratama:

«Ahaa, poiss, nüüd oled sa mul peos! Ütle, kus sa oma püssi hoiad?»

«See on minu mure,» vastas Jüri.

Urjadniku telliskivipunane nägu tõmbus pilve. Ta lükkas tabureti ahju äärde, ronis sellele jalgupidi otsa ja silmitses teraselt ahjulage.

Aga Jüri naeris.

«Hiljaks jäid,» lausus ta.

«Mis? Kuidas?» hüppas urjadnik maha. «Sa, kuradinahk, näitad veel hambaid! Kas sa mind ei tunne, kas sa ei tea, kes ma olen?»

«Sa arvad, et ma hambaid näitan, kui ma sulle sulaselget tõtt räägin,» vastas Jüri. «Eile oleksid sa ahju pealt mõne ämblikuvõrgu leidnud, aga täna seal neid enam ei ole. Tuhni niipalju kui tahad, ei sa leia siit, jah, midagi, ei võrku ega ämblikku, kes kärbest imeb.»

Seda öeldes ei pööranud Jüri pilku Miinalt. Ja kui ta lapse hirmunud silmades äkilist rõõmusähvatust nägi, oli talle kõik selge: Miina oli juba lugenud seda lendlehte, mis vihikute vahel oli ja milles mõisnikke ja kapitaliste võrreldi ämblikuga — vereimejaga. Kuid samal ajal jätkas urjadnik kärkimist, käies Jürile aina vihase-malt peale, et ta oma püssi välja tooks. Aga kui ta viimaks nägi, et ta Jürit mingisuguste ähvardustega hirmutada ei saa, pöördus ta ema poole, kes Miinaga endiselt toanurgas seisis. Ta ütles:

«Et sa, vanaeit, oma pojast niisuguse pujääni oled kasvatanud, siis tee nüüd ise suu lahti ja ütle heaga, kus su poja püss on.»

«Temal ei ole püssi,» vastas ema pead väristades ja Miinat endale veelgi lähemale tõmmates.

«Vaata,» hüüdis nüüd Pupp, mõõga käepidemest kinni haarates, «mina olen mees, kes nõelast kangi ja kangist nõela võib teha! Mina võin kõik! Värisege minu ees! Ja kui sina, vanaeit, oma poja püssi välja ei too, siis lasen ma siiasamasse maja ette õuele lõkke teha ja panen su sellest üle hüppama, kuni su kuradi kaltsud kõrbevad ja su keel liikuma hakkab.»

Jüri silmade ees läks kirjuks. Ta hakkas nüüd tööpoolest kogu kehast värisema, kuid mitte hirmust Pupi kanguse ees, vaid suurest vihast, mis Pupi sõnad ta südames mässama panid. Kui ema, kes oma poega kogu aeg silmas pidas, Jüri juures niisugust moondumist nägi ja teadis, mis see tähendab, pööras ta näo seina poole ning tõstis käed silmade ette.

«Jüri, hoi ennast!» hüüdis ta nõnda, nagu seina poole pööratud. Aga sel silmapilgul seisis Jüri juba väljakutsuvalt urjadniku ees ja karjus Pupile otse näkku:

«Kui sa peaksid mu ema külge sõrmegi panema, siis ei jää sinust järele ei kangi ega nõela, vaid käputäis sodi. Saagu siis mulle rauad või lauad.»

Niisuguseid sõnu Jüri suust kuuldes ei jäänud urjadniku nägu endiselt telliskivipunaseks, vaid kahvatas ja tõmbus siis laiguliseks.

«Külakubjas! Mehed!» hüüdis ta. Ning Jürile huulte vabisesedes:

«Seekord ma sinuga ei naljata, poiss.»

«Või sina oled mõnikord ka naljatanud,» ütles Jüri imestunult, kuid hambad veel praegugi vihast risti. «Millal siis niisugune imelik päev oli?»

«Ma ei tahtnud sind õrnemast kohast pigistada, kui ma sulle salaküttimise pärast protokollis tegin,» ütles Pupp. «Seekord valetasid sa mulle suud ja silmad täis — tema olevat metsavahi käest püssi saanud. Oled sa selle kõik juba ära unustanud, mis?»

Nüüd puhkes Jüri suure häälega naerma, kuid vaatas urjadnikule põlastavalt otsa.

«Mis sa unustamisest räägid,» vastas ta. «Mulle on vahepeal isegi uus sõrm kasvanud, selle asemele, mis ma oravajahil koerusega metsa lasksin.» Ja urjadnikule oma mõlemaid käelabasid nina alla tõstes: «Vahi! Loe sõrmed üle, kas mõni puudub.»

Urjadnik heitis Jüri kätele pilgu, nägi kõik ta sõrmed alles olevat ja sai aru, et oli vennad ära vahetanud. Ta ei saanud tükil ajal sõna suust. Aga Jüri andis talle nüüd järgmist nõu, öeldes:

«Kui sind Juhani püss nii kangesti huvitab, siis sõida mõök kolistades oma setukaga Baikali taha, otsi Juhan Tšitaa linna alt laagrist üles ja küsi, mis ta püssinumber

on. Mina seda ei tea, kuigi ta talvel kodus käies seda mitugi korda nimetas.»

Vahepeal oli õue ja Jüri toauksele tihedasti rahvast kogunenud. Kuuldes sõnu, mis Jüri urjadnikule ütles, puhkes nii mõnigi mees ja naine heakskiitvalt naerma. Ja kuigi Pupp omateada ei olnud päris lihtne, vaid kangemat seltsi urjadnik, nagu see ta enda sõnadest tihtilugu selgus, tundis ta nüüd ometi piinlikkust ja häbi. Aga kui sagedasti ei ole maailmas juba juhtunud ja kui sagedasti ei juhtu seda veelgi, et just kangete ning end tähtsaks pidavate inimeste häbi juba järgmisel silmapilgul pärast selle tekkimist muutub hirmsaks vihaks, nõnda et ta selle vihaga kas purustaks või lõhuks kõik, mis aga ette satub. Seesama lugu juhtus nüüd ka Pupiga. Et aga temale ei sattunud ette midagi muud kui laual asetsev pildiraamat, mille Miinale oli andnud doktor Razinevitš, lõi ta selle keskelt lahti, ajas silmad suureks ning karjus oma häbist ja piinlikkusest üle.

«Mis raamat see on? Mispärast kannavad siin koerad mundrit? Ja mispärast on koertel nii hirmsad näod ees?»

«Need ei olegi koerad, need on urjadnikud,» naeris Jüri.

«Külakubjas, too vankrilt köis,» kisendas urjadnik. «Me seome ta kinni!»

«Jüri!» karjatas ema.

Ta tungis Miinat kaasa tõmmates urjadniku ja Jüri vahele, haaras poja kätest kinni, hädaldades:

«Nad tahavad sind siduda, poeg — sinu käsi.»

«Ole, memm, üsna rahul,» ütles talle Jüri. «Ma ei lase.»

«Tal on mõök.»

Jüri naeratas.

«Olgu,» ütles ta. «Ma teen ta mõögast äkkepulki.»

Külakubjas ei pääsenud lahtisel ukسل seisvast ja Jürit mitmeti oma hüüetega toetavast rahvasummast läbi.

«Kas saab juba?» hüüdis urjadnik kannatust kaotades. «Ja mis see rahvas siia ronigu? Mitte seal ukse-suud matta. Kas kuulete, kuradid!»

Aga nüüd trügis jõugust välja öövaht Jaan, kes ütles:

«Pupp, me teame kõik, et sa kange urjadnik oled ja ennegi ausast inimesest hobusevarga ja hobusevargast ausa inimese oled teinud, kuid praegu ei jätku sinu kangusest ega sinu väest, et seda poissi kinni siduda. Jäta need mõtted kohe heaga järele, sest sina külakupjaga seda ei tee ja rahvalt ei ole sul selle töö juures vähematki abi loota. Kui sul kõrvad on, siis kuuled sa isegi, kuidas nad sind seal lahtise ukse vahel põhjavad ja naeravad.»

Sel ajal kui öövaht Jaan seda rääkis, hakkasid inimesed ukse vahelt julgemini tuppa pressima. Toas jäi kitsaks ja urjadnik kuulis ümberringi aina kasvavat nurnat. Ei tea, kas mõjusid Pupile niimoodi habemiku sõnad või rahva nurin, kuid äkki kiskus ta oma mõõga tupest, ajas rinna ette ja kisendas kogu kõrist:

«Ärge segage mind ametikohustuste täitmisel. Mina täidan käsku. Jüri Hein, ma vangistan su valla täiskogu otsuse põhjal. Noh, mis te jõllitate ja näitate mulle oma hambaid. Vald saadab inimese välja, aga teie olete nagu roojane seakari, kes ei oska tänulik olla, et kuradist lahti saate.»

«Kurat just sellega meie sisse lähebki!» hüüdis nüüd keegi inimestest, ja nagu mitmedki hiljem kinnitada teadsid, polevat hüüdja olnud keegi muu kui Iisak.

Aga öövaht Jaan naeris kõige kibedamat naeru, mis ta oma eluajal kunagi oli naernud, pööras halli habeme inimeste poole ja hüüdis:

«Kas te kuulete — vald! Ehk on ka teist keegi selle otsuse teinud?»

«Ärge segage,» kisendas urjadnik teist korda. «Jüri Hein, hakka astuma. Eest ära! Saadan teid kõiki Siberrisse. Lajatan mõõgaga lagipähe!»

Jüri, kes oli vahepeal mitmesuguseid tundeid üle elanud ja sealjuures mitugi korda ka oma linnas elutseva seltsimehe pärast muretsenud, sai nüüd täielikult aru, et valla otsusel ei võinud vähematki ühist olla Oskariga või tema mässulauludega. See teadmine tekitas tasootamatu kergendustunde. Ja sellepärast võttis ta üsna rahuliku südamega mütsi, kaisutas tugevasti oma ema ja õde ning pöördus siis Pupile poole järgmiste sõnadega:

«Noh, kas lähme nüüd.»

Urjadnik käis paljastatud mõõgaga tema kannul ja rahvas andis nurinaga talle teed.

«Vaadake, inimesed!» hüüdis ema, kui ta poega sel kombel välja viidi. «See on mõisa ja kiriku viha, mis mult poja riisub!»

Jüri vaatas künniselt tagasi. Ta nägi ühte otsa pidi põrandale langenud kardinat nagu oma ema katkiraiutud armastust, ja see pilt jäi talle kauaks silmade ette, saates teda ta pikal ning raskel vangiteekonnal Siberi tühja.

28

Nädalapäevad pärast Jüri vangistamist sõitis Afanassi Matvejevitš Babin Peterburist koju. Et ta oma koju sõidust ette oli teatanud, ootas Iisak teda rongi saabumisel kahe-hobuse-tõllaga Rakvere jaamaesisel platsikesel. Ta oli vara, juba öösel linna jõudnud, oli kaua oodata saanud ja hobused tõlla ees trampisid kärsitult jalgu, kui Peterburi poolt tulev rong pisut pärast päikesetõusu pikalt vilistades jaama ette sõitis.

See sügissuve varahommik oli kaste- ja udurikas. Räästad ja puud tilkusid, nagu oleks öösel vihma sadanud, kuid kõik märgid rääkisid selle poolt, et päev ise tuleb soe ja päikesepaisteline. Ilusat ilma ennustas kaugelekajav vedurivilegi. Juba praegu rebenes vahetevahel udu siit-sealt, andes üürikeseks maad selgele taevale, mis oli sinine ja puhas. Oli siiski jahedavõitu. Ja härra Babin istus tujutuna kalessi, vöbistas õlgu ning käskis tusaselt:

«Noh, lase käia!»

Iisak viivitas. Viimaks vaatas ta üle õla tagasi ning ütles:

«Härra, kui sõidaksime täna õige Mõdriku kaudu.»

«Mis kurat sind sinna ajab?» küsis Babin.

«Varjulisem sõita,» kostis Iisak. «Vaatan, et härra üsna lõdiseb kohe.»

Mõisnikul oli tõepoolest külm, aga restoranid olid kinni ning sellepärast ütles ta kiirustades, vasturääkimist kannatamata:

«Supperi tänavale Supperi juurde.»

Sellega oli kutsarile niisama hästi kui öeldud, et Kulinale tuleb sõita ikkagi suurt Venevere maanteed kaudu, läbi Viru-Jaagupi alevi.

Iisak solvus, et Babin tema nõu kuulda ei võtnud. Ja nõnda sõideti läbi linna vaikides, nagu poleks tahetud häirida seda omapärast muusikat, mis tekkis kabjaplaginast ja rataste mürinast munakivisillutisel. Kuid Supperit ei olnud kodus; öeldi, et ta juba õhtul teise aktsiisihärra — Nikolai — juurde oli läinud.

«Lakuvad kuradid,» ütles Babin, kui see teatavaks sai.

«Tea, kuhu härra nüüd sõita laseb?» küsis Iisak külmalt ja väga ametlikus toonis.

«Sõida Kulinale,» vastas mõisnik.

«Mõdriku kaudu on tee hoopis siledam, põrutab vähem,» katsus kutsar veel kord oma õnne. «Kui keeraksime, härra, siit läbi Lilleoru?»

«Piira kaudu,» käskis Babin järsult. Iisak oli hellitatud teistsuguse kohtlemisega kui see jahe käsutamine, mis talle sel hommikul osaks sai. Ta pillas mõned rängad vandesõnad ja ajas hobused jooksma, kogu aeg nende kohal piitsa keerutades.

Piira sillal tuli päike välja. Kastest särav maailm lõi helendama ja Iisak nägi, et marjad pihlakatel olid omandamas juba sügise jumet. Sinisel taeval punetasid nad nagu veri. Nagu veri! Ja korraga tundis Iisak selles heledas päikesepaistes vajadust oma käsi vaadata. Ta heitis pilgu üle õla tagasi, veendus, et Babin tukkus, ja hakkas pärast seda hoolikalt oma kutsaririetelt ja kätelt verelaike otsima...

Babin tukkus veel Vilgul, tukkus Pajustiski. Ta ärkas alles natuke aega enne Kehalasse jõudmist, ringutas ning alustas siis Iisakuga juttu nagu alati, koduselt ja lihtsalt.

«No kuidas on?» küsis ta. «Kuidas te seal Kulinal siis ilma minuta elasite? Kas Razinevitš on ikka mõisas?»

«Mõisas,» vastas Iisak.

«Ja kuidas vana proua tervis on?» jätkas Babin oma pärimist. «Kas sa oled teda mõnikord ka näinud?»

«Vanaproua tervisel ei ole viga midagi,» vastas Iisak. «Iga päev teda karjalaudas näha, lüpsavad hoolega.»

See oligi küsimus, mis Babinit sel kojusõidu-hommikul Kulina asjadest kõige rohkem huvitas, kuid mida ta otseselt kohe ei tahtnud küsida.

«Hm!» hääldas ta Iisaku vastuse peale rahulolematult ja küsis: «Ega studentit pole Kulinal näha olnud?»

«Sergeid, noorhärinat?»

«Studentit,» vastas mõisnik jonnakalt.

«Ei,» ütles nüüd kutsar ja pööras end pukis peaaegu ringi, jätkates: «Elame muidu kõik vanaviisi, ainult Jürit ei ole meil enam.»

«Jürit ei ole enam!» hüüatas Babin. «Ära sa aja neid hobuseid nii palju taga, las nad käivad ka natuke. Noh, räägi nüüd, kus siis Jüri on? Ega ta ometi ära ei surnud — niisugune mehemürakas.»

«Ei, surnud ta just ei ole, aga ega seal palju ka ei puudu,» ütles Iisak piitsa ära pannes. «Vald tunnistas inimese kõlvatuks, saatis välja; meie silmad teda siinmail enam ei näe.»

«Saatis välja!» imestas Babin. «Mispärast siis?»

«Talle pandi mitut asja patuks,» hakkas Iisak jutustama, «aga süüd ennast mehel ei olnud olemaski. Taheti lahti saada ja muud midagi, sest poisil oli nuppu ja omajagu ikka kangust ka, võib olla, et jäi mõnele tee peale ette. Räägitakse, et parun, see Võhunõmme Taube, ja praost Hoffmann olla need kõige suuremad pealekaebajad olnud. Kuradid jah, nahka panid selle mehe elu. Kui Ridakülalt läbi sõidame, siis ma näitan härrale talu, kuhu Jüri pruut maha jäi. Nägin ühel päeval tüdrukut — närtsinud mis närtsinud, nagu murtud lilleõis. Võib-olla pikapeale kosub.»

Parun Taube nime kuuldes tõmbus Babin tusaseks.

«Ja kas polnud siis vallas kedagi, kes Jüri oma käe peale oleks võtnud?» küsis ta.

«Käe peale!» kordas kutsar põlastavalt. «Küllap oleksid seda kõik sulasepoisid ja teomehed kogu hingest teinud, aga mis käe peale võtjaid siis niisugustest on — varanduseta ja hääleõiguseeta inimestest. Niisuguseid pane kümme tükki puniti, siis saad alles ühe hääle... Noh, arvake ise, härra, kuidas siis sulane, rentnik või üleüldse inimene, kellel varandust pole, vallavolikogusse pääseb; seal on kõik puha peremehed, ostukoha omani-

kud. Ja mis tahtmist on nendel vaese inimese eest seista; tee veel ennast Taube silmis vastikuks.»

Uuesti Taube nime kuuldes hüüdis Babin kutsarile:

«Anna hobustele valu!»

Iisak ei lasknud seda endale korrata. Pea kohal piitsa keerutades ajas ta hobused traavima ja varsti oldigi Viru-Jaagupi vahel. Iisak kavatses alevist suure ajuga läbi kihutada, kuid ta lootused ei läinud täide. Varasest ajast hoolimata seisis kirikumõisa plangu taga trobikond inimesi, ja nende seas näis platsis olevat isegi urjadnik Pupp, mis tegi asja veelgi kahtlasemaks. Ta seisis kirikumõisa aeda viiva jalgvärava vahel, uudishimulikke eemale tõrjudes.

«Pea kinni!» hüüdis Babin, niipea kui ta urjadnikut silmas. «Vaatame, mis siin lahti on?»

Ei tea, kas Iisak või hobused ei tahtnud sõna kuulata, kuid Babin pidi oma käsku kordama, enne kui tõld viimaks peatus.

«Küsi, mis seal tehakse,» käskis ta Iisakut.

«Kurat ma seda küsin,» vastas kutsar vihaselt.

Babin oleks pidanud seekord oma käsku kordama, kuid niipea kui hobused seisma jäid, lähenes urjadnik tõllale. Nüüd alustas temaga juttu Babin ise. Ta küsis:

«Kas alevis peetakse täna laata, et sa juba varahommikul väljas oled?»

«Andke andeks, härra Babin, aeg ei ole naljatamiseks kohane,» ütles Pupp. «Vaadake, kuri käsi on öösel praosti teise ilma saatnud. Ootame Rakverest kohtu-uurijat.»

«Aa! Täna öösel?» küsis Babin.

«Ptruu! Kurat te keksitel!» vandus kutsar pukis hobuseid.

«Jah,» vastas Pupp, «mõrtsukas on aknast sisse roninud. Suured pastlajäljed veel praegugi selgesti akna all mulla peal näha.»

«Ptruu! Ptruu!» kähistas Iisak hobustele. «Ega's nüüd veel parmud väljas ei ole.»

«Proua oli tapetul linnas ja on praegugi seal,» jutustas urjadnik edasi. «Hoffmann magas üksinda toas. Teenijatüdruk vannub jumalakeeli, et pole midagi kuulnud. Magas nagu patuund — ruut löödi sisse, aga tema

ei tea maast ega ilmast. Noh, kui uurija tuleb, eks siis vaatame. Rumal lugu ainult, et mõrtsukas pole midagi kaasa võtnud.»

«Ei hoolinud mammonast,» naeris Babin. «Võttis ainult hinge ja aitas sellestki. Noh, kutsar, lase käia.»

Nüüd sõideti tükk maad vaikides. Juttu alustati uuesti alles Ridaküla vahel, kui lisak Babinile oli näidanud talu, kuhu Jüril pruut maha jäi, nagu ta ütles.

«Mis sa arvad, kes võis Hoffmanni ära tappa?» küsis Babin varsti pärast seda, kui oli Toomatarelt mööda sõidetud.

Iisak kehitas õlgu.

«Mine tea, missugune kontsukaupmees või mustlane võis seda teha,» arvas ta viimaks.

«Hee!» naeris Babin. «Seda tegi mõni Jüri sõpradest; arvad sa, et mustlane või kontsukaupmees oleks ainult praosti hingega leppinud. Ja missugune mustlane maailmas on pastlaid kandnud! Ei, see on kindlasti kättemaks.»

Iisak heitis pilgu üle õla tagasi ja vaikis.

«Jah, nahka panid selle mehe elu,» kordas ta alles tüki aja pärast oma endist arvamist. «Tubli mees oli, aga sõbraks ma teda küll ei saa pidada.»

«Miks?» küsis Babin.

Iisak ei vastanud kohe.

«Pintsakuhõlmad, kurat, rebis katki,» vastas ta siis ja äigas piitsaga hobustele, kes vahepeal olid käima jäänud.

Babin naeris vankrimürina ja kabjaplagina sekka, aga kutsaril oli tunne, et tema selja taga tõllas istub inimese asemel vanasaatan ise ning naerab tema kord raageva, kord viimase kraadini tõusva ärevuse üle.

Vöörmünder Karl Aabram sai praost Hoffmanni tapmisest teada siis, kui talle samal hommikul varsti pärast Babini külast läbisõitu toodi kutse alevisse kohtu-uurija ette ilmuda. Ta tuli põllult koju ja oli nii kangesti ärritatud, et ei saanud hobustki aiste vahele, nõnda et Vol-

demar teda sealjuures pidi aitama. Teel alevisse katsus ta oma erutatud mõtteid koguda ning ühtlasi selgusele jõuda selle üle, missuguseid küsimusi kohtu-uuriija talle võiks esitada. Aga hoolimata kogu oma vaevast ei jõudnud ta kaugemale nendest, mida küsitakse iga kohtuliku uurimise algul ja mis tahavad teada nime, sünniaega, rahvust, usku ja kõige viimaks ka seda, kas ülekuulata on kohtu poolt varem karistatud. See viimane küsimus tegi võõrmündrile suurt peavalu. Niipea kui ta kujutles, kuidas ta uurijale ütleb, et teda noores põlves on pussi- ja kaikalahingutes ligimesele tekitatud kehavigastuste pärast koguni kaks korda karistatud, asus ta südamesse tõsine kartus, et teda ennast võidakse hakata praosti tapmises kahtlustama. See rumal kartus kadus küll kohe, kui ta kirikumõisa jõudes kuulis, et mõrtsukatöö ei olnud toime pandud röövimise otstarbel. Seda ütles talle väljas valvet pidav urjadnik, kes teda käskis minna kirikukantseleisse, kus uurija teda ootavat.

Karl Aabram astus sisse vagalt kõhatades. Ta oleks hea meelega palunud, et tal lubataks üle magamistoa läve haledusega vaadata oma hingekarjast, kes kurja käe läbi oli otsa leidnud, kuid et uurija oli noor ja järsu moega inimene, ei söandanud ta selle palvega välja tulla. Tal oli südames küll väga kahju, sest ta oli kavatsenud sealjuures oma silmi vesistada, et sellega kohtu-uuriijale tõendada, mil määral ta hing selle kurva sündmuse puhul vapustatud on. Kuid paistis, et uurija ei ole huvitatud Karl Aabrami pisaratest ega tunnetest.

Algas ülekuulamine.

Kirja pannud kõik, mis puutus ülekuulatava isikusse, pistis kohtu-uuriija paberossi suhu, kuid ei saanud seda läita, kuna tal puudusid tikud. Neid ei olnud ka Karl Aabramil.

«Kas te ei ole suitsumees?» küsis nüüd uurija ja las kis sisse kutsuda väljas valvet pidava urjadniku, kes talle paberossi peale tuld andis.

Karl Aabram, kes nägi selles ainult kohtusaksa vigurit, millel tema arvates pidi sees olema mingi salakaval konks, jäi üsnagi segaste tunnetega ootama järgnevaid küsimusi. Ning see oligi põhjuseks, miks võõrmünder kogeleva lõi, kui uurija kohe pärast urjadniku lahkumist

küsis, millal oli ülekuulatav tapetut viimati näinud. Karl Aabram, kelle tahtmiseks oli anda hästi kindlad vastused, ei teadnud nüüd korruga isegi seda, missuguse nädalapäevaga tal tegemist on. Uuriija pidi talle selles asjas appi tulema.

«Täna on esmaspäev,» ütles ta kärsitult ja kordas oma küsimust senisest veelgi järsemalt: «Tuletage meelde, millal te tapetut viimast korda nägite?»

«Noh, kui täna esmaspäev on, nagu härra kohtu-uuriija ütleb,» vastas ta ennast kogudes, «siis nägin ma kadunud alles eile pärast lõunat.»

«Kuspool see oli?» päris uuriija oma haukuval moel edasi.

«Siinsamas kirikukantseleis, kus me kohtuhärraga praegu istume,» vastas vöormünder nüüd juba täiesti kindlalt ja vaatas kardkarpi laululehtede müügist saadud vaskmüntidega, mis seisis lauaotsal ja justament samal kohal, kuhu ta selle eile oli asetanud. «Ma müütan igal pühapäeval kirikuvärvavas laululehti,» jätkas ta siis käsi süles risti pannes ning kurvalt ohates, «ja tulin siia ka eile pärast jumalateenistust, et kiriku raha ära tuua.»

Kohtu-uuriija tõukas nüüd sullevarrega kardkarpi lauaotsal ja küsis:

«Sedasama vaskraha?»

«Jah, justament sedasama vaskraha,» vastas vöormünder.

«Ja kas te mäletate, kui palju seda raha oli?» küsis uuriija end laua taga sirgu lüües.

«Numbri pealt,» vastas vöormünder. «Seda oli kuuskümmend kolm kopikat.»

«Kõik vaskraha? Hõbedat ei olnud?»

«Kõik vaskraha.»

«Kas te lugesite raha üle ja mäletate selgesti, et seda rohkem ei olnud?»

«Jah, ma lugesin raha üle ja mäletan seda selgesti.»

«Hm!» tegi nüüd kohtu-uuriija ja küsis siis äkki ootamatu lahkusega: «Kas te alati peale laululehtede müümist raha üle loete?»

«Ei,» vastas vöormünder pead raputades.

«Ja miks te seda eile tegite?»

«Eile, jah eile,» lõi Karl Aabram uuesti kogeleva.

«Kui ma eile selle karbi siia lauale panin, siis kadunud praostihärra kurtis, et rahvas ostab vähe laululehti, ja käskis mul need kopikad üle lugeda. Aulik kohtuhärra, ma võin vande all kinnitada, et siin ei olnud kopikatki rohkem ega vähem.»

«Siin on praegugi kuuskümmend kolm kopikat,» ütles nüüd kohtu-uuriija. «Ja kõik see näitab, et tapjal ei olnud röövimise eesmärki. Ta ei võtnud kaasa isegi kulduuri, mis oli tapetu voodi kõrval öölaual. Sellepärast, et kui te tahate, et kurjategija üles leitaks, tule- tage hästi meelde, kas Hoffmann ei juhtunud teile mõni- kord kurtma, et tal vihavaenlasi on? Kas ta kunagi ei kartnud oma elu pärast või ei nimetanud kellegi nime, kellega tal halb vahekord oli?»

Kuidas Aabram tahtiski kohtu-uuriijale abiks olla, ei mäletanud ta ometi, et Hoffmann oleks midagi selletaol- list temaga rääkinud. Jah, iseasi, kui Jüri oleks veel vabaduses olnud! Siis oleks ta kõhklemata ütelnud, et see on Jüri tegu, ja oleks valmis olnud sedagi vande all kinnitama, nagu ta alles natuke aega tagasi seda kuuekümneme kolme kopika puhul oli töötanud. Kuid sellest hoolimata ruttas ta nüüd uuriijale jutustama, kuidas truu jumalaselane nii mõndagi meest oli kantslist hurjutanud ja sellega võib-olla endale vihavaenlasigi soetanud.

«Mina ja koguduse kõik vagad hinged,» lõpetas ta kätt südamele pannes, «oleksime aulikule kohtuhärrale väga tänulikud, kui see hirmus kurjategija peaks üles leitama ja oma teenitud palga saama.»

Nähes, et kohtu-uuriija teda enam ei umbusalda, rää- kis võõrmünder kõike seda omapoolse usaldusega ja sooja tundega. Aga vaevalt oli ta viimase sõna suust välja ütelnud, kui uuriija tema arvates jälle uue lehe- külje pööras. Ta nimelt ei vastanud võõrmündri pikale jutule sõnakestki, vaid nihutas selle asemel laual enda ees asuvaid pabereid ja tõi nähtavale luust nõöbi, mis oli viiekopikasest vaskrahast pisut suurem ja mida võõr- münder väga hästi tundis. Ta vaatas nõöpi nagu lum- mutust, tõmbus näost punaseks ja tundis end süüdlas- sena. Kuid oma hämmeldusest hoolimata ei jäänud talle märkamata, et samal ajal peatusid uuriija silmad tema kuue nõöpidereal.

«Kas te tunnete seda nõopi?» küsiti talt jälle järsult. Karl Aabram pidas tükk aega aru, kas rääkida õigust või öelda, et ta seda nõopi ei tunne.

«See peaks olema kasuka või lambanahast vesti nõop,» vastas ta.

«Jah, aga kas te ei tea, kelle oma see on?»

Endal uurija teravat pilku märgates otsustas Karl Aabram kogu loo puhtsüdamlikult üles tunnistada.

«Aulik kohtu-härra,» algas ta kogelemisi, «seda nõopi tunnen ma küll, aga ma ei tea mitte tunnistada, mis-sugune nurjatu seda oma vesti või kasuka küljes on kandnud.»

«Noh, siis ütlen ma teile: see on tapja nõop. Ma leidsin selle rohu seest, mitte väga kaugel aknast, kust kurjategija oli sisse roninud. Rääkige, miks te nii ehmatanud näo tegite, kui te seda nõopi minu ees laual märkasite?»

Kuid Karl Aabram ei saanud mahti veel jutustama hakata, kui uurija oma toolilt püsti kargas ja urjadniku väljast sisse kutsus, et talt oma paberossi peale uuesti tuld paluda. Seekord jäi urjadnik tuppa ja võõrmünder hakkas oma lugu jutustama, Pupile kogu aeg abiotsiva ilmega näkku vaadates.

«Kui ma eile laululehtede müügi olin lõpetanud,» ütles ta hädiselt, «ja oma silmad rahale lõin, siis märkasin ma kohe, et keegi nurjatu oli mulle laululehe eest selle nõobiga tasunud. Ning siis võtsin ma selle nõobi ja viskasin ta rohu sisse maha, sest ma ei tahtnud kadunud praostihärrat selle nurjatusega kurvastada ega pahandada. Sellepärast ma esmalt ka kokkusin, kui ma täna seda korraga auliku kohtuhärra ees laual nägin.»

Pupp hakkas kohe naerma ja lõbusaks muutus võõrmündri kergenduseks varsti ka kohtuhärra, kuigi teda teisest küljest valdas tusk, et pidi end lahti ütleva sellest rohu seest leitud nõobist kui seni ainsast asitõendist, mis oleks võinud kurjategija jälgedele juhatada.

Karl Aabram tuli kohtu-uurija juurest välja nagu saunast, ja see oli olulisem, mis talle ülekuulamisest meelde jäi.

Kui ta hiljem kogu seda lugu kodus jutustas, kargas perenaise süda täis, kuuldes, et uurija oli julgenud tema

meest tapmises kahtlustada. Aga kuna tal seda viha mujale ei olnud valada, siis tühjendas ta oma südametäie elukaaslase kaela. Ta nimetas teda tossikeseks ja ütles:

«Kus su, kurjavaimu suu oli, et sa ei osanud ütelda, kelle töö see on.»

«Ah praostihärra tapmine või?» küsis Karl Aabram.

«Nojah!» lainetas perenaine Mai vihast. «Kas seda on siis raske arvata, et see Jüri töö on.»

Voldemar hakkas suure häälega naerma.

«Noh, nüüd sa küll teed Jürile liiga.»

«Või liiga!» pahandas ema. «Kui ikka hakkad Jüri tegudele mõtlema... Keda see Hoffmann siis kantslist ähvardas ja noomis?»

«Aga Jüri on kindlas kohas,» ütles Voldemar. «Kuidas tema siis ikka praosti tappa sai.»

«Ega teist, kui tema viha ässitas inimesed üles,» ei osanud ema selle peale muud vastata.

«Jah, kui just sedamoodi,» oli Karl Aabram oma naisega kohe nõus.

Kogu see nädal aega, mis Jüri vangistamisest oli möödunud, polnud Toomatarel Anu kuuldes targu sõnakestki Jürist lausunud. Sellega nagu taheti Anule aega anda toibumiseks oma kurvastusest ja ahastusest, mida kardeti muutuvat meeltesegaduseks. Ka Anu ise oli sestsaadik rahule jäetud. Kuid nüüd mõjus Hoffmanni tapmine ja Karl Aabrami ülekuulamine nõnda, et see tark ettevaatus unustati. Ja niipea kui Anu kuulis, et ta vanemad Jürist jälle halba räägivad, jättis ta piimapüttide küürimise kus seda ja teist, läks istus seinääärde, kus isa oli teda peksnud, ja võttis raudnaelast kinni. Nõnda toetas ta oma pea vastu seinä ja jäi nagu tukkuma, või nagu oleks hing ta kehast kuhugi kaugele rännanud.

Kõik jäid vait, ja siis ütles ema, kes perekonnaliikmeist praegu kõige vihasem oli:

«Noh, mis tükke sina, tüdruk, seal teed?»

Anu vaikis.

«Vaata kangust!» põlastas isa. «Ma olen juba nädal aega kannatanud ja oodanud, millal see kangus sinust ometi välja läheb.»

«Seda saad sa veel kaua oodata,» vastas Anu.

Aga isa poleks seda nagu kuulnudki, vaid ütles:

«Võtad sa suhu kas jumala nime või loed söögipalvet millal tahes, ei ole temal muud kui kõksti sinna seinä äärde ja silmad kinni, nagu hakkaks hinge heitma.»

«Jah,» pahandas ema omalt poolt. «Kilkasid siin ikka, et oma Jürist kinni hoiad. Eks sa hoiä nüüd veel! Kus see Jüri sul on?»

«Nüüd hoian sellest raudnaelast kinni,» vastas Anu, pea vastu nõgist seinapalki ning silmad suletud.

«Mis sulle praegu sai tehtud?» käratas Rikas Aabram.

Kuid Anu vastas talle üsna vaikselt:

«Sulle ei meeldi see, et ma siin istun, ei meeldi sellepärast, et see tuletab sulle meelde seda, kuidas sa mind sellesama seinä ääres sedelgarihмага peksid. Vaata ja kannata siis, kui sul veel vähegi isasüdant sees on.»

Aga kust võttis Toomatare Aabram selle isasüdame, mis oma tegude pärast oleks valutama hakanud, kui tal nüüd omagi elu pärast muret oli, sest ööd muutusid järjest pimedamaks ja praosti tapja jäi Pupi suurest kangusest hoolimata saladuseks.

Kuigi Pupp kuulas üle terve hulga inimesi, kelledest võis vähegi arvata, et nad Jüri sõbrad on, ei sattunud ta ometi kurjategija jälile. Teiste seas kutsus ta Kehalasse ka vennad Rammusad. Kartes, et urjadnik on saanud haisu ninna mässulauludest ja lendlehtedest, milledes kapitaliste ämblikuga võrreldi, olid vennaksed ülekuulamise algul nagu kohkunud, kuid hiljem aru saades, et ülekuulamine praosti tapmisele sihib, muutusid täiesti rahulikuks ja hakkasid isegi naerma, nagu rõõmustades, et neid selles hirmsas kuritöös kahtlustatakse. Sedasama veidrat lugu märkas urjadnik ka Ronk Madise ja veel mõne teisegi ülekuulatava puhul. Urjadnik Pupi auks peab ütleva, et ta oli isegi nii kange ja katsus sellele nähtusele mõelda, kuid tundus siis iga kord endale millegipärast totrana ja — jättis järele.

*Esimese osa lõpp.*

Toimetaja I. Pau.  
Kunstiline toimetaja  
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja  
O. Kasemets.

Korrektorid

R. Eliste ja A. Kiho.

Ladumisele antud 18. XII 1953.  
Trükkimisele antud 24. II 1954.  
Trükiarv 14 000. Paber 54:84,  
1/16. Trükipoognaid 21,5. For-  
maadile 60:92 kohaldatud trü-  
kipoognaid 17,63. Arvutus-  
poognaid 18,91. MB-00570.

Trükikoda „Kommunist“. Tal-  
linn, Pikk tän. 2. Tellimise  
nr. 7.

На эстонском языке.

Э. Крустен. Сердца юных.

Hind rbl. 6.70.

RBL. 6.70

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00341938 1